ΠΕΡΙ
ΤΩΝ ΣΥΜΠΟΣΙΩΝ
ΤΩΝ
ΠΑΛΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΕΝΑΙΣΙΜΟΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΥΠΟ

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Ν. ΜΑΛΤΟΥ

ΕΚ ΜΕΓΑΡΟΒΟΥ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ

ΕΞΕΤΑΣΘΕΙΣΑ ΔΕ ΚΑΙ ΕΓΚΡΙΘΕΙΣΑ ΤΗΙ 19 ΙΟΥΝΙΟΥ 1879

ΥΠΟ

A. Hug καὶ **H. Blümner**

ΤΑΚΤΙΚΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΩΝ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΕΝ ΤΩΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩΙ ΤΗΣ ΖΥΡΙΧΗΣ.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΟΔΟΣ ΑΘΗΝΑΣ ΑΡΙΘΜΟΣ 56.

1880

ΤΗι ΙΕΡΑι ΣΚΙΑι

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΑΛΤΟΥ

ΑΝΔΡΟΣ ΚΑΛΟΥ ΚΑΓΑΘΟΥ

ΕΜΟΥ ΔΕ ΑΔΕΛΦΟΥ ΠΡΟΣΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ

«Ἀλλ' ἐμοὶ δοκεῖ τῶν καλῶν κἀγαθῶν ἀνδρῶν ἔργα οὐ μόνον τὰ μετὰ σπουδῆς πραττόμενα ἀξιομνημόνευτα εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν ταῖς παιδιαῖς».
Ξεν. Συμπ. Ι, 1.

Ὅπως ὁ Ξενοφῶν ἠθέλησε νὰ ὑποδείξῃ διὰ τῶν ἀνωτέρω λόγων ὅτι οἱ ἐνάρετοι ἄνδρες διαπρέπουσιν οὐ μόνον σπουδάζοντες ἀλλὰ καὶ παίζοντες, οὕτως ἐπεχείρησα κἀγὼ νὰ παραστήσω διὰ τῆς παρούσης πραγματείας τὸν ἐν τοῖς συμποσίοις βίον τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καὶ νὰ καταδείξω ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν οὐ μόνον ἐν τοῖς «μετὰ σπουδῆς πραττομένοις» πρέπει νὰ θαυμάζωνται καὶ νὰ θεωρῶνται ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς εἰς πᾶσαν κοινωνίαν, ὁργῶσαν πρὸς παιδείαν καὶ ἀληθῆ πολιτισμόν, ἀλλὰ καὶ «ἐν ταῖς παιδιαῖς». Εἰς τὸ σχέδιόν μου ἐνισχύθην ἔτι μᾶλλον, πεισθεὶς ὅτι τὸ θέμα τοῦτο δὲν εἶνε ἐντελῶς ἐξηντλημένον. Ἂν δὲ ἡ περὶ τῶν συμποσίων τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων προκειμένη διατριβή μου δύναται νὰ παρατεθῇ ἐπὶ τῆς πλουσίας καὶ δαψιλοῦς τῶν φιλολόγων τραπέζης ὡς μικρόν τι καὶ καινόν, οὕτως εἰπεῖν, ἐπιδόρπισμα, τοῦτο ἀναμένω νὰ μάθω ἐκ τῆς κρίσεως τῶν περὶ τὰ τοιαῦτα εἰδημόνων.

Ὡς πηγαὶ τῆς ἐργασίας μου ἐχρησίμευσαν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ἰδίως δὲ ἐκ μὲν τῶν ποιητῶν οἱ λυρικοὶ καὶ οἱ κωμικοί[1]), ἐκ δὲ τῶν πεζογράφων ὁ Πλάτων, ὁ Ξενοφῶν, ὁ Πλούταρχος, ὁ

1) Τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων εἶχον ὑπ' ὄψιν τῶν μὲν λυρικῶν τὴν 3ην ἔκδοσιν τοῦ Bergk «Poetae lyrici graeci» τόμ. 3. ἐν Λειψίᾳ 1866, τῶν δὲ κωμικῶν τὴν τοῦ Meineke «Fragmenta comicorum graecorum» τόμ. 5. ἔκδ. μεγ. ἐν Βερολίνῳ 1839. Ἐν ταῖς παραπομπαῖς ἀναφέρω μόνον τὰ ὀνόματα τούτων, σημειῶν χάριν εὐκολίας καὶ τὰς ἀρχαίας πηγὰς τῶν διαφόρων χωρίων.

Λουκιανός, ὁ Ἀθήναιος κ. τ. λ., ἔπειτα οἱ Λεξικογράφοι καὶ οἱ Σχολιασταί.

Ὡς βοηθήματα δὲ ἐπωφελήθην μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, ἅτινα ὀνομάζονται ὅπου δεῖ, τὰ ἑξῆς σπουδαιότερα τῶν νεωτέρων συγγράμματα.

W. A. Becker. «Charicles» ἔκδ. νέα ὑπὸ H. Göll, ἐν Βερολίνῳ 1877.

K. F. Hermann. «Lehrbuch der griechischen Antiquitäten». Μέρ. τρίτον. «Die Privatalterthümer» ἔκδ. 2α ὑπὸ K. B. Stark, ἐν Ἑιδελβέργῃ 1870.

J. B. Friedreich. «Die Realien in der Iliade und Odyssee», ἔκδ. 2α, ἐν Ἐρλάγγῃ 1856.

E. Guhl καὶ W. Koner «Das Leben der Griechen und der Römer», ἔκδ. 4η, ἐν Βερολίνῳ 1876[1].

---

1) Εἰρήσθω ἐνταῦθα ἅπαξ διὰ παντὸς ὅτι τῶν συγγραμμάτων τούτων ἀναφέρω ἐν ταῖς παραπομπαῖς μόνον τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων, ἐννοεῖται ἐκτός, ἐὰν ἄλλα αὐτῶν ἔργα μνημονεύωνται.

I.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΔΕΙΠΝΩΝ

Ὅτι μὲν ἡ τροφὴ ἀπετέλει καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἀνθρώποις κατά τε τοὺς ἡρωϊκοὺς καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς Ἑλλάδος χρόνους, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν ἔτι, σπουδαίαν τοῦ βίου μέριμναν, τοῦτο ἐννοεῖται οἴκοθεν, ὡς ἐπιβαλλόμενον ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Οὐχ ἧττον ὅμως ἀξία λόγου εἶνε ἡ διαφορά, ἥτις παρατηρεῖται ἀναφορικῶς τῆς διαίτης μεταξὺ τῆς μιᾶς καὶ τῆς ἑτέρας τῶν δύο τούτων ἐποχῶν τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων. Καθόλου εἰπεῖν, οἱ μὲν ἥρωες τοῦ Ὁμήρου ἀποδίδουσι μεγάλην σημασίαν εἰς τὸ *ποσόν*, οἱ δὲ μεταγενέστεροι μᾶλλον εἰς τὸ *ποιὸν* τῆς τροφῆς· ὡς ἐκ τούτου τὰ μὲν ὁμηρικὰ δεῖπνα διακρίνονται ἐπὶ τῇ μεγίστῃ αὐτῶν ἁπλότητι καὶ λιτότητι, ἐν ᾧ τὰ τῶν μετὰ ταῦτα χρόνων λαμβάνουσι ποικιλίαν τινά, ἥτις βαθμηδὸν συνεπιφέρει τὴν μεγίστην πολυτέλειαν. Οὕτως ὑποδεικνύει ὁ Ὅμηρος διὰ τοῦ στόματος τοῦ Ὀδυσσέως, ὅτι διακαὴς τοῦ ἀνθρώπου πόθος ἐκπληροῦται, ὅταν ἔν τινι συμποσίῳ οἱ συνδαιτυμόνες ἀκροῶνται ἀσμένως τῶν ᾀσμάτων τοῦ ἀοιδοῦ, αἱ τράπεζαι πλήθωσιν ἄρτου καὶ κρεάτων, καὶ οἱ οἰνοχόοι ἐκπληρῶσιν ἀδιακόπως τὰ καθήκοντά των. Ἀκούσωμεν αὐτὸν τὸν Ὀδυσσέα, ὅστις φιλοξενούμενος ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Ἀλκινόου ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς (Ὀδυσσ. ι, 5)·

«οὐ γὰρ ἐγώ γέ τί φημι τέλος χαριέστερον εἶναι,
ἢ ὅτ' ἂν εὐφροσύνη μὲν ἔχῃ κατὰ δῆμον ἅπαντα,
δαιτυμόνες δ' ἀνὰ δώματ' ἀκουάζωνται ἀοιδοῦ
ἥμενοι ἑξείης, παρὰ δὲ πλήθωσι τράπεζαι
σίτου καὶ κρειῶν, μέθυ δ' ἐκ κρητῆρος ἀφύσσων
οἰνοχόος φορέῃσι καὶ ἐγχείῃ δεπάεσσιν·
τοῦτό τί μοι κάλλιστον ἐνὶ φρεσὶν εἴδεται εἶναι».

Ἐκ πρώτης ὄψεως δύναταί τις νὰ νομίσῃ ὅτι κατὰ ταῦτα τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς εὐδαιμονίας τοῦ ὁμηρικοῦ ἀνθρώπου συνίσταται εἰς τὴν ἀπόλαυσιν ἄρτου κρεάτων καὶ οἴνου. Τῷ ὄντι· τὸ χωρίον τοῦτο συνετέλεσεν εἰς τοὺς παλαιοὺς ἴσως ὡς ἀφορμή, ὥστε οἱ μέν, ὡς ὁ φιλόσοφος Ἐπίκουρος καὶ οἱ περὶ τοῦτον νὰ θεωρῶσιν ὡς ἀρχὴν καὶ ῥίζαν παντὸς ἀγαθοῦ τὴν τῆς γαστρὸς θεραπεῖαν καὶ ἡδονήν, οὓς δικαίως ὁ Εὐστάθιος[1]) *ἀχρείους* ἀποκαλεῖ, ἄλλοι δέ, ἐν οἷς ὁ Πλάτων καὶ ὁ Λουκιανὸς[2]) ἀναφέρονται, νὰ ἐπιτεθῶσι πικρῶς κατὰ τοῦ θείου ποιητοῦ, ὡς παραγνωρίζοντος τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου· βεβαίως οὐχὶ μετὰ λόγου ἀποχρῶντος· διότι ὁ Ὀδυσσεὺς ὤφειλε μετὰ τὴν δήλωσιν τοῦ Ἀλκινόου (Ὀδ. θ, 248)

«αἰεὶ δ' ἡμιν δαίς τε φίλη κίθαρίς τε χοροί τε»

ὑπὸ φιλοτιμίας κινούμενος νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὴν γνώμην τοῦ γενναιοδώρου τῶν Φαιάκων βασιλέως, ὑφ' οὗ ἐφιλοξενεῖτο, «τάχα που δοκῶν καὶ αὐτὸς ἐπαινεῖν Ἀλκαίου τό, οἴνῳ πνεύμονα τέγγε»[3]). Ἔπειτα οἱ λόγοι του ἀποβλέπουσι κυρίως εἰς τὸ συμπόσιον καὶ τὰ παρεπόμενα τούτου, τὴν ᾠδὴν καὶ τὸν χορόν, ἅτινα ἀλλαχοῦ[4]) «ἀναθήματα δαιτὸς» καλοῦνται. Ἐκτὸς δὲ τούτων νομίζω ὅτι δὲν εἶνε δύσκολον νὰ φθάσῃ τις εἰς συμπέρασμα περὶ τοῦ Ὁμήρου ὅλως ἀντίθετον τοῦ Ἐπικούρου, ἐξετάζων πολλὰ ἄλλα χωρία τῶν ποιημάτων αὐτοῦ, ἐξ ὧν ἀναφέρω ὀλίγα ἐνταῦθα[5]). Ὁ Ἀχιλλεὺς (Ἰλ. α. 225), τὰ μέγιστα θυμωθεὶς ἕνεκα τῆς ἁρπαγῆς τῆς καλλιπαρῄου Βρισηΐδος του ὑπὸ τοῦ Ἀγαμέμνονος, δὲν εὗρε καταλληλοτέραν ὑβριστικὴν λέξιν πρὸς ἔκφρασιν τῆς ὀργῆς του ἢ τὴν «οἰνοβαρής», τ. ἔ. βεβαρημένος τὴν κεφαλὴν ὑπὸ οἴνου, μεθυσοκόπος, ὡς κοινῶς λέγομεν. Οὕτω καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς (Ὀδ. ρ. 219), ὑβριζόμενος ὑπὸ τοῦ Μελανθέως, ἀποκαλεῖται «μολοβρός, δαιτῶν ἀπολυμαντὴρ» τ. ἔ. γαστρίμαργος[6]), «σφάγας», ἀπὸ τῶν ψιχίων τῆς ξένης τραπέζης τρεφόμενος, ἢ ἐπὶ τὸ κοινότερον «τσανακογλύφτης»[7]). Ἡ κατάχρησις τοῦ οἴνου δύνα-

---

1) Παρεκϐ. σ. 1612. 26. 2) Πρϐλ. Göll. II. σ. 287. 3) Εὐστάθ. ἔ. ἀ. 16. 4) Ὀδ. α. 152, φ. 430. 5) Ἴδε πλειότερα παρὰ Friedreich, σ. 248. 6) Περὶ τῆς σημασίας τῆς λ. μολοϐρὸς ἴδ. Εὐσταθ. σ. 1817, 18 καὶ Ameis «Anhang zu Hom. Odyss». III φυλλάδ. σ. 116(2). 7) Ἀπολυμαντὴρ δαιτῶν σημ. κατὰ τὸν Σχολ. καὶ τὸν λυμεῶνα τῶν εὐωχιῶν τ. ἔ. τὸν ταράττοντα τὴν ἡσυχίαν ἐν τοῖς συμποσίοις.

ται νὰ ἐπιφέρῃ μανίαν· οὕτως ὁ Κένταυρος Εὐρυτίων, μεθυσθεὶς καὶ τὰς φρένας βλαβεὶς (Ὀδ. φ. 297), κατέστρεψε τὴν οἰκίαν τοῦ Πειριθόου· ὀρθῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Ἀθήναιος (Α, σ. 11) ὅτι ὁ Ὅμηρος εἰς τὴν αὐτὴν τίθησι πλάστιγγα τὴν μέθην μὲ τὴν μανίαν. Ταῦτα ἐν ὀλίγοις ἀρκοῦσιν ὅπως ἀπαλλάξωσι τὸν δαιμόνιον ποιητὴν τοῦ ψόγου, ὃν προσῆψαν αὐτῷ οἱ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς.

Ἡ περὶ τὴν δίαιταν ὁμηρικὴ ἁπλότης διετηρήθη καὶ ἐπί τινας ἔτι αἰῶνας μετὰ τοὺς ἡρωικοὺς χρόνους. Κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα Π. Χ. ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Σόλωνος ἔν τινι διασωθείσῃ περιγραφῇ δείπνου πέμματα[1]), ἅτινα ἀνήκουσιν εἰς τὰ τραγήματα τὰ μετὰ τὸ κυρίως δεῖπνον προσφερόμενα, ὡς θέλομεν ἴδῃ κατωτέρω. Ἐπίσης καὶ ὁ Κολοφώνιος Ξενοφάνης ἔν τινι ἐλεγείᾳ[2]) περιγράφει ζωηρότερόν πως καλῶς ηὐτρεπισμένον δεῖπνον, ἐν ᾧ ἄρτοι ξανθοί, τυρὸς καὶ μέλι κοσμοῦσι τὴν γεραρὰν τράπεζαν. Ἐκ τούτων λοιπὸν φαίνεται ὅτι τὴν ὁμηρικὴν λιτότητα διεδέχθη ποικιλία τις, ἰδίως δὲ ἀναφαίνεται ὡς νεωτερισμὸς ἡ διαίρεσις τοῦ δείπνου εἰς δύο, οὕτως εἰπεῖν, πράξεις, τὰς πρώτας τραπέζας, ἐν αἷς παρετίθετο τὸ κρέας, ἡ οὐσιώδης τροφή, καὶ τὰς *δευτέρας* λεγομένας, εἰς ἃς προσεφέροντο πλακοῦντες καὶ διάφορα ἐπιδόρπια, κινοῦντα τὴν ὄρεξιν εἰς οἰνοποσίαν. Ἀλλ' οὐχ ἧττον ἡ φημιζομένη τῶν Ἑλλήνων πολυτέλεια καὶ ἡ ἔξοχος σπουδὴ περὶ τὴν τράπεζαν ἀνεπτύχθη κατὰ πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους· διότι ἐπὶ Ἡροδότου τοὐλάχιστον ἔτι κατηγοροῦνται οἱ Ἕλληνες ὅτι οὐδὲν ἄξιον λόγου μετὰ τὸ δεῖπνον παρ' αὐτοῖς προσφέρεται, εἰς τρόπον ὥστε πεινῶντες ἔτι καταλείπουσι τὴν τράπεζαν. Τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδ. ἔχει ὡς ἑξῆς· I, 133. «σίτοισι δὲ ὀλίγοισι χρέωνται (Πέρσαι), ἐπιφορήμασι δὲ πολλοῖσι καὶ οὐκ ἁλέσι[3])· καὶ διὰ τοῦ-

---

1) Bergk. P. L. G. ἀπ. 38. II. σ. 436 (2).

2) Bergk. ἔ. ἀν. ἀπ. 1. σ. 476. 3) Ὁ Becker II, 330 προτιμᾷ τὴν ἀνάγνωσιν «καὶ οὐκ ἅλεσι» ἢ «καὶ οὐκ ἀλάσι», θέλων νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὸ ἅλας ἐχρησίμευεν εἰς τοὺς Ἕλληνας ὡς προσφάγιον κατὰ τὴν οἰνοποσίαν. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν προσκρούει εἰς παλαιογραφικήν τινα δυσχέρειαν, ὡς πᾶς τις βλέπει, καὶ εἰς ἐμὲ ἐφάνη ὁ τονισμὸς «οὐκ ἅλεσι», τὴν ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου πρὶν ἢ Becker προτεινομένην μεταβολήν, ὡς ὁ ὀρθότερος· ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἡ παλαιὰ ἑρμηνεία «οὐκ ἁλέσι», = οὐκ ἀθρόοις εἶναι ἡ μόνη ἀληθής. Νομίζω ὅτι εἰδικεύεται πως ἡ γνώμη τοῦ Ἡ-

τὸ φασὶ Πέρσαι τοὺς Ἕλληνας σιτεομένους παυομένους παύεσθαι, ὅτι σφι ἀπὸ δείπνου παραφορέεται οὐδὲν λόγου ἄξιον· εἰ δέ τι παραφέροιτο, ἐσθίοντας ἂν οὐ παύεσθαι».

Μετὰ τὸν Ἡρόδοτον λοιπὸν ἢ καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ πρέπει νὰ ὑποτεθῇ ὅτι κατεβάλλετο μεγάλη σπουδὴ περὶ τὴν πρᾶξιν, καὶ ἰδίως ἀναφορικῶς τῶν δευτέρων τραπεζῶν, αἵτινες τοσοῦτον ὑπερίσχυσαν τῶν πρώτων, ὥστε συμπόσιον ἐλέγετο καὶ ἡ ὅλη ἑστίασις συνεπινοουμένης τῆς βρώσεως. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι οἱ Ἕλληνες καὶ ἐπὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων ὀνομάζονται μικροτράπεζοι καὶ φυλλοτρῶγες (Ἀντιφάν. II. Meineke F. C. G. III. σ. 94)· ἀλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ πάντοτε ὡς νοούμενον οὐχὶ περὶ τῶν Ἑλλήνων καθ' ἑαυτούς, ἀλλ' ἐν συγκρίσει πρὸς ἄλλα ἀδηφάγα ἔθνη καὶ ἰδίως πρὸς τὸ τῶν Περσῶν· ἔπειτα καὶ μεταξὺ τῶν διαφόρων φυλῶν τῆς Ἑλλάδος παρατηρεῖται μεγίστη διαφορὰ εἰς τὴν τροφήν. Γνωστὴ εἶνε ἡ σπαρτιατικὴ λιτότης, ἥτις δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς εἰκὼν καὶ τῆς ὁμηρικῆς. Οἱ Σπαρτιᾶται ἐδιδάσκοντο ἐκ παιδικῆς ἡλικίας νὰ ὦσιν αὐτάρκεις, καὶ νὰ περιφρονῶσι τὴν ποικίλην τροφήν, ὑπ' ὄψιν λαμβανομένης τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς συντελούσης εἰς τὴν διατήρησιν τῶν σωματικῶν δυνάμεων. Ὁ Ἡρόδοτος διηγεῖται (IX, 82), ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν Σπαρτιατῶν Παυσανίας βλέπων τὴν πολυτέλειαν τοῦ Μαρδονίου διέταξεν ὅπως οἱ μάγειροί του παρασκευάσωσιν αὐτῷ λαμπρὸν καὶ πολύτιμον δεῖπνον ἀπομιμούμενοι τὸ περσικόν. Ὅτε δ...

ροδότου· ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι οὕτως ἐξιστορῶν τὰ ἔθιμα τῶν Περσῶν, καθ' ὅ ὀλίγα φαγητὰ κατὰ τὸ κυρίως δεῖπνον προσφέρονται, ἀλλὰ πολλὰ ἐπιφορήματα, παραδίδει προσέτι, ὅτι δὲν κάμνουσι χρῆσιν τοῦ ἅλατος· ἐν ᾧ διὰ τῆς ἑτέρας ἑρμηνείας διδασκόμεθα ὅτι τὰ ἐπιφορήματα παρατίθενται ἐν τοῖς περσικοῖς δείπνοις ὄχι πάντα ταὐτοχρόνως, καὶ δὴ μετὰ τὸ δεῖπνον, ὡς παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ἀλλὰ κεχωρισμένα τ. ἔ. ἐν τῷ μεταξύ· τοῦτο τὸ ἔθιμον φυλάττεται μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς, οἵτινες, ὡς γνωστόν, κατὰ πολλὰ ὁμοιάζουσι μὲ τοὺς Πέρσας· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διατηρεῖται, ὡς οὗτοι λέγουσιν, ἡ ὄρεξις πρὸς τὴν βρῶσιν πάντοτε ἀκμαία. Εἰρήσθω ἐπὶ τέλους ὅτι ἐν δυσὶ κώδηξι τῷ τε τῶν Μεδίκων καλουμένῳ (C. Medicaeus) καὶ τῷ τῆς Φλωρεντίας (C. Florentinus) ἀναγινώσκεται ἡ γραφὴ «καιουχαλεσιν» καὶ οὐχὶ, ὡς φρονεῖ ὁ Becker «καιουκαλοισι», ὅπερ ἤθελε προσεγγίσῃ κατ' αὐτὸν πρὸς τὸ «οὐχ ἅλασι». Πρβλ. Bähr ἔκδ. Ἡροδ. I. σ. 277. Stein ἔκδ. κριτ. καὶ σημ. εἰς τὸ ἄνω χωρίον σ. 157 (4).

Παυσανίας εἶδε τὴν μεγαλοπρεπῆ παρασκευὴν ἐξεπλάγη καὶ γελάσας διέταξε τοὺς ὑπηρέτας του νὰ ἑτοιμάσωσιν ἀμέσως καὶ λακωνικὸν δεῖπνον· προσκαλέσας τότε τοὺς στρατηγούς του ἐδείκνυε τὴν μεγίστην διαφορὰν ἑκατέρου τῶν δείπνων καὶ γελῶν εἶπε τὰ ἑξῆς· «ἄνδρες Ἕλληνες, τῶνδε εἵνεκα ἐγὼ ὑμέας συνήγαγον, βουλόμενος ὑμῖν τοῦδε τοῦ Μήδων ἡγεμόνος τὴν ἀφροσύνην δεῖξαι, ὃς τοιήνδε δίαιταν ἔχων ἦλθε ἐς ἡμέας οὕτω οἰζυρὴν ἔχοντας ἀπαιρησόμενος». Ἕτερον ἀνέκδοτον, ὅπερ διεφύλαξεν ἡμῖν ὁ Πλούταρχος[1]), χαρακτηρίζει ἀκριβῶς τὴν λιτότητα τῶν Λακώνων· «Καί τοι χαρίέν γε τὸ τοῦ Λάκωνος, ὃς ἰχθύδιον ἐν πανδοκείῳ πριάμενος τῷ πανδοκεῖ σκευάσαι παρέδωκεν· αἰτοῦντος δ' ἐκείνου τυρὸν καὶ ὄξος καὶ ἔλαιον, Ἀλλ' εἰ ταῦτ' εἶχον, εἶπεν, οὐκ ἂν ἰχθὺν ἐπριάμην».

Τὰ ἀττικὰ δεῖπνα φημίζονται ἐπίσης ὡς ἁπλᾶ καὶ ἀφελῆ, διὸ συχνὰ διακωμῳδοῦνται ὑπὸ τῶν ποιητῶν[2])· πάντοτε ὅμως διαφέρουσι τῶν σπαρτιατικῶν κατὰ τὰς δευτέρας τραπέζας, εἰς ἃς ἔστρεψαν οἱ Ἀττικοὶ πᾶσαν προσοχήν. Οἱ Βοιωτοὶ ἀπ' ἐναντίας εἶχον τοσοῦτον κακὴν φήμην διὰ τὴν πολυφαγίαν καὶ λαιμαργίαν, ὥστε ἐντεῦθεν ἔλαβεν ἀφορμὴν ἡ παροιμία «Βοιωτία ὗς» ἐπὶ τῶν ἀναισθήτων καὶ ἀπαιδεύτων[3]). Ὁ συμπολίτης Πίνδαρος προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτοὺς τῆς δυσφημίας ταύτης[4]). Οἱ Θεσσαλοὶ[5]) παρίστανται ἐπίσης ὡς φιλοτράπεζοι καὶ ἐπὶ τῶν μακεδ. χρόνων ἰδίως οἱ Μακεδόνες[6])· ἀλλὰ πρὸ πάντων κατέστη παροιμιώδης ἡ ἡδυπάθεια τῶν ἐν Σικελίᾳ Ἑλλήνων, ἔνθα ἦτο ναὸς τῇ Ἀδηφαγίᾳ[7]) καθιερωμένος, ἡ πολυτέλεια τῶν Κορινθίων,

1) Περὶ σαρκοφ. Α. Υ. 6 σ. 995. 2) Ἴδ. Λυγκεύς, Meineke IV. σ. 433. Διφίλου Ἀπαλιπ. ἀπ. 1. ἑ. ἀ. σ. 381 = Ἀθην. IV. σ. 131 f. καὶ ἑξῆς. 3) Μακαρίου παροιμ. II, 79. Ἀποστ. V. 11. ἔκδ. Leutsch Τόμ. II σ. 151, 333. — Πλουτ. π. σαρκοφ. Α· VI, 4 «τοὺς γὰρ Βοιωτοὺς ἡμᾶς οἱ Ἀττικοὶ καὶ παχεῖς καὶ ἀναισθήτους καὶ ἠλιθίους, μάλιστα διὰ τὰς ἀδηφαγίας προσηγόρευον». Πρβλ. Bursian «Geographie von Griechenland» I. σ. 201, καὶ Becker I. σ. 160. 4) Ὀλυμπ. VI. 152 γνῶναί τ' ἔπειτα, ἀρχαῖον ὄνειδος ἀλαθέσιν λόγοις εἰ φεύγομεν, Βοιωτίαν ὗν. 5) Ἄλεξις ἐν Συντρεχ. 1. Meineke III. σ. 480 = Ἀθην. IV. σ. 137 c. Ἀντιφ. III. σ. 142 = Ἀθην. II. σ. 476: ἓν νόσημα τοῦτ' ἔχει· ἀεὶ γὰρ ὀξύπεινός ἐστι. B. θετταλὸν λέγεις κομιδῇ τὸν ἄνδρα. πρβλ. καὶ X. 418. θεσσαλικὴ ἔνθεσις = ἡ μεγάλη (χαψιά). 6) Ἀθην. IV. σ. 128 καὶ ἑξ. 7) Αἰλ. II. Ἱστ. Α, 27.

παρ' οἷς λέγεται ὅτι διὰ τὴν ὑπέρμετρον τρυφὴν καὶ ἡ τῶν Βακχιαδῶν ἀρχὴ κατελύθη[1]), καὶ ἐπὶ τέλους ἡ περίφημος Συβαριτικὴ τράπεζα. Ὡς γενικὸν χαρακτηριστικὸν τῶν δύο μεγάλων τῆς Ἑλλάδος φυλῶν παρατηρεῖται τὰ ἑξῆς. Οἱ μὲν Δωριεῖς ἀπένεμον τὰ πρωτεῖα εἰς τὸ κρέας, ὅπερ ἐθεωρεῖτο ὡς μόνη θρεπτικὴ τροφή, ἐν ᾧ οἱ Ἴωνες ἀπέδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τοὺς ἰχθῦς καὶ τὰ ἡδύσματα. Ἐντεῦθεν ἴσως δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ὁ νεωτερισμὸς τοῦ ἄρχοντος τῆς Σικυῶνος Κλεισθένους, ὅστις κατὰ τὸν ἕκτον Π. Χ. αἰῶνα, περιφρονῶν τὰς φυλὰς τῶν Σικυωνίων, μετέβαλε τὰ τιμητικὰ αὐτῶν ὀνόματα ἐπονομάσας αὐτὰς ἐκ τοῦ ὀνόματος ζώων, ὧν τὸ κρέας ἦτο τοῖς Ἴωσιν ἄνοστος τροφή[2]).

Ἐκ τῶν διαφόρων εἰδῶν τῆς τροφῆς ἀναφέρω μόνον τὰ συνηθέστερα· διότι ἀκριβὴς ἀπαρίθμησις τῶν ποικίλων φαγητῶν, ἐκτὸς ὅτι εἶνε θέμα δυσάρεστον καὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην καὶ εἰς ἐμὲ αὐτόν, δὲν ἀνήκει ἐνταῦθα. Κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ βίου τῆς Ἑλλάδος, καθὰ ἐξάγεται ἐκ τῶν ὁμηρ. ποιημάτων, ὁ ἄρτος καὶ τὸ κρέας ἀπετέλουν τὴν οὐσιώδη τροφὴν τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄρτος[3]) κατεσκευάζετο ἐξ ἀλεύρου ἐκ σίτου ἢ ἐξ ἀλφίτων τ. ἔ. ἐκ κριθῆς· τὰ ἄλφιτα ἐχρησίμευον ἰδίως εἰς πασπάλισμα τῶν εἰς θυσίαν καιομένων ἢ πρὸς χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων ψηνομένων κρεάτων· ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐτρώγοντο καὶ ὡς ἄρτος, μολονότι ῥητῶς οὐδαμοῦ παρ' Ὁμήρῳ μνημονεύεται τοῦτο, ἢ τοὐλάχιστον ὡς μᾶζα ἢ χυλός, καθὼς παρὰ τοῖς μετέπειτα Ἕλλησιν ἡ περίφημος μᾶζα καὶ παρὰ τοῖς νῦν ὁ λεγόμενος «ταρχανᾶς» ἢ ἡ ἀραβοσίτινος «μπομπότα»· ὅτι δὲ ἐνομίζοντο θρεπτικὰ ὑποδεικνύει ὁ προσδιορισμὸς «μυελὸς ἀνδρῶν», δι' οὗ χαρακτηρίζονται[4]). Τὰ ἄλφιτα ἀπετέλουν προσέτι μέρος τοῦ πολυσυνθέτου ποτοῦ «κυκεῶνος», περὶ οὗ κατωτέρω θέλει γείνῃ λόγος. Συνήθη κρέατα ἀναφέρονται τὰ τῶν χοίρων, προβάτων, ἀγρίων αἰγῶν, ἐλάφων καὶ βοῶν. Ὁ μόνος τρόπος τῆς κατασκευῆς αὐτῶν, δι' ὃν δὲν ἀπαιτοῦνται πολλαὶ γνώσεις τῆς μαγειρικῆς τέχνης, εἶνε ἡ διὰ τοῦ ὀβελοῦ ὄπτησις. Ἡ συνήθεια αὕτη ἐπικρατεῖ, ὡς γνωστόν, τὴν σήμερον πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἔνθα τὸ «ψητὸ τῆς

---

1) Αἰλ. ἐ. ἱ. 19. 2) Ἡροδ. V. 68. E. Curtius Gr. Geschichte. I. σ. 424 (4). 3) Περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τοῦ ἄρτου ἴδ. H. Blümner Technologie und Terminologie der Gew. u. Künste bei Gr. u. R. I, 1, σ. 68 κ. ἑξ. 4) Ὀδ. β. 290.

σούβλας» δικαίως κατέχει τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν φαγητῶν.

Πρὶν ἢ ψηθῇ ἐκόπτετο τὸ κρέας εἰς μικρὰ τεμάχια, ἐν ᾗ περιπτώσει ἐννοεῖται, καθ' ἣν δὲν ὠπτᾶτο ὁλόκληρον τὸ σφακτόν, καὶ ταῦτα διεπεροῦντο εἰς τὸν ὀβελὸν μὲ ἅλας καὶ ἄλφιτα ἐπιπασσόμενα[1]). Ἡ ὠμοπλάτη τῶν σφακτῶν, ἰδίως ἡ τοῦ βοός, ἐθεωρεῖτο ὡς ἐξαίρετος μερίς, διὸ τοῖς προέχουσι τῶν συνδαιτυμόνων παρετίθετο· οὕτω π. χ. τιμᾷ ὁ Ἀγαμέμνων τὸν Αἴαντα

«νώτοισι δ' Αἴαντα διηνεκέεσσι γέραιρεν
ἥρως Ἀτρείδης, εὐρυκρείων Ἀγαμέμνων»[2])·

κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἶχον καὶ οἱ βασιλεῖς τῶν Σπαρτιατῶν τὸ προνόμιον νὰ λαβῶσι τὴν ὠμοπλάτην τῶν πρὸ τῆς ἐκστρατείας θυσιαζομένων ζώων καὶ νὰ τιμῶνται κατὰ τὰ δεῖπνον πρῶτοι με διπλασίαν μερίδα[3]). Τὸ καλὸν τοῦτο ἔθιμον, δι' οὗ δηλοῦται τὸ πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους ἀπαιτούμενον σέβας, φυλάττεται καὶ μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τῷ ἑλλην. λαῷ[4]).

Ὅτι καὶ βραστὸν κρέας ἐτρώγετο ἐπὶ Ὁμήρου ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος, συμπεραίνων ἔκ τινων χωρίων τῶν ποιημάτων αὐτοῦ· διότι οὐδαμοῦ μνημονεύεται τοῦτο ῥητῶς καὶ ἡ λέξις «ἑφθὸς» δὲν ἀπαντᾷ παρ' Ὁμήρῳ[5]). Ἐὰν τὸ κρέας τῶν πτηνῶν καὶ οἱ

---

1) Πρβλ. τὴν παρασκευὴν τῆς δαιτὸς Ἰλ. α, 465 κ. ἑξ. Ὀδ. γ. 462 κ. ἑξ., ὅτι τὸ ἅλας ἐχρησίμευεν εἰς τὰ φαγητά, Ὀδ. λ, 123. ψ, 270. 2) Ἰλ. η, 321. πρβλ. καὶ Ὀδ. δ, 65. 3) Ἡροδ. VI, 56, 57. Ξεν. Λακεδ. Πολιτ. XV. 4) Ἀπὸ τῆς ὠμοπλάτης μαντεύουσί τινες, ἰδίως δὲ οἱ ποιμένες καὶ οἱ ἔτι ζῶντες «ἁρματωλοὶ καὶ κλέφται» τὸ μέλλον. Ἡ τέχνη αὕτη καλεῖται ἰδιαιτέρως «πλατομαντεία»· πρβλ. «Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France» 8 Année 1874. σ. 400, καὶ τοῦ φίλου καὶ συμμαθητοῦ μου Ν. Δοσίου τὴν μικρὰν πραγματείαν «der Aberglaube bei den heutigen Griechen» σ. 9.

5) Ἀθην. Α, σ.25 d «ὅτι δὲ καὶ ἑφθοῖς ἐχρῶντο κρέασιν ἐμφανίζει (Ὅμηρος) ἐν οἷς λέγει, ὡς δὲ λέβης ζεῖ, κνίσῃ μελδόμενος ἁπαλοτρεφέος σιάλοιο· «καὶ ὁ κατ' Ὀδυσσέως ἀφεθεὶς ποὺς βοὸς ταύτου σημεῖον· πόδα γὰρ βόειον οὐδεὶς ὀπτᾷ· καὶ τὸ «κρειῶν δὲ πίνακας παρέθηκεν ἀείρας παντοίων, οὐ μόνον τὴν τῶν κρεῶν ἐξαλλαγὴν δηλοῖ ὡς ὀρνίθεια χοίρεια ἐρίφεια βόεια λέγων, ἀλλὰ τὴν σκευασίαν ὡς ποικίλην ἔχοντα καὶ οὐ μονοειδῆ, ἀλλὰ περιττήν». Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Ἀθήναιος· ἐγὼ δὲ νομίζω ὅτι διὰ τῶν χωρίων τούτων δὲν ἀποδεικνύεται τὸ ζητούμενον. Τὸ πρῶτον εἶνε Ἰλ. φ 362, ἐξ οὗ, ὡς καὶ ὁ Faesi ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Ἰλ. τόμ. 4 σ. 86 (5) παρατηρεῖ, δὲν ἐξάγεται βέβαιον συμπέρασμα

ἰχθῦς ἐχρησίμευον ἐπίσης ὡς τροφή, δὲν δύναταί τις νὰ ἀποφανθῇ μετὰ θετικότητος. Ἀετοί, γέρανοι, χῆνες μνημονεύονται πολλαχοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ ὅπως παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ πτηνὰ ταῦτα ἐτρώγοντο. Ὁ Friedreich[1]) ἐκφράζεται ἄνευ δισταγμοῦ τινὸς καταφατικῶς περὶ ὅλων τῶν πτηνῶν, βασιζόμενος εἰς τοὺς λόγους τῆς Πηνελόπης, ἥτις διηγουμένη ὄνειρόν τι τῷ Ὀδυσσεῖ, λέγει ὅτι μέγας ἀετὸς κατελθὼν ἐκ τῶν ὀρέων ἀπέκτεινε τοὺς εἴκοσιν αὐτῆς χῆνας, οὓς ἔτρεφεν ἐν τῇ οἰκίᾳ της[2]). Εὐνόητον εἶνε ὅτι τόσοι χῆνες δὲν διετηροῦντο μόνον πρὸς ὡραιότητα, ἀλλ' ἐκ τῆς ἁπλῆς ταύτης διηγήσεως νὰ φθάσῃ τις εἰς γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι τὰ πτηνὰ παρεῖχον τροφὴν ὡς καὶ τὰ ζῷα, θεωρῶ λίαν τολμηρόν. Ὅσον δὲ ἀφορᾷ τοὺς ἰχθῦς, πολλοὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὡς περίεργον ἱστοροῦσιν ὅτι ὁ Ὅμηρος δὲν ἑστιᾷ τοὺς ἥρωάς του μὲ ἰχθῦς, ἐνῷ οἱ Ἕλληνες ἐν Ἑλλησπόντῳ διέτριβον, καὶ τοῦτον πολλαχοῦ «ἰχθυόεντα» καλεῖ. Μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ὅτε ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ οἱ συμπλωτῆρές του κατετρύχοντο ὑπὸ δεινῆς πείνης, κατέφυγον εἰς τὴν θήραν τῶν ἰχθύων καὶ ὀρνίθων· Ὀδ. μ. 330.

«καὶ δὴ ἄγρην ἐφέπεσκον ἀλητεύοντες ἀνάγκῃ,
ἰχθῦς ὄρνιθάς τε, φίλας ὅ τι χεῖρας ἵκοιτο,
γναμπτοῖς ἀγκίστροισιν, ἔτειρε δὲ γαστέρα λιμός».

Ὁ Εὐστάθιος[3]), καίτοι παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἄγρα αὕτη ἐγένετο ἐν ἀνάγκῃ, ὅμως συμφωνεῖ μὲ τὸν Ἀθήναιον[4]) καὶ παραδέχεται ὅτι ἐν μέρει οἱ ὁμηρ. ἥρωες ἦσαν *ἰχθυοφάγοι*, ὄχι μόνον *κρεοφάγοι*. Ἀφ' οὗ ἡ θήρα τῶν ἰχθύων γίνεται διὰ δικτύων καὶ ἀγκίστρων[5]), καὶ παραβολαὶ μὲ ἁλιεῖς μνημονεύονται[6]), δὲν εἶνε ἀπίθανον ὅτι οἱ ἰχθῦς καὶ τὰ ὄστρεα ἐπίσης ἐτρώγοντο ἐπὶ τῆς ὁμηρ. ἐποχῆς. Ὅτι δὲ τοῦτο δὲν λέγεται ῥητῶς νομίζω ὅτι εἶνε ὀρθὸν νὰ παραδεχθῇ τις μετὰ τοῦ Πλάτωνος[7]), ὅτι ὁ Ὅμηρος περιγράφων

ὅτι ἐβράζετο τὸ κρέας, καθὼς καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν δύο χωρίων. Ἐκ τῶν πέντε χαλκῶν λεβήτων, οὓς ὁ Schliemann ἀνέσκαψεν ἐν Μυκήναις (ἴδ. «Mycenae» σ. 248), οἱ τρεῖς φέρουσιν ἴχνη φανερὰ τῆς ἐπὶ τοῦ πυρὸς χρονίου χρήσεως αὐτῶν· δύναται ἄρά γε ἡ ἀνακάλυψις αὕτη νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν γνώμην τοῦ Ἀθηναίου; — Ἀμφιβάλλω. 1) σ. 252. 2) Ὀδ. τ. 536. 3) Σημ. εἰς τὸ ἄνω χωρίον, σ. 1724, 49. 4) Α, σ. 25 c. καὶ 13. 5) Πρβλ. προσέτι Ὀδυσ. χ. 384, δ, 369. 6) Ἰλ. Π, 406. 7) Πολιτ. III σ. 404 c. «οἶσθα γὰρ ὅτι

τὸν βίον τῶν ἡρώων ἐκθέτει τοῦτον ὡς ἐπὶ στρατείας καὶ προσπαθεῖ πολλαχοῦ νὰ τὸν παραστήσῃ ἁπλοῦν καὶ αὐτάρκη πρὸς τὰς ἀπολαύσεις, ἀνάγκας τοῦ στρατιώτου ἀνταποκρινόμενον. Ἀλλὰ μετὰ λόγου δύναταί τις νὰ ἐρωτήσῃ, ἐὰν οὕτως ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, διατὶ δὲν ἀναφέρονται ἰχθῦς εἰς τὰς πολυτελεῖς τραπέζας τῶν Φαιάκων καὶ τῶν ἀσώτων μνηστήρων, ἀμφοτέρων ὄντων νησιωτῶν; Ἀγνοῶ. Ὁ Πλούταρχος [1]) φρονεῖ ὅτι ἡ ἀποχὴ ἰχθύων παρὰ τοῖς Ἕλλησιν, ὡς καὶ παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ Σύροις, προῆλθεν ἐξ ἁγνείας ἢ ἐξ αἰσθήματος εὐσπλαγχνίας πρὸς τὰ μὴ βλαβερὰ τῶν ζώων.

Ἐπὶ τέλους ἀναφέρω εἰς συμπλήρωσιν τοῦ καταλόγου τῶν φαγητῶν τῶν Ὁμηρ. ἡρώων τὰς γαστέρας, αἵτινες οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ κοιλίαι πλήρεις κοπανιστοῦ κρέατος καὶ αἵματος, ὁμοιάζουσαι μὲ τοὺς ἀλλᾶντας τῶν μέσων χρόνων καὶ μὲ τὰ σημερινὰ λουκάνικα. Τοιαῦται γαστέρες παρετίθεντο ὑπὸ τοῦ Ἀντινόου τοῖς μνηστῆρσιν ὡς βραβεῖον γενναιότητος [2]). Ἐκ τῶν ὀπωρικῶν γνωστὰ εἶναι παρ' Ὁμήρῳ ἀπίδια (ὄγχναι), μῆλα, σῦκα [3]). Ἐκ δὲ τῶν ὀσπρίων τέλος ἀναφέρονται ἅπαξ ἔν τινι παρομοιώσει οἱ κύαμοι (κουκκιά) καὶ οἱ ἐρέβινθοι (ῥεβίθια), ἐξ ἧς συμπεραίνεται ὅτι ταῦτα ἐκαθαρίζοντο ἐν ἁλωνίῳ [4]).

Κατὰ τοὺς μεθ' Ὅμηρον χρόνους τὰ τῆς τροφῆς ὑπέστησαν πολλὴν ποικιλίαν. Κοινοτάτη καὶ ἐθνική, οὕτως εἰπεῖν, τροφὴ κατέστη ἡ πολυθρύλητος μᾶζα, οὐ μόνον ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σπάρτῃ, ἀλλὰ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος. Ὅτι ἡ ἀρχαία δίαιτα

ἐπὶ στρατείας ἐν ταῖς τῶν ἡρώων ἑστιάσεσιν οὔτε ἰχθύσιν αὐτοὺς ἑστιᾷ (Ὅμηρος), καὶ ταῦτα ἐπὶ θαλάττῃ ἐν Ἑλλησπόντῳ ὄντας, οὔτε ἑφθοῖς κρέασιν ἀλλὰ μόνον ὀπτοῖς, ἃ δὴ μάλιστ' ἂν εἴη στρατιώταις εὔπορα· πανταχοῦ γὰρ ὡς ἔπος εἰπεῖν, αὐτῷ τῷ πυρὶ χρῆσθαι εὐπορώτερον ἢ ἀγγεῖα ξυμπεριφέρειν». Πρβλ. Ἀθήν. Α, σ. 8 ε. 1) Πρβλ. συμπόσ. VIII. 8, 3 σελ. 730.

2) Ὀδ. σ. 44. πρβλ. καὶ υ, 25, ἔνθα ὁ ποικιλομήτης Ὀδυσσεὺς περιστρέφει εἰς τὸν νοῦν του διάφορα σχέδια τῆς μνηστηροφονίας, καθὼς ἐπὶ πολλοῦ πυρὸς περιστρέφει τις τῆδε κἀκεῖσε πλήρη ἀλλᾶντα, ἀνυπόμονος ἕως ὅτου ψηθῇ.
3) Ὀδ. η. 120 ἔνθα καὶ αἱ σταφυλαὶ μνημονεύονται, ὡς ὀλίγον τι ἀνωτέρω καὶ τηλεθόωσαι ἐλαῖαι. 4) Ἰλ. ν. 589. Ὅτι ἐ. γένει ἡ καλλιέργεια τῶν κήπων ἦτο γνωστὴ παρ' Ὁμήρῳ φαίνεται ἐκ τῆς περιγραφῆς τῶν κήπων τοῦ Ἀλκινόου (Ὀδυσσ. η. 112 κ. ἑξ.), τοῦ Λαέρτου (Ὀδ. ω. 226 κ. ἑξ.) καὶ τοῦ ἄντρου τῆς Καλυψοῦς (Ὀδ. ε. 63 κ. ἑξ.) πρβλ. Friedreich σ. 271 § 81.

πολὺ μετεβλήθη φαίνεται πρὸ πάντων ἐκ τοῦ σωζομένου ἀποσπάσματος τοῦ ποιητοῦ τῆς ἀρχαίας λεγομένης κωμῳδίας Χιωνίδου. Οὗτος παραδίδει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι «προσφέροντες ἐν πρυτανείῳ ἄριστον τοῖς Διοσκούροις παραθέτουσιν ἐπὶ τῶν τραπεζῶν τυρόν, μάζαν, ἐλαίας καὶ πράσα ὑπόμνησιν τῆς ἀρχαίας ἀγωγῆς ποιούμενοι»[1]. Καὶ ὁ Σόλων κατὰ τὸν Ἀθήν.[2] εἶχεν ὁρίσει ὅπως οἱ ἐν πρυτανείῳ ἑστιώμενοι γεύωνται τῆς μάζης, κατὰ δὲ τὰς ἑορτὰς πρόσετι καὶ ἄρτου, μιμούμενος τὸν Ὅμηρον. Ἐκ τῆς διακρίσεως ταύτης φαίνεται ὅτι ὁ ἄρτος, ἰδίως ὁ ἐκ καθαροῦ σίτου κατασκευαζόμενος, ἐθεωρεῖτο ὡς πολυτιμοτέρα, ἐν ᾧ ἡ μᾶζα ἦτο δημοτικὴ καὶ κοινὴ τροφή[3]. Ὅτι αὕτη ἐνομίζετο ὑγιεινὴ καὶ θρεπτικὴ καὶ ἦτο λίαν ἀγαπητὴ παρὰ τῷ λαῷ καταφαίνεται ἐκ τῆς ὀνομασίας εἴδους τινὸς αὐτῆς, ὅπερ κατὰ τὸν Πολυδεύκην[4] *ὑγίεια* ἐκαλεῖτο. Μᾶζα κυρίως σημαίνει πᾶν φύραμα καὶ ἰδίως τὴν ἀπὸ γάλακτος καὶ σίτου τροφήν[5]· ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι πολλάκις ἀντὶ γάλακτος ἐλαμβάνετο οἶνος[6] ἢ καὶ ἁπλοῦν ὕδωρ, καθὼς ἀφ' ἑτέρου τὸν σῖτον ἠδύνατο νὰ ἀντικαταστήσῃ ἀναλόγως τῶν χρηματικῶν μέσων τοῦ μαζοφάγου καὶ κριθὴ ἢ σῖτος κατωτέρας ποιότητος[7]. Ἐκ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς ὀνομάζεται ἡ μᾶζα *ἄτριπτος* τ. ἔ. ἡ ὀλίγον τετριμμένη, ἡ μὴ καλῶς ζυμωμένη, καὶ τοὐναντίον *τριπτή*, ἔπειτα *ῥαντή*, ἡ ἐρραντισμένη καὶ *προφυρητή*, ἡ κοινῶς λεγομένη *ἀναβαστή* (ἀνάβαστο ψωμί)[8], διενέμετο δὲ ἐπὶ μεγάλων κοίλων πινάκων ξυλίνων ἢ χαλκῶν, οἵτινες ἐκαλοῦντο μαζονόμοι ἢ μαζονόμια[9]. Εἶδος μάζης πρέπει

---

1) Meineke, II, 1, σελ. 8, ἀπ. 4 = Ἀθην. D, 137 ε. 2) ἔ. ἀν. πρβλ. ἀναφορ. τῶν σημ. 1 κ. 2. Schöll, «Hermes» VI. σ. 18 κ. 24. 3) Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παροιμία «ἀγαθὴ καὶ μᾶζα μετ' ἄρτον» ἐπὶ τῶν τὰ δευτερεῖα τισὶ διδόντων. Ζηνοβ. I, 12. πρβλ. Hermann § 24 σημ. 13. 4) VI, 76 ἔνθα ὀνομάζονται καὶ πολλὰ ἄλλα εἴδη, ὡς ἄνθεμα, φυστή, οἰνοῦττα, ἐφίερος κ.τ.λ. 5) Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 1. — Σουΐδας ἐν λ. — ἐντεῦθεν ἴσως «ἀμολγαίη μᾶζα» Ἡσιοδ. Ἔργ. 590. 6) Ἐντεῦθεν ἡ «οἰνοῦττα, μᾶζα ἡ οἴνῳ δεδευμένη» Πολυδ. VI, 23. Ὁ Σχολ. Ἀριστοφ. (Σφήκ. 610) καλεῖ φυστὴν μᾶζαν τὴν ἐξ ῥάγου καὶ ἀλφίτων ἤτοι κριθῶν συνισταμένην. 7) Περίφημος εἶνε, μολονότι ἐκ κριθῶν κατασκευαζομένη, ἡ λεγομένη «Ἀχίλλειος μᾶζα» συνισταμένη ἐξ εὐγενῶν καὶ καθαρῶν κριθῶν· ἴδ. Σχολ. Ἀριστοφ. Ἱπ. 819. 8) Ἱπποκρ. σ. 368, 11, 373, 52. — Πολυδ. ἔ. ἀ. 9) Ἀθην. D, σ. 149. — Πολυδ. VI, 87.

νά θεωρηθῇ καὶ ὁ ὑπ' Ἀριστοφ. μνημονευόμενος ἄμης[1]).

Μεγαλειτέρα ποικιλία παρατηρεῖται εἰς τὰ λαχανικὰ καὶ ὄσπρια. Ἐκ τῶν πρώτων ὀνομαστότερα εἶνε τὰ κρόμμυα, τὰ πράσα, τὰ σκόροδα, ὁ θρίδαξ, ἡ μαλάχη ἢ μολόχη[2]), ἡ κράμβη ἢ ῥάφανος, τὸ σέλινον, ἡ κυνάρα (ἡ κινάρα, τὴν σήμερον ἀγκινάρα), τὸ γογγύλιον κ.τ.λ., ὅσα δηλαδὴ καὶ τὴν σήμερον εἶνε συνήθη ἐν Ἑλλάδι. Ταῦτα ἐτρώγοντο ἢ ὠμὰ μὲ ἔλαιον καὶ ὄξος ἀναμεμιγμένα, ἢ βεβρασμένα. Ἡ κολοκύνθη ἦτον ἐπίσης ἀγαπητὴ καὶ ἰνδικὴ λεγομένη «διὰ τὸ κεκομίσθαι τὸ σπέρμα ἐκ τῆς Ἰνδικῆς»[3]). Ἄξιον σημειώσεως εἶνε ὅτι ἡ κολοκύνθη ἐλέγετο τὸ πάλαι μεταφορικῶς ἐπὶ νωθρᾶς κεφαλῆς, ὅπως καὶ μέχρι τῆς σήμερον. Οὕτω λέγει ὁ ποιητὴς τῆς ἀρχαίας κωμῳδίας Ἕρμιππος· «τὴν κεφαλὴν ἔχει ὅσην κολοκύντην»[4]), ὅπερ ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ σημερινὸν «ἔχει κολοκυθένιο κεφάλι»[5]).

Περὶ τῶν διαφόρων ὀσπρίων κρίνω περιττὸν νὰ κάμω λόγον, καθότι ταῦτα καθὼς καὶ τὰ λάχανα περιγράφονται ἐν ἐκτάσει

---

1) Πλουτ. 999. κατὰ τὸν Σχολ. εἶνε εἶδος γαλακτώδους πλακοῦντος — ἡ λεγομένη ἰδιωτικῶς φλεψία — τὰ κοινῶς ταρχανά. Τὴν σήμερον τὰ λεγόμενα ταρχανὰ (ἢ ὁ ταρχανᾶς) ὁμοιάζουσι μᾶλλον μᾶζαν ἢ πλακοῦντα, εἶνε δὲ ἀλεῦρι καθαρὸν πεφυρμένον μετὰ γάλακτος (Ὁ Dübner, Σχόλ. Ἀριστοφ. σ. 296, θεωρεῖ τὴν λέξιν «ταρχανὰ» τουρκικῆς ἢ περσικῆς καταγωγῆς).

2) Ἀθην. Β, 58 d διὰ τοῦ ο ὡς καὶ τὴν σήμερον, μολόχα. 3) Ἀθην. Β, 58 f. 4) Meineke II, 1 σ. 415 ἀπ. VI = Ἀθην. Β. σ. 59 c. πρβλ. καὶ παρὰ τῷ Ῥωμ. Apul. Metam. I, 15 σ. 53 κ. ἑ. Ὑποδηλοῦται ἆρά γε ἡ τοιαύτη σημασία τῆς λέξεως καὶ ἐν τῇ γνωστῇ παροιμιώδει φράσει «λημᾶν κολοκύνταις» ἐπὶ τῶν ἄγαν ἀμβλυωπούντων; Ἀριστοφ. Νεφ. 327. Διογεν. παροιμ. III, 10. Ἀποστ. VXIII, 42). Γνωστὸν εἶνε ὅτι σώζεται σατυρικόν τι σύγγραμμα τοῦ Σενέκα ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἀποκολοκύντωσις», κωμικὴ ἀποθέωσις τρόπον τινὰ τῶν νωθρῶν, τῶν εἰς κολοκύνθην μεταμορφωθέντων· πρβλ. Δ. Κάσσιος 60, 35, Bücheler Εκδ. τ. Σεν. σ. 37. 5) Πρβλ. B. Schmidt «Rhein. Museum». XXXIII, φυλ. 4. οὕτω λέγεται ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας «τί κολοκύθια, τί κολοκυθένια πράγματα εἶν' αὐτά!» ἢ «κολοκύθια μὲ ῥίγανι ψημένα». Εἰρήσθω ἐνταῦθα ὡς ἐν παρόδῳ ὅτι ἐν Μακεδονίᾳ, ἐκεῖ ὅπου ὁ ἑλλην. πληθυσμὸς εἶνε μὲ τὸν βουλγαρικὸν ἀνάμικτος, λέγεται ἀντὶ τοῦ «τί κολοκυθένιο κεφάλι ἔχει» συνηθέστερον τὸ «τί βουλγάρικο κεφάλι ἔχει!» — Ἡ παροιμιώδης αὕτη φράσις δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς εἰκὼν τῶν νοητικῶν προτερημάτων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ νέου βουλγαρικοῦ ἔθνους, ὅπερ ὀφείλει τὴν γέννησίν του εἰς τὴν μεγάθυμον (!!) Ῥωσσίαν.

ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ἐν τῷ Β. βιβλίῳ, καὶ ἔπειτα τὰ πλεῖστα εἶνε τὰ τὴν σήμερον παρ' ἡμῖν ἐν χρήσει. Ἰδιαιτέρως ἀναφέρω ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἦτο προσφιλὴς τροφὴ ὁ χυλὸς πολλῶν ὀσπρίων βεβρασμένων, ἰδίως δὲ ὁ τῶν φακῶν φακῆ[1]) καὶ ὁ τῶν φασουλίων ἔτνος[2]) λεγόμενος. Ταῦτα πάντα δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ὄψα, κατὰ τὸν Εὐστάθιον «τὰ τοῦ σίτου ἡδύσματα»· ἀλλὰ κυρίως ὄψον εἶνε κατὰ τὸν Ἀθήναιον «πᾶν τὸ πυρὶ κατασκευαζόμενον εἰς ἐδωδήν»[3]), κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὄψον καὶ τὸ κρέας τῶν ζώων. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην γίνεται πολλὴ χρῆσις τοῦ κρέατος, ἰδίως δὲ τῶν ἀγρίων ζώων καὶ τῶν πτηνῶν. Ὁ λαγὼς εἶνε περισπούδαστος ἐν Ἀττικῇ· ἐντεῦθεν ἡ παροιμία «ἐν πᾶσι λαγῴοις ζῆν»[4])· ἀλλὰ καὶ τὰ ὀρνίθεια κρέατα δὲν ἦσαν ὀλιγώτερον περιζήτητα καὶ ἰδίως τὰ ἐκ Βοιωτίας προερχόμενα, ἥτις ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ ὡς *ὀρνιθοτρόφος* παρίσταται[5]). Ἐκ πάντων ὅμως τῶν ζῴων ὁ ἰχθὺς κατέχει τὴν πρώτην θέσιν ἐπὶ τῆς ἀρχαίας τραπέζης, διὸ κατ' ἐξοχὴν ὄψον προσαγορεύεται[6]). Ὁ Πλούταρχος λέγει τὰ ἑξῆς· «Ὡς γάρ, πολλῶν ὄντων ποιητῶν, ἕνα τὸν κράτιστον ἐξαιρέτως ποιητὴν καλοῦμεν, οὕτω πολλῶν ὄντων ὄψων, ἐκνενίκηκεν ὁ ἰχθὺς μόνον ἢ μάλιστά γε ὄψον καλεῖσθαι, διὰ τὸ πολὺ πάντων ἀρετῇ κρατεῖν· καὶ γὰρ ὀψοφάγους καὶ φιλόψους λέγομεν, οὐχὶ τοὺς βοείοις χαίροντας, ὥσπερ Ἡρακλῆς, ὃς τοῖς κρέασι χλωρὰ σῦκα ἔχων ἤσθιεν· οὐδὲ τὸν φιλόσυκον, οἷος ἦν ὁ Πλάτων· οὐ φιλόβοτρυν, οἷος Ἀρκεσίλαος· ἀλλὰ τοὺς περὶ ἰχθυοπωλίαν ἀναδιδόντας ἑκάστοτε, καὶ τοῦ κώδωνος ὀξέως ἀκούοντας»[7]). Ἐκ τούτου φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν ἰχθύων, ἥτις ἐπίσης *ἰχθὺς* ἐκαλεῖτο, ἀνηγγέλλετο ἡ ὥρα τῆς πωλήσεως αὐτῶν διὰ τοῦ ἤχου τοῦ κώδωνος[8]).

---

1) Ἀριστοφ. Πλ. 192. Ἀθην. Δ. σ. 157. 2) Σχολ. Ἀριστοφ. Ἐκκλησ. 844 ἔτνος ἡ λέκιθος ἐλέγετο ἐπίσης καὶ ὁ ἐξ ἐρεβίνθων παρασκευαζόμενος χόνδρος Σχ. Ἀριστοφ. Ἱπ. 108 πρβλ. Becker II, σ. 314, Hermann § 24, σημ. 26. 3) σ. 1477, 40. 4) Ζ. σ. 277 «ἤτοι γὰρ ἐψόν ἐστιν ἢ παρὰ τὸ ὀπτῆσθαι ὠνόμασται». Ὁ Curtius (Grundzüge σ. 459 (4) συσχετίζει ὄψον καὶ ἕψω μὲ τὴν ῥ. πεπ, πέπ-τω προστιθεμένου τοῦ σ. 5) Ἀριστοφ. Σφῆκ. 709: ἐν πᾶσι λαγῴοις = ἐν ἀγαθοῖς πᾶσι· ἀντὶ τοῦ ἐν τρυφῇ. Σχολ. πρβλ. καὶ Ξενοφ. Κυνηγ. 6) Εἰρ. 1004. Ἀχαρν. 876. 7) Ἐντεῦθεν τὸ σημερινὸν ὄνομα ψάρι. 6) Συμπόσ. πρβλ. IV, 4, 2. πρβλ. καὶ Ἀθην. Ζ, σ. 276 e. Τὸ χωρ. τοῦ Πλουτ. εἶνε ἐσφαλμένον. 8) Πρβλ. προσέτι τὸ ἀνέκδοτον περί τινος κιθαρῳ-

Τὰ διάφορα εἴδη τῶν ἰχθύων περιγράφει ὁ Ἀθήναιος ἐν ἐκτάσει ἐν τῷ Ζ. βιβλίῳ. Πολλοῦ ἐτιμῶντο πρὸ πάντων αἱ ἐγχέλεις τῆς Κωπαΐδος λίμνης, ὡς πάντων τῶν ἰχθύων εὐχυμότεραι καὶ πολύτροφοι· διὸ δὲν ἦσαν τοῖς πᾶσι προσιταί. Λίαν ἐπιτυχῶς ἐκάλεσέ τις λοιπὸν τὴν ἔγχελυν «τῶν δείπνων Ἑλένην», καθὰ διηγεῖται ὁ Ἀθήναιος[1]. Αἱ τῆς Κωπαΐδος λίμνης ἐγχέλεις ἦσαν τοσοῦτον ὑπερμεγέθεις, ὥστε οἱ Βοιωτοὶ συνείθιζον νὰ στεφανώνωσιν αὐτὰς δίκην ἱερείων καὶ νὰ προσφέρωσιν τοῖς θεοῖς θυσίας[2]. Περίφημοι ἦσαν καὶ αἱ τοῦ Στρυμόνος ποταμοῦ, μολονότι οἱ ποτάμιοι ἰχθῦς ἐν γένει δὲν εἶχον πολλὴν ἀξίαν. Ὀνομαστοὶ ἦσαν προσέτι καὶ οἱ λεγόμενοι γόγγροι ἢ γρύλλοι μεγάλοι θαλάσσιοι ἰχθῦς, κατ' ἐξοχὴν οἱ τῆς Σικυῶνος, ἔνθα καὶ ἁμαξιαῖοι ἡλίσκοντο[3]. Ὅτι ὁ γόγγρος (τὴν σήμερον μουγγρί) λίαν ἐξετιμᾶτο φαίνεται ἔκ τινος ἀποσπάσματος τοῦ ποιητοῦ τῆς νέας κωμῳδίας Φιλήμονος, ἔνθα ἱστορεῖται ὅτι ὁ Ποσειδῶν προτιμᾷ πάντων τοῦτον τὸν ἰχθῦν νὰ προσφέρῃ τοῖς θεοῖς δῶρον εἰς τὸν οὐρανόν, μάγειρος δέ τις σεμνυνόμενος ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ τέχνῃ λέγει ὅτι, πάντες οἱ τοῦ γόγγρου γευόμενοι γίνονται θεοί, καὶ αὐτοὶ οἱ νεκροὶ μάλιστα ὀσφραινόμενοι ἀναλαμβάνουσι ζωήν[4]. Ἐννοεῖται ὅμως οἴκοθεν ὅτι τοιοῦτοι ἰχθῦς ἦσαν προνόμιον μόνον τῶν εὐπόρων ἐκ τῶν πολιτῶν, ἐν ᾧ οἱ μὴ ἔχοντες ἱκανὰ μέσα ηὐχαριστοῦντο μὲ τοὺς τεταριχευμένους ἰχθῦς, ὡς ἡ ἀφύη[5], ὁ σαπέρδης (σημ. ἀρέγγα γερμ. Häring — ἡ θρίσσα) κ.τ.λ. Ὅτι αἱ τιμαὶ τῶν ταρίχων ἦσαν εὐτελεῖς φαίνεται οὐ μόνον ἐκ τῆς συνήθους

[illegible]

δοῦ παρὰ Στράβωνι ΧΙΑ, 2, 21. «κιθαρῳδοῦ γὰρ ἐπιδεικνυμένου τέως μὲν ἀκροᾶσθαι πάντας· ὡς δὲ ὁ κώδων ὁ κατὰ τὴν ὀψοπωλίαν ἐψόφησε, καταλιπόντας ἀπελθεῖν ἐπὶ τὸ ὄψον πλὴν ἑνὸς δυσκώφου· τὸν οὖν κιθαρῳδὸν προσιόντα εἰπεῖν ὅτι «ὦ ἄνθρωπε πολλήν σοι χάριν οἶδα τῆς πρός με τιμῆς καὶ φιλομουσίας· οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι ἅμα τῷ κώδωνος ἀκοῦσαι ἀπιόντες οἴχονται» ὁ δέ, τί λέγεις; ἔφη «ἤδη γὰρ ὁ κώδων ἐψόφηκεν;» εἰπόντος δὲ «εὖ σοι εἴη» ἔφη, καὶ ἀναστὰς ἀπῆλθε καὶ αὐτός.» 1) Ζ. σ. 298d. 2) Ἀθην. ἐ. ἀ. σ. 297d. 3) Εὔδοξος παρ' Ἀθην. Ζ. σ. 288c. 4) Meineke IV. σ. 26 = Ἀθην. Ζ. σ. 288d. 5) Ἡ σημ. μαρίδα· ἓν εἶδος αὐτῆς ἦτο λίαν περισπούδαστον αἱ λεγόμεναι φαληρικαὶ ἀφύαι, αἵτινες ἕνεκα τῆς λεπτότητός των ἡλιεύοντο διὰ λεπτῶν τῶν μεταξωτῶν δικτύων· πρβλ. Σχολ. Ἀριστοφ. Ἱπ. 645. Ὀρν. 76. Σήμερον περιζήτητοι εἶνε καὶ ἁλιεύονται ἐπίσης κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον αἱ λεγόμεναι «καλογρηαῖς»· πρβλ. Ulrichs Reisen und Forschungen. II. 165 σημ.

παροιμίας» ἂν μὴ παρῇ κρέας τάριχος στερκτέον»[1]) ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μετωνυμικῆς χρήσεως τῆς λέξεως τάριχος ἐπὶ οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχοντος ἀνθρώπου[2]). Ἀλλ' οὐχ ἧττον οἱ Ἀθηναῖοι τοσαύτην ἐποιοῦντο σπουδὴν περὶ τὰ ταρίχη, ὥστε καὶ πολίτας ἀνέγραψαν τοὺς υἱοὺς τοῦ ταριχοπώλου Χαιρεφίλου[3]). Ὅσον ἀφορᾷ τὸ μαγείρευμα τῶν ἰχθύων ἐκτὸς τῶν ἐφθῶν, ὀπτῶν καὶ τηγανιστῶν, ἐγνώριζον οἱ παλαιοὶ καὶ τὴν ἐν λοπάδι λεγομένην σκευασίαν αὐτῶν, ἥτις ἐγίνετο διὰ παντοίων ἡδυσμάτων ἢ ἀρτυμάτων· οὕτω π. χ. παρεσκευάζετο ἡ καλουμένη «τευθὶς σακτὴ ἢ ἐνθυλευμένη»· ἥτις ἐγεμίζετο μὲ ἡδύσματα ἀπαραλλάκτως ὅπως τὴν σήμερον τὸ «παραγεμιστὸν καλαμάρι», ἢ ὁ σωλὴν εἶδος θαλασσίου ὀστρακοδέρμου (νῦν σουλήνα)[4])· ὡς ἡδύσματα ἐχρησίμευον ὁ ἀρωματικὸς σπόρος τοῦ κοριάννου[5]), τὸ κρόμμυον, καὶ ὁ ὀπὸς (καθὼς καὶ ὁ καυλὸς καὶ ἡ ῥίζα τοῦ περιφήμου Κυρηναϊκοῦ σιλφίου[6])· ἐννοεῖται δὲ ὅτι ταῦτα μεταξὺ ἄλλων ἦσαν καὶ τῶν

---

21. ὑπὸ τοῦ παρῳδοῦ Μάτρωνος (π. Ἀθην. Δ. 135) καλεῖται ἡ φαληρικὴ ἀφύη, Τρίτωνος ἑταίρη. 1) Ζηνοβ. I, 84. Διογ. I, 40· παρεγγυᾷ ἡ παροιμία ὅτι χρὴ τοῖς παροῦσιν ἀρκεῖσθαι· πρβλ. προσέτι Ἀριστοφ. Ἱπ. 1247 ταριχοπωλεῖον ἀντὶ τοῦ ὅπου τὰ εὐτελῆ πωλεῖται. 2) Σχ. Ἀριστοφ. ἐν Δαιταλεῦσι. Meineke II, 2 σ. 1030 ἀπ. 11 = Ἀθην. Γ. 119c. «οὐκ αἰσχύνουμαι τὸν τάριχον τουτονὶ πλύνων ἅπασιν ὅσα σύνοιδα αὐτῷ κακά»· οὕτω γερμ. Pökelhering (κοιν. Pickelhering) καὶ ἀγγλ. a pickled fellow ἐπὶ ποταπῶν καὶ οὐτιδανῶν ἀνθρώπων. 3) Ἀθην. Γ, 119 f. = Ἄλεξις ἐν Ἐπιδαυρ. Meineke III. σ. 413. 4) Πρβλ. Ξενοκρ. κ. Γαλην. ἔκδ. Κοραῆ. σ. 55, 152· ὁ αὐτὸς παρατηρεῖ ὅτι πολλῶν ἰχθύων τὰ ὀνόματα διεσώθησαν μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τῷ ἑλλην. λαῷ· οὕτω μεταξὺ ἄλλων ἰουλὶς ἢ ἴουλος νῦν γύλος· ἡ τρίγλη λέγεται ἐν Κρήτῃ τριγλοβαρβοῦνι (τὸ δεύτερον συνθετικὸν μέρος βαρβοῦνι ἢ μᾶλλον μπαρμποῦνι εἶνε συνηθέστερον ἐκ τοῦ ἰταλ. barbone = πωγωνοφόρος), ἡ γενειῆτις τρίγλη, νῦν γενειάδα ἢ μουστακάτα τριγλία (πτωχοπρόδρομος), ὁ βούγλωσσος νῦν γλῶσσα ἢ βοϊδόγλωσσον, αἱ χῆμαι νῦν χημάδες καὶ τέλος ἡ γλυκυμαρίς, εἶδος τῶν χημῶν τὴν σήμερον λέγεται μεθυστραχηδάδα»· οὕτω γὰρ καλέσαι τοὺς φιλοίνους εἰκὸς τῶν χημῶν τὸ γένος τοῦτο, ὑπολαβόντας μᾶλλον τῶν ἄλλων πρὸς οἰνοποσίαν καὶ μέθην εὔθετον εἶναι», σ. 155. 5) Ἀριστοφ. Ἱπ. 676, 682· εἶδος βοτάνης· γερμ. koriander καὶ τὴν σήμερον (ὡς καὶ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σχολ. τοῦ Ἀριστ. ἴδε τὸ δεύτ. χωρίον) Κολίανδρον. Ὁ Ἀνακρέων λέγει ὅτι ἐστεφανοῦντο μὲ τὰ φύλλα τοῦ φυτοῦ τούτου. ἀπ. 123. Bergk. III σ. 1038 = Πολυδ. VI. 107. 6) Ἀριστοφ. Ἱπ. 895 καὶ καὶ Ὄρνιθ. 534 πρβλ. καὶ Σχολ. ὁ ὀπὸς τοῦ λεγομ. Μηδικοῦ σιλφίου ἐχρη-

κρεάτων ἀρτύματα. Ἐν τέλει ἀναφέρω ὅτι καὶ αἱ ὁμηρικαὶ γαστέρες ἐγένοντο κοινὸν ἐπὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων καὶ σύνηθες φαγητόν, ἀλλᾶντες ἢ χορδαὶ ἔτι καλούμεναι· ὅτι οὗτοι ὠπτῶντο πεπληρωμένοι λίπους ἢ κοπανιστοῦ κρέατος φαίνεται ἐκ τῶν Νεφ. τοῦ κωμικοῦ 408: «Νὴ Δί' ἔγωγ' οὖν ἀτεχνῶς ἔπαθόν τουτί ποτε Διασίοισιν· ὀπτῶν γαστέρα τοῖς ξυγγενέσιν, κᾆτ' οὐκ ἔσχων ἀμελήσας· ἡ δ' ἄρ' ἐφυσᾶτ', εἶτ' ἐξαίφνης διαλακήσασα πρὸς αὐτὰ τὠφθαλμώ μου προσετίλησεν, καὶ κατέκαυσεν τὸ πρόσωπον».—Ἐὰν ὁ Στρεψιάδης ἦτον ἐπιμελέστερος καὶ διετρύπα τὸν ἀλλᾶντα (ἔσχων ἀντὶ τοῦ ἔσχαζον καὶ ἐκέντουν: Φρύνιχος)· δὲν ἤθελον πάθη οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὸ πρόσωπόν του τοιοῦτον πάθος. Ὁ αὐτὸς ποιητὴς ὑποδεικνύει ὅτι οἱ ἀλλαντοπῶλαι ἠδύναντο νὰ νοθεύωσι τὸ περιεχόμενον τῶν ἀλλάντων πληροῦντες αὐτοὺς μὲ κρέας κυνὸς ἢ ὄνου· Ἱπ. 1398

«ἐπὶ ταῖς πύλαις ἀλλαντοπωλήσει μόνος
τὰ κύνεια μιγνὺς τοῖς ὀνείοις πράγμασιν»[1]).

Ἡ τοσαύτη περὶ τὴν τροφὴν ἐπελθοῦσα ποικιλία συνετέλεσε φυσικῶς εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς μαγειρικῆς τέχνης καὶ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ γένους τῶν μαγείρων, οἵτινες ἰδίως ἐπὶ τῶν μακεδ. χρόνων σπουδαῖον πρόσωπον ἐν τῇ νέᾳ κωμῳδίᾳ ἀποτελοῦσι· διότι πρὸ τούτων δοῦλοι τοὐλάχιστον ἐκτελοῦντες ἔργα μαγείρου σχεδὸν δὲν μνημονεύονται[2]). Ἡ ἑλληνὶς τῶν παλαιῶν χρόνων, ἥτις ἐθεώρει καθῆκον ἱερὸν τὴν διοίκησιν τῆς οἰκίας ἐν γένει, εἶχε καὶ τὴν φροντίδα τοῦ μαγειρεύειν ἄνευ οὐδεμιᾶς διακρίσεως· ἠδύνατο νὰ ἐπιστατήσῃ οὐχὶ εὐαρίθμων ὑπηρετριῶν, οὐχ ἧττον ὅμως ἐθεωρεῖτο τιμὴ καὶ φρόνιμον ἔργον ἡ παρασκευὴ τῶν φαγητῶν ὑπ' αὐτῆς τῆς *νοικοκυρᾶς*, ἵνα μεταχειρισθῶ τὴν λέξιν

σίμευεν ὡς ἰατρικόν: τὸ φυτὸν ἦτο τοσοῦτον πολυτίμητον ὥστε καὶ παροιμία κατέστη «τὸ Βάττου σίλφιον» ἐπὶ τῶν ἄγαν τιμωμένων. Ἀποστ. XV. 49. IV. 76. Σχόλ. Ἀριστοφ. Πλ. 925.

1) Πρβλ. Göll. II. σ. 315. "Ὅτι ὄνους ἔτρωγον ἐν Ἀθήναις παρατηρεῖ ὁ Σχολ. τοῦ Ἀριστοφ. Σφ. 194. Πολυδ. IX. 48 «μεμνόνεια δὲ ἐκάλουν οὗ τὰ τῶν ὄνων κρέα ἐπιπράσκετο, ἴσως τῶν ὀνείων ἐνόντων τῷ ὀνόματι»· τὸ ἄνω χωρίον τοῦ Ἀριστοφάνους πρέπει πάντοτε νὰ θεωρηθῇ ὡς ὑπερβολὴ τοῦ ὁμιλοῦντος Ἀγορακρίτου· διότι τοιοῦτόν τι μίγμα κρεάτων φαίνεταί μοι ὅλως ἀπίθανον· πρβλ. Σχολ. , 2) Πρβλ. Ἀθην. ΙΔ. σ. 658 f. Pauly R. Encycl. II, σ. 1303.

2

τοῦ λαοῦ[1]) οὕτως ἀφ' ἑτέρου ὁ ἀνὴρ ἐπρομηθεύετο ἐν τῇ ἀγορᾷ τὰ τρόφιμα, ἔστω καὶ πλούσιος[2]).

Τὸ γένος τῶν μαγείρων δύναταί τις νὰ ὑποδιαιρέσῃ εἰς δύο τάξεις, εἰς τὴν τῶν κρεωπωλῶν, οἵτινες κατέκοπτον καὶ παρέθετον ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐπὶ τῆς κρεωπωλικῆς τραπέζης μαγειρευμένα κρέατα εἰς πώλησιν[3]), καὶ δεύτερον τὴν τῶν οἰκιακῶν μαγείρων[4])· ὁ χαρακτὴρ αὐτῶν παρίσταται ὑπὸ τῶν ποιητῶν ἰδίως τῆς νέας κωμῳδίας ὡς πονηρὸς καὶ ἀλαζονικός· διὸ ὀρθῶς ἀποφαίνεται ὁ Ἀθήναιος διὰ τῶν ἑξῆς λίαν ἐκφραστικῶν λέξεων· «ἀλαζονικὸν δ' ἐστὶ πᾶν τὸ τῶν μαγείρων φῦλον[5]). Ἐν Λακεδαίμονι ὤφειλον οἱ μάγειροι νὰ γνωρίζωσιν μόνον τὴν τέχνην τοῦ μαγειρεύειν κρέας καὶ ὄχι περισσότερον· ἄλλως ἐξωρίζοντο ἐκ Σπάρτης[6]). Ἄλλως ὅμως εἶχε τὸ πρᾶγμα ἐν Ἀθήναις, ἔνθα προσήρχοντο μάγειροι σεμνυνόμενοι ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν τέχνῃ πολλαχόθεν· κατ' ἐξοχὴν περίφημοι ἦσαν καὶ περιζήτητοι οἱ ἐκ Σικελίας, Συβάριδος καὶ ἐσχάτως οἱ ἐκ Χίου προερχόμενοι[7]). Οὗτοι ἐμι-

---

1) Πρβλ. Becker II, 318, III, 386. 2) Ἀριστοφ. Βατρ. 1068. Δίφιλος ἐν Ἐμπόρῳ, Meineke IV σ. 388 ἀπ. 1. = Ἀθην. ς. σ. 227ε. Λυγκεὺς ὁ Σάμιος συνέγραψε ὀψωνητικὴν τέχνην διδάσκων τί πρέπει νὰ λέγῃ τις πρὸς τὸν ἰχθυοπώλην ἵνα ἀγοράζῃ λυσιτελῶς ὅ,τι θέλει· οὐχ ἧττον ὅμως μνημονεύονται καὶ ὑπηρέται ἤτοι ὡς ὀψῶναι ἤτοι ὡς ἀγορασταί, οἵτινες ἐφρόντιζον περὶ τῶν τροφίμων. Ἀθην. Δ. 171. Πολυδ. III. 126. πρβλ. Stark. §. 25 σ. 21.

3) Πλάτ. Εὐθύδ. σ. 301. Πλουτ. Συμπ. προβλ. II, 10, 3. σ. 643. Πολυδ. VII, 25. Hermann § 43, σημ. 32. Ὁ τοιοῦτος ἐξετέλει τὸ ἔργον τοῦ τὴν σήμερον λεγομένου χασάπη, ὡς φαίν. ἐκ τοῦ ἄνω χωρ. τοῦ Πλάτ. καὶ Πλουτ. Ἀποφθ. σ. 175. Δ. 4) Ἀριστοφ. Βάτρ. 517· ὡς ἀρχικὸν ἔργον τοῦ μαγείρου πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὡς καὶ ἡ ἐτυμολογία τῆς λέξεως δεικνύει ἐκ τοῦ μάσσειν = ζυμόνειν) ἡ παρασκευὴ τῆς μάζης καὶ τοῦ ἄρτου· πρβλ. Plinius, h. n. 18, 11, 28· διὸ διακρίνεται τοῦ ὀψοποιοῦ· π. Πλάτ. Πολιτ. 373c καὶ τῷ κωμ. Διονυσίῳ ἐν Θεσμοφ. Meineke III σ. 547 = Ἀθην. Θ. 404e. Ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν παρατηρεῖται πανταχοῦ· πρβλ. Ξεν. Ἀπομν. II, 1, 30. Κύρ. παιδ. VIII, 8, 20. Πολυδ. VII, 26 «τὸν δὲ ὀψοποιὸν καὶ μάγειρον λέγει (Ἀριστοφάνης)».

5) Z, 290 6. πρβλ. τὸ ἀπ. τοῦ κωμικοῦ Ἡγησίππου ἐν ᾧ περιγράπεται ἐπιτυχέστατα ὁ ἀλαζονικὸς χαρακτὴρ τῶν μαγείρων. Meineke IV, 479. 6) Αἰλ. Π. Ἱ. XIV, 7· «ἔδει δὲ ὀψοποιοὺς ἐν Λακεδαίμονι εἶναι κρέως μόνου· ὁ δὲ παρὰ τοῦτο ἐπιστάμενος ἐξηλαύνετο τῆς Σπάρτης, ὡς τὰ τῶν νοσούντων καθάρσια».

7) Ἀθην. σ. 25 f. Πλατ. Πολιτ. III, 404. Ἡ μαγειρικὴ τέχνη ἤκμασεν ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐν Ἤλιδι, ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Δήλῳ· πρβλ. Ἀντιφάνην,

σθοῦντο ἔν τινι ἰδιαιτέρῳ μέρει τῆς πόλεως, ὅπερ κατὰ τὸν Πολυδ. ἐκαλεῖτο μαγειρεῖον[1]. Ὅτε δὲ ἡ τέχνη αὐτῶν ἦτο περισπούδαστος δηλοῦσι τὰ διάφορα συγγράμματα τῶν ἀρχαίων, ὧν μόνον τὰ ὀνόματα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν[2]). Πρὶν ἢ περάνω τὸν περὶ μαγείρων λόγον προσθέτω ἔτι ὅτι τὸ βούτυρον ἦτον ἄγνωστον ἐντελῶς, μόνον δὲ δι᾽ ἐλαίου ἐμαγειρεύοντο καὶ οἱ ἰχθῦς καὶ τὰ λοιπὰ κρέατα[3]).

Μεταβαίνω ἤδη εἰς ἄλλο ζήτημα τὸ περὶ τοῦ ποσάκις τῆς ἡμέρας καὶ κατὰ ποίας ὥρας ἔτρωγον οἱ παλαιοί.

Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου δὲν συμφωνοῦσιν ἐντελῶς οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς καὶ οἱ σχολιασταὶ τῶν ἔργων αὐτῶν, ἑπομένως καὶ αἱ τῶν νεωτέρων γνῶμαι, ὅσοι διεπραγματεύθησαν τὸ θέμα, διαφέρουσιν ἀλλήλων.

Νομίζω ὅτι εἰς τὴν ἀσυμφωνίαν ταύτην συνετέλεσεν οὐχὶ ὀλίγον ἡ διαφορὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἑστιάσεων, ἥτις παρατηρεῖται μεταξὺ τῆς ὁμηρικῆς καὶ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς· ἀλλ᾽ ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, δὲν ἀπέχει τις κατ᾽ ἐμὴν γνώμην πολὺ τῆς ἀληθείας, παραδεχόμενος, ὅτι καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἀνθρώποις ἐπεκράτει τὸ ἔθιμον νὰ λάβωσι τρὶς τῆς ἡμέρας τροφὰς καὶ δὴ κατὰ τὰς αὐτὰς σχεδὸν ὥρας, ὡς καὶ τὴν σήμερον[4]).

ὅστις καταλέγων τὰ ἐξ ἑκάστης πόλεως ἰδιώματα λέγει: «ἐξ Ἤλιδος μάγειρος» κ.τ.λ. Meineke III σ. 138 = Ἀθην. Α, 27 d. ἔπειτα Κρίτων ἐν Φιλοπρ. Mein. IV, σ. 537 = Ἀθην. Δ, 173b. Stark § 43 σ. 32.

1) Θ, 48. Ὁ ἴδιος περιγράφει καὶ τὰ ἔργα τῶν μαγείρων ς, 91, περὶ τῆς μισθώσεως αὐτῶν πρβλ. προσέτι Ἀντιφ. ἐν Χρυσίδι ἀπ. 2. ἔ. ἀ. σ. 132· καὶ πολλαχοῦ παρὰ τῷ κωμ. Πλαύτῳ ὡς Aulul. II, 4. Merc. IV, 4. 2) Οὕτως ἀναφέρεται παρὰ Πλάτ. Γοργ. σ. 518 Μίθαικος, ὁ τὴν ὀψοποιΐαν συγγεγραφὼς τὴν Σικελικήν». Ὑπὸ ἄλλους τίτλους μνημονεύει καὶ ὁ Ἀθήν. μαγειρικῶν συγγραμμάτων, ὡς ὀψαρτυτικόν, μαγειρικὴ διδασκαλία, ὀψαρτυτικαὶ γλῶσσαι, κ.τ.λ. ἴδ. Ξ, σ. 308 f. ΙΔ, 662 d.

3) Τὸ βούτυρον, ἔλαιον ἐκ γάλακτος καλούμενον, μνημονεύεται ὑπὸ τοῦ Ἑκαταίου ὡς ἀλοιφὴ χρήσιμος καὶ συνήθης παρὰ τοῖς Παίοσι (Ἀθην. 1, σ. 447d· πρβλ. Φωτ. Βιβλιοθ. κεφ. 72. σ. 48. Beck. καὶ Σιμ. Σηθί. σ. 27), οἱ Θρᾶκες ἀποκαλοῦνται ὑπὸ τοῦ κωμ. Ἀναξανδρίδου «βουτυροφάγοι». Mein. III, σ. 182 = Ἀθην. Δ. 131. 4) Πρβλ. Wachsmulth. Hellen. Alterthumskunde» II, 399 (2). eine Speiseordnung (bei den alten Griechen), wie in Paris und London, nur dass jetzt der kaffé fur ἀκράτισμα diend»· πρβλ. προσέτι John «the Hellenes» II, σ. 170. Becker, II, σ. [illegible].

«Ἀπόσπασμά τι τοῦ Αἰσχύλου, ἐν ᾧ ὁ Παλαμήδης καυχώμενος λέγει τὰ ἑξῆς «καὶ ταξιάρχας καὶ στρατάρχας καὶ ἑκατοντάρχας ἔταξα, σῖτον δ' εἰδέναι διώρισα· ἄριστα, δεῖπνα, δόρπα θ' αἱρεῖσθαι τρίτα»[1]) δύναται νὰ χρησιμεύῃ εἰς ἀπόδειξιν ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων τῆς Ἑλλάδος ἐλαμβάνοντο τρεῖς τῆς ἡμέρας τροφαί, ὅπως μετὰ ταῦτα καὶ μέχρι τῆς σήμερον συνειθίζεται.

Κατὰ ταῦτα προσεγγίζομεν πιθανῶς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ τρεῖς αὗται τροφαὶ ἦσαν ἐπὶ Ὁμήρου τὸ ἄριστον, τὸ δεῖπνον καὶ τὸ δόρπον, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον παρετίθετο λίαν πρωΐ, «ἅμ' ἠοῖ»[2]) πρὶν ἢ οἱ ἥρωες ἐπιληφθῶσι τοῦ ἔργου των, τὸ δεύτερον περὶ τὴν μεσημβρίαν, ὅτε οἱ κεκμηκότες ἐργάται δέονται ἀναψυχῆς καὶ τροφῆς, ὅπως ἀναλάβωσι νέας δυνάμεις[3]) καὶ τὸ τελευταῖον τὴν ἑσπέραν «ἅμ' ἠελίῳ καταδύντι»[4]). Λέγω δὲ πιθανῶς διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους. Ἡ λέξις ἄριστον ἀπαντᾷ ἅπαξ ἐν Ἰλιάδι καὶ ἅπαξ ἐν Ὀδυσσείᾳ καὶ συναλλάσσεται, ὡς εἴδομεν, μὲ τὸ δεῖπνον[5]) ἔπειτα τὸ δεῖπνον, καθὰ καὶ ἡ ἐτυ-

1) Nauck. «Trag. gr. fr.» 176=Ἀθην. Α, 11d. Ταῦτα ἴσως ἔχων ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ Εὐστάθιος λέγει· σ. 1432. «Ἰστέον δ' ὅτι τρισὶ τροφαῖς ἐχρῶντο οἱ παλαιοί, ὧν τὸ πρῶτον ἐκαλεῖτο ἄριστον, γινόμενον πάνυ πρωῒ ἅμ' ἠοῖ φαινομένῃσι, ἄρεος ἱσταμένου, ὡς καὶ ἡ τοῦ ὀνόματος ἐτυμολογία δηλοῖ· εἶτα τὸ δεῖπνον, μεθ' ὃ ἔδει πονεῖν, ὃ καὶ ἀριστόν φασί τινες· τρίτον δὲ δόρπος, ἐνάντιον ἀρίστῳ, ἡνίκα δόρυ παύεται, ὅπερ ἡμεῖς παρὰ τὸ δεῖν τότε ὕπνου δεῖπνον καλοῦμεν.» Κρίνω περιττὸν νὰ παρατηρήσω ἐνταῦθα ὅτι αἱ ἐτυμολογίαι τοῦ Εὐσταθίου κινοῦσι τὸν γέλωτα τῶν νεωτέρων ἐτυμολόγων. Ὁ Φιλήμων παραδέχεται ἐν τῷ μνημ. χωρίῳ τοῦ Ἀθην. καὶ τετάρτην τροφήν, τὸ ἑσπέρισμα μεταξὺ τοῦ ὁμηρ. δείπνου καὶ δόρπου, τ. ἔ. τὸ δειλινόν· ἀλλὰ τὴν γνώμην ταύτην ἀπορρίπτουσιν ἀμφότεροι καὶ ὁ Ἀθήν. (ἔ. ἀ. καὶ σαφέστερον Ε, σ. 193) καὶ ὁ Εὐστάθιος (σ. 1833, 3), οἵτινες, ἐγκράτειαν τοῖς ὁμηρ. ἥρωσιν ἀπονέμοντες, κλίνουσι νὰ παραδεχθῶσι δύο μόνον τροφὰς συγχωνεύοντες τὸ ἄριστον μετὰ τοῦ δείπνου ὡς συνώνυμα.

2) Ὀδ. Π, 2. 3) Ἰλ. λ, 86. 4) Ἰλ. τ, 207. 5) Ἰλ. ω, 124, Ὀδ. π, 2. Εἰς τὸ πρῶτον χωρίον παρατηρεῖ ὁ Εὐστάθ. σ. 1342, 7: «καὶ ὅρα ὅτι κατὰ τὴν παρατήρησιν τῶν παλαιῶν ἅπαξ νῦν ὧδε ἄριστον εἶπε τὸ πρωϊνὸν ἔμβρωμα», εἰς τὸ δεύτερον δέ, σ· 1791, 2· «ταὐτὸν οὖν ἐνταῦθα δεῖπνον καὶ ἄριστον συνωνυμίας λόγῳ». Ὅσον ἀφορᾷ τὴν παραγωγὴν τῆς λέξεως, φαίνεταί μοι ὀρθοτέρα ἡ ὑπὸ τοῦ Κουρτίου (Studien. Π, 175) προβαλλομένη· κατὰ ταῦτα ἡ ῥ. εἶνε ἀερ συνῃρ. αρ, ἐξ ἧς τὸ ἄχρηστον ἀρίζω, κατ' ἀναλογίαν

μολογία τῆς λέξεως δεικνύει[1]), τίθεται ἀδιακρίτως ἐπὶ οἱασδήποτε τροφῆς τόσον ἐπὶ τοῦ ἀρίστου ὅσον καὶ ἐπὶ τοῦ δόρπου[2]), καὶ οὐ μόνον ἐπὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλόγων ζώων τροφῆς[3])· οὕτω καὶ δόρπον τίθεται καὶ ἐπὶ γεύματος ἢ προγεύματος[4]).

Ἐὰν τὸ ἄριστον συνίστατο ἐξ ἁπλοῦ ἄρτου εἰς οἶνον βεβαμμένου, ὡς ἀποφαίνεται ὁ Friedreich[5]) μετὰ πάσης βεβαιότητος, φαίνεταί μοι λίαν ἀπίθανον. Ἀπεναντίας αὐτὸς ὁ ποιητὴς ὑποδεικνύει τὴν οὐσίαν τοῦ ἀορίστου εἰς ἓν τῶν ὑπὸ τοῦ Friedreich μνημονευομένων χωρίων. Ἰλ. ω, 125· «τοῖσι δ' οἶς λάσιος μέγας ἐν κλυσίῃ ἱέρευτο»[6]).

Ταῦτα μὲν περὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων· οἱ δὲ μεταγενέστεροι

τοῦ ὀρθρίζω, ἠρίζω, θερίζω, ἀψίζω, σημαῖνον κάμνω τι καὶ εἰδικώτερον τρώγω τι πρωΐ. Ἐντεῦθεν ἄριστον τὸ πρωϊνὸν ἔμβρωμα· πρβλ. Πλουτ. Συμπ. Πρ. VIII, 6, 4 σ. 726 «πιθανὸν ἐδόκει διὰ τὴν ἑωθινὴν ὥραν ἄριστον ὠνομάσθαι, καθάπερ τὸ αὔριον». Ὁ Ameis (Anhang zur Odys. Heft III, σ. 91 (2) καὶ ὁ ὑπὸ τούτου μνημονευόμενος Brosin, «de cenis Homericis» σ. 14, φαίνεται ὅτι κλίνουσι μᾶλλον εἰς τὴν γνώμην τοῦ Εὐσταθίου (σ. 1432, 8, «οὐ παρὰ τὸν ἄρην, ἀλλὰ παρὰ τὸ ἀρίστως ἔχειν»)· ὁ πρῶτος παρατηρεῖ, «das Wort (ἄριστον) entspricht lautlich unserm, das erste. Ein Gourmant konnte geneigt sein, ein gutes Frühstück für das beste zu halten», ὥστε ἡ ἀρχὴ τῆς λέξεως ὀφείλεται κατὰ ταῦτα εἰς τὰς ὀρέξεις ἑνὸς λίχνου καὶ καλιοδούλου ἀνθρώπου.—ἀπίθανον.

1) Ἐκ τῆς ῥ. δαπ- δεπ-, ἐξ ἧς τὸ λατιν. daps, dapinare = ἑστίασις, ἑστιῶ, πρβλ. Curtius, Grundzüge. σ. 232(4) σημαίνει κυρίως «Σαγκωσιά».

2) Εὐστ. σ. 1782, 62. Becker, II, 290. 3) Εὐσταθ. 242, 19. Αἰλ. Π. Ἱ. Α, 12 «ἔχουσι δὲ καὶ οἱ μύρμηκες, ὡς ἀκούω, μαντικῆς τινὰ αἴσθησιν· ὅταν γὰρ λιμὸς μέλλῃ ἔσεσθαι, δεινῶς εἰσι φιλόπονοι πρὸς τὸ θησαυρίσαι καὶ ἑαυτοῖς ἀποταμιεύσασθαι τοὺς πυροὺς καὶ τὰ λοιπὰ τῶν σπερμάτων, ὅσα μυρμήκων δεῖπνόν ἐστιν».

4) Ὁμηρ. ὕμν. καὶ Ἀπόλ. 511. Παρὰ τοῖς μεταγ. τίθεται ἐπὶ οἱασδήποτε τροφῆς ἀδιακρίτως τῆς ὥρας, καθ' ἣν λαμβάνεται, ὡς παρ' Ἀριστοφ. Ἱπ. 51, ἢ καὶ ἐπὶ τῆς τῶν ζώων τροφῆς, ὡς Ἀπολ. Ῥοδ. III, 301 κ. ἄλ. παρ' Ὁμ. ὅμως συνήθως ἐπὶ τῆς ἑσπερινῆς τροφῆς· πρβλ. Εὐστ. σ. 1432, 4. 1503, 55. 1518, 5. 5) Realien σ. 249. Ὁ Εὐστάθ. σ. 1791, 39, εἰς ὃν παραπέμπει ὁ συγγραφεύς, οὐδὲν νεώτερον λέγει τοῦ Ἀθηναίου, παρ' οὗ ἀρύεται τὰς εἰδήσεις (Α, 11). Ὅσα λέγονται περὶ τοῦ ἀκρατίσματος νοοῦνται μόνον περὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων καὶ οὐχὶ τῶν ὁμηρικῶν. 6) Πρβλ. Εὐσταθ. σ. 1342, 7.

ἐφύλαξαν μὲν τὰς αὐτὰς σχεδὸν ὥρας καὶ τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τῶν καθημερινῶν τροφῶν, ἀλλ' ἔδωκαν εἰς ταύτας ἄλλα ὀνόματα.

Τὸ πρωϊνὸν ἔμβρωμα ὠνόμασαν *ἀκράτισμα* ἢ *ἀκρατισμόν*, διὰ τὸ ἐν ἀκράτῳ βρέχειν καὶ προσίεσθαι «ψωμούς»[1]), τὸ μεσημβρινὸν *ἄριστον* καὶ τέλος τὸ ἑσπερινὸν καθόλου *δεῖπνον*.

Ὁ Πλούταρχος[2]) μεταχειρίζεται ἐπὶ τοῦ ἀκρατίσματος καὶ τὴν λέξιν πρόπομα, ὅπερ ἦτον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του εἶδος ποτοῦ ἐξ οἴνου μέλιτος καὶ ἄλλων οὐσιῶν συνιστάμενον[3]) καὶ περιεφέρετο πρὸ τοῦ φαγητοῦ, ἢ καὶ μέρος αὐτοῦ ἀπετέλει. Εἶνε ὅμως λίαν ἀμφίβολον, ἐὰν πράγματι καὶ ἐπὶ τῶν κλασ. χρόνων οὕτως ἐλέγετο τὸ ἀκράτισμα, καθότι πρόπομα ἀπαντᾷ μόνον παρὰ Πλουτ. καὶ τοῖς μετὰ τοῦτον συγγραφεῦσι.

Τὸ ἀκράτισμα ἐλαμβάνετο λίαν πρωῒ καὶ δὴ ἅμα τῇ ἐγέρσει ἐκ τῆς κλίνης, καθόσον ἠδύνατο νὰ ἦνε εἰς πᾶσαν ὥραν πρόχειρον, ἀφ' οὗ οὐδὲν ἄλλο ἀπῃτεῖτο ὅπως παρασκευασθῇ ἢ ἁπλοῦς ἄρτος καὶ οἶνος[4]).

Τὸ ἄριστον κυριολεκτεῖται ἐπὶ τοῦ μεσημβρινοῦ φαγητοῦ[5]), ἀλλ' ἀκριβῶς ἡ ὥρα δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ. Ὁ Σουΐδας (ἐν λ. δεῖπνον) ὁρίζει περίπου τὴν τρίτην ὥραν δηλαδὴ μεταξὺ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου καὶ τῆς μεσημβρίας· ἀλλ' ὁ ὁρισμὸς οὗτος, ὡς

---

1) Ἀθην. ἔ. ἀ. Πλουτ. Συμπ. Πρ. VIII, 6, 4. σ. 726. Σχ. Θεοκρ. 1, 51· πλειότερα Becker II, σ. 291.

2) Ἐ. ἀν. I, 6, 3 σ. 624· «οὗτος (ὁ πύκτης Ἡρακλείδης) ἀπορῶν συμπότου παραμένοντος, ἐκάλει τοὺς μὲν ἐπὶ πρόπομα, τοὺς δ' ἐπ' ἄριστον, ἄλλους δ' ἐπὶ δεῖπνον ἐσχάτους δέ τινας ἐπὶ κῶμον». 3) Πρβλ. Ἀθην. Β, σ. 58 b. 66 d.

4) Ἀριστοφ. Ὄρν. 1285, πρῶτον μὲν εὐθὺς πάντες ἐξ εὐνῆς ἅμα ἐπέτονθ' ἕωθεν ὥσπερ ἡμεῖς ἐπὶ νομόν»· πρβλ. Ἀριστοτ. π. Ζ. ἱστ. VI, 8, σ. 564 a 20· «τῶν δὲ φαβῶν ἡ μὲν θήλεια ἀπὸ δείλης ἀρξαμένη τήν τε νύχθ' ὅλην ἐπῳάζει καὶ ἕως ἀκρατίσματος ὥρας, ὁ δ' ἄρρην τὸ λοιπὸν τοῦ χρόνου». Ἡ φὰψ εἶνε εἶδος ἀγρίας περιστερᾶς ἡ ἄλλως κοινῶς φάσσα λεγομένη.

1) Ὁ Becker II, σ. 290 παραδέχεται ὡς πιθανὸν ὅτι ἄριστον ἠδύνατο νὰ ὀνομάζηται καὶ τὸ πρωϊνὸν ἔμβρωμα, βασιζόμενος εἰς τὸν Πλούτ. «περὶ τ. Ἀλεξ. τύχης ἢ ἀρετῆς» II. 6. σ. 338. «Ἀλλ' Ἀλέξανδρος ἠρίστα μὲν ὄρθρου καθεζόμενος, ἐδείπνει δὲ πρὸς ἑσπέραν βαθεῖαν»· ἀλλ' ἐνταῦθα ἐννοεῖται οἴκοθεν ὅτι τὸ ἄριστον τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἦτο ἁπλοῦν ἀκράτισμα· ἄλλως ἀπαντᾷ καὶ τὸ ῥ. προαριστάω παρὰ Ἱπποκρ. σ. 368, 53. Δ. Λαερτ. 2, 139 καὶ ἄλ. ὅπερ θὰ ἦτο ἀκατάληπτον, ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀριστάω δὲν ἐσήμαινε γευματίζω· πρβλ. προσέτι Πλουτ. Φιλοπ. IV.

ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ **Becker**[1]) εἶνε ἐσφαλμένος· διότι συνήθως τὰ πρὸς τὸ ἄριστον ἀπαιτούμενα ἐπρομηθεύοντο «πληθούσης τῆς ἀγορᾶς» τ. ἔ. μεταξὺ τῆς τρίτης καὶ ἕκτης πρωϊνῆς ὥρας καθ' ἡμᾶς, ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς παρετίθετο τὸ ἄριστον περὶ τὴν αὐτὴν περίπου ὥραν, ὅπως τὸ γεῦμα παρ' ἡμῖν· ἐκτὸς ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὅτι ἡ προμήθεια τῶν τροφίμων ἐγίνετο συνήθως μίαν ἢ δύο ἡμέρας πρότερον, ὅπερ δὲν φαίνεται πιθανόν. Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἀρίστου συμπίπτει μὲ τὴν ὥραν τοῦ γεύματος δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν καὶ ἔκ τινος χωρίου τοῦ Πλουτάρχου, ὅστις συνταυτίζει τὴν λέξιν μὲ τὸ ρωμαϊκὸν **prandium** τ. ἔ. γεῦμα[2]).

Τὸ ἄριστον δὲν ἦτον τόσον ἁπλοῦν ὅσον τὸ ἀκράτισμα, καθὼς φαίνεται ἐκ τοῦ Ἀριστοφ. Εἰρ. 1280

«Ὡς οἱ μὲν δαίνυντο βοῶν κρέα, καὶ τὰ τοιαυτί·
Ἄριστον προτίθεντο καὶ ἄτθ' ἥδιστα πάσασθαι»

διὰ τοῦτο ἀναφέρονται πολλαχοῦ μάγειροι, οἵτινες τὸ παρασκευάζουσι[3]), ἰδίως δὲ ἐν τῇ Μεγ. Ἑλλάδι καὶ Σικελίᾳ, ἔνθα τὸ ἄριστον ἔλαβε τόσην σπουδαιότητα ὅσην καὶ τὸ δεῖπνον, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς 7. ἐπιστ. τοῦ Πλάτ. σ. 236B «δὶς τῆς ἡμέρας ἐμπιπλάμενον ζῆν»[4]). Ἡ κυριωτάτη ὅμως πασῶν τῶν τροφῶν ἦτο τὸ δεῖπνον, εἰς παρασκευὴν τοῦ ὁποίου ἡ μεγίστη σπουδὴ κατεβάλλετο. Ὁ καιρὸς τοῦ δείπνου δὲν εἶνε ἐπίσης ἀκριβῶς γνωστός. Ὁ Ἀριστοφ. ἐν Ἐκκλησ. 652 λέγει «σοὶ δὲ μελήσει, *ὅταν ᾖ δεκάπουν τὸ στοιχεῖον*, λιπαρὸν χωρεῖν ἐπὶ δεῖπνον». Ἐκ τοῦ χωρίου καὶ ἐκ τῶν παρατηρήσεων τῶν σχολιαστῶν γίνεται δῆλον

---

1) Π, σ. 292. πρβλ. τὰ σημειούμενα ἐκεῖ χωρία. 2) Συμπ. Προβλ. VIII, 6, 5 σ. 726, τὸ δὲ ἄριστον ἐκλήθη Πράνδιον ἀπὸ τῆς ὥρας· ἔνδιον γὰρ τὸ δειλινόν, καὶ τὴν μετ' ἄριστον ἀνάπαυσιν, «ἐνδιάζειν». Ἡ λέξις Πράνδιον (ἰταλ. pranzo) διεσώθη παρὰ τοῖς ἐν Μακεδονίᾳ Ἑλληνοβλάχοις σημαίνουσα αὐτὸ τὸ γεῦμα καὶ τὴν ὥραν τοῦ γεύματος, τὴν μεσημβρίαν.

3) Ἀντιφ. Meineke III, σ. 144, ἀπ. 25 = Ἀθην. Α, σ. 11 c. «Ἄριστον ἐν ὅσῳ * * ὁ μάγειρος ποιεῖ». Πολλάκις ἠδύναντο καὶ τὰ λείψανα τοῦ δείπνου τῆς προηγουμένης ἡμέρας νὰ ἀποτελέσωσι τὰ φαγητὰ τοῦ γεύματος, ὡς παρὰ Plaut. Pers I, 3, 25 κ. ἑξ. Curcul II, 3, 44· πρβλ. Göll σ. 293. 4) Πρβλ. Hermann. § 17 σημ. 26. Παρὰ τῷ κωμικῷ Ἀλέξιδι ἀπαντᾷ ἡ λέξις «ἀριστόδειπνον» (Meineke III, σ. 516. ἀπ. 25 = Ἀθην. Β, σ. 47e) σημαίνουσα τὴν συνένωσιν τρόπον τινὰ τοῦ ἀρίστου μετὰ τοῦ δείπνου ἤτοι ἄριστον ἐπὶ τὸ λαμπρότερον παρεσκευασμένον.

ὅτι οἱ παλαιοὶ κατεμέτρων τὰς ὥρας τῆς ἡμέρας διὰ τῆς σκιᾶς γνώμονος[1]) ἢ στοιχείου[2]). Ὁ τρόπος ὅμως, καθ' ὃν ἐγίνετο ἡ καταμέτρησις αὕτη δὲν εἶνε ἐντελῶς σαφής. Κατὰ τὸν **Becker**. (I. 322) γνώμων ἦτο ἁπλῆ εὐθεῖα ῥάβδος ἢ στήλη, ἧς τὴν σκιὰν κατὰ πόδας ἐμέτρων ἢ μᾶλλον τὸ μέτρον ἦτο ὡρισμένον ἐπὶ τοῦ σκιαζομένου ἐδάφους. Κατ' ἄλλους ὡς γνώμων ἐχρησίμευεν αὐτὸ τὸ σῶμα ἑκάστου ἀνθρώπου. Ἡ γνώμη αὕτη ἥτις ἀπορρίπτεται ὑπὸ τοῦ **Becker** ὡς ἀλλόκοτος, μετέχει πιθανότητος κατὰ τοσοῦτον, καθόσον, ὡς καὶ ὁ **Hermann** παρατηρεῖ, ἠδύνατο ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ νὰ γείνῃ καὶ τοιαύτης καταμετρήσεως χρῆσις διὰ τοῦ μήκους δηλαδὴ μεσαίου ἀναστήματος ἀνθρώπου[3]).

Φρονῶ ὅτι δὲν θέλομεν σφάλῃ παραδεχόμενοι ὡς ὥραν τοῦ δείπνου τῶν παλαιῶν τὴν παρ' ἡμῖν ἔτι συνήθη δηλαδὴ ἅμα τῇ νυκτὶ ἐπελθούσῃ· ἐὰν δὲ χωρία τινὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὑποδεικνύωσιν ὀψιαιτέραν ὥραν, ὡς π. χ. τὰ τοῦ Λυσίου[4]), ἐξ οὗ ἀφορμὴν λαμβάνων ὁ **Becker**[5]), οὐχὶ ὀρθῶς, κατ' ἐμέ, φθάνει εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα ὅτι συνήθως οἱ παλαιοὶ ὀψὲ ἐδείπνουν, ταῦτα πρέπει νὰ θεωρῶνται ὡς ἐξαίρεσις τῆς συνήθους τάξεως, τοῦθ' ὅπερ συμβαίνει καὶ παρὰ τοῖς νῦν ἀνθρώποις οὐχὶ σπανίως.

Πρὶν ἢ δώσω λεπτομερῆ εἰκόνα τοῦ δείπνου τῶν πάλαι Ἑλ-

---

1) Σουΐδας· «γνώμων τὸ ἐν τοῖς ἡλιοτροπίοις πηγνύμενον, ὅπερ ἐφεῦρεν Ἀναξίμανδρος καὶ ἔστησεν ἐπὶ τῶν σκιοθήρων. Δ. Λαέρτ. Η, 1. σαφέστερον ὁ αὐτὸς ἐν λ. «δεκάπουν σκιὰν» καὶ «δεκάπους σκιά».

2) Πολυδ. VI. 44· «τῇ σκιᾷ δ' ἐτεκμαίροντο τὸν καιρὸν τῆς ἐπὶ δεῖπνον ὁδοῦ, ἣν καὶ στοιχεῖον ἐκάλουν· καὶ ἔδει σπεύδειν ἢ δεκάπουν τὸ στοιχεῖον εἴη». Παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις ἀπαντᾷ καὶ ἡ λέξις σκιαθήρας ἢ σκιόθηρον, σκιοθηρικὸν ὄργανον, σκιοθηρικοὶ γνώμονες. Ἰδ. Vitruv I, 6, 6. Πλουτ. Μαρκ. 19. Στράβ. II, σ. 125.

3) Φωτ. Λεξ. σ. 539, Στοιχεῖον ἐκάλουν τὴν αὐτῶν σκιάν· (ἀντὶ τῆς ἐσφαλμένης γραφῆς: τὴν ναυτῶν σκιάν). Πολλοὶ τῶν χωρικῶν παρ' ἡμῖν καταφεύγουσιν εἰς τὸ φυσικὸν τοῦτο καὶ εἰς πάντας προσιτὸν ὡρολόγιον· ἰδίως εἰς τοὺς ποιμένας χρησιμεύει ἢ ἡ σκιά των ἢ συνηθέστερον ἡ ποιμενικὴ ῥάβδος των ὡς γνώμων.

4) Ὑπὲρ τοῦ Ἐρατοσθ. φόν. 22 «Σώστρατος ἦν μοι ἐπιτήδειος καὶ φίλος, τούτῳ ἡλίου δεδυκότος ἰόντι ἐξ ἀγροῦ ἀπήντησα, εἰδὼς δ' ἐγὼ ὅτι τηνικαῦτα ἀφιγμένος οὐδὲν ἂν καταλήψοιτο οἴκοι τῶν ἐπιτηδείων, ἐκέλευον συνδειπνεῖν· καὶ ἐλθόντες οἴκαδε ὡς ἐμέ, ἀναβάντες εἰς τὸ ὑπερῷον ἐδειπνοῦμεν»· πρβλ. τοὐναντίον ὅτι τὴν νύκτα ἐδείπνουν «πρὸς Σίμωνα» 6—7 κ. 29 σ. 29. 5) Π. 293.

λήνων καὶ τῶν κατ' αὐτὸ τηρουμένων ἐθίμων, κρίνω καλὸν νὰ προείπω τινὰ περὶ τῶν συνήθων ἀφορμῶν τῆς ἀπὸ κοινοῦ ἑστιάσεως.

Ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην τότε μόνον εὑρίσκει εἰς τὰ δεῖπνα καὶ συμπόσια θέλγητρον, ὅταν οἱ συμμετέχοντες τούτων ὦσι πολλοί, καθὼς ἐν γένει ἐννοεῖ τόν τε πολιτικὸν καὶ ἰδιωτικὸν βίον ἐν τῇ συναναστροφῇ μετὰ τῶν ἄλλων· διὰ τοῦτο εἶνε τὰ κοινὰ δεῖπνα συνηθέστατα· μόνον ὁ φύσει ἰδιόρρυθμος καὶ δύστροπος ἄνθρωπος ἀποφεύγει τὴν συνεστίασιν καὶ προτιμᾷ τὸ «μονοσιτεῖν»· τὸν τοιοῦτον λίαν ἐπιτυχῶς διακωμῳδεῖ ὁ κωμικὸς Ἄλεξις διὰ τῶν ἑξῆς «ἐὰν ἰδιώτην ἄνδρα μονοσιτοῦντ' ἴδῃς, ἢ μὴ ποθοῦντ' ᾠδὰς ποιητὴν καὶ μέλη, τὸν μὲν ἰδιώτην τοῦ βίου τὸν ἥμισυν ἀπολελεκέναι νόμιζε, τὸν δὲ τῆς τέχνης τὴν ἡμίσειαν· ζῶσι δ' ἀμφότεροι μόλις»[1].

Ὅτι ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην ἐξόχως ἐκτιμᾷ τὴν ἐν τῷ δείπνῳ συναναστροφήν, εἶνε ἀπόρροια τοῦ ἐμφύτου αἰσθήματος τῆς φιλοξενίας, προτερήματος, ἐφ' ᾧ εὐτυχῶς καὶ ὁ νῦν ἑλληνικὸς λαὸς διακρίνεται καὶ δύναται μετὰ ὑπερηφανείας νὰ λέγῃ, ὅτι τὸ ἐκληρονόμησε παρὰ τοῦ ἀρχαίου. Εἰς τὸ αἴσθημα τοῦτο ὀφείλεται κυρίως ἡ ἀνάπτυξις τῶν συμποσίων, ἅτινα κατέχουσι τοσοῦτον λαμπρὰν σελίδα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ὥστε τολμῶ νὰ εἴπω, ὅτι, ἐὰν οὐδὲν ἄλλο διεσώζετο μέχρις ἡμῶν ἐκ τοῦ ἀνεκτιμήτου καὶ ἀνεξαντλήτου θησαυροῦ τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων ἢ μόνον ὅ,τι πρὸς τὰ συμπόσια σχετίζεται, τοῦτο ἤθελεν εἶνε σαφέστατον δεῖγμα τῆς θαυμασίας ἐπιδόσεως καὶ τοῦ μεγαλείου, εἰς ὃ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἔφθασε τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν ἔθνος.

Ὡς πρώτη ἀφορμὴ τῶν κοινῶν συνεστιάσεων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐλάβεια· διὸ δικαίως παρατηρεῖ ὁ Ἀθήναιος ὅτι πᾶν συμπόσιον αἰτίαν ἔχει τὴν εὐσέβειαν[2]), ἥτις ἐξε-

1) Meineke III, σ. 509 ἀπ. 11 = Ἀθην. Β, 11 c. πρβλ. Πλουτ. Συμπ προβλ. VII, προοίμ. «Χαρίεντος ἀνδρός, ὦ Σόσσιε Σενεκίων, καὶ φιλανθρώπου λόγον ἔχουσι Ῥωμαῖοι διὰ στόματος, ὅστις ἦν εἰπών, ἐπεὶ μόνος ἐδείπνησε, βεβρωκέναι, μὴ δεδειπνηκέναι σήμερον, ὡς τοῦ δείπνου κοινωνίαν καὶ φιλοφροσύνην ἐφηδύνουσαν ἀεὶ ποθοῦντος».

2) Ε, 192 b. «Πᾶσα δὲ συμποσίου συναγωγὴ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὴν αἰτίαν εἰς θεοὺς ἀνέφερε, καὶ στεφάνους ἐχρῶντο τοῖς οἰκείοις τῶν θεῶν καὶ ὕ-

δηλοῦτο διὰ τῶν θυσιῶν δημοσίων τε καὶ ἰδιωτικῶν[1]). Ὡς δημοσία θυσία δύναται ἐν πρώτοις νὰ θεωρηθῇ ἡ τῶν Πυλίων (Ὀδ. γ. 5), ἥτις προσφέρεται τῷ Ποσειδῶνι ὡς οἰκογενειακῷ θεῷ τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Πύλου Νηλέως.

Τοιαύτην ἀφορμὴν εἶχον μετὰ ταῦτα ἐν Ἀθήναις τὰ λεγόμενα δεῖπνα δημοτελῆ, ἢ δημοθοινίαι (Πολυδ. Τ, 34. VI, 8.), ἅτινα συνήθως συνεκροτοῦντο μετὰ τὰς μεγάλας θυσίας ἤτοι τὰς ἑκατόμβας[2].

Ἔν τινι ἀνακαλυφθείσῃ ἐπιγραφῇ[3]) γίνεται λόγος περὶ τῆς κρεονομίας, τ. ἔ. τῆς διανομῆς τῶν κρεάτων μετὰ τὴν δημοτελῆ θυσίαν κατὰ τὸ δεῖπνον εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ εἰς τὸν λαὸν ἰδιαιτέρως κατὰ δήμους. Ἐν ἄλλῃ δὲ Πολύευκτός τις κατασταθεὶς ἄρχων, ἐπαινεῖται καὶ χρυσῷ στεφάνῳ στεφανοῦται κατὰ τὸν νόμον, ἐπειδὴ ἐπεμελήθη τῆς θυσίας, τῆς πομπῆς τῷ Ἡρακλεῖ, τῆς ἀρτονομίας καὶ κρεονομίας καὶ τέλος τῆς ἐπικοσμήσεως τῆς τραπέζης διαμοιράσας εἰς πάντας οἶνον καὶ εἰς ἕκαστον θύτην δραχμὰς ὀκτώ[4]). Δημοσία δαπάνῃ ἐγίνοντο προσέτι τὰ ἐν τῷ πρυτανείῳ τελούμενα δεῖπνα, ἐν οἷς ἐλάμβανον μέρος οἱ ἄρχοντες καὶ ἄλλοι ἔντιμοι ξένοι. Ἡ τράπεζα αὕτη καλεῖται *κοινὴ ἑστία* ἢ *βουλαία*, ἔχουσα τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα διὰ τὴν πόλιν ἣν ἡ οἰκιακὴ ἑστία διὰ τὴν οἰκίαν ἑκάστου πολίτου[5]). Ἀλλ'

μνοις καὶ ᾠδαῖς». Ὁ Curtius σχετίζων τὴν λέξιν θοίνην (=συμπόσιον) πρὸς τὴν ρ. θυ-θύ-ειν προσθέτει τὰ ἑξῆς: «Ohne Opfer Kein Schmaus, und wieder kein Opfer ohne Schmaus, daher γάμους, γενέθλια, ἐπινίκια θύειν wobei vielmehr an die Lust der Menschen, als an die Ehre der Götter gedacht wird». (Grundz d. gr. Etym. σ. 477(4). Ἡ τελευταία παρατήρησις ἔχεται ἀληθείας μόνον, ἐὰν ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων νοηθῇ, ὅτε ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐλάβεια κατέστη τυπική· διότι ἄλλως φαίνεταί μοι ἀπίθανος ἡ γνώμη ὅτι οἱ παλαιότεροι ἄνθρωποι ἐνεφοροῦντο ὑπὸ τοιούτων αἰσθημάτων ὑπὸ εὐθυμίας δηλαδὴ μᾶλλον κατὰ τὰς θυσίας ἢ ὑπὸ εὐσεβείας.

1) Θυσίαι, ὁσίαι θοῖναι, (Αἰσχύλ. Προμ. ξ. 530), Θεῶν δαῖτες (Πινδ. Ἰσθ. ΙΙ, 39), διαφέρουσι τῶν παρὰ Ῥωμαίοις lectisternia, ἅτινα ἦσαν στρῶσις ἱερᾶς κλίνης ἑορτὴ καθ' ἣν αἱ τῶν θεῶν στρωμναὶ ἐκοσμοῦντο καὶ θοίνη αὐτοῖς παρετίθετο. Τὸ ἔθιμον τοῦτο εἶνε ἄγνωστον τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι. πρβλ. Welcker Alte Denkmäler. Μέρ. δεύτ. σ. 285. 2) Schömann Gr. Alterthümer» ΙΙ, σ. 243(3). 3) Rangabè «Antiqu. Hélléniques» N. 814. 4) Ἐ. ἀν. N. 799.

5) Δημοσθ. π. Παραπρ. 190 σ. 401 «ἐγὼ δ' οἶδ' ὅτι πάντες οἱ πρυτάνεις θύουσιν ἑκάστοτε κοινῇ καὶ συνδειπνοῦσιν ἀλλήλοις καὶ συσπένδουσιν· κ.τ.λ.».

ἐκτὸς τῶν νενομισμένων τούτων δημοσίων θυσιῶν ἐτελοῦντο καὶ ἰδιωτικαί, εἰς τὴν τελετὴν τῶν ὁποίων πολλαὶ καὶ διάφοροι περιστάσεις ἐχρησίμευον ὡς ἀφορμαί, ὡς π. χ. ὁ γάμος, ὁ ἀποχωρισμὸς ἢ ἡ ἐπάνοδος οἰκείων καὶ φίλων, ἡ σωτηρία ἔκ τινος ἐπικειμένου κινδύνου, κ.τ.λ.[1]) Καθὼς δὲ μετὰ τὴν τελετὴν τῶν πρώτων συνεκροτοῦντο τὰ δημόσια δεῖπνα, οὕτως ὁ θυσιάζων παρεσκεύαζε μετὰ τὴν θυσίαν ἰδιωτικὸν δεῖπνον, εἰς ὃ πλεῖστοι φίλοι προσεκαλοῦντο.

Κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων ἦτο ἀναγκαία ἡ παρουσία ὅσον τὸ δυνατὸν πλειοτέρων συνδαιτυμόνων ἕνεκα δύο λόγων, πρῶτον ἕνεκα εὐλαβείας πρὸς τοὺς γαμηλίους θεοὺς καὶ δεύτερον, ὅπως οἱ τοῦ γαμικοῦ δείπνου κοινωνοῦντες ὦσι συγχρόνως ἐν ἀνάγκῃ καὶ μάρτυρες[2]). Πολλὰ τῶν περὶ τοὺς γάμους νενομισμένων ἐθίμων διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος· διὰ τοῦτο δὲν θεωρῶ ἄσκοπον νὰ ἀναφέρω τινά· οὕτω π. χ. πρὸ τῶν γάμων ἐτελεῖτο θυσία καὶ ἑορτὴ προγάμια ἢ προτέλεια καλούμενα[3]), καθὼς παρ' ἡμῖν τὴν Πέμπτην καὶ ἰδίως τὸ Σάββατον πρὸ τῆς Κυριακῆς τῶν γάμων προσκαλοῦνται οἱ πλησιέστεροι συγγενεῖς καὶ φίλοι ὅπως προεορτάσωσιν αὐτοὺς ἐν εὐθυμίᾳ καὶ χαρᾷ ἐν τῇ οἰκίᾳ τῶν μελλονύμφων. Ἐνιαχοῦ φυλάττεται τὸ ἔθιμον ὅπως ὁ νυμφίος ἰδίᾳ χειρὶ κατασφάξῃ τὸν καλλίτερον τῶν ἀμνῶν, καὶ ἐκ τῆς διευθύνσεως τοῦ αἵματος τοῦ σφαζομένου ζώου ἢ καὶ ἐξ ἄλλων σημείων προφητεύεται ἡ μέλλουσα τύχη τοῦ μελλονύμφου[4]). Ἐκτὸς τῶν κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν γάμων τε-

---

προλ. προσέτι C. I. II. σ. 1063: κληθῆναι δὲ αὐτοὺς καὶ ἐπὶ ξενισμὸν εἰς τὸ πρυτανεῖον ἐπὶ τὴν βουλαίαν ἑστίαν». Ῥαγκαβῆς· ἐν ἀν. No. 703, 27.

1) Ξεν. Ἀπομν. II, 3. 11 Πλάτ. Συμπ. 174 c «θυσίαν ποιουμένου καὶ ἑστιῶντος». Ἀντιφ. Κατηγ. φαρμ. 17. Plautus Bacch. III, 6, 7. Πλειότ. χωρ. π. Becker T, σ. 138.

2) Ἀθην. E, σ. 1856· «ὡς νενόμισται ἄγειν συμπόσια περὶ τοὺς γάμους, τῶν τε γαμηλίων θεῶν ἕνεκα καὶ οἱονεὶ μαρτυρίας. προλ. Δημοσθ. πρὸς Ὀνήτ. A. 21 σ. 870. 3) Πολυδ. III, 38· «ἡ δὲ πρὸ γάμου θυσία προτέλεια καὶ προγάμια· οὕτω δ' ἂν καλοῖτο καὶ τὰ πρὸ τοῦ γάμου δῶρα· προτελεῖσθαι δὲ ἐλέγοντο οὐ μόνον αἱ νύμφαι, ἀλλὰ καὶ οἱ νυμφίοι. Καὶ τέλος ὁ γάμος ἐκαλεῖτο, καὶ τέλειοι οἱ γεγαμηκότες «προλ. Ἡσυχ. II, σ. 1056 πλειότερα Hermann καὶ Strak §. 31 σημ. 9.

4) Προλ. C. Wachsmuth «das alte Griechenland im neuen» σ. 86, ἔνθα ὀρθῶς θεωρεῖται τὸ ἔθιμον ὡς λείψανον τῶν ἀρχαίων γαμηλίων θυσιῶν.

λουμένων συμποσίων, συνήθεια ὑπῆρχε παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὅπως τὴν πρώτην ἐπομένην ἡμέραν, ἥτις ἐκαλεῖτο ἐπαυλία[1], οἱ τῆς νύμφης γονεῖς ἐν συνοδείᾳ συγγενῶν καὶ φίλων ἐπισκεφθῶσιν αὐτὴν προσφέροντες τὰ λεγόμενα ἐπαύλια δῶρα ἢ καὶ ἁπλῶς προσφοράς[2]), τ. ἔ. τὴν προῖκα, ἥτις τὴν σήμερον ἄγεται συγχρόνως μὲ τὴν νύμφην εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ γαμβροῦ. Οὗτος παρασκευάζει τότε λαμπρὸν δεῖπνον, ὅπερ ὁ πενθερὸς αὐτοῦ ὀφείλει νὰ ἀνταποδώσῃ ὀλίγας ἡμέρας ὕστερον, τὴν δευτέραν ἢ τρίτην ἡμέραν τὴν καλουμένην ἀπαυλίαν[3]), προσκαλῶν τοὺς νεονύμφους ἐπίσης ὑπὸ τῶν συγγενῶν καὶ φίλων τοῦ γαμβροῦ συνοδευομένους. Ἡ συνήθεια διεσώθη, ὡς γνωστὸν καὶ παρὰ τοῖς νῦν Ἕλλησι καὶ Ἀλβανοῖς[4]). Ἰδιαίτερον δεῖπνον ἐδίδετο εἰς τοὺς φράτορας δηλαδὴ τὰ μέλη τῆς αὐτῆς φρατρίας ἐκ μέρους τοῦ γαμβροῦ, καθ' ὃ ἡ νύμφη εἰσήγετο εἰς τὴν φρατρίαν· τοῦτο ἐκαλεῖτο γαμηλίαν εἰσφέρειν, γαμήλια θύειν, γαμοτελεῖν[5]).

Ἡ γέννησις ἑνὸς τέκνου ἐχρησίμευεν ἐπίσης ὡς ἀφορμὴ συμποσιακῆς διασκεδάσεως. Καὶ ἐνταῦθα παρατηροῦνται ἔθιμα ἔχοντα ὁμοιότητα μὲ τὰ σημερινά· ἡ πέμπτη ἡμέρα μετὰ τὸν τα-

---

1) Πολυδ. ἔ. ἀ. 39. Παυσ. παρ' Εὐσταθ. ὀ. 1337, 41. Ἀλκίφ. Ἐπιστ. Γ', 49.

2) Θεοφρ. Χαρ. 30. «καὶ γαμοῦντός τινος τῶν φίλων καὶ ἐκδιδομένου θυγατέρα πρὸ χρόνου τινὸς ἀποδημῆσαι, ἵνα μὴ προσπέμψῃ προσφορὰν (ὁ αἰσχροκερδής)».

3) Πολυδ. ἔ. ἀ. Ἄξιον σημειώσεως εἶνε ὅτι, καθὰ ὁ συγγραφεὺς οὗτος διηγεῖται ὀλίγον τι κατωτέρω, ὁ νυμφίος κοιμᾶται τότε ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πενθεροῦ, ἡ δὲ νύμφη ἀπέρχεται εἰς τὴν νέαν οἰκίαν της μετὰ τῆς συνοδείας καὶ «τῷ μὲν νυμφίῳ τότε ἐν τοῦ πενθεροῦ παιδίον ἀμφιθαλὲς θῆλυ συγκατακλίνεται, τῇ δὲ νύμφῃ ἐν τοῦ γαμβροῦ ἄρρεν». Ἀμφιθαλὲς λέγεται τὸ τέκνον, οὗ ἀμφότεροι οἱ γονεῖς ζῶσιν (Ἰλ. χ, 496 ἀμφιθαλὴς=ὁ ἀμφοτέρωθεν θάλλων. Σχολ.) λατ. puer patrimus et matrimus. Φυλάττεται ἆρά γε τὸ περίεργον τοῦτο τῶν ἀρχαίων ἔθιμον ἔν τινι μέρει τῆς Ἑλλάδος μέχρι τῆς σήμερον;

4) Πρβλ. Hahn. Alban. Studien. σ. 145. σημ. 12.

5) Πολυδ. ἔ. ἀ. 42. Ἡσυχ. ἐν λ. γαμήλια «δεῖπνον, ὃ τοῖς φράτορσιν ἐποίει ὁ γαμῶν», Ἰσαῖος VIII. 18. Stark §. 31. σημ. 11. Τὸ ἔθιμον βεβαίως ὡς τοιοῦτον δὲν φυλάττεται παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἴσως ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν συνήθειαν, καθ' ἣν ἡ νεόνυμφος ἐπισκέπτεται ἐν συνοδείᾳ τοῦ γαμβροῦ καὶ τῶν ἄλλων συγγενῶν τοὺς φίλους τούτου καὶ συγγενεῖς κατὰ τὴν πρώτην ἑβδομάδα τῶν γάμων, συσταινομένη τρόπον τινὰ εἰς τούτους, ὡς ἡ ἀρχαία νεόνυμφος εἰς τοὺς φράτορας.

κετὸν ἑωρτάζετο ἐν ὅλῃ τῇ ἐπισημότητι ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ νεογεννήτου βρέφους ὑπὸ πολλῶν συγγενῶν καὶ φίλων, οἵτινες συνείθιζον νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ γενέθλια δῶρα. Τὸ βρέφος περιεφέρετο τότε περὶ τὴν ἑστίαν τῆς οἰκίας, ἐντεῦθεν καὶ ἡ ἑορτὴ ἀμφιδρόμια ἐκλήθη[1].

Ἡ σπουδαιοτάτη πασῶν τῶν εἰς τὴν γέννησιν ἀναφερομένων ἑορτῶν ἦτο ἡ δεκάτη, καθ' ἣν ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πλησιεστάτων οἰκείων καὶ φίλων τὸ βρέφος προσηγορεύετο μὲ τὸ ὑπὸ τῶν γονέων του ὁριζόμενον ὄνομα καὶ τελουμένων τῶν νενομισμένων θυσιῶν, ἐπίσημον δεῖπνον παρετίθετο τοῖς προσκεκλημένοις[2]. Ἡ τεσσαρακοστὴ ἡμέρα ἀπὸ τοῦ τοκετοῦ, καθ' ἣν ἡ λεχοῦσα προσήρχετο εἰς τὸν ναὸν χάριν καθαρισμοῦ, ἑωρτάζετο ἐπίσης ἀλλὰ οὐχὶ μετὰ τόσης ἐπισημότητος μεθ' ὅσης ἡ δεκάτη[3]. Γνωστὸν εἶνε ὅτι τὰ ἔθιμα ταῦτα σχεδὸν ἀπαραλλάκτως διεσώθησαν παρὰ τῷ ἑλλην. λαῷ μέχρι τῆς σήμερον. Τὴν τρίτην ἡμέραν μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ τέκνου προσέρχονται συγγενεῖς καὶ φίλοι φέροντες μεθ' ἑαυτῶν οὐ μόνον τὰ τοῦ βρέφους δῶρα τὰ λεγόμενα «ἀρκν-

---

1) Σουΐδας ἐν λ. ἀμφιδρόμια· «τὴν πέμπτην ἄγουσιν ἐπὶ τοῖς βρέφεσιν, ἐν ᾗ ἀποκαθαίρονται τὰς χεῖρας αἱ τῆς μαιώσεως συναψάμεναι, τὸ δὲ βρέφος περιφέρουσι τὴν ἑστίαν τρέχοντες, καὶ δῶρα πέμπουσιν οἱ προσήκοντες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολύποδας καὶ σηπίας· τῇ δεκάτῃ δὲ τοὔνομα τίθενται» Πρβλ. Πλάτ. Θεαίτ. σ. 160 ε. Becker II, 21 Hermann § 32, σημ. 12. Schömann. Gr. Alterth II. σ. 562. Περὶ τῶν ἰδιαιτέρων φαγητῶν, ἅτινα κατὰ τὸ δεῖπνον τοῦτο παρεσκευάζοντο πρβλ. Εὔβουλον π. Meineke III σ. 268 ἀπ. 15α = Ἀθην. Β, σ. 65 c καὶ Ἔφιππον ἐν Γηρυόνῃ. Mein. ἔ. ἀ. σ. 325 ἀπ. 2 = Ἀθην. Θ, σ. 370c.

2) Σουΐδας ἐκτὸς τοῦ μνημονευθέντος χωρίου λέγει ἐν λ. δεκάτην ἑστιᾶσαι· «Ἔθος ἦν παίδων γεννωμένων τοῖς Ἀθηναίων ἀστοῖς τῇ δεκάτῃ τῶν νυκτῶν ἀπὸ τῆς γενέσεως συγκαλεῖσθαι τοὺς πρὸς πατρὸς καὶ μητρὸς οἰκείους καὶ τοὺς ἐγγυτάτω φίλους, καὶ παρόντων ἐκείνων τά τε ὀνόματα τοῖς παισὶ τίθεσθαι καὶ καλλιεργεῖσθαι τοῖς θεοῖς, ἔπειτα εὐωχεῖσθαι τοὺς συνεληλυθότας». Ἐκ τῶν παραδόσεων τοῦ Ἀριστοτ. (π. Ζ. ἱστορ. VII. 12. σ. 588), τοῦ Ἡσυχ. (ἐν λ. ἀμφιδρόμια) καὶ τοῦ Ἁρποκρ. (ἐν λ. ἑβδομευομένου) ἐξάγεται ὅτι οὐχὶ πάντοτε τὴν δεκάτην ἐτίθετο τὸ ὄνομα τῷ βρέφει· ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Schömann ἔ. ἀ. σ. 563 σημ. 5, ὅτι περὶ τοιούτων πραγμάτων δὲν δύναταί τις νὰ ἀποφανθῇ μετὰ βεβαιότητος. πρβλ. καὶ Göll. II, σ. 24.

3) Schömann ἔ. ἀ. καὶ σ. 366, καὶ τὸ χωρίον τοῦ Censorinus d. d. n. c. 11 σ. 28 τῆς ἐκδ. τοῦ Jahn, εἰς ὃν οὗτος παραπέμπει.

τίσματα» ἀλλὰ καὶ δεῖπνον παρεσκευασμένον καὶ οἶνον[1]).

Τὴν ὀγδόην ἢ τὴν ἐννάτην ἡμέραν βαπτίζεται τὸ παιδίον ὑπὸ τοῦ ἀναδόχου ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τὴν ἑσπέραν συγκροτεῖται ἐπίσης συμπόσιον. Τὴν τεσσαρακοστὴν δ' ἐπὶ τέλους, «σαραντίζει» (= τεσσαρακοντίζει ἡ λεχοῦσα, προσέρχεται δηλ. εἰς τὸν ναόν, ἔνθα διά τινων εὐχῶν τοῦ ἱερέως θεωρεῖ ἑαυτὴν καθαρὰν παντὸς ῥύπου, καὶ οὕτω δικαιοῦται νὰ παρουσιάζηται εἰς τὰς συναναστροφάς.

Εἰς τοῦτο τὸ εἶδος τῶν ἑορτῶν καὶ τῶν παρεπομένων συμποσίων ἀνήκουσι καὶ τὰ «γενέθλια» ἅτινα διακρίνονται τῶν «γενεσίων» κατὰ τοῦτο, ὅτι τὰ μὲν πρῶτα τάσσονται ἐπὶ τῶν ζώντων καὶ ἐν ᾗ ἕκαστος ἡμέρᾳ ἐγεννήθη, τὰ δὲ γενέσια ἐπὶ τῶν τεθνηκότων, ἐν ᾗ ἕκαστος ἡμέρᾳ τετελεύτηκε[2]).

Ὁ θάνατος συνετέλει ἐπίσης ὡς αἰτία ὅπως οἱ συγγενεῖς καὶ φίλοι τοῦ ἀποθανόντος συναθροισθῶσι καὶ ὁμοῦ δειπνήσωσι. Τὸ δεῖπνον τοῦτο ἐκαλεῖτο «περίδειπνον» καὶ παρεσκευάζετο ἢ ἀμέσως μετὰ τὴν κηδείαν ἐν τῇ οἰκίᾳ, ἐν ᾗ συνέβη ὁ θάνατος[3]).

---

1) Πρβλ. Πιττάκης ἐφημ. ἀρχαιολ. 1853 φυλ. 30 σ. 658. C. Wachsmuth ἔ. ἀ. σ. 75. Ἐν Μακεδονίᾳ, πέποιθα καὶ πολλαχοῦ τῆς δούλης καὶ ἐλευθέρας Ἑλλάδος, πιστεύεται ὅτι ἐκείνην τὴν νύκτα παρίστανται καὶ τρεῖς Μοῖραι, αἵτινες ἐπικλώθουσι τῷ νεογεννήτῳ τὴν ἐν τῷ μέλλοντι τύχην· διὸ πάντες καὶ πᾶσαι αἱ παρευρισκόμεναι εὐφήμως συνδιαλέγονται μὴ τυχὸν καὶ ταραχθῶσιν αἱ Μοῖραι ἐν τῷ ἔργῳ των καὶ ὁρίσωσι, «κακὴν μοῖραν». Ἡ δεισιδαιμονία αὕτη δὲν εἶνε λοιπὸν μόνον παρὰ τοῖς Ἀλβανοῖς (Hahn alban. Stud. σ. 148) ὡς ὁ Wachsmuth ἔ. ἀ. σημ. 11 φρονεῖ.

2) Ἀμμών. περὶ διαφ. ῥημ. 35. Ἡ διάκρισις αὕτη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀρθή, καθόσον γνωστὸν εἶνε ὅτι τὰ γενέσια ἑωρτάζοντο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις κατὰ τὴν γενέθλιον ἡμέραν τῶν τεθνηκότων καὶ ὄχι κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου αὐτῶν. πρβλ. Ch. Petersen «die Geburtsfeier bei den Griechen» Jahrb. für clas. Phil. 1857. Suppl. II, σ. 302. Ὁ Hermann, § 32, 25 φρονεῖ ὅτι ἡ ἐνιαυσία τῶν γενεθλίων ἑορτὴ δυσκόλως δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὡς ἔθιμον ἐπικρατοῦν πρὸ τῶν μακεδ. χρόνων· ἀλλ' ὁ δισταγμὸς οὗτος τοῦ μεγάλου τῆς Γερμανίας φιλολόγου ἀπεδείχθη ὡς ἐσφαλμένος ὑπὸ Petersen ἔ. ἀ. Göll. II, σ. 25, Becker III, 159.

3) Οὕτω καυχᾶται μάγειρός τις ἐν Ἀδελφοῖς τοῦ Ἡγησίππου (παρὰ Meineke IV. σ. 479 = Ἀθην. Ζ, σ. 290 6.) ὅταν ἐν περιδείπνῳ τυγχάνω διακονῶν, ἐπὰν τάχιστ' ἔλθωσιν ἐκ τῆς ἐκφορᾶς, τὰ βάπτ' ἔχοντες, τοὐπίθημα τῆς χύτρας ἀφελὼν ἐποίησα τοὺς δακρύοντας γελᾶν, τοιοῦτος ἔνδοθέν τις ἐν τῷ σώματι διέδραμε γαργαλισμὸς ὡς ὄντων γάμων». πρβλ. Λουκ. περὶ πένθους 24.

ἢ καὶ παρά τινι τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν[1]. Τὸ ἔθιμον σώζεται ἔτι παρ' ἡμῖν ὑπὸ τὸ ὄνομα παρηγορία[2]). Οἱ τὴν κηδείαν παρακολουθήσαντες ἐπανέρχονται εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τετελευτηκότος καὶ περιρραντιζόμενοι πρὸ τῆς θύρας ἅπαντες ἀνεξαιρέτως μὲ ὕδωρ χάριν καθαρμοῦ[3]), περίλυποι λαμβάνουσι τὸ περίδειπνον, καθ' ὃ θέμα τῆς ὁμιλίας εἶνε ὁ ἔπαινος τοῦ ἀποθανόντος, καὶ ἐν περιπτώσει καθ' ἣν οὗτος δὲν εἶνε ἄξιος ἐπαίνου, ὡς ἐγίνετο καὶ παρὰ τοῖς προγόνοις ἡμῶν[4]). Ὅτι ἐνίοτε, καὶ μάλιστα ὅταν ὁ τελευτήσας τύχῃ προβεβηκὼς τὴν ἡλικίαν, ἡ ἐνέργεια τοῦ οἴνου μετατρέπει τὴν λύπην τῶν παρακαθημένων εἰς χαράν, τοῦτο δὲν θεωρεῖται ἄτοπον, καθόσον ὁ τὴν γῆν διὰ παντὸς ἐγκαταλείψας νομίζεται τρόπον τινὰ εὐδαίμων καὶ μακάριος ἀπαλλαγεὶς τῶν βασάνων τοῦ ματαίου κόσμου, διὸ καὶ μακαρίτης ἤδη ὀνομάζεται.

Ἐλησμόνησα νὰ παρατηρήσω ἀνωτέρω ὅτι τὸ περίδειπνον εἶνε γνωστὸν καὶ τοῖς ὁμηρικοῖς ἥρωσιν ἐκφραζόμενον διὰ τοῦ «τάφον δαινύναι» π. ἕ. δαῖτα τάφου, ἐπικήδειον εὐωχίαν παρέχειν.

---

1) Οὕτω τελεῖται τὸ περίδειπνον εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἐν Χαιρωνείᾳ πεσόντων Ἀθηναίων ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Δημοσθένους, ὃν ὁ δῆμος ἐχειροτόνησεν ὅπως ἐκφωνήσῃ τὸν ἐπιτάφιον. Περὶ τ. στεφ. § 288 σ. 322 «καὶ οὐχ ὁ μὲν δῆμος οὕτως οἱ δὲ τῶν τετελευτηκότων πατέρες καὶ ἀδελφοὶ ὑπὸ τοῦ δήμου τόθ' αἱρεθέντες ἐπὶ τὰς ταφὰς ἄλλως πως, ἀλλὰ δέον ποιεῖν αὐτοὺς τὸ περίδειπνον ὡς παρ' οἰκειοτάτῳ τῶν τετελευτηκότων, ὥσπερ τἆλλ' εἴωθε γίγνεσθαι, τοῦτ' ἐποίησαν παρ' ἐμοί».

2) Matranga Anecd. graeca 2. σ. 746 σημ. α): «περίδειπνόν ἐστιν τὸ ἐπὶ τοῖς τελευτῶσι γινόμενον, ὃ παρ' ἰδιώταις παρηγορία καλεῖται»· (ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Τζέτζου). Ἡ παρηγορία διαφέρει τῆς μακαριᾶς, ἥτις εἶνε οἶνος διανεμόμενος ἐν ταῖς ἐκφοραῖς μετὰ διπύρων ἀρτίσκων. Μακαρίαν ἐκάλουν ἢ ἀμβροσίαν οἱ ἀρχαῖοι τὰ νεωστὶ ἀληλεσμένα ἄλφιτα «ἃ δὴ μέλιτι ἀναδεύοντες, ἀσταφίδας τε καὶ χλωροὺς ἐρεβίνθους ἐπεμβάλλοντες, τοῖς τὰ ἱερὰ τελοῦσιν ἔνεμον». (Ἀρποκρ. ἐν λ. νεήλατα·) πρβλ. Κοραῆ ἔκδ. Ἡλιοδ. σ. 75.

3) Τοιοῦτόν τι ἔπραττον καὶ οἱ παλαιοὶ πρβλ. Πολυδ. VIII, 65. Ἀριστοφ. Νεφ. 838 Σχολ. Σουΐδ. ἐν λ. καταλούη.

4) Ζηνοβ. V, 28 «Οὐκ ἐπαινεθείης οὐδ' ἐν περιδείπνῳ: ἐπὶ τῶν σφόδρα πονηρῶν ἡ παροιμία λέγεται, καὶ μηδὲ τοῦ τυχόντος ἐπαίνου ἀξίων. Εἰώθεσαν γὰρ οἱ παλαιοὶ ἐν τοῖς περιδείπνοις τὸν τελευτήσαντα ἐπαινεῖν, καὶ εἰ φαῦλος ἦν».

Οὕτως ὁ Ὀρέστης[1]) προσφέρει νεκρικὸν δεῖπνον τοῖς Ἀργείοις δολοφονήσας τὴν μητέρα του Κλυταιμνήστραν καὶ τὸν Αἴγισθον· παρομοίως παρέχει ὁ Ἀχιλλεὺς ἐπὶ τοῦ πλοίου του μέγα δεῖπνον τοῖς ἑταίροις χάριν τοῦ φίλου του Πατρόκλου ἐν τῇ μάχῃ πεσόντος[2]). Ἄξιον σημειώσεως εἶνε ὅτι τὸ περίδειπνον προσφέρεται παρ' Ὁμ. πρὸ τοῦ ἐνταφιασμοῦ, ὡς φαίνεται βέβαιον ἐν τῷ δευτέρῳ χωρίῳ· διότι, ἀφ' οὗ κατὰ πρῶτον στίχ. 57, λέγεται «αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο» μετὰ ταῦτα γίνονται τὴν ἐπομένην ἡμέραν αἱ προετοιμασίαι (ἀπὸ τοῦ στ. 110 κ. ἑξ.) ὅπως καῇ ὁ νεκρὸς τοῦ Πατρόκλου.

Ὡς ἄλλην ἀφορμὴν συγκροτήσεως συμποσίου ἀναφέρω ἐπὶ τέλους ὅτι ὁ στεφανούμενος ποιητὴς ἢ χορηγὸς συνείθιζε διὰ λαμπροῦ δείπνου νὰ ἑορτάσῃ τὰ ἐπινίκια, προσκαλῶν ἐν τῇ οἰκίᾳ του πλείστους συνδαιτυμόνας[3]). Τὸ «Ξυμπόσιον» τοῦ Πλάτωνος, τὸ ἀριστούργημα πάντων τῶν ἔργων τοῦ θείου φιλοσόφου, ὀφείλεται εἰς τὴν νίκην τοῦ ποιητοῦ Ἀγάθωνος, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ ὁποίου ὑποτίθεται ὅτι γίνονται αἱ διάφοροι ὁμιλίαι καὶ τὰ ἐγκώμια τοῦ ἔρωτος ὑπὸ πολλῶν λογίων ἀνδρῶν, ἐν οἷς συγκαταριθμεῖται καὶ ὁ δαιμόνιος Σωκράτης, ἡ ψυχὴ πάσης συμποσιακῆς διασκεδάσεως. Ἀλλ' ἀνεξαρτήτως τῶν μέχρι τοῦδε συγκαταλεγεισῶν ἀφορμῶν, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρῶνται ὡς τακτικαί, εἶνε εὐνόητον ὅτι πολλάκις συνεκροτοῦντο συμπόσια, χωρὶς νὰ δίδηται ἀφορμή τις ἐκ τῶν νενομισμένων· οὕτω συνήρχοντο οὐχὶ σπανίως πολλοὶ νέοι ἐπὶ σκοπῷ ὅπως διασκεδάσωσιν ἔν τινι οἰκίᾳ καὶ παρασκεύαζον τὰ λεγόμενα «ἀπὸ συμβολῶν δεῖπνα», ὀνομασθέντα οὕτω, διότι ἕκαστος τῶν συμμετόχων ὤφειλε νὰ καταθέσῃ (συμβάλλεσθαι) εἰς τὸ κοινὸν ταμεῖον τῶν συνδαιτυμόνων ἀνάλογόν τινα χρηματικὴν εἰσφοράν[4]). Τὸ ἔθιμον ἀναφέρεται καὶ παρ' Ὁμήρῳ ὑπὸ τὸ ὄνομα «ἔρανος» ὡς ἐν Ὀδυσ. α, 226:

---

1) Ὀδ. γ. 309 ἔνθα ὁ Εὐστάθ. παρατηρεῖ, σ. 1649, 53· «τάφος δὲ νῦν ἡ ἐπὶ νεκρῷ δαίς, οὐ διὰ τὴν ἔκπληξιν, ἣν ὁ τῶν θαπτομένων ἔχει τάφος, ἀλλ' ὅτι ἐπὶ τάφῳ ἢ ταφῇ ἀνθρώπου γίγνεται». Τὸ «νῦν» προσθέτει ὁ Εὐστάθ., διότι ἐν τῷ ἑτέρῳ χωρίῳ τοῦ Ὁμ. οὗ μετ' ὀλίγον θέλει γείνῃ μνεία, σημειοῖ ὅτι τάφος εἶνε «οὐ κατά τινας ὁ μετὰ τὸ ταφῆναί τινα περίδειπνος, ἀλλ' ἁπλῶς ὁ ἐπὶ νεκρῷ» (σ. 1285, 40). Ἡ διάκρισις δὲν φαίνεται σαφής.

2) Ἰλ. ψ, 29. Ἴδ. ἀνωτ. σ. 38 σημ. 2 τὴν παρατήρησιν τοῦ Εὐσταθίου.

3) Πρβλ. Πλάτ. Συμπ. σ. 173. 174. Πλουτ. Φωκ. 20.

4) Πρβλ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 1210. κ. Σχολ.—Ἀθην. Η, σ. 365 d. Trenez.

«εἰλαπίνη ἠὲ γάμος; ἐπεὶ οὐκ ἔρανος τάδε γ' ἐστίν»[1]),
καὶ παρ' Ἡσιόδῳ, ἐν Ἔργ. 722:

«μηδὲ πολυξείνου δαιτὸς δυσπέμφελος εἶναι
ἐκ κοινοῦ, πλείστη δὲ χάρις δαπάνη τ' ὀλιγίστη».

Ἀλλ' ἴσως ὁ Ἡσίοδος ἐνταῦθα ἐννοεῖ τὸ ἕτερον εἶδος τῶν τοιούτων δείπνων, τὸ λεγόμενον «ἀπὸ σπυρίδος», καθόσον ἕκαστος τῶν συνδαιτυμόνων ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τὸ φαγητὸν ἐν καλαθίῳ (ἐν σπυρίδι) καὶ τὸ κατέθετεν ἐπὶ τῆς κοινῆς τραπέζης[2]).

Τὰ ἀπὸ συμβολῶν δεῖπνα ἐκαλοῦντο ἴσως καὶ συναγώγιμα· «ἔλεγον δὲ συνάγειν καὶ τὸ μετ' ἀλλήλων πίνειν καὶ συναγώγιον τὸ συμπόσιον . . . μήποτε δὲ τοῦτ' ἔστι τὸ ἀπὸ συμβολῶν καλούμενον»[3]). Ἐὰν τις τῶν συνδαιτυμόνων ὑπὸ αἰσθήματος γενναιοδωρίας ἐμφορούμενος προσέθετέ τι εἰς τὸ κοινὸν δεῖπνον ἰδίᾳ δαπάνῃ, τότε ἐκαλεῖτο τοῦτο «ἐπιδόσιμον» καὶ ἐπὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων «ἐξ ἐπιδομάτων». Τοῦτο φαίνεται ἔν τινι διασωθέντι ἀποσπάσματι τῆς κωμῳδίας τοῦ Ἀλέξιδος τῆς ἐπιγραφομένης «εἰς τὸ φρέαρ», ἐν ᾧ γίνεται ὁ ἑξῆς διάλογος:

«νυνί τέ μοι
ὁ δεσπότης προὔπεμψεν οἴνου κεράμιον
τῶν ἔνδοθεν κομιοῦντ' ἐκεῖθεν, Β. μανθάνω.
ἐπιδόσιμον παρὰ τἄλλα τοῦτ' ἔσται, Α. φιλῶ
αἰσθητικὴν γραῦν»[4].

Αἱ συνεντεύξεις ἐγίνοντο ἢ ἐν τῇ οἰκίᾳ τινὸς τῶν φίλων, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, ἢ ἐν τῇ ἑταίρας τινός, ἢ ἐπὶ τέλους ἔν τινι ἐξοχῇ ἐν ὑπαίθρῳ καὶ παρὰ τὴν παραλίαν[5]). Ἀλλ' ἐκτὸς τούτων τῶν δεί-

---

Eun. III, 4, Becker II, 296. Hermann § 27, σημ. 22. Οἱ διάφοροι ὅροι εἶνε: συμβολὰς φέρειν, εἰσφέρειν (Ἀθην. Η 365 d),—τιθέναι, κατατιθέναι (Ἀθ. ς. 270 d. 240 d) καταβαλεῖν (Ἀθην. ἔ. ἀ. 239c.)—ἀποδοῦναι (Πλουτ. ἠθ. σ. 504) καὶ — πράττεσθαι (Ἀριστοφ. ἔ. ἀ.). Παρὰ Λουκ. Λεξιφ. 6 λέγεται κωμικῶς» τὸ μὲν δεῖπνον ἦν ἀπὸ συμφορῶν» ἀντὶ ἀπὸ συμβολῶν.

1) Εὐστ. σ. 1412, 64 «ἔστι δ' ἔρανος ἡ ἀπὸ κοινῆς συμβολῆς, ἤγουν καταβολῆς καὶ δαπάνης, πολλῶν τινῶν εὐωχία».

2) Ἐπὶ πολλῶν διασωθεισῶν ἀρχαίων συμποσιακῶν παραστάσεων ἀνάκειται καὶ ἡ σπυρίς, μετὰ ταινιῶν καὶ ἀνθέων κεκοσμημένη ὡς σύμβολον τούτων τῶν δείπνων ἢ καὶ τῶν ἀπὸ συμβολῶν· ἰδ. Archaeol. Zeitung. 1870 τ. 28 σ. 106. Philol. XXVI. Πίν. 3.

3) Ἀθην. Η, 365 b—d. 4) Meineke III, σ. 409 ἀπ. 1. =Ἀθην. Η, 364f.

5) Πλουτ. Συμπ. Πρ. IV, 4, 2. σ. 668· «τί δ' οἱ πολλοὶ βούλονται, πρὸς

πνων, ἅτινα πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐγίνοντο συνήθως μεταξὺ νέων ὁμηλίκων συνεκροτοῦντο καὶ ἄλλα, ἰδίως ἐν Ἀθήναις, τακτικῶς καθ' ὡρισμένον χρόνον σπουδαιότερον χαρακτῆρα φέροντα· τοιαῦτα εἶνε π. χ. τὰ μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς φυλῆς ἢ δήμου ἢ φρατρίας συγκροτούμενα[1])· ἔπειτα τὰ τῶν φιλοσόφων, καὶ δὴ τῶν περιπατητικῶν, ὧν ἱδρυτὴς θεωρεῖται ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ τῶν στωϊκῶν, ὧν τὰ μέλη ὑποδιαιροῦνται εἰς διογενιαστάς, ἀντιπατριστὰς καὶ παναιτιαστάς[2]).

Μετὰ τὰς γενικὰς ταύτας παρατηρήσεις περὶ τῶν κοινῶν δείπνων καὶ συμποσίων ὑπολείπεται ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὴν ἐν αὐτοῖς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον φυλαττομένην ἐθιμοταξίαν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀνάγκη νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἐκεῖνα τὰ δεῖπνα, ἅτινα εἰς πολλοὺς παρεῖχεν ἰδίᾳ δαπάνῃ. Εἰς τὰς λεπτομερείας λοιπὸν τοιούτου τινὸς δείπνου εἰσάγω τὸν ἀναγνώστην, προσπαθῶν διὰ τῶν ἑξῆς νὰ καταστήσω αὐτὸν ἐνήμερον τῶν πα-

---

θεῶν, ὅταν ἡδέως γενέσθαι παρακαλοῦντες ἀλλήλους, λέγωσι, σήμερον ἀκτάσωμεν,; οὐχὶ τὸ παρ' ἀκτῇ δεῖπνον ἥδιστον ἀποφαίνουσιν, ὥσπερ ἐστίν; οὐ διὰ τὰ κύματα καὶ τὰς ψηφῖδας· τί γάρ; ἐπ' ἀκτῆς τις λέκυθον ὄψᾶται καὶ κάππαριν; ἀλλ' ὡς ἰχθύος ἀφθόνου καὶ νεαροῦ τὴν παράλιον τράπεζαν εὐποροῦσαν. 1) Ἀθην. Ε. 185c «τῶν δε νῦν δείπνων προνοοῦντες οἱ νομοθέται τά τε φυλετικὰ δεῖπνα καὶ τὰ δημοτικὰ προσέταξαν, ἔτι δὲ τοὺς θιάσους καὶ τὰ φρατρικὰ καὶ πάλιν ὀργεωνικὰ καλούμενα». Ὀργεῶνες εἶνε κατὰ τὸν Φώτ. Λεξ. σ. 344, οἱ τοῖς ἰδίᾳ ἀφιδρυμένοις θεοῖς ὀργιάζοντες· ὀργιάζειν δὲ ἔστι τὰ τῶν Θεῶν τελεῖν, τουτέστι μυστήρια καὶ νόμιμα.... Σέλευκος δὲ ἐν τῷ ὑπομνήματι τῶν Σόλωνος ἀξόνων, ὀργεῶνας φησὶ καλεῖσθαι τοὺς συνόδους ἔχοντας ἥρωας ἢ θεούς· ἤδη δὲ μεταφέροντες καὶ τοὺς ἱερέας οὕτω καλοῦσιν...» Πρβλ. Schömann II, 547. Hermann. gr. Staatsalt. § 99, 10. Wachsmuth. Hell. Alterthum sk. I, σ. 364, 20.

2) Ἀθην. Ε, 186. ὡς οὗτος παραδίδει, ὁ Θεόφραστος διέθηκε χρήματα εἰς τοιαύτην σύνοδον «μὰ Δι' οὐχ ἵν' ἀκολασταίνωσι συνιόντες, ἀλλ' ἵνα τοὺς κατὰ τὸ συμπόσιον λόγους σωφρόνως καὶ πεπαιδευμένως διεξάγωσι». Ὀλίγον τι κατωτέρω ἐξακολουθεῖ ὁ αὐτὸς συγγραφεύς. «καὶ τοῖς φιλοσόφοις δὲ ἐπιμελὲς ἦν συνάγουσι τοὺς νέους μετ' αὐτῶν πρός τινα τεταγμένον νόμον εὐωχεῖσθαι· τοῦ γὰρ Ξενοκράτους ἐν Ἀκαδημείᾳ καὶ πάλιν Ἀριστοτέλους συμποτικοί τινες ἦσαν νόμοι». Ὁ δὲ Δ. Λαέρτ. V, 4 ἐπιπροσθέτει «ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ σχολῇ νομοθετεῖν (Ἀριστοτέλην) μιμούμενον Ξενοκράτην, ὥστε κατὰ δέκα ἡμέρας ἄρχοντα ποιεῖν». Ἄρχων ἐνταῦθα νοεῖται ὁ τῆς πόσεως ἤτοι συμποσίαρχος, περὶ οὗ ἐν τῷ II Κεφ. θέλει γείνῃ λόγος. Πρβλ. Petersen ἔ. ἀ. σ. 307.

ρατηρουμένων ἐθίμων καὶ τρόπον τινὰ κοινωνὸν καὶ συμμέτοχον αὐτοῦ προϋποτιθεμένου βεβαίως, ὅτι θέλει μοι ἐπιτραπῇ νὰ ἐπεξέλθω μέρη τινὰ διεξοδικώτερον πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας.

Ἡ πρόσκλησις τῶν συνδαιτυμόνων ἐγίνετο ἢ παρὰ τοῦ δειπνίζοντος προσωπικῶς ἢ διὰ τοῦ ὑπηρέτου. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ ὁμηρικὴ φιλοξενία, καθ' ἣν οἱοσδήποτε ξένος ὡς ἱερὸς ἐλογίζετο, διό, καὶ πρὶν ἢ γείνῃ ἡ προσωπικὴ σύστασις καὶ γνωριμία προσεφέροντο αὐτῷ λουτρὸν τροφὴ καὶ πάντα τὰ ἀναπαυστικὰ μέσα[1]), δὲν παρατηρεῖται εἰς τοιοῦτον βαθμὸν καὶ ἐπὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων, ἀλλ' οὐχ ἧττον δὲν ἐθεωρεῖτο ἀπρεπές, ἐὰν γνώριμός τις ἄκλητος προσήρχετο εἰς τὸ δεῖπνον. Ὁ ἑστιῶν ἐφιλοτιμεῖτο ἀπεναντίας νὰ παράσχῃ καὶ τούτῳ ἀδιακρίτως πάσας τὰς δυνατὰς περιποιήσεις· τοῦτο καταδηλοῦται ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ «Συμποσίου» τοῦ Πλάτωνος, ἔνθα ὁ δειπνίζων Ἀγάθων ὑποδέχεται τὸν ἀπροσκλητὶ προσερχόμενον Ἀριστόδημον διὰ τῶν ἑξῆς φιλοφρονητικῶν λόγων· «εἰς καλὸν ἥκεις, ὅπως συνδειπνήσῃς· εἰ δ' ἄλλου τινὸς ἕνεκα ἦλθες, εἰς αὖθις ἀναβαλοῦ, ὡς καὶ χθὲς ζητῶν σε, ἵνα καλέσαιμι, οὐχ οἷός τ' ἦ ἰδεῖν. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ Ἀγάθωνος εἶνε πλαγία αἴτησις συγγνώμης, ἀποδεικνύει δὲ αὐτὸν ἐνήμερον τῆς ἐν συναναστροφῇ πρεπούσης συμπεριφορᾶς, οἵα νῦν συνειθίζεται ἐν ταῖς αἰθούσαις τῶν εὐγενῶν[2]).

Ὅτι δὲ οἱ χαίροντες φήμης καὶ ὑπολήψεως τῶν πολιτῶν καὶ ἄνευ προηγουμένης προσκλήσεως ἠδύναντο ἀσυστόλως νὰ λάβωσι μέρος εἰς εὐωχίαν, ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῆς συνήθους παροιμίας «αὐτόματοι δ' ἀγαθοὶ ἀγαθῶν ἐπὶ δαῖτας ἵενται» ἢ ἐκ τῆς ὁμοίας ταύτῃ «ἀκλητὶ κωμάζουσιν εἰς φίλους φίλοι»[3]), ἥτις ἀπεικονίζει ἀκριβῶς τὸ φρόνημα τῶν παλαιῶν χρόνων.

---

1) Πρβλ. τὴν φιλόφρονα ὑποδοχὴν τοῦ Τηλεμάχου καὶ Πεισιστράτου ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Μενελάου. Ὀδ. δ, 37–75. Προσέτι Ἀθην. Ε, 185 c. διόπερ οὐ πρότερον ἠρώτων (ἐπὶ Ὁμήρου) οἵτινες εἶεν ἀλλ' ὕστερον, ὡς τὴν ξενίαν αὐτὴν τιμῶντες ἀλλ' οὐ τοὺς ἐν μέρει καὶ καθ' ἕκαστον ἡμῶν». 2) σ. 174 Ε. «Agathon zeigt sich als feinen Weltmann durch die civile Fiction (Höflichkeitsnothlüge, die der Salonwelt geläufig ist), σημ. Hug. ἐν τῇ ἐκδ. τοῦ Συμποσίου» σ. 16.

3) Ζηνοβ. II, 19. Διογεν. Τ, 60. Ὁ Σωκράτης ἐν Συμπ. Πλάτ. ὑπαινιττόμενος τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ Ἀγάθωνος μετατρέπει τὴν πρώτην παροιμίαν εἰς τὴν ἑξῆς σ. 174 Β» Ἀγάθων', ἐπὶ δαῖτας ἴασιν αὐτόματοι ἀγαθοί». Ὅτι δὲ ἡ πρώτη καὶ ἀρχικὴ μορφὴ τῆς πολλὰς περιπετείας ὑποστάσης παροιμίας εἶνε

Ἐννοεῖται δὲ εὐκόλως ὅτι ὡς προσκεκλημένοι ἐθεωροῦντο ὅσοι τῶν συνδειπνούντων εἰσήγοντο ὑπό τινος φίλου ὅστις ἰδιαιτέρως προσεκλήθη, ὡς φαίνεται πάλιν ἐκ τοῦ Ἀριστοδήμου τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος μόνον ὑπὸ ὅρον τινὰ δέχεται τὴν πρόσκλησιν τοῦ Σωκράτους σ. 174D»· ὅρα οὖν ἄγων με τί ἀπολογήσει; ὡς ἐγὼ μὲν οὐχ ὁμολογήσω ἄκλητος ἥκειν, ἀλλ' ὑπὸ σοῦ κεκλημένος[1]). Τοὺς εἰσαγομένους φίλους ἀποκαλεῖ ὁ Πλούταρχος σκιὰς τῶν προσκεκλημένων. Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ἀφιερώνει ὁλόκληρον τὸ κάτωθι σημειωθὲν κεφάλαιον εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, δηλαδὴ περὶ τοῦ πρέποντος ἢ μὴ τοῦ τοιούτου εἴδους τῆς προσκλήσεως, καὶ φαίνεται ὅτι ἀποδοκιμάζει τὰς σκιάς, αἵτινες ὡς ἄγνωστα πρόσωπα ὀλίγον δύνανται νὰ συντελέσωσιν εἰς τὴν εὐθυμίαν τοῦ συμποσίου. Ἐὰν ἀνατρέξωμεν καὶ εἰς παλαιοτέρους χρόνους βλέπομεν τῷ ὄντι ὅτι ἐναντίον τοιούτων συνδείπνων πικρὰ βέλη διευθύνουσιν οἱ ποιηταὶ ἐλεγειῶν καὶ ἰάμβων, ὡς ὁ ἐκ Πάρου καταγόμενος Ἀρχίλοχος ἐν τῷ διασωθέντι ἀπασπάσματι

«. . . Πολλὸν δὲ πίνων καὶ χαλίκρητον μέθυ,
οὔτε τῖμον εἰσενεγκών. . . .
οὔτε μὴν κληθεὶς (ὑφ' ἡμῶν) ἦλθες, οἷα δὴ φίλος·
ἀλλά σ' (ἡ) γαστὴρ νόον τε καὶ φρένας παρήγαγεν.

ἡ «αὐτόματοι ἀγάθοὶ ἀγαθῶν ἐπὶ δαῖτας ἴασι» (ἢ ἵενται) καὶ οὐχὶ ἡ ἑτέρα «αὐτόματοι ἀγαθοὶ δειλῶν ἐπὶ δαῖτας ἴασιν», ἥτις ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Σχολ. τοῦ ἀνωτ. χωρίου τοῦ Πλάτ. τοῦ Ζηνοβίου (ἔ. ἀ.) καὶ τοῦ Ἀθηναίου (E, 1886), καὶ ἐπεδοκιμάσθη ἀπὸ τοῦ Stallbaum, Wolf καὶ πολλῶν ἄλλων ἑρμηνευτῶν τοῦ Πλάτωνος, οἵτινες δὲν διεῖδον τὸν ῥηθέντα ὑπαινιγμόν, κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Sachmann παρατηρηθέντα, τοῦτο νομίζω κατέδειξε σαφέστατα ὁ Hug ἔ. ἀ. σ. 12 καὶ ἐν ἰδιαιτέρᾳ πραγματείᾳ περὶ τῆς παροιμίας «de Graecorum proverbio· αὐτόματοι κ.τ.λ.» Turici 1872, συγχαρητηρίῳ, ἀποσταλέντι ὑπὸ τοῦ ἐν Ζυρίχῃ Πανεπιστημίου τῷ ἐν Μονάχῳ, ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τεσσάρων ἑκατονταετηρίδων ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς του.

1) Συμπ. Πρ. VII, 6, 1 σ. 707, τὸ δὲ τῶν ἐπικλήτων ἔθος, οὓς νῦν σκιὰς καλοῦσιν, οὐ κεκλημένους αὐτούς, ἀλλ' ὑπὸ τῶν κεκλημένων ἐπὶ τὸ δεῖπνον ἀγομένους, ἐζητεῖτο πόθεν ἔσχε τὴν ἀρχήν. «Ὡς τοιαύτην εὑρίσκει τὴν τοῦ Σωκράτους προσκαλέσαντος τὸν Ἀριστόδημον, ὅστις «προεισῆλθεν, ἀτεχνῶς σκιὰ προβαδίζουσα σώματος ἐξόπισθε τὸ φῶς ἔχοντος». Σημειωθήτω ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐπὶ Πλουτ. συνήθης ὀνομασία τῶν τοιούτων εἶνε μετάφρασις ἐκ τοῦ λατινικοῦ umbrae (Hor. Sat. II, 8, 22.) Πρβλ. Σουΐδ. ἐν λ. Ἀπίκιος Μάρκος. Ἴσως ὑπὸ τῶν ἀρχαίων αἱ σκιαὶ ἐκαλοῦντο ἐπίκλητοι, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἄνω χωρίου· Πρβλ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 1265.

εἰς ἀναιδίην[1])»· ἢ καὶ ὁ σύγχρονος τούτου Ἄσιος:

«Χωλός, στιγματίης, πολυγήραος, ἶσος ἀλήτῃ
ἦλθεν κνισοκόλαξ, εὖτε Μέλης ἐγάμει,
ἄκλητος ζωμοῦ κεχρημένος, ἐν δὲ μέσοισιν
ἥρως εἱστήκει βορβόρου ἐξαναδύς»[2])

ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν ὅτι εἰς τοιαύτας ὕβρεις ἐγχωρεῖ καὶ ὑπερβολή, ἀποτέλεσμα προσωπικοῦ πάθους· ἐμπαθῶς ἐκφράζεται τοὐλάχιστον ὁ Ἀρχίλοχος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν συγγενῆ ἢ φίλον του Περικλῆ[3]), μεθ' οὗ ἐπὶ τέλους ἦλθεν εἰς διαπληκτισμόν. Ὁ χαρακτὴρ τοῦ ποιητοῦ δηλοῦται καὶ ἐν ἄλλῳ ἀποσπάσματι τῷ ἑξῆς:

- «Ἓν δ' ἐπίσταμαι μέγα,
τὸν κακῶς με δρῶντα δεινοῖς ἀνταμείβεσθαι κακοῖς»[4])·

ὥστε δὲν πρέπει νὰ ἐξαγάγωμεν ἐκ τῶν ἄνω στίχων τὸ συμπέρασμα ὅτι πράγματι ὁ ἄκλητος εἶχε τοσοῦτον κακὴν φήμην παρὰ τοῖς παλαιοῖς. Ὅσα δὲ ὁ Πλούταρχος καὶ οἱ σύγχρονοι συγγραφεῖς ἱστοροῦσιν δὲν εἶνε ἐντελῶς ἀπηλλαγμένα τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς των, καὶ διὰ ταῦτα πρέπει πάντα τὰ τοιαῦτα μετὰ μεγίστης ἐπιφυλάξεως νὰ ἐπωφελώμεθα· οὕτω π. χ. φαίνεται μεταξὺ ἄλλων ἀπίστευτος ἡ διήγησις τοῦ Πλούτ. ὅτι ὁ Περίανδρος προσέφερεν εἰς ἕκαστον τῶν προσκεκλημένων συνδείπνων ἅμαξαν πολυτελῶς κεκοσμημένην[5]), ἢ τὸ περὶ τῶν Συβαριτῶν λεγόμενον, ὅτι οὗτοι δῆθεν πρὸ ἑνὸς ἔτους προσεκάλουν τὰς γυναῖκας εἰς δεῖπνον, ἵνα αὗται ἐν σχολῇ λαμπρῶς μὲ ἐσθῆτα καὶ χρυσὸν προπαρασκευασθῶσιν, καὶ οὕτως ἐμφανισθῶσιν εἰς συμποσιακὴν συναναστροφήν[6]). Τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶνε ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἰκεῖοι καὶ συνήθεις φίλοι προσήρχοντο εἰς τὸ δεῖπνον, οἵτινες ἠδύναντο διὰ καλῆς συμπεριφορᾶς καὶ διὰ ἀστείων ἢ καὶ σπουδαίων λόγων νὰ καταστήσωσι τὴν συνέντευξιν τερπνὴν καὶ εὐάρεστον. Διὸ ὀρθῶς παραινεῖ ὁ Ἡσίοδος Ἔργα καὶ Ἡμ. 342

«Τὸν φιλέοντ' ἐπὶ δαῖτα καλεῖν, τὸν δ' ἐχθρὸν ἐᾶσαι,
τόν δε μάλιστα καλεῖν, ὅς τις σέθεν ἐγγύθεν ναίει».

Προνόμιον ἰδιαίτερον εἶχον πρὸ πάντων οἱ «παράσιτοι», οἵτινες

1) Bergk. P. L. G. II, σ. 704. ἀπ. 78 = Ἀθην. Α, 7 f. 2) Bergk. ἔ. ἀ. σ. 406 = Ἀθην. III, 125 b. 3) Πρβλ. ἀπ. 9 ἔ. ἀ. σ. 685. 4) Bergk. ἔ. ἀ. σ. 700 ἀπ. 65. 5) Τῶν ἑπτὰ σοφῶν συμπ. 2 d. σ. 146. 6) ἔ. ἀ. σ. 147 Πρβλ. Becker II, 298.

ἄκλητοι προσήρχοντο ἐπὶ σκοπῷ, ὅπως κινήσωσι γέλωτα ἐν τῷ συμποσίῳ διὰ παντὸς τρόπου, διὸ καὶ «γελωτοποιοὶ» προσέτι καλοῦνται»[1]). Κατ' ἀρχὰς τὸ ὄνομα τῶν παρασίτων ἦτο σεμνὸν καὶ ἱερόν· διότι πρότερον ἐκαλοῦντο παράσιτοι «οἱ ἐπὶ τὴν τοῦ ἱεροῦ σίτου ἐκλογὴν αἱρούμενοι»[2])· ἦσαν δηλαδὴ εἶδος ἱεροδούλων, οἵτινες ἐξελέγοντο ὑπὸ τοῦ δήμου καὶ εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ λάβωσι μέρας εἴς τινα δεῖπνα μετὰ τὴν θυσίαν ἢ καὶ εἰς τὸ Πρυτανεῖον· ὅτι οὗτοι ἀπήλαυον μεγίστης τιμῆς καὶ ὑπολήψεως φαίνεται ἐκ τῆς παραδόσεως τοῦ Κλεάρχου, τοῦ Ἀριστοτέλους μαθητοῦ, ὅστις τάδε γράφει «ἔτι δὲ παράσιτον νῦν μὲν τὸν ἕτοιμον, τότε δὲ τὸν εἰς τὸ συμβιοῦν κατειλεγμένον· ἐν γοῦν τοῖς παλαιοῖς νόμοις αἱ πλεῖσται τῶν πόλεων ἔτι καὶ σήμερον ταῖς ἐντιμοτάταις ἀρχαῖς συγκαταλέγουσι παρασίτους»[3])· ἀλλ' ὅσον ηὔξανεν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν τοσοῦτον ἠλαττοῦτο τὸ ἔργον των καὶ οὕτως ἐπῆλθεν ἡ πτῶσις αὐτῶν βαθμηδὸν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τιμητικῆς θέσεως εἰς τὴν ποταπὴν καὶ περιφρονητικήν, εἰς ἣν καὶ μέχρι τῆς σήμερον νοοῦνται[4]). Κατὰ πρῶτον λέγεται ὅτι Ἐπίχαρ-

1) Τοιοῦτος εἶνε ὁ Φίλιππος ἐν τῷ «Συμποσίῳ» τοῦ Ξενοφῶντος, ὅστις διὰ τῶν ἑξῆς ἀναγγέλλει τὴν ἔλευσίν του. I, 11 «συνεσκευασμένος παρεῖναι ἔφη πάντα τὰ ἐπιτήδεια, ὥστε δειπνεῖν τἀλλότρια, καὶ τὸν παῖδα πάνυ πιέζεσθαι διά τε τὸ φέρειν μηδὲν καὶ διὰ τὸ ἀνάριστον εἶναι». Εἰσερχόμενος δὲ εἰς τὴν αἴθουσαν, ὅπου ἦτο τὸ δεῖπνον, ἄρχεται τοῦ ἔργου του ἐπιτυχῶς ὡς ἑξῆς. «Ὅτι μὲν γελωτοποιός εἰμι ἴστε πάντες ἥκω δὲ προθύμως νομίσας γελοιότερον εἶναι τὸ ἄκλητον ἢ τὸ κεκλημένον ἐλθεῖν ἐπὶ τὸ δεῖπνον». πρβλ. καὶ τὸν παράσιτον τοῦ Ἐπιχάρμου παρ' Ἀθην. S. σ. 235 f.

2) Κράτης παρ' Ἀθην. 235 b. Πολυδ. VI. 35 «ἔστι δὲ καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς τοὔνομα (παράσιτος), οὐ μὴν ἐφ' οὗ νῦν, ἀλλ' ἱερᾶς ὑπηρεσίας τοὔνομα, ὁ ἐπὶ τὴν τοῦ ἱεροῦ σίτου ἐκλογὴν αἱρούμενος». πρβλ. Kamper, de pacasitis Götting. 1867. O, Shöll. Speisung im Prytaneum Hermes VI.

3) Παρ' Ἀθην. S. 235.

4) Πρβλ. Hermann Gottesd. Alterth. § 36, σημ. 19. Schömann Gr. Alt. II, σ. 418. Halt. Encycl. Τόμ. 83 σ. 95. Becker I, 157. Hug ἔκδ. Συμπ. Πλ. σ. 11. — Ὁ Schmidt, Volksl. d. Neugr. σ. 89 παραβάλλει ἐπιτυχῶς τὸ ἔργον τῶν παλαιῶν παρασίτων, ἐπὶ καλοῦ, μὲ τὸ τῶν σημερινῶν ἐπιτρόπων τῶν ἐκκλησιῶν, οἵτινες, ὡς γνωστόν, ἐπιστατοῦσι ἐπὶ τῶν ἐσόδων ἐκκλησίας ἢ μοναστηρίου καὶ φροντίζουσι διὰ παντὸς μέσου τὴν ἐπαύξησιν τῶν οἰκονομικῶν πόρων. Τὸ ἔργον τῶν ἐπιτρόπων θεωρεῖται ἐπίσης ἱερὸν ὡς καὶ τὸ τῶν ἀρχαίων παρασίτων· τιμῶνται δὲ οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐκείνων μάλιστα ὅταν ἐκτελῶσιν εὐσυνειδήτως τὰ ἐπιβαλλόμενα αὐτοῖς καθήκοντα.

μος, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ τῆς νήσου Κῶ ἤκμασε δὲ καὶ ἐφημίσθη ἐν Συρακούσαις ἐπὶ τοῦ τυράννου Ἱέρωνος, εἰσήγαγε τὸ πρόσωπον τοῦ παρασίτου ἐν τῇ κωμωδίᾳ. Ἀμφίβολον ὅμως εἶνε, ἐὰν οὗτος πρῶτος ἐποιήσατο χρῆσιν τοῦ ὀνόματος ἐπὶ κακῆς σημασίας, ὡς διατείνεται ὁ Ἀθήν., ἢ ὁ "Αλεξις, ὡς παραδίδει ὁ Καρύστιος ὁ Περγαμηνὸς ἐν τῷ περὶ διδασκαλιῶν»[1]). Ἡ δευτέρα γνώμη φαίνεται ἡ πιθανωτέρα· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι τὸ πρόσωπον τοῦ παρασίτου ἔλειπεν ἐντελῶς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ κωμῳδίᾳ, ἐπειδὴ τὸ ὄνομά του δὲν εἶχε κακὴν σημασίαν. Οἱ ποιηταὶ ἐκείνων τῶν χρόνων διακωμῳδοῦσι τοὺς παρασίτους ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν «κολάκων» ἢ «βωμολόχων» ἢ «γελωτοποιῶν»[2]).

Τὸ αὐτὸ προνόμιον εἶχαν καὶ αἱ ὀρχηστρίδες ἢ αἱ αὐλητρίδες, αἵτινες ἀπροσκλητὶ εἰσήρχοντο παντοῦ, ὅπου ἦτο συμπόσιον ἐπὶ σκοπῷ ὅπως διὰ τοῦ ἔργου των φαιδρύνωσιν αὐτό· αἱ δεύτεραι μάλιστα ἦσαν ἀπαραίτητοι ὡς συνοδεύουσαι διὰ τοῦ αὐλοῦ τὰς τελουμένας σπονδάς, ὡς θέλομεν ἴδῃ κατωτέρω· διὸ καὶ πρὸ ἡμερῶν ἐπὶ τούτῳ ἐμισθοῦντο[3]).

Κατὰ τὴν ὡρισμένην ὥραν τοῦ δείπνου ὤφειλον πάντες οἱ προσκεκλημένοι νὰ ὦσι παρόντες ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ δειπνίζοντος, τοσοῦτον μᾶλλον καθόσον οἱ μὴ ἐγκαίρως προσερχόμενοι δὲν ἀνεμένοντο· οὕτως ὁ Σωκράτης καταλαμβάνει τοὺς «παρὰ τῷ Ἀγάθωνι φιλοξενουμένους» ἤδη μέλλοντας δειπνεῖν»[4]), καὶ ὁ δημαγωγὸς ἐν Ἀθήναις Πολύχαρμος ἀπολογούμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ λέγει πρὸς ἔπαινόν του ὅτι «οὐδέποτε κληθεὶς ἐπὶ δεῖπνον ὕστατος ἀφίκετο»[5]).

---

1) Παρ' Ἀθην. ἔ. ἀν.

2) «Οἱ δὲ ἀρχαῖοι ποιηταὶ τοὺς παρασίτους κόλακας ἐκάλουν, ἀφ' ὧν καὶ Εὔπολις τῷ δράματι τὴν ἐπιγραφὴν ἐποιήσατο». Ἀθην. S. 6. 236 e.

3) Ξεν. Συμπ. II, 1 «Ὡς δ' ἀφῃρέθησαν αἱ τράπεζαι καὶ ἔσπεισαν καὶ ἐπαιάνισαν, ἔρχεται αὐτοῖς ἐπὶ κῶμον Συρακόσιός τις ἄνθρωπος, ἔχων τε αὐλητρίδα ἀγαθὴν καὶ ὀρχηστρίδα τῶν τὰ θαύματα δυναμένων ποιεῖν, καὶ παῖδα πάνυ γε ὡραῖον, καὶ πάνυ καλῶς κιθαρίζοντα καὶ ὀρχούμενον· ταῦτα δὲ καὶ ἐπιδεικνὺς ὡς ἐν θαύματι ἀργύριον ἐλάμβανε». Πλουτ. Συμπ. Πρ. VII, 8, 4 σ. 713, τὸν δ' αὐλὸν οὐδὲ βουλομένοις ἀπώσασθαι τῆς τραπέζης ἔστιν· αἱ γὰρ σπονδαὶ ποθοῦσιν αὐτὸν ἅμα τῷ στεφάνῳ, καὶ συνεπιφθέγγεται τῷ παιᾶνι τὸ θεῖον. «Ἀντιφάν. Meineke III, 132 ἀπ. 2 = Ἀθην. Δ, 172 c» τέτταρες δ' αὐλητρίδες ἔχουσι μισθὸν καὶ μάγειροι δώδεκα· πρβλ. πλειότερα χωρία Hug. Συμπ. Πλ. σ. 27. 4) Πλάτ. Συμπ. σ. 174 Ε. 5) Πλουτ, Σ. πρβλ. VIII, 6,

Οἱ προσκεκλημένοι ἐφρόντιζον ὅπως παρουσιασθῶσιν ἐν τῇ συναναστροφῇ κάλλιον ἐστολισμένοι ἢ ὡς συνήθως, καθὼς φαίνεται πάλιν ἐκ τοῦ Σωκράτους, ὃν συνιστᾷ καθ' ὁδὸν «λελουμένον τε καὶ τὰς βλαύτας ὑποδεδεμένον» ὁ Ἀριστόδημος καὶ μετὰ περιεργίας ἐρωτᾷ» ὅποι ἴοι οὕτω καλὸς γεγενημένος»[1]. Ἅμα ἀφικόμενοι εἰσήγοντο ὑπὸ ὑπηρετῶν, ἐπὶ τούτῳ ὡρισμένων, εἰς τὸν ἀνδρῶνα, ἔνθα πρὶν ἢ λάβωσιν τὴν εἰς δεῖπνον προσήκουσαν θέσιν, ἀφῃροῦντο, συνήθως καθήμενοι, ὑπ' αὐτῶν τὰ ὑποδήματα[2]) καὶ ἐνίπτοντο τοὺς πόδας. Καθὰ διηγεῖται ὁ Πλούταρχος[3]) οἱ τὴν πολυτέλειαν ἀγαπῶντες ἐνίπτοντο τοὺς πόδας οὐχὶ με ὕδωρ, ἀλλὰ μὲ οἶνον καὶ ἀρώματα.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν θέσιν, ἣν λαμβάνοντες οἱ ἀρχαῖοι ἔτρωγον, εἶνε βέβαιον ὅτι αὕτη δὲν εἶνε ὁμοία κατὰ τοὺς ἡρωϊκοὺς καὶ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους.

---

2. ἔνθα ὁ συγγ. προσθέτει «Δημοτικὸν γὰρ εὖ μάλα δοκεῖ τὸ τοιοῦτο, καὶ τοὐναντίον οἱ ἄνθρωποι τοὺς ὀψὲ παραγινομένους ἀναγκαζόμενοι περιμένειν, ὡς ἀηδεῖς καὶ ὀλιγαρχικοὺς βυρύνονται». Λουκ. ἐν τῷ «περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων» 14 σ. 370 καλεῖ τοῦτο τὸ ὕστατον ἥκειν «φορτικὸν» καὶ τοὐναντίον δηλαδὴ πρὸ τῶν ἄλλων «ἀπειρόκαλον».

1) Πλάτ. ἔ. ἀ. σ. 174. Βλαῦται ἢ βλαυτία εἶνε εἶδος λαμπρῶν σανδαλίων, ἅτινα ἐφόρουν οἱ ἄνδρες, ἰδίως εἰς συμπόσιον προσκαλούμενοι, κατὰ τὸν Σχ. τοῦ Πλ. «ὑποδήματα ἰσχνά». Ὅτι ἐστολισμένοι καθάριοι προσήρχοντο εἰς τὸ δεῖπνον πρβλ. προσέτι Ξεν. Συμπ. I, 7, καὶ ἐπὶ Ὁμήρου. Ὀδ. γ 466-7. δ, 49, 50. θ, 454, 455. κ, 364-5 κ. ἀλ.

2) Πρβλ. Πλ. ἔ. ἀ. σ. 175 Δ, 213 Β κ. σημ. Hug. Τοῦτο ἐκαλεῖτο ὑπολύειν. Ἐπὶ πολλῶν ἀρχαίων ἀναγλύφων παρίσταται ἡ πρᾶξις αὕτη, ὡς π. χ. ἐν τῷ παριστάναντι τὸν Διόνυσον ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Ἰκαρίου φιλοξενούμενον, ἔνθα ὑπηρέτης ἀφαιρεῖ αὐτῷ (ἱσταμένῳ καὶ οὐχὶ καθημένῳ) τὰ ὑποδήματα. Ἰδ. ἀπεικόν. παρὰ Weisser «Lebensbilder aus dem Klas. Alterthum» πίν. XLI σχ. 11, καὶ «Philologus» XXVI πίν. IV, σχ. 5. — Τὰ ὑποδήματα ἐτοποθετοῦντο ἐν τῷ προδόμῳ· τοῦτο φαίνεται ἐν τῇ αἰσχρᾷ παρομοιώσει τοῦ Ἀριστ. Ἱπ. 888, ἔνθα ὁ Ἀλλαντοπώλης λέγει πρὸς τὸν Παφλαγῶνα «οὐκ ἀλλ' ὅπερ πίνων ἀνὴρ πέπονθ', ὅταν χεσείῃ, τοῖσι τρόποις τοῖς σοῖσιν ὥσπερ βλαυτίοισι χρῶμαι». Ὁ Σχολ. παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς· «οἱ ἀνιστάμενοι ἐκ τῶν συμποσίων πρὸς τὸ ἀπατῆσαι πολλάκις τοῖς ἀλλοτρίοις ὑποδήμασι χρῶνται ἤτοι σπεύδοντες ἢ ἀγνοοῦντες ὑπὸ τῆς μέθης».

3) Φωκίων XX. σ. 750. πρβλ. Stephani. Compte-Rendu. 1860. σ. 21.

Ἐπὶ Θωμήρου τρώγουσιν οἱ ἥρωες καθήμενοι[1]), ἐν ᾧ οἱ μετὰ ταῦτα κατακείμενοι ἢ κατακλινόμενοι.

Τὰ ὁμηρικὰ καθίσματα εἶνε διαφόρων εἰδῶν ὡς θρόνος, κλισμός, δίφρος. Ὁ θρόνος εἶνε ἕδρα ἔχουσα ἐρείσματα ὄπισθεν καὶ εἰς τὰ πλάγια, ἀρκούντως ὑψηλή· διὰ τοῦτο προσαρτᾶται εἰς τοὺς πόδας αὐτῆς ὑποπόδιον (θρῆνυς) ἐφ' οὗ στηρίζει πρὸς πλειοτέραν ἀνάπαυσιν ὁ καθήμενος τοὺς πόδας του· ὀλίγον τι διάφορος τοῦ θρόνου εἶνε ὁ κλισμός, ἴσως ὀλίγον ταπεινότερος, ἀλλὰ ποικιλώτερον κεκοσμημένος καὶ μᾶλλον εἰς ἀνάκλισιν ἰδιάζων ἤτοι ἀνακλιντήριον (fauteuil). Ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἑδρῶν τούτων ἡπλώνοντο συνήθως καὶ τάπητες, λῖτα, χλαῖναι, ῥήγεα». Ὁ δὲ δίφρος τέλος εἶνε ἁπλοῦν θρανίον (σκαμνί) ἄνευ ἀνακλίντρου ὄπισθεν[2]). Ἐπὶ τοιούτων λοιπὸν καθισμάτων ἴσως καθήμενοι οἱ ὁμηρ. Ἥρωες λαμβάνουσι τὴν τροφὴν παρὰ τῆς παρακειμένης ἑκάστῳ τραπέζης[3]). Οἱ δὲ μεταγενέστεροι κατέκειντο, ὡς εἴπον, ἐπὶ κλίνης, στηριζόμενοι διὰ τοῦ ἀριστεροῦ βραχίονος ἐπὶ προσκεφαλαίου καὶ διὰ τῆς δεξιᾶς τὴν τροφὴν παρὰ τῆς πλησίον παρακειμένης τραπέζης λαμβάνοντες[4]), ἥτις συνήθως παρί-

---

1) Ἀθην. Α, 18 «καθέζονται δ' ἐν τοῖς συνδείπνοις οἱ ἥρωες, οὐ κατακέκλινται» πρβλ. 11 f. κ. Η, 363 f. Ὁ Welcker. Alte Denkm. «II, 240 καὶ ὁ Guhl—Koner». 324(4) ἀνευρίσκουσι τὸν ὁμηρικὸν τρόπον τοῦ δειπνεῖν ἐν τῇ λεγομένῃ κύλικι τοῦ Σωσίου, ἤδη ἐν τῷ βερολινείῳ Μουσείῳ, ἔνθα παρίστανται οἱ θεοὶ ἐπὶ θρόνων καθήμενοι. Ἐκτὸς ὅτι μέρη μόνον τινὰ τῆς κύλικος διεσώθησαν, καὶ ἡ ὅλη παράστασις δὲν εἶνε ἐντελῶς σαφής, ἀμφιβάλλω πολύ, ἐὰν πράγματι ὁ τεχνίτης, ὅστις ἀνήκει βεβαίως εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐποχήν, ἀπεικονίζων τὴν χρείαν τῶν οὐρανίων θεῶν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸν ὁμηρικὸν τρόπον τοῦ δειπνεῖν. 2) Πρβλ. Ἀθην. Ε, 192 e-f.

3) Ὁ Ἀθήν. ἀναφέρων ὅτι ἑκάστῳ τῶν δαιτυμόνων παρετίθετο ἰδιαιτέρα τράπεζα διηγεῖται (Α, 11 f) ὅτι αἱ τράπεζαι παρέκειντο καθ' ὅλον τὸ συμπόσιον πλήρεις φαγητῶν, ἔθιμον, ὅπερ ἐπεκράτει καὶ παρὰ πολλοῖς τῶν βαρβάρων ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του Καὶ ἐν Σπάρτῃ ἐν τοῖς συσσιτίοις, καθὰ ἱστορεῖ Δικαίαρχος (π. Ἀθην. Δ, 141) τὸ δεῖπνον παρετίθετο ἑκάστῳ χωριστὰ «καὶ πρὸς ἕτερον οὐδεμίαν κοινωνίαν ἔχον».

4) Ἐντεῦθεν «ἐπ' ἀγκῶνος δειπνεῖν» παρὰ Λουκ, Λεξιφ. 6. καὶ «ὑπαγκώνια στρώματα» παρὰ Πολυδ. VI, 9. Συνήθως τὸ φαγητὸν ἐλαμβάνετο διὰ τῆς δεξιᾶς, ὁ δὲ ἄρτος διὰ τῆς ἑτέρας χειρός· «τῇ δεξιᾷ λαμβάνειν τοῦ ὄψου (τοὺς παῖδας διδάσκομεν), τῇ δὲ ἀριστερᾷ κρατεῖν τὸν ἄρτον» Πλουτ. περὶ Τύχης 5. σ. 99.

σταται ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἀναγλύφων ὀλίγον τι χαμηλοτέρα τῆς κλίνης[1]).

Πότε συνέβη ἡ μεταβολὴ αὕτη δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς. Κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα π. Χ. ἀναφέρεται εἰσέτι τὸ παλαιότερον ἔθιμον ἔν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Φωκυλίδου ὡς φαίνεται:

«Χρὴ δ' ἐν συμποσίῳ κυλίκων περινισσομενάων
ἡδέα κωτίλλοντα καθήμενον οἰνοποτάζειν»[2]).

Πολὺ πιθανὸν εἶνε ὅτι ἡ κατάκλισις μετεδόθη παρὰ τῶν Περσῶν διὰ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Ἰώνων, ὅτε οὗτοι ὑπεδουλώθησαν, εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα· ἀλλ' ἐννοεῖται ὀλίγον κατ' ὀλίγον. Διότι τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου[3]), ἐφ' οὗ στηριζόμενοι ὁ Göll[4]) καὶ ὁ Stark[5]) ἀποφαίνονται μετὰ θετικότητος ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς κατακλίσεως εἶχεν ἤδη γενικευθῇ ἐπὶ τῶν περσικῶν πολέμων ἐν Ἑλλάδι, δὲν εἶνε κατ' ἐμέ, σαφὲς τεκμήριον. Δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν καθόλου ὅτι τὸ δεῖπνον προσφέρεται εἰς τὸν Μαρδόνιον καὶ πεντήκοντα λογιμωτάτους τῶν Περσῶν, πρὸς δέ, ὅπερ τὸ κυριώτερον ὑπὸ τοῦ Θηβαίου Ἀτταγίνου, διακεκριμένου ἀνδρὸς ἐν τοῖς πρώτοις τῶν μηδισάντων[6]), ὅστις βεβαίως ἐνόμισεν ὅτι, παρασκευάσας κλίνας κατὰ τὸ περσικὸν ἔθιμον, ἤθελεν ἑλκύσει ἔτι μᾶλλον τὴν εὔνοιαν τῶν Περσῶν.

Ὅτι δὲ τὸ ἔθιμον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν ἦτο γενικὸν φαίνεται ἔπειτα καὶ ἐκ τούτου, ὅτι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους διεφυλάχθη ἐνιαχοῦ τὸ ὁμηρικὸν ἔθιμον, ὡς π. Χ. ἐν Κρήτῃ, ἔνθα οἱ ἄνδρες καθήμενοι συνεδείπνουν[7])· καθὰ ὁ Δοῦρις διηγεῖ-

1) Ἴδ. Panofka. Mus. Blacas. πίν. V. VI. Bilder ant. L. XII, 1 καὶ 3. Mus. Gregor. II, πίν. 79. Εὐάγγελος ἐν «Ἀνακαλυπτομένῃ» Meineke IV σ. 572 = Ἀθην. ΙΔ, 644. c. «τὸ πέρας, ὕψος τῆς τραπέζης πηχέων ἔστω τριῶν, ὥστε τὸν δειπνοῦντ' ἐπαίρειν, ἄν τι βούληται λαβεῖν». πρβλ. καὶ Göll. II, 303.
2) Bergk. II, 447. ἀπ. 11 = Ἀθην. Ι. 428 b. Ὁ Ἀθήναιος ἐξακολουθεῖ ὡς ἑξῆς «ἔτι δὲ καὶ νῦν τοῦτο παραμένει παρ' ἐνίοις τῶν Ἑλλήνων· ἐπεὶ δὲ τρυφᾶν ἤρξαντο καὶ χλιδῶσι, κατερρύησαν ἀπὸ τῶν δίφρων ἐπὶ τὰς κλίνας, καὶ λαβόντες σύμμαχον τὴν ἀνάπαυσιν καὶ ῥᾳστώνην ἀνειμένως ἤδη καὶ ἀτάκτως ἐχρῶντο τῇ μέθῃ».
3) IX, 16 «. . . καὶ σφέων οὐ χωρὶς ἑκατέρους κλῖναι, ἀλλὰ Πέρσην τε καὶ Θηβαῖον ἐν κλίνῃ ἑκάστῃ». 4) II, 302. 5) § 27 σημ. 1. 6) Ἡροδ. ἔ. ἀ. 86. 7) Πυργίων Παρ' Ἀθην. Δ, 143, e. Καὶ οἱ Θρᾷκες κάθηνται κύκλῳ πρβλ. Ξεν. Κ. Ἀνάβ. VII, 3, 21.

ται[1]) ὁ ἀρχαῖος τρόπος τοῦ δειπνεῖν ἦτο ἐνίοτε καὶ παρ' Ἀλεξάνδρῳ τῷ βασιλεῖ, κατ' ἄλλον δὲ ἱστορικόν, ἐν Μακεδονίᾳ ἐν γένει ἐπεκράτει τὸ περίεργον ἔθιμον μόνον ἐκεῖνοι νὰ κατακλίνωνται ἐν τῷ δείπνῳ, οἵτινες εἶχον κυνηγήσει καὶ φονεύσει ἀγριόχοιρον· διὰ ταῦτα ὁ Κάσσανδρος ἐδείπνει, καθήμενος πλησίον τοῦ πατρός του μέχρις ἡλικίας τριάκοντα καὶ πέντε ἐτῶν, «οὐ δυνάμενος τὸ ἆθλον ἐκτελέσαι, καίπερ ἀνδρεῖος γεγονὼς καὶ κυνηγὸς ἀγαθός»[2]).

Ἐννοεῖται ὅμως εὐκόλως ὅτι ἡ συναλλαγὴ τοῦ ἁπλοῦ καθίσματος διὰ τῆς οὐχὶ ὀλίγον δαπανηρᾶς κλίνης ἐξηρτᾶτο κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς χρηματικῆς καταστάσεως ἑκάστου· διὰ τοῦτο οἱ μὴ εὐποροῦντες τῶν πολιτῶν συνείθιζον κατ' ἀνάγκην νὰ τρώγωσι χαμαί, παρομοίως δηλαδὴ ὅπως καὶ τὴν σήμερον οἱ τοιοῦτοι συνειθίζουσι. Οὕτω λέγεται ἔν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἀντιφάνους·

«τί φής; [ἆρ'] ἐνθάδ' οἴσεις καταφαγεῖν
ἐπὶ τὴν θύραν; εἶθ' ὥσπερ οἱ πτωχοὶ χαμαὶ
ἐνθάδ' ἔδομαι 'γώ, καί τις ὄψεται;»[3]).

Ὡς γενικὸν ἔθιμον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι αἱ γυναῖκες, ὁσάκις ἐλάμβανον μέρος εἰς τὸ συμπόσιον τῶν ἀνδρῶν, καὶ τοῦτο ἐγένετο ἢ ὅταν οἱ ἄνδρες ἦσαν μόνοι ἐν τῷ οἴκῳ ἄνευ φίλων, ἢ κατὰ τοὺς γάμους[4]), παρεκάθηντο καὶ δὲν κατεκλίνοντο[5])· διότι ἡ κατάκλισις τῶν γυναικῶν ἀντέβαινεν εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς εὐσχημοσύνης· ἐπὶ πολλῶν ἀρχαίων ἀναγλύφων[6]) βλέπομεν τὸν μὲν ἄνδρα κατακείμενον, πλησίον του δὲ τὴν γυναῖκα παρακαθημέ-

---

1) Ἀθην. Α, 17 f. 2) Ἡγήσανδρος παρ' Ἀθην. ἔ. ἄ. 18. 3) Meineke III, 146 ἀπ. 31 = Ἀθην. Β, σ. 71 f.

4) Ἰσαῖος ἐν τῷ «περὶ τ. Πύρ. κλήρου» 14 «οὐδὲ αἱ γαμεταὶ γυναῖκες ἔρχονται μετὰ τῶν ἀνδρῶν ἐπὶ τὰ δεῖπνα, οὐδὲ συνδειπνεῖν ἀξιοῦσι μετὰ τῶν ἀλλοτρίων, καὶ ταῦτα μετὰ τῶν ἐπιτυχόντων». πρβλ. Εὐάγγελον παρ' Ἀθην. ΙΔ, 644 d. Corn. Nep. praef. 7.

5) Λουκ. Λούκ. ἢ ὄνος 2, σ. 569. «ἔτυχε δ' ἐν ἀρχῇ δείπνου ὢν καὶ κατέκειτο ἐπὶ κλινιδίου στενοῦ, γυνὴ δὲ αὐτοῦ καθῆστο πλησίον». Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν παίδων. Ξεν. Συμπ. I, 8 «Αὐτόλυκος μὲν οὖν παρὰ τὸν πατέρα ἐκαθέζετο, οἱ δὲ ἄλλοι, ὥσπερ εἰκὸς κατεκλίθησαν».

6) Welcker. alte Denkm. II, σ. 240 κ. ἑξ. Gerhard' antike Bildwerke IV, 1, π. 316. πλειότερα Göll. II, 302.

νην μετὰ ἢ ἄνευ τέκνων ἢ ὑπηρετῶν. Ταῦτα τὰ ἀνάγλυφα, εἰς ἀνάμνησιν τῶν τεθνηκότων κατεσκευασμένα, παριστάνουσι, κατὰ τὸν Welcker[1]) τὸ δεῖπνον, ὅπως πράγματι ἐγίνετο ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ. Ὀρθῶς δὲ παρατηρεῖ ὁ Becker[2]) ὅτι πανταχοῦ ὅπου ἐν συμποσιακοῖς ἀναγλύφοις αἱ γυναῖκες κατακέκλινται, αὗται εἶνε τῆς ἐσχάτης τάξεως καὶ ἐκ τοῦ γένους τῶν ἑταιρῶν[3]).

Ὁ αὐτὸς νεωτερισμὸς περὶ τὴν κατὰ τὸ δεῖπνον θέσιν παρατηρεῖται καὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, οἵτινες κατ' ἀρχὰς καθήμενοι ἐδείπνουν, ἔπειτα δ' ἔμαθον παρὰ τῶν Τυρρηνῶν ἢ Ἑλλήνων τὸ κατακλίνεσθαι[4]). Εἰρήσθω ἐνταῦθα χάριν περιεργίας ὅτι ἡ κατάκλισις ἦτο γνωστὴ καὶ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου Κωνστ. τοῦ Πορφυρογεννήτου. «Μετὰ τὴν ἀπόλυσιν τῆς ἐκκλησίας, ὅτε ἀκκουμβίσωσιν οἱ δεσπόται ἐπὶ τῆς τραπέζης, αὐλεῖ τὸ ὄργανον τῶν βενετῶν κ.τ.λ.»[5]) ἔνθα τὸ ἀκκουμβίζειν (ἐκ τοῦ λατ. accumbere) ἀντιστοιχεῖ τῷ ἀρχαίῳ κατακεῖσθαι ἢ κατακλίνεσθαι.

Ἡ κλίνη τοῦ συμποσίου διαφέρει πολὺ ὀλίγον ἢ οὐδόλως τῆς τοῦ ὕπνου[6])· διὸ πάντα τὰ συστατικά, ὅσα ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς μιᾶς, πρέπει νὰ νοηθῶσι καὶ περὶ τῆς ἑτέρας. Ἡ κατασκευὴ ἦτο ἁπλουστάτη· συνίστατο ἐκ τεσσάρων ξύλων ἐνηλάτων ἢ κραστηρίων καλουμένων καὶ διὰ σχοινίων συγκρα-

---

1) ἔ. ἀ. σ. 242. 2) II, 303. 3) Ὡς παρὰ Winkelmann Monum. Ined. 200. Millin Peint. des vas. ant. I, 38. Panofka Griech. XII, 1. Philologus XXVI, πίν. 1, 2, 3.

4) Πρβλ. Ἀθην. Α, 23 d—Varro παρὰ Isid. Orig. XX, 11, 9. «Sedes dictae quod apud veteres Romanos non erat usus accumbendi, unde et consedere dicebantur. Postea, ut ait Varro de vita populi Romani, viri discumbere coeperunt, mulieres sedêre, quia turpis visus est in muliere accubitus». Πρβλ. Serv. Aen. Virg. VII, 176. Ὁ Virgilius ἔχων ὑπ' ὄψιν ἴσως τὴν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν ποιεῖ τὸν Αἴολον λέγοντα πρὸς τὴν Ἥραν «tu das epulis accumbere divom». Aen. I, 79.

5) «De cerim. aulae Byzantinae» ἔκδ. Reiskius. μέρ. Α, βιβλ. 2. Κεφ. 5. Ὁ ἐκδότης παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς. II, σ. 46—47. «Non putem negandam Luitprando fidem, qui in legatione ait, Graecos imperatores in solennibus conviviis per dies festos non assedisse mensis sed accuubisse vetusto more».

6) Πρβλ. Πλάτ. Συμπ. σ. 217. d «ἀνεπαύετο οὖν (Σωκρ.) ἐν τῇ ἐχομένῃ ἐμοῦ (Ἀλκιβ.) κλίνῃ ἐν ᾗπερ ἐδείπνει, καὶ οὐδεὶς ἐν τῷ οἰκήματι ἄλλος καθηῦδεν ἢ ἡμεῖς».

τουμένων, ἐφ' ὧν ἡπλώνετο τὸ στρῶμα[1]). Τὸ ἐν ἄκρον τῆς κλίνης ἦτο συνήθως μὲ ἓν ἀνάκλιντρον ἢ ἐπίκλιντρον ἐφωδιασμένον, ἐφ' οὗ ἐστηρίζετο ὁ δειπνῶν· ὅτι ἴσως ὑπῆρχον κλίναι ἀμφοτέρωθεν οὕτω παρεσκευασμέναι εἰκάζετο ὁ **Becker**[1]) διορθόνων τὴν ἀμφικνέφαλον κλίνην τοῦ Ἀλκιβιάδου, περὶ ἧς ὁμιλεῖ ὁ Πολυδ.[1]) εἰς ἀμφικέφαλον». Ἡ εἰκασία αὕτη βεβαιοῦται διὰ τοῦ μεγ. Ἐτυμολ· σ. 90, 30 «ἀμφικέφαλος, κλίνης εἶδος, παρὰ τὸ ἑκατέρωθεν ἀνάκλισιν ἔχειν καὶ προσκεφάλαιον». Τὰ στρώματα ἐπληροῦντο μὲ ἔριον ἢ κνέφαλλα, (διὸ καὶ ἐν γένει κνέφαλλα καλοῦνται) ἢ μὲ πτερά[2]) καὶ ἐπ' αὐτῶν ἐξηπλοῦντο διάφορα σκεπάσματα, ἅτινα καὶ διάφορα ὀνόματα εἶχον[3]). Συνήθως κατεκλίνοντο δύο πρόσωπα ἐφ' ἑκάστης κλίνης «ὁμόσπονδοι» ἢ «ὁμόκλινοι καλούμενοι[4]), ὡς φαίνεται ἐπὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων, ὅτι ὅμως καὶ τρίτος τις προσήρχετο, φαίνεται ἐκ τοῦ «Συμποσίου τοῦ Πλάτωνος, (σ. 213b) ἔνθα ὁ Ἀγάθων λέγει «ὑπολύετε, παῖδες, Ἀλκιβιάδην, ἵνα ἐκ τρίτου κατακέηται»[5]). Ἀλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ πάντοτε ὡς ἐξαίρεσις, εἰς ἣν μετὰ τὸ δεῖ-

---

1) Ἰδιαίτερα μέρη τῆς κλίνης διακρίνονται, κλίνη, τόναι ἢ ἐπίτονοι, τυλεῖον ἢ κνέφαλον, προσκεφάλαιον, ἐπιβλήματα ἢ περιβλήματα· πρβλ. Πολυδ. X, 32 καὶ ἑξῆς· Becker III, 73. 2) Πρβλ. Πολυδ. VI, 10. X. 38.

3) Ὡς περιστρώματα, ἐπιβλήματα, χλαῖναι, ξυστίδες χρυσόπαστοι, δάπιδες, ψιλοδάπιδες, τάπητες, ἀμφιτάπητες τ. ἐ. οἱ ἐξ ἑκατέρου δασεῖς, ἤτοι ἀμφίμαλλοι· πρβλ. Πολυδ. ἐ. ἀ. οἱ τελευταῖοι ἐθεωροῦντο ὡς πολύτιμον κάλυμμα. Εἴδη κλίνης διακρίνει πάλιν ὁ Πολυδ. X, 34 ἀργυρόπουν, παράπυξον, ἀμφίκολλον ἢ ἀμφικόλλητον, ἐλεφαντίνην, σφενδαμνίνην κτλ.

4) Πρβλ. τὸ μνημ. χωρ. τοῦ Ἡρδ. IX, 16. Πλάτ. Συμπ. 175. d. Πλουτ. Συμπ. προβλ. I, 2, 6. σ. 619. Πολυδ. VI, 12. συμπότης, συγκλίτης, παρακλίτης, σύγκλινος, ὁμοτράπεζος κ.τ.λ.

5) Πρβλ. Λουκ. Συμπόσ. 13, ἔνθα ὁ Ἀλκιδάμας ὁ Κυνικὸς προσκαλεῖται νὰ παρακαθήσῃ ἐπὶ θρόνου πλησίον τῶν κατακειμένων Ἰστιαίου τε καὶ Διονυσοδώρου καὶ ἀποποιεῖται τὴν πρόσκλησιν διὰ τῶν ἑξῆς. «Ἄπαγε, γυναικεῖον λέγεις καὶ μαλθακὸν ἐπὶ θρόνου καθίζεσθαι ἢ σκίμποδος ὥσπερ ὑμεῖς ἐπὶ μαλακῆς ταύτης εὐνῆς μικροῦ δεῖν ὕπτιον κατακείμενοι ἑστιᾶσθαι πορφυρίδας ὑποβεβλημένοι· ἐγὼ δὲ κἂν ὀρθοστάδην δειπνήσαιμι ἐμπεριπατῶν ἅμα τῷ συμποσίῳ». Ὁ Περσαῖος διηγεῖται ἐν τῇ Λακωνικῇ πολιτείᾳ (Ἀθήν. Δ. 140 f) ὅτι εἰς τὰ ἔπαικλα τ. ἔ. τὰ μετὰ τὸ δεῖπνον τραγήματα ὁρίζεται τίς πρῶτος ἢ δεύτερος νὰ κατακλίνηται ἢ ἐπὶ σκιμποδίου νὰ κάθηται.

πνον δὲν ἐδίδετο πολλὴ σπουδαιότης· διότι κατὰ τὸ δεῖπνον διήγειρεν «ἐκ τρίτου ἡ κατάκλισις» φυσικῷ τῷ λόγῳ δυσχερείας τινάς. Ἡ γνώμη αὕτη ἐπιβεβαιοῦται καὶ ὑπὸ τῶν διασωθέντων ἀρχαίων μνημείων τῶν τὰ συμπόσια παριστανόντων[1]).

Διάκρισις θέσεων παρατηρεῖται πολλαχοῦ· οἱ ἐντιμότεροι τῶν συνδαιτυμόνων καταλαμβάνουσι τὰ ἄκρα, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Εὐσταθίου: «καθάπερ ἐν συμποσίοις ἄκροι κάθηνται οἱ ἄριστοι, οὕτω κἀνταῦθα τὰ φίλτατα μὲν ἐν ἄκροις ὁ ποιητὴς ἔταξε, τὰ δὲ μὴ πάνυ τοιαῦτα, τοὺς κασιγνήτας καὶ τοὺς ἔτας, εἰς μέσον ἤλασεν[2]). Ἡ τιμητικὴ θέσις καλεῖται «προνομὴ» ἢ «ἔντιμος τόπος» διακρινομένη ἀπὸ τῆς «ἀτίμου κλισίας» ἢ «ἐσχάτης χώρας»[3]).

Ἡ πρώτη φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ πλησίον τοῦ ξενίζοντος, διὸ ὁ Σωκράτης παρὰ τῷ Ἀγάθωνι προσκαλεῖται νὰ λάβῃ θέσιν καὶ ὁ μικροφιλότιμος εἰς δεῖπνον προσκληθεὶς σπουδάζει «παρ' αὐτὸν τὸν καλέσαντα κατακείμενος δειπνῆσαι»[4]). Δὲν εἶνε ἀπίθανον ὅτι πρὸς ἀποφυγὴν πάσης ἀταξίας ἢ δυσαρεσκείας ὁ φιλοξενῶν ὥριζεν ἑκάστῳ τῶν συνδείπνων ἰδιαιτέραν θέσιν· ἀλλ' ἐὰν πράγματι καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῶν κλασσικῶν χρόνων ἀνετίθετο ὁ ὁρισμὸς τῶν θέσεων εἰς ἰδιαίτερον ἐπὶ τούτῳ ὁριζόμενον πρόσωπον, ὅπερ «ὀνομακλήτωρ» ἢ «ταξίαρχος τῶν δείπνων» κατὰ τὸν Ἀ-

---

1) Πρβλ. Becker II, 304. Weisser ἔ. ἀ. πίν. XLI, 5, 10, 12. Ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς ἀρχαιότητος παρίστανται ἐνίοτε καὶ πλειότερα τῶν τριῶν προσώπων κατακείμενα· ἀλλ' ἐν τούτοις παρίσταται ῥωμαϊκὸν καὶ οὐχὶ ἑλληνικὸν ἔθιμον, ἢ τοὐλάχιστον ἑλληνικὸν ἀλλὰ πολὺ μεταγενεστέρας ἐποχῆς, καθ' ἣν τὸ μόνον θέλγητρον κατέστησαν αἱ ἑταῖραι.

2) σ. 639, 30. Τὸ χωρίον τῆς Ἰλ. εἶνε ζ, 238, ἔνθα αἱ τῶν Τρώων γυναῖκες ἐρωτῶσι τὸν Ἕκτορα ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει περὶ τῆς τύχης τῶν υἱῶν καὶ συζύγων των, ἐν τῷ μέσῳ δὲ περὶ τῆς τῶν ἄλλων, ἀδελφῶν καὶ φίλων. Πρβλ. περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν θέσεων Δ. Χρυσόστ. XXX, σ. 557, R. «κατακεῖσθαι δὲ ἄλλους ἀλλαχῇ, καθάπερ ἐν δείπνῳ, τοὺς μὲν ἀμείνονος χώρας τοὺς δὲ φαυλοτέρας τυχόντας». Hermann §. 27, 14. Becker ἔ. ἀ. πρβλ. προσέτι τὴν φιλονεικίαν μεταξὺ Ἡρακλέους καὶ Ἀσκληπιοῦ ἐν τῷ συμποσίῳ τῶν θεῶν περὶ τοῦ τίς πρῶτος νὰ κατακλίνηται. Λουκ. Θεῶν Διάλ. 13.

3) Λουκ. Κρονοσόλ. 17. Πλουτ. Συμπ. Πρβλ. I, 3, 1. σ. 619 «τοῖς Ἕλλησι ὁ πρῶτος τόπος ἔντιμος». Συμπ. τῶν ἑπτὰ σοφῶν 3, σ. 148. Στοβ. λόγ. XIII, 36.

4) Θεοφρ. Χαρακ. 21. Πλάτ. Συμπ. 175d, 222e. Λουκ. Συμπ. 9.

θήν.[1]) ἐκαλεῖτο, καθὼς παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ὧν τὸ ἔθιμον ἴσως εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Ἀθήναιος, φαίνεταί μοι λίαν ἀμφίβολον.

Πρὶν ἢ παρατεθῶσιν αἱ τράπεζαι, ἐνίπτοντο πάντες τὰς χεῖρας, ἃς ἀπεσπόγγιζον διὰ χειρομάκτρου· τοῦτο καλεῖται «ὕδωρ κατὰ χειρὸς διδόναι» ἢ ἁπλῶς «κατὰ χειρῶν» ὡς ἔν τινι φιλονεικίᾳ περὶ τοῦ ποῖον εἶνε τὸ ἥδιστον τῶν ὑδάτων, ἀπαντᾷ ὁ παράσιτος Φιλόξενος «τὸ κατὰ χειρῶν»[2]). Ἡ συνήθεια τοῦ νίπτεσθαι πρὸ τοῦ φαγητοῦ ἐπεβάλλετο τοῖς ἀρχαίοις ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, καθόσον, ἐκτὸς τοῦ κοχλιαρίου, πάντα τὰ λοιπὰ ἐργαλεῖα, ὧν ἡμεῖς κάμνομεν χρῆσιν, ἦσαν ἄχρηστα, ἂν οὐχὶ ἐντελῶς ἄγνωστα. Ἀντὶ τοῦ κοχλιαρίου[3]) ἐγίνετο οὐχὶ σπανίως χρῆσις καὶ κοίλου ἄρτου ἐν σχήματι κοχλιαρίου κατασκευαζομένου καὶ μυστίλης καλουμένου[4]). Μαχαιρίου γίνεται μνεία ἔν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Φερεκράτους:

«μάχαιραν ἄρ' ἐνέθηκας; οὔ, τί μ' εἴργασαι;
ἀμάχαιρος ἐπὶ βόεια νοστήσω κρέα,
ἀνὴρ γέρων ἀνόδοντος»[5]).

---

1) Β. σ. 47ε. «Μετὰ ταῦτα ἀναστάντες κατεκλίθημεν ὡς ἕκαστος ἤθελεν, οὐ περιμείναντες ὀνομακλήτορα τὸν τῶν δείπνων ταξίαρχον». Ὁ Πλούτ. (Συμπ. Πρ. I, 2 σ. 615) ἐξετάζει τὸ ζήτημα ἐκτεταμένως ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ καὶ φθάνει εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τοῖς συμποσίοις νέων καὶ οἰκείων δὲν πρέπει νὰ γείνῃ οὐδεμία διάκρισις θέσεων. Οἱ τοιοῦτοι δύνανται νὰ τοποθετηθῶσιν ὅπου τύχωσι «καλὸν εἰς φιλίαν ἐφόδιον τὴν εὐκολίαν λαμβάνοντες». Ἄλλως ὅμως ἔχει τὸ πρᾶγμα, ὅταν οἱ συνδειπνοῦντες ὦσι πρεσβύτεροι, ξένοι ἢ ἄρχοντες, εἰς οὓς πρέπει νὰ ὁρίζηται θέσις. Τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Πλουτάρχου ἀσπάζονται καὶ ὅσοι ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων τηροῦσι τὴν κατὰ τὸ δεῖπνον νομιζομένην ἐθιμοταξίαν. 2) Ἀθην. Δ, 156e. «Κατὰ χειρὸς ἐδόθη» Ἄλεξις Meineke III, σ. 502=Ἀθην. Β, σ. 60. Περὶ χειρομάκτρου καὶ περὶ τοῦ ἀπονίζειν» ἴδε κατωτέρω σ. 72 καὶ σημ. 2. 3) Ἐλέγετο προσέτι μυστίλη, γλῶσσα, κοχλιώρυχον, μυστιλάριον, λιστρίον· πρβλ. Ἀριστοφ. Ἱπ. 1167. Πολυδ. Χ, 89 καὶ VI, 87. 4) Ἐντεῦθεν μυστιλᾶται=κατατρώγει. Σουΐδας ἐν λ. Εὐστάθ. σ. 1476, 64. Ἐκτὸς τῶν μυστιλῶν ἀναφέρονται σκεύη τῆς τραπέζης κάνιστρα ἢ κάνεα, κανᾶ, ἐν οἷς ἐφέροντο οἱ ἄρτοι, ἐκ καλάμων πεπλεγμένα ἢ καὶ ἐκ χαλκοῦ κατεσκευασμένα (Ἰλ. λ, 630 Ἀθην. δ, 149.)· ἔπειτα τὰ πινάκια ἢ πινακίσκοι, ἐν οἷς ἐφέροντο τὰ φαγητά, κοῖλοι δηλ. βαθεῖς, ὕπτιοι κυκλοτερεῖς· πρβλ. πλειότερα παρὰ Πολυδ. Χ, 82 καὶ ἑξῆς. Χ, 92.

5) Πολυδ. Χ, 89, ἔνθα μνημονεύονται προσέτι μαχαίρια ἐλεφάντινα καὶ κεράτινα. Ὅτι ταῦτα οὐ μόνον ἐν τῷ μαγειρίῳ ἦσαν χρήσιμα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ

Τὸ τραπεζομάντιλον ἦτο ὅλως ἄγνωστον· τοῦ δὲ χειρομάκτρου ἐγίνετο χρῆσις μόνον μετὰ τὸ νίψιμον τῶν χειρῶν, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, καὶ ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς ἀποσπάσματος τοῦ Ἀριστοφάνους·

«φέρε παῖ κατὰ χειρὸς ὕδωρ,
παράπεμπε τὸ χειρόμακτρον»[1]).

Βεβαίως διεγείρεται ἐνταῦθα εἰς ἕκαστον ἡ ἀπορία, πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ λείπῃ ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν ἀρχαίων τὸ χειρόμακτρον ἀφ' οὗ ὡς βέβαιον θεωρεῖται ὅτι οὗτοι διὰ τῶν δακτύλων ἐλάμβανον τὴν τροφήν[2]), καὶ ἕνεκα τούτου εἶχον πλειοτέραν ἀνάγκην καθαρισμοῦ; Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐξετίμων βεβαίως τὴν καθαριότητα, ἀλλ' ἐπὶ τῆς τραπέζης ἐπεκράτει τὸ ἔθιμον μέχρι τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων νὰ τρώγωσι διὰ τῶν φυσικῶν περονίων ὡς τὴν σήμερον οἱ Ὀθωμανοί, καὶ ν' ἀποσπογγίζωσι τοὺς δακτύλους διὰ τοῦ μαλακοῦ τοῦ ἄρτου, διὰ τῆς καλουμένης *ἀπομαγδαλιᾶς* (ἐκ τοῦ ἀπομάττειν = ἀφαιρεῖν τὴν ἀκαθαρσίαν, ἀποσπογγίζειν)· οὕτω λέγεται παρ' Ἀριστοφ. Ἱπ. 413.

Ἀλλαντ. «. . . . . . . ἢ μάτην γ' ἂν
ἀπομαγδαλιὰς σιτούμενος τοσοῦτος ἐκτρυφείην.

τῆς τραπέζης παρατηρεῖ Göll σ. 308 βασιζόμενος ἐπὶ τῶν ἐν τάφοις τῶν ἀρχαίων γινομένων ἀνακαλύψεων (πρβλ. Marquardt. Privatalt. I, σ. 325), ἔνθα καὶ μαχαίρια παρὰ τὰ φαγητὰ εὑρέθησαν. Πρβλ. προσέτι Monum. d. Inst. J. VIII, 27, ἔνθα κρατεῖ τις κατακείμενος μαχαίριον ἐν τῇ χειρί. Εἰρήσθω ἐπὶ τέλους ὅτι καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἦτο γνωστὸν τὸ μέσον τοῦ καθαρισμοῦ τῶν ὀδόντων κατὰ τὸ δεῖπνον διὰ ξυλαρίων (Zahnstocher), ὡς φαίνεται ἔν τινι τῶν ἐπιστολῶν τοῦ ῥήτορος Ἀλκίφρονος, ὅστις, καίτοι ἔζησε κατὰ τὸν 3ον μ. Χ. αἰῶνα, ἀρύεται ὅμως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐξ ἀρχαίων πηγῶν, ἰδίως δὲ ἐκ τῆς νέας κωμῳδίας. Παρὰ τούτῳ λέγεται I, 22 «. . . . ὁ μέν τις κάρφος λαβὼν ἐξεκάθαιρε τὰ ἐνιζάνοντα τῶν βρωμάτων τοῖς ὀδοῦσιν ἰνώδη. . . .»

1) Meineke II, 2, σ. 1154 ἀπ. 16 = Ἀθην. Θ, 410b. πρβλ. καὶ Anthol. gr. IV, σ. 286. n. 2. 2) Ἀναφαίρεται μάλιστα ὅτι λαίμαργός τις ὀψοφάγος εἶχε τοσοῦτον ἀποσκληρύνῃ τὴν χεῖρά του, ὥστε ἐν τοῖς δείπνοις ἠδύνατο νὰ καταβροχθίσῃ καὶ θερμὰ φαγητά, εἰς ζημίαν βεβαίως τῶν παρακειμένων συνδείπνων. Ἕτερός τις ἔφερε δακτυλήθρας ὅτε ἔτρωγε «ἵν' ὡς θερμότατον ὁ ἄθλιος ἀναδιδῷ τῇ γλώττῃ» πρβλ. Ἀθήν. Α. σ. 5—6 καὶ Becker II, 307 ἔνθα ὅμως ἡ δακτυλήθρα ἐσφαλμένως διὰ τοῦ Handschuh (=χειρόχτιον) ἀντὶ τοῦ Fingerhut ἢ ὀρθότερον «Fingerhandschuh» ἀποδίδεται· πρβλ. Ξεν. Κ. παιδ. VIII, 8, 17.

Παφλ. ἀπομαγδαλιὰς ὥσπερ κύων; ὦ παμπόνηρε, πῶς οὖν
κυνὸς βορὰν σιτούμενος μαχεῖ σὺ κυνοκεφάλλῳ;»

Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου καταφαίνεται ὅτι ἡ ἀπομαγδαλιὰς ἐχρησίμευε μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ σκοποῦ της ὡς τροφὴ εἰς τοὺς κύνας, διὸ κύνα ἀπεκάλεσεν αὐτὴν ὁ Διοσκορίδης[1]) καὶ κυνάδα οἱ Λακεδαιμόνιοι[2]).

Μετὰ τὸ νίψιμον τῶν χειρῶν εἰσέφερον οἱ δοῦλοι[3]) τὰς τραπέζας καὶ ἔθετον αὐτὰς ἐπὶ τοῦ λεγομένου τρίποδος, ὅστις ἐτοποθετεῖτο πρὸ ἑκάστης κλίνης· διότι, καθὰ καὶ ἀνωτέρω ἐρρέθη, οἱ σύγκλινοι εἶχον ἀνὰ μίαν τράπεζαν πρὸ αὐτῶν, ἀφ' ἧς ἀπὸ κοινοῦ ἐλάμβανον τὴν τροφήν. Οἱ Ἀρκάδες μόνον φαίνεται ὅτι παραβαίνουσι τὸ ἔθιμον τοῦτο, οἵτινες κατὰ τὸν Θεόπομπον ἐν ταῖς ἑστιάσεσιν ὑποδέχονται τοὺς δεσπότας καὶ τοὺς δούλους, καὶ μίαν πᾶσι τράπεζαν παρασκευάζουσι καὶ τὰ σιτία πᾶσιν εἰς τὸ μέσον παρατιθέασι καὶ κρατῆρα τὸν αὐτὸν πᾶσι κιρνᾶσι»[4]).

Ὅτι τράπεζα ἐσήμαινε παρὰ τοῖς παλαιοῖς καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς φερομένην τροφήν, λέγεται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Πολυδεύκους· οὕτω νοοῦνται καὶ αἱ ὑπὸ τούτου μνημονευόμεναι πρῶται, δεύτεραι τράπεζαι[5]).

1) Εὐστάθ. 1857, 20. 2) Πολυδ. VI, 93. Σχόλ. «οἱ δὲ πάλαι ταῖς καλουμέναις ἀπομαγδαλιαῖς ἐχρῶντο, αἳ ἦσαν τὸ ἐν τῷ ἄρτῳ μαλακὸν καὶ σταιτῶδες, εἰς ὃ ἀποψησάμενοι τοῖς κυσὶν αὐτὸ παρέβαλλον, ὅθεν καὶ Λακεδαιμόνιοι κυνάδα τὴν ἀπομαγδαλιὰν καλοῦσιν». Πρβλ. Κοραῆ ἔκδ. Πλουτ. 6. Λυκούργου σ. 385. Ὁ Παφλαγὼν ἐν τῇ ῥηθ. κωμ. τοῦ Ἀριστ. 819 κατηγορεῖται ὅτι «ἀπομάττει Ἀχιλλείων» δηλ. κριθῶν καθαρῶν περὶ ὧν ὡμίλησα ἤδη (ἴδε σ. 13 σημ. 7)· πρβλ. περὶ τῆς ἀπομαγδαλιᾶς καὶ Σχολ. Ἀριστ. Ἱπ. 414 «τὸ σταῖς, ᾧ ἀπομάττονται οἱ μάγειροι, ὅπερ ἐκάλουν χειρόμακτρον, ὃ μετὰ τὴν ἐργασίαν ἀπερρίπτουν τοῖς κυσί». Ἀλκίφ. Ἐπιστ. Γ. 44. 3) Οὗτοι λέγονται ἕνεκα τοῦ ἔργου, ὅπερ ἐξετέλουν, τραπεζοκόμοι ἢ τραπεζοφόροι· ὁ δὲ φροντίζων τῆς ὑπηρεσίας ἁπάσης τραπεζοποιός». Πολυδ. VI, 13. X, 69.

4) Ἀθην. Δ. 149d. 5) VI, 84 «τραπέζας δ' ἐκάλουν καὶ τὰ σιτία τὰ ἐπ' αὐτῶν τιθέμενα»· καὶ ὀλίγον τι ἀνωτέρω (83) λέγεται «ἦσαν δέ τινες πρῶται τράπεζαι καὶ δεύτεραι καὶ τρίται», ὑπὸ τὰς ὁποίας δὲν πρέπει νὰ νοῶνται αἱ κυρίως τράπεζαι, αἵτινες διακρίνονται ἀλλήλων, οὔτε τὰ ἐπὶ τῶν ῥωμ. χρόνων συνήθη προπόματα (ἴδε ἀνωτ. σ. 3, καὶ 25) ἢ αἱ ψυχραὶ λεγόμεναι τράπεζαι (Πλουτ. Συμπ. Πρ. VIII, 9. 3 σ. 934. πρβλ. Becker II, 321), ἀλλ' ἁπλῶς αἱ διάφοροι παραθέσεις (γερμ. Trachten) τῶν φαγητῶν. Ἡ τοιαύτη σημασία τῆς λέξεως παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ νέᾳ γλώσσῃ, ὡς π. χ. ἐν τῇ φρά-

Ἐφ᾽ ἑκάστης τῶν μικρῶν τραπεζῶν ἐτίθετο τὸ δεῖπνον ὅπερ ἐπὶ πινακίσκων ἢ καὶ ἐπὶ κανῶν[1]) ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν ἐφέρετο. Ἐὰν δὲ ὁ Πλάτων ἐν πολιτ. τ. 354 B λέγῃ ὅτι «οἱ λίχνοι τοῦ αἰεὶ παραφερομένου ἀπογεύονται ἁρπάζοντες», δὲν ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι τὰ φαγητὰ προσεφέροντο ἑκάστῳ τῶν συνδαιτυμόνων ἐπὶ πινάκων ἰδίᾳ, ὡς ἐσφαλμένως εἰκάζει ἐκ τοῦ χωρίου ὁ Becker (π. 323 πρβλ. τὴν σημ. τοῦ Göll), ἀλλ᾽ ἁπλῶς ὑποδηλοῦται ὅτι ὁ λαίμαργος ἁρπάζει τὴν τροφὴν ἀπὸ τῆς τραπέζης ταχέως, φροντίζων μόνον περὶ τοῦ στομάχου του καὶ τὸν σύντροφόν του παραβλέπων.

Ἡ γνώμη ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες κατὰ τὸ κυρίως δεῖπνον δὲν ἔπινον διόλου οἶνον, ἥτις ἐκφράζεται παρὰ πάντων τῶν νεωτέρων τῶν τὰ συμπόσια διαπραγματευθέντων[2]), δὲν εἶνε, κατ᾽ ἐμὴν γνώμην, ἐντελῶς ὀρθή. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τακτικὴ καὶ ἐπίσημος οὕτως εἰπεῖν οἰνοποσία ἐγίνετο κατὰ τὸ συμπόσιον, δηλ. κατὰ τὰς δευτέρας λεγομένας τραπέζας, εἰς ἃς ἄλλοι φίλοι ὡς συμπόται ἠδύναντο νὰ προσέλθωσιν, ἐν ᾧ ἀφ᾽ ἑτέρου ὅσοι τῶν συνδείπνων δὲν ἦσαν διατεθειμένοι νὰ πίωσιν ἠδύναντο νὰ καταλείψωσι τὸ συμπόσιον[3]), ἀλλ᾽ ἕνεκα τούτου δὲν εἶνε ὀρθόν, νο-

σει «ὁ δεῖνα δίδει ἢ ἔχει σήμερον τραπέζι»=ἑστιᾷ, ξενίζει, φιλεύει οὕτω λέγει ὁ Ἡρόδ. I, 162 «Ἅρπαλον ὁ Μήδων βασιλεὺς Ἀστυάγης ἀνόμῳ τραπέζῃ ἔδαισε», ὁ Θουκ. I, 130 «ὁ Παυσανίας τράπεζαν Περσικὴν παρετίθετο», ὁ Εὐριπ. Ἀλκ. 2 «θῇσσαν τράπεζαν αἰνέσαι κ.τ.λ.

1) πρβλ. τὴν παροιμ. «αὐτῷ κανῷ» κατὰ τῶν ἄρδην οτιοῦν λυμαινομένων. Φησὶ γὰρ ὁ Δίδυμος ὅτι τὰ δεῖπνα ἐπὶ κανῶν ἐκομίζετο. Ζηνοβ. II, 31. Οὕτω καὶ ὁ κωμ. Πλάτ. κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα λέγει:

«Ἀνηρπάκασ᾽ ἀπαξάπαντ᾽ αὐτῷ κανῷ «π. Meineke II, 2. σ. 618. ἀπ. 1.

2) Becker II, 385 Speise und Trank werden bei dem griechischen Mahle nicht wechselsweise genossen; aus Allem geht hervor dass mann während des Essens Kinen Wein trank . . . « . . . Hermann. § 28 σ. 213 «getrunken ward während der eigentlichen Mahlzeit gar nicht». Ὁ Strak σημειοῖ ἐνταῦθα (σημ. 17) ὅτι κατὰ τὸ δεῖπνον τῶν χωρικῶν ἢ ποιμένων ἐπίνετο οἶνος καὶ ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, ὡς ἐπὶ Ὁμήρου, (Ὀδ. ξ, 109) ἀλλὰ φειδωλῶς.—Guhl und Koner σ. 327(4), es herrschte weder in früherer noch in späterer Zeit die Sitte, schon während der Hauptmahlzeit zu trinken· οὕτω καὶ Pauly Real. Encycl. II, 484, 1303. Ersch und Gruber. Encycl. I, τ. 83. σ. 143.

3) Οὕτως ὁ Περικλῆς παρευρίσκεται ἐν τῷ δείπνῳ τοῦ Εὐρυπτολέμου μέχρι τῶν σπονδῶν, μετὰ τὰς ὁποίας ἀρχίζει ἡ οἰνοποσία ἐπισήμως. (Πλούτ. 6.

μίζω, νὰ ἐκθέσωμεν τοὺς προπάτορας ἡμῶν εἰς τὸν προφανῆ κίνδυνον τοῦ νὰ πνιγῶσιν ὑπὸ δίψης, ἀφαιροῦντες ὁλοτελῶς τὸν οἶνον ἐκ τοῦ δείπνου των, ἀφ' οὗ μάλιστα γνωρίζωμεν ὅτι τὸ ἅλας ἦτο αὐτοῖς ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ εἰς οἱουδήποτε φαγητοῦ παρασκευήν. «Κινδυνεύουσι γὰρ οἱ ἅλες τῶν ἄλλων ὄψων ὄψον εἶναι καὶ ἥδυσμα· διὸ καὶ χάριτας ἔνιοι προσαγορεύουσιν αὐτούς, ὅτι τῆς τροφῆς τὸ ἀναγκαῖον ἡδὺ ποιοῦσιν»[1].

Πρὶν ἢ καταχωρίσω ἐνταῦθα τὰ χωρία τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἅτινα ὑποδεικνύουσιν ὡς ἐγὼ νομίζω, ὅτι ὁ οἶνος κατὰ τὸ δεῖπνον καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπίνετο χωρὶς νὰ θεωρηθῇ τοῦτο ὡς παράβασις αὐστηροῦ τινὸς ἐθίμου, καθὼς δηλ. καὶ τὴν σήμερον συνειθίζεται, ὀφείλω ἐν πρώτοις νὰ παρατηρήσω, ὅτι τὸ χωρίον τοῦ Πλουτάρχου, ἐφ' οὗ στηρίζονται οἱ νεώτεροι, παρανοεῖται ἐντελῶς. Ἰδοὺ τί λέγει ὁ Πλούτ. Συμπ. Πρ. VIII, 9, 3. σ. 734· «Μέγα δὲ καὶ τὸ τῶν καλουμένων προπομάτων· οὐδὲ γὰρ ὕδωρ οἱ παλαιοί, πρὶν ἐντραγεῖν ἔπινον· οἱ δὲ νῦν ἄσιτοι προμεθυσθέντες, ἅπτονται τῆς τροφῆς διαβρόχῳ τῷ σώματι καὶ ζέοντι, λεπτὰ καὶ τομὰ καὶ ὀξέα προσφέροντες, ὑπέκκαυμα τῆς ὀρέξεως, εἶτα οὕτως ἐμφορούμενοι τῶν ἄλλων».

Διὰ τούτων ἐκφράζει ὁ συγγραφεὺς τὴν δυσαρέσκειάν του ἐπὶ τῇ αἰσχρᾷ συνηθείᾳ τῶν προπομάτων, ἥτις εἰσήχθη καὶ ἤκμασεν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του, τοῦ νὰ πίωσιν οἱ ἄνθρωποι δηλ. ἀφειδῶς πρὶν ἢ φάγωσιν, οὐδόλως λαμβάνοντες ὡς ὑπογραμμὸν τοῦ βίου των καὶ παράδειγμα τοὺς ἀρχαίους, οἵτινες «οὐδὲ ὕδωρ πρὶν ἐντραγεῖν» ἔπινον, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον οἶνον· ἀλλ' ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι δὲν ἔπινον καὶ ἐν τῷ μεταξύ[2]).

Περικλ. VII). Γνωστὸν εἶνε καὶ τὸ τοῦ Κικέρωνος ῥητὸν «ἢ πῖθι ἢ ἄπιθι». (Tuscul. 5, 41, 118).

1) Πλουτ. Συμπ. Πρ. V, 10, 2. σ. 685.

2) Ὄχι τὸ «ἐντραγεῖν» δὲν τίθεται μόνον ἐπὶ τῶν τραγημάτων, ὡς φρονεῖ ὁ Κοραῆς ἐκδ. Ἡλιοδ. σ. 87, ἀλλὰ σημαίνει ὅ,τι καὶ τὸ «ἐμφαγεῖν» δηλοῦται ἐκ τῆς ἑρμηνείας τοῦ Ἡσυχ. «ἐντρώγειν=ψωμίσαι, ψωμίσασθαι», καὶ ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Εὐσταθ. Ορ. σ. 313, 65· «ἐντραγὼν τὸ σχοινίον ὁ κάρχαρος τρώκτης τὸ ἄγγος κατέρριψε». πρβλ. Σχολ. Ἀριστοφ. Ἱπ. 51. «ἐντραγεῖν=ἀκρατίζειν» καὶ Σφηκ. 612· «ἔντραγε=ἐντρύφησον». Θεόπ. «ἔντραγε τὴν σηπίαν τηνδὶ λαβοῦσα" καὶ τοδὶ τὸ πουλυπόδειον» Mein. II, 2 σ. 794=Ἀθήν. Ζ, 324 β.

Ὅτι ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ἔπινον οἱ ἄνθρωποι, ἐν ᾧ ἔτρωγον, δὲν διαμφισβητεῖται παρ' οὐδενός· οὕτως ἐξηγεῖται ἡ συνήθης ἐκείνη καὶ τυπικὴ τοῦ Ὁμήρου φράσις «ἐδητύος καὶ πόσιος ἐξ ἔρον ἕντο» τ. ἔ. ἐκορέσθησαν τρώγοντες καὶ πίνοντες, καὶ ὁ συχνὸς συνδυασμὸς «σῖτος καὶ οἶνος» ἢ «σῖτος καὶ ποτὴς» καὶ μάλιστα κατ' ἀντίθετον τάξιν «πόσις καὶ ἐδητὺς» (Ἰλ. τ, 320) ἀντιστοιχῶν τῷ σημερινῷ «φαγεῖ καὶ πιεῖ» ἢ μονολεκτικῶς «φαγοπότι».

Ἔπειτα γνωστὸν εἶνε ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος δὲν ἐγίνετο οὐδεμία διάκρισις, ἰδίως ἐν τοῖς συσσιτίοις τῶν Σπαρτιατῶν περὶ ὧν παραδίδει ὁ Δικαίαρχος ὅτι κατὰ τὸ δεῖπνον «πιεῖν πάλιν, ὅταν ᾖ θυμός, ἑκάστῳ κώθων» παρέκειτο[1]), καὶ ἐν τοῖς τῶν Κρητῶν, παρ' οἷς κατὰ τὸν Δωσιάδαν «ποτήριον ἐν ἑκάστῃ τραπέζῃ κεκραμμένον ὑδαροῦς» κατὰ τὸ δεῖπνον παρετίθετο[2]).

Τὰ χωρία, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ γνώμη μου εἶνε τὰ ἑξῆς.

1) Ἔν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Δείπνου» τοῦ Φιλοξένου, ὅπερ καὶ κατωτέρω θέλει χρησιμεύσῃ, λέγεται ῥητῶς ὅτι, ὅτε οἱ συνδαιτυμόνες μέχρι κόρου εἶχον φάγῃ καὶ πίῃ, ἦλθον οἱ ὑπηρέται καὶ ἀφήρεσαν τὰς τραπέζας καὶ μετὰ τὸ νέψιμον τῶν χειρῶν διένειμαν ἑκάστῳ στεφάνους κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν ὅπως πίωσιν ἐστεφανωμένοι· «ὅτε δ' ἤδη

βρώτυος ἠδὲ ποτᾶτος ἐς κόρον ἦμεν ἑταῖροι,
τῆνα μὲν ἐξεπάειρον δμῶες, ἔπειτα δὲ παῖδες νίπτρ' ἔδοσαν κατὰ χειρῶν
σμήμασιν ἰρινομίκτοις χλιεροθαλπὲς ὕδωρ ἐπεγχέοντες
τόσσον, ὅσον (τις) ἔχρῃζ' ἐκτρίμματά τε * * λαμπρὰ
σινδονυφῆ, δίδοσαν (δὲ) χρίματα τ' ἀμβροσιόδμα καὶ στεφάνους ἰοθαλέας»[3]).

2) Ἐν ἀποσπ. Σιμωνίδου τοῦ Ἀμοργίνου ἀναγινώσκεται ὁ ἑξῆς στίχος.

«Ἀπὸ τράπεζαν εἷλε καὶ ποτήρια»[4])

3) Ὅμοιον τι ἀναγινώσκεται καὶ παρὰ Μενάνδρῳ ἐν «Συναριστώσαις»

---

1) Ἀθην. Δ, σ. 141, b. 2) ἔ. ἀ. σ. 143 c—d. 3) Bergk. III, σ. 1253. ἀπ. 2 στίχ. 37=Ἀθην. Δ. 146f. Θ, 409,ε. 4) Bergk. II, σ. 748 ἀπ. 26

«Ἂν ἔτι πιεῖν μοι δῷ τις· ἀλλ' ἡ βάρβαρος ἅμα τῇ τραπέζῃ καὶ τὸν οἶνον ᾤχετο ἄρασ' ἀφ' ἡμῶν»[1]).

4) Ὁ κόλαξ τοῦ Θεοφράστου ἐπαινεῖ πρῶτος τῶν ἑστιωμένων τὸν οἶνον καὶ παρακείμενος τῷ ξενίζοντι λέγει «ὡς μαλακῶς ἐσθίεις»[2]).

5) Ὁ Ἄλεξις ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου ῥητῶς ὡς παραδίδων ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἔπινον κατὰ τὸ δεῖπνον· ὅτι δ' ἔπινον καὶ γλυκὺν οἶνον μεταξὺ ἐσθίοντες Ἄλεξις φησὶν ἐν Δρωπίδῃ

«εἰσῆλθεν ἡ 'ταίρα φέρουσα τὸν γλυκὺν
ἐν ἀργυρῷ ποτηρίῳ πετάχνῳ τινὶ
ἀστειοτάτῳ τὴν ὄψιν, οὔτε τρυβλίῳ
οὔτε φιάλῃ· μετεῖχε δ' ἀμφοῖν τοῖν ῥυθμοῖν»[3]).

6) Ἐν ταῖς «ἐκκλησιαζ.» τοῦ Ἀριστοφάνους[4]) ἀναφέρονται

---

1) Meineke IV σ. 203. ἀπ. 2=Σουΐδ. ἐν λ. αἴρειν. Παραδέχομαι ὅτι τὸ «ἀφαιρεῖν» καὶ «αἴρειν» τῶν δύο τούτων χωρίων δύναται νὰ νοηθῇ καὶ ἐπὶ τῆς δευτέρας τραπέζης· ἀλλ' ἐὰν θελήσῃ τις νὰ φυλάξῃ τὴν κυριολεκτικὴν χρῆσιν τῆς φράσεως «αἴρειν τράπεζαν» ἥτις λέγεται ὡς τεχνικὸς τρόπον τινὰ ὅρος (terminus technicus) ἐπὶ τῆς πρώτης ἀφαιρέσεως τῶν τραπεζῶν, ὡς θέλομεν ἴδῃ κατωτέρω, τότε πείθεται ὅτι δυνατὸν καὶ αἱ πρῶται τράπεζαι ἐνταῦθα νὰ νοῶνται, καθ' ἃς καὶ οἶνος ἐπίνετο.

2) Χαρακτ. 2. Ὁ Meier (comm. V. p. 7. Foss ἔκδ. Θεόφρ. σ. 39) φρονῶν ὅτι ὁ οἶνος δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπαινεθῇ ἐν ἀρχῇ τοῦ συμποσίου παραδέχεται ἐν τῷ κειμένῳ τὴν ἑξῆς σειρὰν «καὶ παρακειμένων ἄρας τι τῶν ἀπὸ τῆς τραπέζης φῆσαι» τουτὶ ἄρα ὡς χρηστόν ἐστι, «καὶ εἰπεῖν «ὡς μαλακῶς ἐσθίεις» καὶ τῶν ἑστιωμένων πρῶτος ἐπαινέσαι τὸν οἶνον». Ὁ δὲ Foss παρεμβάλλει μεταξὺ τοῦ «μαλακῶς» καὶ «ἐσθίεις» τὸ «ἔχων» χάριν σαφηνείας. Αἱ εἰκασίαι ἀμφοτέρων δὲν φαίνονται ὀρθαί. Ὁ κόλαξ ἐν ᾧ ἐκτελεῖ τὸ ἔργον του ἐπαινῶν τὸν οἶνον προσέρχεται πρὸς τὸν φιλοξενίζοντα καὶ νομίζει ὅτι τὸν κολακεύει λέγων αὐτῷ «ὡς μαλακῶς ἐσθίεις» τ. ἔ. ἡδέως καὶ ἐν ἀναπαύσει ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Θεοκρ. (Εἰδ. VII, 69 «μαλακῶς πίομαι» πρβλ. Σχολ. ὀρθὴν παρατήρησιν «μαλακῶς=ἡδέως, ἐν ἀναπαύσει» καὶ Fritzsche γ. ἔκδ. Θεοκρ. σ. 116(2).

3) Meineke III, σ. 408 ἀπ. 1.=Ἀθην. Γ. 125.f. Ὁ Becker ἀναφέρει τὸ παράδειγμα τοῦτο (II, 335), ἀλλὰ τὸ θεωρεῖ πάντοτε ὡς ἐξαίρεσιν τοῦ συνήθους. Διὰ τούτου δηλοῦται, κατ' ἐμέ, ὅτι δὲν ἦτο γενικὸς κανὼν νὰ ἀρχίσωσι τὴν οἰνοποσίαν μόνον μετὰ τὸ δεῖπνον. Ἐὰν ἐσώζοντο καὶ ὀλίγοι τινὲς προηγούμενοι στίχοι, βεβαίως θὰ ἦτο τὸ ἀπόσπασμα εὐληπτότερον. 4) στίχ. 835 καὶ ἑξῆς.

ἀδιακρίτως ἐν παρασκευῇ δείπνου ζωμοί, ποτὸν φαγητὰ κ.τ.λ. καὶ ἡ ἀταξία αὕτη δύναται ἴσως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις ὅτι δὲν ἐδίδετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μεγίστη προσοχὴ εἰς τὸν καιρὸν τῆς οἰνοποσίας μολονότι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἐπικρατεῖ μεγίστη σύγχυσις καὶ τὰ πάντα παρίστανται ὑπὸ τοῦ εἰς δεῖπνον προσκαλοῦντος κήρυκος φύρδην μίγδην.

7) Ὁ Αἰλιανός, ἀρυόμενος βεβαίως ἐξ ἀρχαίας τινὸς πηγῆς θεωρεῖ τὴν μετὰ τὸ δεῖπνον πόσιν ὡς Περσικὸν ἔθιμον· «ὡς δὲ ἦλθε τὸ πρῶτον πρὸς Κῦρον ἡ Ἀσπασία ἔτυχε μὲν ἀπὸ δείπνου ὢν καὶ πίνειν ἔμελλε κατὰ τὸν τρόπον τὸν Περσικόν· μετὰ γὰρ τὸ ἐμπλησθῆναι τροφῆς οἱ Πέρσαι τῷ τε οἴνῳ καὶ ταῖς προπόσεσιν εὖ μάλα ἀποσχολάζουσιν, ὡς πρὸς ἀντίπαλον τὸν πότον ἀποδυόμενοι»[1]).

8) Μαρὰ τῷ κωμ. Πλάτωνι λέγεται «νεοκρᾶτά τις ποιήτω» τ. ἔ. νεωστὶ μεμιγμένον κρατῆρα ἢ πρόσφατον οἴνου καὶ ὕδατος κρᾶσιν. Αὕτη διατάσσεται νὰ γείνῃ μετὰ τὸ δεῖπνον, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ πρώτου στίχου «ἄνδρες δεδειπνήκεσαν ἤδη σχεδὸν ἅπαντες» ὥστε καὶ κατὰ τὸ δεῖπνον ἐκενώθη ἤδη κρατὴρ οἴνου· διότι ἄλλως δὲν ἦτον ἀνάγκη νὰ διατάξῃ (βεβαίως ὁ δειπνίζων) «νεοκρᾶτα».

Ταῦτα τὰ χωρία νομίζω ὅτι εἶνε ἀρκετὰ[2]), ὅπως ἡ μέχρι τοῦδε ἐπικρατοῦσα περὶ τῆς μετὰ τὸ δεῖπνον, καὶ μόνον τότε, οἰνοποσίας τῶν ἀρχαίων γνώμη θεωρηθῇ ὡς οὐχὶ ἐντελῶς ὀρθή. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔπινον ὡς ἡμεῖς «μεταξὺ ἐσθίοντες»· ὅτι δὲ ἐν ἐπισήμοις συμποσίοις ἐπίνετο τὸ θεῖον δῶρον τοῦ Διονύσου ἀφθονέστερον μετὰ τὸ δεῖπνον καὶ μετὰ τὴν τελετὴν τῶν νενομισμένων σπονδῶν, τοῦτο δὲν προτίθεμαι οὐδόλως νὰ διαφιλονεικήσω· δύσκολον ὅμως εἶνε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἐν τοῖς ἁπλοῖς ἢ οἰκογενειακοῖς συμποσίοις ἐφυλάττετο ὡρισμένη τις τάξις, ὡς εἰκάζεται καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων μνημείων, ἥτις ἤθελεν ἀρκέσῃ εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς γνώμης «ὅτι οἱ παλαιοὶ Ἕλληνες δὲν ἔπινον διόλου οἶνον διαρκοῦντος τοῦ δείπνου».

---

1) Ποικ. Ἱστ. XII. ἄλλως συνειθίζουσι τὴν σήμερον οἱ Ὀθωμανοὶ νὰ πίωσι, (ἴδε ἀνωτ. σ. 3. σημ. 3). 2) Πρβλ. προσέτι Πλουτ. Οὐδὲ ζῆν ἔστιν ἡδ. κ. Ἐπίκ.» 16. σ. 1098. «τί κάθῃ; (καὶ) πίωμεν· οὐ καὶ σιτία πάρεστιν, ὦ δύστηνε; κ.τ.λ.».

Μετάγω νῦν τὸν λόγον εἰς τὰς κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ δείπνου εἰς τὸν πότον ἢ συμπόσιον παρατηρουμένας ἐν ἐπισήμοις συμποσίοις συνηθείας. Πρὶν ἢ ἀφαιρεθῶσιν αἱ τράπεζαι, περιεφέρετο περὶ τὸ τέλος τοῦ δείπνου ποτήριον «ἀκράτου οἴνου», ἐξ οὗ ὤφειλον πάντες νὰ πίωσιν ὀλίγον κατὰ σειρὰν εἰς τιμὴν τοῦ ἐφευρέτου τοῦ οἴνου θεοῦ Διονύσου· τοῦτο καλεῖται ἰδιαιτέρως «ποτήριον ἀγαθοῦ δαίμονος». Τὸ ἔθιμον ἐτελεῖτο διαρκοῦντος ἔτι τοῦ δείπνου, καὶ οὐχὶ ὡς ὁ Becker[1]) νομίζει μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν τραπεζῶν.

Ἡ συνήθεια αὕτη φαίνεται ὅτι εἶνε παλαιοτάτη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηναίων Ἀμφικτύονος ὡς θεσμὸς ἐπιβληθεῖσα, καθὰ ἱστορεῖ ὁ Φιλόχορος «. . . καὶ θεσμὸν ἔθετο (Ἀμφικτύων) προσφέρεσθαι μετὰ τὰ σιτία ἄκρατον μόνον ὅσον γεύσασθαι, δεῖγμα τῆς δυνάμεως τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ, τὸ δὲ λοιπὸν ἤδη κεκραμένον ὁπόσον ἕκαστος βούλεται»[2]).

Ἐκτὸς τῶν θρησκευτικῶν λόγων, οἵτινες, ὡς γνωστόν, προτρέπουσι πάντα τῶν ἀρχαίων οἱουδήποτε ἔργου ἀρχόμενον νὰ ἐπικαλεσθῇ τῆς βοηθείας τῶν θεῶν, καὶ ἐν συμποσίῳ κατὰ φυσικὸν λόγον τοῦ Διονύσου, ἐκφράζεται διὰ τῆς πόσεως ταύτης καὶ ἡ εὐχὴ ὅπως τῇ θείᾳ ἀρωγῇ πάντες οἱ συμπόται, ἀποδυόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς οἰνοποσίας οὐδὲν ἀπαίσιον κατὰ τοῦτον πάθωσι καὶ δι' εὐφυῶν καὶ χαριέντων λόγων διακριθῶσι. Οὕτω π. χ. κατὰ τὴν διακωμῴδησιν τοῦ ἐθίμου τούτου ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους, Ἱππ. 105.

Δ. «Ἴθι νυν, ἄκρατον ἐγκάναξόν μοι πολύν·
Ν. σπονδὴν λαβὲ δή, καὶ σπεῖσον ἀγαθοῦ δαίμονος·
ἕλκ', ἕλκε τὴν τοῦ δαίμονος τοῦ Πραμνίου»

ἀναφωνεῖ ὁ Δημοσθένης μετὰ τὴν ἄμεσον ἐνέργειαν τῆς πόσεως τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος,

«ὦ δαῖμον ἀγαθέ, σὸν τὸ βούλευμ', οὐκ ἐμόν»,

διότι οὗτος τῷ ἐμπνέει τρόπον τινὰ τὴν ἰδέαν νὰ κλέψῃ τοὺς

1) Π. σ. 324. 2) Ἀθην. Β, σ. 38d. πρβλ. Ἀριστοφ. Σφηκ. 525, ἔνθα ὁ Σχολ. λέγει· «ἔθος δὲ ἦν, ὁπότε μέλλοι ἡ τράπεζα αἴρεσθαι, ἀγαθοῦ δαίμονος ἐπιρροφεῖν, ὡς Θεόπομπός φησι». Εἰρ. 300. Σουΐδας ἐν λ. ἀγαθ. δ. Ἡ πρᾶξις ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς· πίνειν, ἐκροφεῖν, ἐπιρροφεῖν, ἐγχεῖν, σπεῖσαι ἀγαθοῦ δαίμονος ἢ ἀκράτου ἀγ. δ. — Ἐν τῇ τέχνῃ παρίσταται συνήθως ὁ ἀγαθὸς δαίμων κρατῶν φιάλην ἢ κύλικα ἐν τῇ χειρί. πρβλ. Stephani Compte - Rendu. 1873. σ. 114.

χρησμούς, δι' ὧν προώριστο ὅτι μετὰ τὸν στυππειοπώλην, προβατοπώλην, βυρσοπώλην, ἄλλος τις -πώλης, καὶ οὗτος ἦτο ὁ ἀλλαντοπώλης, ἔμελλε νὰ καταλάβῃ τὰ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν πράγματα. Ἀλλὰ κυρίως ἡ πόσις αὕτη ἦτο ἔνδειξις τιμῆς πρὸς τὸν μετακομιστὴν τῆς ἀμπέλου εἰς τὴν Ἑλλάδα Διόνυσον, ὡς διηγεῖται ὁ ἰατρὸς Φιλωνίδης[1]). Ὅτε δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ πόσις ἀγαθοῦ δαίμονος ἐγένετο τοσοῦτον συνήθης ὥστε διὰ τῆς προσφωνήσεως ταύτης ἐδηλοῦτο ἁπλῶς εὐχὴ πάσης εὐημερίας (ὡς ὑποθέτει ὁ Hug Πλάτ. Συμπ. σ. 22), φαίνεται πολὺ πιθανόν· ἀντιστοιχεῖ λοιπὸν πρὸς τὴν ἑτέραν εὐχὴν «ἀγαθῇ τύχῃ» ἧς καὶ ναὸς ὑπῆρχεν ἢ ἀνδριὰς ἐν Ἀθήναις[2]).

Εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἐσηκόνοντο αἱ τράπεζαι ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν καὶ ἐκαθαρίζετο τὸ ἔδαφος ἀπὸ τῶν ὀστῶν καὶ τῶν λοιπῶν λειψάνων τῶν φαγητῶν, οὐχὶ ὅμως καὶ τῶν ὀπωρικῶν καρπῶν[3]), οἵτινες μετὰ τὰς πρώτας τραπέζας προσεφέροντο. Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦτο τοσοῦτον μᾶλλον ἀπαραίτητον καθόσον οἱ παλαιοὶ ἔρριπτον

1) Ἀθην. ΙΕ, σ. 675. Ὁ Φιλωνίδης διηγεῖται ὅτι, ὅτε κατὰ πρῶτον μετηνέχθη ἡ ἄμπελος ἐκ τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης εἰς τὴν Ἑλλάδα, οἱ ἄνθρωποι ἔπινον τὸν οἶνον καθαρὸν καὶ ἕνεκα τούτου ἄλλοι μὲν ὑπὸ μανίας κατελήφθησαν, ἄλλοι δὲ τὸ χρῶμα τῶν νεκρῶν ἔλαβον. Ἐνεργείᾳ τοῦ θεοῦ ἔβρεξεν, ὅτε τινὲς ἔπινον ἐπί τινος ἀκτῆς, οἵτινες ἕνεκα τούτου διελύθησαν· «γενομένης δὲ αἰθρίας εἰς τὸν αὐτὸν ὑποστρέψαντες τόπον, γευσάμενοι τοῦ μίγματος (δηλ. τοῦ ἐν τῷ κρατῆρι ἐναπολειφθέντος οἴνου μετὰ τοῦ ὕδατος τῆς βροχῆς) προσηνῆ καὶ ἄλυπον ἔσχον ἀπόλαυσιν· καὶ διὰ τοῦθ' οἱ Ἕλληνες τῷ μὲν παρὰ δεῖπνον ἀκράτῳ προσδιδομένῳ τὸν ἀγαθὸν ἐπιφωνοῦσι δαίμονα, τιμῶντες τὸν εὑρόντα δαίμονα· ἦν δ' οὗτος ὁ Διόνυσος· τῷ δὲ μετὰ τὸ δεῖπνον κεκραμένῳ πρώτῳ προσδιδομένῳ ποτηρίῳ Δία σωτῆρα ἐπιλέγουσι, τὴν ἐκ τοῦ μίγματος ἀλύπου κράσεως τὸν καὶ τῶν ὄμβρων ἀρχηγὸν αἴτιον ὑπολαβόντες».

2) Ἁρποκρ. Λεξ. ἐν λ. ἀγαθ. τύχ., καὶ Αἰλ. Ποικ. Ἱστορ. Γ, 39. Ἐν Λεβαδείᾳ ἦτο στενότατα συνδεδεμένη ἡ λατρεία τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος καὶ τῆς ἀγαθῆς μετὰ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης. Παυσ. IX, 39, 5, 13. πρβλ. Stefani Compte-Rendu etc. 1859. σ. 110.

3) Ὡς φρονοῦσιν ὁ Becker II, 323, ὁ Guhl und Koner 326, ὅτι ὁ Πολυδεύκης VI, 94 συγκαταριθμεῖ μεταξὺ τῶν λειψάνων τῶν φαγητῶν καὶ «ὀπώρας μίσχους» (=μίσχους=τσουνιά) δὲν εἶνε ἀπόδειξις ὅτι τὰ ὀπωρικὰ προσεφέροντο κατὰ τὴν πρώτην τράπεζαν· διότι οὗτος ἀπαριθμεῖ ἐν γένει τὰ ἔργα τῶν ὑπηρετῶν.—Ἡ πρᾶξις αὕτη τοῦ σηκόνειν τὰς τραπέζας ἐκαλεῖτο, αἴρειν, ἀπαίρειν, ἐκφέρειν, ἀποφέρειν, βαστάζειν τὰς τραπέζας. πρβλ. Hug. Πλάτ. Σ. σ. 22.

ἀσυστόλως πάντα τὰ ἀπομεινάρια τῆς τροφῆς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους. Τοιοῦτον μωσαϊκὸν εἶχε ζωγραφίσῃ ὁ τεχνίτης Σῶσος, ἐν ᾧ δηλ. τὰ λείψανα τοῦ δείπνου τοσοῦτον ζωηρῶς παρίσταντο, ὥστε εὐκόλως ἠπατᾶτο ὁ θεατής, νομίζων ὅτι ἔχει πρὸ αὐτοῦ πράγματι τὴν τελευταίαν σκηνὴν τοῦ δείπνου. Συγχρόνως οἱ ὑπηρέται ἔφερον ὕδωρ ἵνα οἱ συνδαιτυμόνες ἐκ δευτέρου νιφθῶσι τὰς χεῖρας. Τὸ ἔθιμον παρατηρεῖται καὶ παρὰ τοῖς ἥρωσι τοῦ Ὁμήρου. Ὅπως οἱ κήρυκες εἶχον ἔργον ἐπὶ τῆς ὁμηρ. ἐποχῆς νὰ προσφέρωσιν ὕδωρ οὐ μόνον πρὸ τοῦ γεύματος[1]) ἀλλὰ καὶ πρὸ πάσης ἄλλης θρησκευτικῆς τελετῆς ἢ καὶ μετὰ τὸ γεῦμα[2]) εἰς πάντας τοὺς συνδαιτυμόνας, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἐφυλάττετο ἀκριβῶς ἡ συνήθεια[3]).

Τὸ δεύτερον τοῦτο νίψιμον τῶν χειρῶν καλεῖται εἰδικώτερον «ἀπονίψειν ἢ ἀπονίψασθαι» πρὸς διάκρισιν τοῦ πρώτου «κατὰ χειρὸς ὕδωρ»[4]). Συγχρόνως δ' ἐδίδετο ἀντὶ σάπωνος[5]) τὸ λεγόμε-

---

1) Ὀδυσ. α, 136. γ, 440, η, 172 κ. ἀλ. 2) Ἰλ. ι, 174. τὸ πρὸς νίψιν τῶν χειρῶν ὕδωρ καλεῖται παρ' Ὁμήρῳ χέρνιψ (μόνον κατὰ αἰτ. χέρνιβα) τὴν σήμερον «χερονίψιμον», ἐκ τοῦ χερνίπτομαι=νίπτομαι τὰς χεῖρας, μάλιστα πρὸ τῆς θυσίας (ἀπαντᾷ ἅπαξ Ἰλ. α, 449.). Ἡ δὲ λεκάνη πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ χέρνιβος καλεῖται χέρνιβον (μόνον ἅπαξ Ἰλ. ω, 304).

3) Τὸ ἔθιμον τοῦτο παρατηρεῖται καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἔνθα οἱ μὲν Ἕλληνες πρὸ τοῦ γεύματος καὶ μετὰ τοῦτο, οἱ δὲ Ὀθωμανοὶ καὶ πρὸ πάσης προσευχῆς νίπτονται τὰς χεῖρας. Ἴδε Πανταζίδου Ὁμηρ. Λεξ. (μεταφρ. ἐκ τοῦ γερμανικοῦ) ἐν λ. χέρνιψ.

4) Τὴν τοιαύτην διαφορὰν παρατηροῦσιν οἱ γραμματικοί, ὡς ὁ Ἀριστοφάνης ἐν τοῖς πρὸς τοὺς Καλλιμάχου πίνακας χλευάζει τοὺς οὐκ εἰδότας τὴν διαφορὰν τοῦ τε κατὰ χειρὸς καὶ τοῦ ἀπονίψασθαι· παρὰ γὰρ τοῖς παλαιοῖς τὸ μὲν πρὸ ἀρίστου καὶ δείπνου λέγεσθαι κατὰ χειρός, τὸ δὲ μετὰ τοῦτ' ἀπονίψασθαι». Ἀθην. Θ, 408f. πρβλ. Σχολ. Ἀριστοφ. Σφηκ. 1217. Πολυδ. VI, 92 «νίψασθαι μὲν τὸ πρὸ τῆς τροφῆς, ἀπονίψασθαι δὲ τὸ μετὰ τὴν τροφήν. Ἀλλ' ἡ διάκρισις αὕτη δὲν τηρεῖται πανταχοῦ, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Becker II, 324. Εἰς τὰ χωρία, ἃ οὗτος ἀναφέρει καὶ ἐν οἷς τὸ κατὰ χειρῶν τίθεται μετὰ τὴν τροφὴν (Φιλύλλ. παρ' Ἀθην. Θ. 408e καὶ Φιλόξ. δμ. Δ, 147e) προσθέτω ἔτι καὶ τὸ παρ' Ἀριστοφ. Σφ. 607 ἔνθα τὸ ἀπονίζειν τίθεται πρὸ τοῦ δείπνου, πρβλ. Ἀθήν. Θ, 410b, ὅστις ἀναιρεῖ τὴν ἀνωτέρω γνώμην τοῦ γραμ. Ἀριστοφάνους.

5) Ἡ λ. σάπων εἶνε ξένης καταγωγῆς· κατὰ πρῶτον κάμνει χρῆσιν αὐτῆς ὁ ἐκ Καππαδοκίας ἰατρὸς Ἀρεταῖος, ἀναμορφωτὴς τῆς Ἱπποκρατείου σχολῆς, ἀκμάσας περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μ. Χ. ἑκατοντ. σαπώνιον δὲ λέγει ὁ Σχολ. τοῦ Θεοκρ. 3, 17, καὶ ἐντεῦθεν τὸ τὴν σήμερον λεγόμενον σαποῦνι.

νον *σμῆμα* ἢ *σμῆγμα*, δι' οὗ ἐκαθαρίζοντο τὸν ῥύπον τῶν χειρῶν ἐν τῷ μνημονευθέντι ἀποσπάσματι τοῦ Φιλοξένου (ἴδ. ἀνωτ. σ. 65) *σμῆμα ἰρινόμικτον* καλούμενον δηλ. μεμιγμένον μὲ *ἰρινόν*, ὅπερ ἦτο μυρεψικὸν εἶδος ἐκ τῆς εὐώδους ῥίζης τοῦ φυτοῦ ἴριδος (=κρίνου) παρασκευαζόμενον.

Ἐκτὸς τούτου μετεχειρίζοντο καὶ εὐώδη γῆν πρὸς καθαρισμὸν τῶν χειρῶν, ἢ κονίαν, νίτρον ἢ λίτρον[1]). Ἐσφογγίζοντο δὲ μὲ *χειρόμακτρα* καὶ *ἐκτρίμματα* καλούμενα ἤτοι πρὸς ἔκτριψιν χρησιμεύοντα· ταῦτα καλοῦνται ἐν τῷ αὐτῷ ἀποσπάσματι *σινδονυφῆ* τι ἔ, εἰς λεπτότητα σινδόνος ὑφασμένα καὶ παρ' Ἀθην, Θ, 310b *ὠμόλινα*. Μετὰ ταῦτα διενείμοντο τοῖς δαιτυμόσι μῦρα καὶ στέφανοι ἐξ ἀνθέων πεπλεγμένοι. Τὴν χρῆσιν τοῦ μύρου γνωρίζει καὶ ὁ Ὅμηρος, ὑφ' οὗ *ἔλαιον εὐῶδες*, *ῥοδόεν* ἢ *τεθυωμένον* καλεῖται[2]). Κατὰ πρῶτον ἀπαντᾷ ἡ λέξις παρ' Ἀρχιλόχῳ σημαίνουσα ἰδίως τὸν τῆς μύρρης (αἰολ. σμύρνης εὐώδη ὀπόν, ἐν γένει δὲ πᾶν ἀρωματῶδες ἔλαιον φυσικὸν ἢ τεχνητὸν «ἐπειδὴ τὰ πολλὰ τῶν μύρων διὰ σμύρνης ἐσκευάζετο»[3]). Αἱ διάφοροι ὀνομασίαι τῶν μύρων, ἃς διεφύλαξαν ἡμῖν ὁ Ἀθήναιος καὶ ὁ Πολυδεύκης[4]) προκύπτουσιν ἢ ἐκ τοῦ μυροποιοῦ (μυρεψοῦ) ὡς π. χ. τὸ *Μεγαλήσιον* ἀπὸ Μεγάλου τοῦ Σικελιώτου ἢ ἐκ τῶν ἀνθέων ἐκ τοῦ ὀποῦ τῶν ὁποίων παρεσκευάζετο, ὡς *ῥόδινον*, *κρόκινον*, *λευκόϊνον*, *σούσινον* (τὸ ἐκ κρίνων ὀποῦ), καὶ *στακτὴ* ἤτοι τὸ ἀπὸ τῆς προσφάτου σμύρνης καὶ κιναμώμου ἐκθλιβόμενον[5]), ἢ τέλος ἐκ τῶν τόπων, ἐξ ὧν ἐκομίζετο εἰς τὴν Ἑλλάδα ὡς τὸ *Λυδὸν* ἢ *βάκκαρη*, *βρένθιον* τὸ ἐκ τῆς χώρας τῶν ἐπὶ ἡδυπαθείᾳ διαβοήτων Λυδῶν, καὶ τὸ *Αἰγύπτιον*, ἰδίως τὸ καλούμενον *μετώπιον* ἐξ ἐλαίου ἀπὸ πικρῶν καρύων παρασκευαζόμενον. Κοινὸν ἦτο ἐν Ἀ-

---

1) Ἴδε Blümner Technol. u Terminol. τ. 1, σ. 162. 2) Πρβλ. Ὀδ. 6, 339. γ. 466. τ, 505. Ἰλ. κ, 577, ξ, 171 ψ, 186.

3) Ἀθην. ΙΕ σ. 688c. Ὅτι τὸ μύρον ἦτο παρὰ τοῖς παλαιοῖς λίαν προσφιλὲς καὶ πολύτιμον καταφαίνεται οὐ μόνον ἐκ τῆς παροιμίας, «τὸ ἐπὶ τῇ φακῇ μύρον» τ. ἔ. μεταχειρίζεται πολύτιμόν τι εἰς ὅλως ἀνάξιον πρᾶγμα, (Cic. ad. Att. 1, 19), ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς μεταφορικῆς χρήσεως τῆς λέξεως ἐπὶ παντὸς ἀξιεράστου πρβλ. Jacops. Anthol. II, 3. σ. 285. Anth. P. σ. 597. ἐντεῦθεν μύρον ἦτο θωπευτικὴ λέξις τῶν ἐρωτολήπτων. Anth. V, 113, 3. VII, 90. 4) VI, 104. ἔνθα καὶ τὰ ἀγγεῖα τῶν μύρων ἀναφέρονται, «λήκυθος, μυρηρά, ἀλάβαστρος». 5) Θεοφρ. II, Φ. Ἱστ. 9, 4, 10.

θήναις τὸ λεγόμενον Παναθηναϊκόν, ἴσως ἐκ τούτου, ὅτι τοῖς νικηταῖς κατὰ τοὺς Παναθηναϊκοὺς ἀγῶνας ἀπενέμετο ἀμφορεὺς ἢ ὑδρία πεπληρωμένη μύρου ὡς βραβεῖον[1].

Ἐπὶ τῶν παλαιῶν χρόνων διακρίνονται ἐπίσης *χρίματα καὶ ἀλείμματα* μύρου· ὡς περίεργον δὲ ἀναφέρω ὅτι τινὰ τῶν χριμάτων, ὡς ἱστορεῖ ὁ Ἱκέσιος[2]) ἦσαν καὶ πρὸς πότον χρήσιμα. Ἐκ δὲ τῶν ἀνθέων προσφιλῆ ἦσαν ἐν Ἀθήναις τὰ ῥόδα, κρίνα, ἴα, καὶ οἱ ἐκ τούτων πεπλεγμένοι στέφανοι. Γνωστὸν εἶνε ὅτι αἱ Ἀθῆναι προσεκαλοῦντο ἰοστέφανοι ἰδιαιτέρως καὶ τοῦτο ἀρκεῖ ὅπως ὑποδείξῃ οἵαν θέσιν κατεῖχε τὸ ὡραῖον ἄνθος τῶν ἴων[3]). Ἀλλὰ καὶ τὸ ῥόδον ἦτο οὐχὶ ὀλιγώτερον ἀγαπητόν, διὸ καὶ «βασιλεὺς τῶν ἀνθέων» ἐπωνομάσθη[4]) ὁ δὲ δῆμος τῶν Ἀθηναίων πρέπει ν' ἄρχῃ «ἐστεφανωμένος ῥόδοις»[5]).

Στέφανοι πεπλεγμένοι ἐκ τούτων τῶν ἀνθέων καὶ ἰδίως ἐκ μύρτου[6]), «κισσοῦ καὶ λεύκης[7]) ἐκόσμουν τὴν κεφαλὴν τοῦ συμ-

---

1) Περὶ τῶν Παναθην. ἀγγείων. πρβλ. Ersch. u. Gruber Encycl. III, τ. 10, σ. 294 κ. ἑ. Ῥαγκαβῆς. Antiqu. Hellen. σ. 669.

2) Ἀθην. ΙΕ, σ. 689c. 3) «ἰοστέφανοι Ἀθῆναι» Πίνδ. ἀπ. 46. Ἀριστοφ. Ἱπ. 1329 «ἰοστέφανοι Ἀθηναῖοι» Ἀριστοφ. Ἀχ. 637. Κατ' ἀρχὰς τὸ ἐπίθετον ἰοστέφανος ἦτον ἐπώνυμον τῆς Ἀφροδίτης. Ὕμν. Ὁμ. VI, 19. Σόλων. Bergk. II, σ. 428, ἀπ. 19. Πλουτ. Σόλ. 26. Ἔπειτα τῶν Μουσῶν· (Θέογνις Bergk. II, σ. 502 στ. 250) τῶν Χαρίτων (Ἀνθολ. 8, 127).

4) Κατὰ τὸν Ἀχιλ. Τάτ. II, 1. πρβλ. Ἀνακρεόντ. 5. π. Bergk. III, σ. 1049 «Στέφος πλέκων ποθ' εὗρον
ἐν τοῖς ῥόδοις Ἔρωτα·
καὶ τῶν πτερῶν κατασχὼν
ἐβάπτισ' εἰς τὸν οἶνον·
λαβὼν δ' ἔπινον αὐτόν,
καὶ νῦν ἔσω μελῶν μου
πτεροῖσι γαργαλίζει. — πρβλ. προσέτι τὸ ὡραῖον ἐπίγραμμα (Ἀνθολ. 5, 81) «ἡ τὰ ῥόδα ῥοδόεσσαν ἔχεις χάριν· ἀλλὰ τί πωλεῖς; σαυτὴν ἢ τὰ ῥόδα ἠὲ συναμφότερα;» 5) Ἀριστοφ. Ἱππ. 966.

6) Ὁ Ἡρακλῆς «στέφει κρᾶτα μυρσίνης κλάδοις ἄμουσ' ὑλακτῶν» παρ' Εὐριπ. Ἄλκηστ. 759. Μυρρίναι προσέτι ἐκαλεῖτο τὸ μέρος, ἔνθα ἐπωλοῦντο οἱ ἐκ μύρτου στέφανοι. Ἀριστοφ. Θεσμοφ. 448.

7) Πρβλ. Θεοκρ. II, 121. Πλάτ. Συμπ. 212 d «καὶ ἐπιστῆναι ἐπὶ τὰς θύρας ἐστεφανωμένον αὐτὸν (τὸν Ἀλκιβιάδην) κιττοῦ τέ τινι στεφάνῳ δασεῖ καὶ ἴων καὶ ταινίας ἔχοντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς πάνυ πολλὰς κ.τ.λ.» πρβλ. Becker I, σ. 162, ἔνθα ὅμως παρατηρητέον ὅτι αἱ ταινίαι ἁπλῶς ἐρρίπτοντο (περιῃροῦντο) ἐπὶ τῶν στεφάνων καὶ δὲν ἦσαν σφικτὰ δεδεμέναι· διότι δι' αὐτῶν στεφανόνει ὁ Ἀλκιβιάδης μετὰ ταῦτα τὸν Ἀγάθωνα. πρβλ. Hug σημ. εἰς τὸ χω-

πότου καὶ τὸ μέτωπον δεδεμένοι μὲ ταινίας, ἐντεῦθεν *ταινιοῦσθαι* ἐλέγετο ἀντὶ τοῦ στεφανοῦσθαι[1]). Τοιοῦτοι στέφανοι περιεβάλλοντο καὶ περὶ τὸν λαιμὸν ἢ τὸ στῆθος *ὑποθυμίδες*[2]) καλούμενοι, ἐπὶ σκοπῷ ὅπως κάλλιον οἱ συμπόται τῆς τῶν ἀνθέων ὀσμῆς ἀπολαύωσιν ἢ ὅπως «καταψύχωσι, τὸ κρανίον ἀπὸ τῆς τοῦ οἴνου θέρμης»[3]).

Πλειότερα ἄνθη στεφανωτικὰ μνημονεύονται ἔν τινι ἀποσπάσματι τοῦ κωμικοῦ Κρατίνου[4]), ἐν οἷς καὶ τὸ *ἡμεροκαλλές*, εἶδος κρίνου μὲ κίτρινα φύλλα «ὃ τὴν μὲν νύκτα μαραίνεται, ἅμα δὲ τῷ ἡλίῳ ἀνατέλλοντι θάλλει»[5]), καὶ ἡ ἀνεμώνη (κοινῶς παππαροῦνα), ἧς ὁ ἄνεμος εὐκόλως σκορπίζει τα φύλλα. Ἡ ἀρχικὴ αἰτία τῆς στεφανώσεως ἀπονέμεται τῷ Διονύσῳ, ὅστις θελήσας νὰ σώσῃ τοὺς θιασώτας του ἀπὸ τῆς κεφαλαλγίας, ἥτις ἐπέρχεται μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν τοῦ δώρου του ὑπέδειξεν αὐτοῖς ὡς ἀντιφάρμακον τὸν δεσμὸν τῆς κεφαλῆς· πρὸς τοῦτο δὲ προχειρότατος ἦτο ὁ κισσός, ὁ ὁποῖος πανταχοῦ εὐκόλως φύεται, καὶ ἄνευ βαρείας ὀσμῆς εἶνε λίαν δροσιστικός[6].

Ἡ πώλησις τῶν ἀνθέων καὶ στεφάνων ἤκμαζεν λίαν ἐν Ἀθήναις, ἔνθα παρηγγέλλοντο ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ πρό τινων ἡμερῶν οἱ καλούμενοι *συνθηματιαῖοι* ἢ *ἐκδόσιμοι* στέφανοι[7]), ταῦθ' ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἐγίνετο μεγίστη κατανάλωσις αὐτῶν.

ρίον. Σελίνων καὶ ὑακίνθων στεφανίσκοι ἀναφέρονται παρ' Ἀνακρ. 55 καὶ Ἀνακρεοντ. 40. Bergk. III, σ. 1025 καὶ 1065.

1) Σχολ. Ἀριστοφ. Βατρ. 393. Οἱ στέφανοι μετὰ τῶν ταινιῶν εἶνε συνήθης κόσμος τῶν νεκρικῶν ἀναγλύφων (ὡς καὶ μέχρι τῆς σήμερον) ἐπὶ σκοπῷ ὅπως παραστήσωσι τὸν θάνατον ὡς ὕπνον διαγλυκαθέντα ὑπὸ τῶν ἡδονῶν τοῦ συμποσίου. πρβλ. Stefani Compte-Rendu 1874. σ. 114. 2) Πλουτ. Συμπ. Πρ. III, 1, 3. σ. 647. 3) Σχολ. Ἀριστοφ. Ὄρν. 463. Πλούτ. Συμπ. Πρ. III, 1, 2. 4) Meineke II, 1. σ. 72=Ἀθην. ΙΕ, 685d. 5) Ἀθην. ἔ. ἀ. σ. 681f. ἐσφαλμένως λέγει ὁ Passow ἐν τῷ Λεξ. ὅτι τὸ ἄνθος τοῦτο μόνον μίαν ἡμέραν θάλλει.

6) Πρβλ. Φιλωνίδην παρ' Ἀθην. ΙΕ, σ. 975d. Ὁ κισσὸς ὀφείλει τὴν γέννησίν του εἰς τὸν νέον Κισσὸν ἕνα τῶν ὀπαδῶν τοῦ Βάκχου, ὅστις εὗρε τὸν θάνατον διὰ τῆς πτώσεως, ἐν ᾧ ἐχόρευε πρὸ τοῦ θεοῦ, καὶ οὕτω μετεμορφώθη εἰς τὸ ἐπώνυμον τοῦτο ἄνθος. πρβλ. Millin. Mon. ant. inedits. σ. 142. Ὅτι Κισσός, Ἄμπελος καὶ Ἄκρατος ὀπαδοὶ τοῦ Διονύσου, ἔ. ἀ. σ. 232 σημ. 22. Ἐκ ξύλου κισσοῦ κατεσκευάζετο τὸ κισσύβιον, οὗ τὸ ὄνομα διεσώθη μέχρι τοῦ νῦν ἐν Ἑπτανήσῳ, ἔνθα κισσοῦδι καλεῖται ξύλινον ἀγγεῖον χρήσιμον πρὸς ἄρμεγμα. πρβλ. Fritzsche. σημ. Θεοκρ. Εἰδ. I, 27. σ. 41(2).

7) Ἀθην. ΙΕ. 680c. Ναυκρατίτης ἐκαλεῖτο ὁ ἐκ μυρσίνης. Ἐν Σικυῶνι ἦτο

Μετὰ τὴν στεφάνωσιν ἐτελοῦντο ἐν πάσῃ θρησκευτικῇ κατανύξει αἱ κυρίως σπονδαὶ τρεῖς τὸν ἀριθμόν, οὐχὶ συγχρόνως ἀλλὰ καθ' ἑκάστην τῶν τριῶν πρώτων κρατήρων, ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη ἐγίνετο εἰς τιμὴν Διὸς τοῦ Ὀλυμπίου, ἡ δευτέρα τῶν ἡρώων καὶ τέλος ἡ τρίτη εἰς τιμὴν Διὸς τοῦ Σωτῆρος. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων σπονδῶν ὠνομάσθησαν καὶ οἱ τρεῖς κρατῆρες τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι[1].

Ἡ διάκρισις αὕτη καταφαίνεται καὶ ἐν ταῖς Ἱκέτισι τοῦ Αἰσχύλου, 25:

«ὕπατόν τε θεοί, καὶ βαρύτιμοι
χθόνιοι θήκας κατέχοντες
καὶ Ζεὺς σωτὴρ τρίτος, οἰκοφύλαξ
ὁσίων ἀνδρῶν, δέξαιθ' ἱκέτην κ.τ.λ.»[2].

Ὁ Ζεὺς ὡς σωτὴρ ἢ Ἐλευθέριος ἐτιμᾶτο ἐν ἄστει, ἔνθα ἦτο καὶ ἱερὸν αὐτοῦ[3]. Ἐνταῦθα δὲ πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ἡ πόσις αὕτη εἰς τιμὴν τοῦ Διός, ὅστις σώζει τρόπον τινὰ τοὺς μέλλοντας νὰ ἀποδυθῶσιν εἰς τὸν Διονυσιακὸν ἀγῶνα συνδαιτυμόνας πάσης ἐνδομύχου ταραχῆς καὶ ἀντ' αὐτῆς χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν ἐμπνέει. Ἦτο δὲ τοσοῦτον συνήθης ὥστε ἐντεῦθεν κατέστη παροιμιώδης ἡ φράσις «τὸ τρίτον τῷ σωτῆρι» ἢ «ὁ δὲ τρίτος σωτὴρ» ἐπὶ τῶν τελείως τι πραττόντων[4].

περίφημος ἡ ἴακχη ὡς ἐν Σπάρτῃ οἱ θυρεατικοὶ λεγόμενοι στέφανοι· πρβλ. Hermann § 28. σημ. 23. Millingen peint. ant. σ. 21. Ἐν γένει δὲ Blümner. Techn. etc. σ. 304 καὶ ἑξ. Otto Jahn abhandl. d. sächs. Ges. d. Wiss. 1868. σ. 316. 1) Σχ. Πλάτ. Φίληβ. 66d. «ἐκιρνῶντο γὰρ ἐν αὐταῖς (ταῖς συνουσίαις) κρατῆρες τρεῖς καὶ τὸν μὲν πρῶτον Διὸς Ὀλυμπίου καὶ θεῶν Ὀλυμπίων ἔλεγον, τὸν δὲ δεύτερον ἡρώων, τὸν δὲ τρίτον σωτῆρος. . . ἔλεγον δὲ αὐτὸν καὶ τέλειον». πρβλ. Σχολ. Πινδ. Ἰσθμ. V, 7. Πολυδ. VI, 15 καὶ 100. Παρὰ Hug ἐ. ἀ. σ. 23 συγχέεται ἡ πόσις τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος μὲ ταύτας τὰς σπονδάς, ὡς καὶ αὐτὸς παρετήρησε κατὰ τὴν παράδοσιν ἀπὸ τῆς καθηγετικῆς ἕδρας.

2) Ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ot. Müller ἐν τῇ ἐκδόσει «τῶν Εὐμενίδων» τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ σ. 187 «Hierbei werden die Olympischen Götter den chthonischen Wesen, den Dämonen des Todes und der Nachtseite der Natur, zu welchen auch die Heroen gehören, entgegengestellt, Zeus Soter aber als ein dritter und über beide Welten herrschender gefasst.». 3) Σχολ. Ἀριστοφ. «Πλοῦτος» 1175· ἰδίως ἦτον ἱερὰ αὐτῷ ἡ τελευταία ἡμέρα τοῦ ἔτους πρβλ. Λυσ. κατὰ Εὐάνδ. 6. 4) Πρβλ. Σχ. Πινδ. ἐ. ἀν.—Σχ. Πλάτ. ἐ. ἀ. Χαρμ. 167· Πλάτ. Νόμ. III, 692. Πολιτ. IX. 583b. Ἐπιστ. VII, 334d, 340.

Ἡ πόσις Διὸς Σωτῆρος ἀπαντᾷ συχνὰ παρὰ τοῖς κωμικοῖς ποιηταῖς[1], ἀλλὰ δὲν διακρίνεται εἰδικῶς ὡς ἡ τρίτη ἐν τῷ συμποσίῳ· οὕτω λέγεται ἐν τῷ ἀνωτέρω καταχωρισθέντι ἀποσπάσματι τοῦ Φιλωνίδου (ἴδε σ. 56, σημ. 1) «τῷ δὲ μετὰ τὸ δεῖπνον κεκραμένῳ πρώτῳ προσδιδομένῳ ποτηρίῳ Δία σωτῆρα ἐπιλέγουσι»· ὥστε κατὰ ταῦτα ἡ πόσις ἕπεται τῇ τοῦ ἀγαθοῦ δαίμονος, ἐπίσης καὶ παρ' Ἀντιφάνει[2]. Παρὰ δὲ τῷ Διφίλῳ[3]) συνταυτίζονται ἀμφότεραι: «Ἀρχίλοχε δέξαι τὴν μετανιπτρίδα μεστὴν Διὸς σωτῆρος ἀγαθοῦ δαίμονος»[4]).

Ἡ τελετὴ τῶν σπονδῶν συνωδεύετο ὑπὸ ὀλίγων μουσικῶν τόνων ὑπὸ τῶν ἐπὶ τούτῳ μεμισθωμένων αὐλητρίδων ἐκτελουμένων[5]). Ἐκαίετο δὲ καὶ θυμίαμα, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἀποσπ. τοῦ Πλάτ.[6]) καὶ ἐκ τῶν ἑξῆς τοῦ Ἀντιφῶντος λόγων: «ἐπειδὴ γὰρ ἐδεδειπνήκεσαν, οἷον εἰκός, ὁ μὲν θύων Διὶ Κτησίῳ κἀκεῖνον ὑποδεχόμενος, ὁ δ' ἐκπλεῖν τε μέλλων καὶ παρ' ἀνδρὶ ἑταίρῳ αὐτοῦ δειπνῶν, σπονδάς τε ἐποιοῦντο καὶ λιβανωτὸν ὑπὲρ αὐτῶν ὑπετίθεσαν»[7]), ἰδίως δὲ ἐν ὥρᾳ χειμῶνος, ὅτε οἱ συμπόται περὶ τὴν ἑστίαν καθήμενοι[8]) προσεπάθουν νὰ φέρωσιν εἰς ἰσορροπίαν τὴν ἐσωτερικὴν μὲ τὴν ἐξωτερικὴν θερμοκρασίαν.

Ὡς κορωνὶς πάντων τῶν μνημονευθέντων ᾔδετο ὑπὸ πάντων τῶν συνδείπνων ὕμνος πρὸς τοὺς θεούς, συνήθως *παιὰν* καλούμε-

---

1) Ἀντιφ. π. Meineke III, σ. 5 κ. 95 = Ἀθην. ΙΕ, 692f. ΙΔ, 642. Εὔβουλ· III, σ. 231=Ἀθην. XI, 471d. Ἄλεξις ἔ. ἀ. σ. 489 καὶ 510=Ἀθην. ΙΕ, 692f. ΙΑ, 784d. Ἔριφος ἔ. ἀ. σ. 558=Ἀθήν. ΙΕ, 693c Ξέναρχ. ἔ. ἀ. 616 =Ἀθην. ἔ. ἀ. 693b. Δίφιλ. IV, 409=Ἀθην. ΙΑ, 487. Αἱ τρίται σπονδαὶ παρὰ Ξεν Κύρ. παιδ. II, 3, 1, γίνονται ἐν τέλει τοῦ συμποσίου 2) Πολυδ. VI, 100 λέγει περὶ τῆς μετανιπτρίδος «ἡ δὲ μετανιπτρὶς κύλιξ ἐστὶν ἣν μετὰ τὸ ἀπονίψασθαι ἐλάμβανον . . . ἣν δὲ καὶ ὑγιείας ἱερά». Ὡς ἐκ τούτου ὅμως δὲν πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Hug (σ. 24), ὅτι ἡ μετανιπτρὶς καὶ ἡ πόσις ἀγάθοῦ δαίμονος εἶνε ἡ μία καὶ ἡ αὐτὴ πόσις, ὡς φρονοῦσιν ὁ Becker (II, σ. 325 ἢ μᾶλλον ὁ Hermann ἐν τῇ δευτ. ἐκδ. τοῦ «Charikles» II, 265) καὶ ὁ Strak (§ 28, σημ. 20)· διότι ἡ πρώτη φέρει πάντοτε ἄλλον χαρακτῆρα διάφορον τῆς δευτέρας, ἥτις, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (σ. 69), γίνεται πρὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν τραπεζῶν. 3) Πλάτ. ὁ κωμ. π. Meineke II, 2. σ. 638=Ἀθην. ΙΕ, σ. 665b. Ἀριστοφ. Ἀχ. 753. Πλουτ. συμπ. πρβλ. VII, 8, 4. σ. 713. Ἑπτὰ σοφ. Συμπ. σ. 150d. 4) Κατηγ. Φαρμακ. 18. πρβλ. Ἀντιφάν. II, Meineke III, σ. 89. ἀπ. 2=Πορφυρ. de abstin. carn. II, 17.
5) Πρβλ. Σχολ. Ἀριστοφ. Ἀχαρν. 751.

νος, πρὶν ἢ οὗτοι τραπῶσι πρὸς τὸν πότον[1]). Ὅτι τοιοῦτος ὕμνος ἐψάλλετο καθ' ἑκάστην ἀνανέωσιν τοῦ κρατῆρος γίνεται δῆλον ἐκ τοῦ δευτ. χωρίου τοῦ Ἀντιφάνους[2]) καὶ τοῦ Φερεκράτους «ἔχει κἀπιβόα· τρίτον παιὼν'». Οὕτω λέγει καὶ ὁ Πλούτ. περὶ μουσ. 44· «ταῦτ' εἰπὼν ἐπαιώνισε καὶ σπείσας ἀπέλυσε τοὺς ἑστιωμένους»[3]). Κατὰ τὴν τελευταίαν λοιπὸν κρᾶσιν ᾔδετο ἐπίσης παιὰν πρὸ τῆς διαλύσεως τοῦ συμποσίου, εἰς τιμὴν τοῦ Ἑρμοῦ, ὡς θέλομεν ἰδῆ ἐν τῷ τέλει τοῦ προσεχοῦς κεφαλαίου, εἰς ὃ ἤδη μεταβαίνω.

II.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΥΜΠΟΣΙΩΝ ΚΑΤ' ΕΞΟΧΗΝ.

Ὁ οἶνος δύναται βεβαίως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ συμποσίου· ἀλλὰ πρὶν ἢ περὶ τούτου ἐκτενέστερον διαλάβω, κρίνω καλὸν νὰ προείπω τινὰ περὶ τῶν δευτέρων λεγομένων τραπεζῶν, αἵτινες μετὰ τὰς σπονδὰς ἐφέροντο ὑπὸ τῶν ὑπηρετῶν πλήρεις ἁπάντων ἐκείνων τῶν ἀγαθῶν, δι' ὧν ἐπιτείνεται ὁλονὲν ἡ πρὸς τὴν οἰνοποσίαν ὄρεξις.

Λαμπρὰ εἰκὼν τούτων διεφυλάχθη ἡμῖν ἐν τῇ ἑξῆς ἐλεγείᾳ τοῦ Κολοφωνίου Ξενοφάνους·

«Νῦν γὰρ δὴ ζάπεδον καθαρὸν καὶ χεῖρες ἁπάντων
καὶ κύλικες· πλεκτοὺς δ' ἀμφιτίθει στεφάνους,
ἄλλος δ' εὐῶδες μύρον ἐν φιάλῃσι προτείνει·
κρατὴρ δ' ἕστηκεν μεστὸς εὐφροσύνης·
ἄλλος δ' οἶνος ἑτοῖμος, ὃς οὔποτε φησὶ προδώσειν,

1) Πλάτ. Συμποσ. 176. «Μετὰ ταῦτα, κατακλινέντος τοῦ Σωκράτους καὶ δειπνήσαντος καὶ τῶν ἄλλων, σπονδάς τε σφᾶς ποιήσασθαι καὶ ᾄσαντας τὸν θεὸν καὶ τἄλλα τὰ νομιζόμενα τρέπεσθαι πρὸς τὸν πότον». Ἀλκμὰν ἀπ. 24 σ. 841 παρὰ Bergk., «Φοίναις δὲ καὶ ἐν θιάσοισιν (ἀνδρείων παρὰ δαιτυμόνεσσιν) πρέπει παιᾶνα κατάρχειν». Ξεν. Συμπ. II, 1. Ἑλλην. VII, 2, 23. Κ. Ἀνάβ. VI, 1, 5. Ξενοφάν. Ἐλεγ. 1. στ. 12 κ. ἑξ. π. Bergk II, 477. Ἀντιφάν. π. Meineke III, σ. 5, 46. Φερεκρ. II. σ. 318. 2) Πρβλ. Hug. ἔ. ἀ.

μείλιχος ἐν κεράμοις ἄνθεος ὀσδόμενος·
ἐν δὲ μέσοις ἁγνὴν ὀδμὴν λιβανωτὸς ἵησιν,
ψυχρὸν δ' ἔστιν ὕδωρ καὶ γλυκὺ καὶ καθαρόν·
παράκεινται δ' ἄρτοι ξανθοὶ γεραρή τε τράπεζα
τυροῦ καὶ μέλιτος πίονος ἀχθομένη·
βωμὸς δ' ἄνθεσιν ἂν τὸ μέσον πάντη πεπύκασται·
μολπὴ δ' ἀμφὶς ἔχει δώματα καὶ θαλίη. . . .»[1]).

Ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων ὡς μόνον ὀρεκτικὸν πρὸς οἰνοποσίαν ἀναφέρεται τὸ κρόμυον, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς Ἰλ. λ, 630:

«. . ἐπὶ δὲ κρόμυον ποτῷ ὄψον»

οὗ ἡ γλυκεῖα γεῦσις ἐν τῇ χώρᾳ μας ἀνομολογεῖται ὑπὸ πολλῶν τῶν ἐκ τῆς Ἑσπερίας περιηγητῶν καὶ μέχρι τῆς σήμερον[2]).

Μετὰ ταῦτα παρατηρεῖται τάσις τις πρὸς ποικιλίαν τῶν ἡδυσμάτων, ἐν οἷς τὴν πρώτην θέσιν, ἐκτὸς τῶν κρομύων, κατεῖχον οἱ ὀπωρικοὶ καρποί, τὰ κυρίως ἐπιδορπίσματα ἢ τρωγάλια, ὡς κάρυα, ἀμύγδαλα, σῦκα, ῥόαι (ῥῴδια), μέσπιλα (μούσμουλα), μῆλα, ἀπίδια κ.τ.λ.[3]) τὴν πρώτην θέσιν. Περίφημοι ἦσαν ἰδίως τὰ σῦκα τῆς Ἀττικῆς αἱ λεγόμεναι *χελιδόνειοι ἰσχάδες*, ἃς ὀρθῶς ὁ κωμικὸς Ἄλεξις «τὸ παράσημον τῶν Ἀθηνῶν» καλεῖ. Γνωστὸν εἶνε ὅτι ἡ γεῦσις τούτων ἤρεσε τοσοῦτον εἰς τὸν Ξέρξην, ὥστε τοῦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις συνετέλεσεν ὡς ἀφορμή, ἵνα κινήσῃ τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐκστρατείαν[4]). Ἀπαραίτητον ὅμως ἥδυσμα πάσης τραπέζης ἦτο τὸ ἅλας, ὅπερ «οὐ μόνον πρὸς τροφήν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ποτὸν ὄψον» εἶνε[5]). Ὁ μέγας ποιητὴς δὲν ἐδίστασε ποσῶς νὰ ἀπονείμῃ τοιοῦτον κοσμητικὸν ἐπίθετον τῷ ἅλατι, οἷον

1) Bergk. II, σ. 476 = Ἀθην. ΙΑ σ. 462c.

2) Πρβλ. Friedreich «Realien» σ. 254 καὶ τὸ ὑπὸ τούτου μνημονευόμενον χωρίον τοῦ Rosenmüller «das alte u. neue Morgenland» I, Thl. σ. 97. «Wer im Morgenlande Zwiebeln gegessen hat, sagt der Reisende Haselquist, wird gestehen müssen, dass sie mirgends besser gefunden werden; sie sind hier süss und wohlschmeckend, während sie anderswo beissend und scharf sind».

3) Πρβλ. Πολυδ. VI, 79 κ. ἑξ. 4) Πρβλ. Δείνωνα «ἐν Περσικοῖς» παρ' Ἀθην. ΙΔ. σ. 652c. ἀγαπητὰ ἦσαν καὶ τὰ σταφύλια, καὶ μάλιστα τὰ ἐν οἴνῳ διαμένοντα, ἤτοι ὡς τὴν σήμερον ὁ λαὸς λέγει «τουρσί», πρβλ. Ἀθην. ἑ. ἀ. σ. 653e «οἴδασι δὲ οἱ πρὸ ἡμῶν καὶ τοὺς ἐν οἴνῳ συντεθειμένους βότρυς».

5) Πλουτ. Συμπ. Πρ. IV, 4, 3. Ὅτι τὸ ἅλας ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ κυριώτατον συστατικὸν πάσης τροφῆς καταφαίνεται ἐκ τῆς ὁμηρ. παροιμίας «οὐδ' ἅλα δοίης» Ὀδ. ρ, 455 τ. ἔ. οὔτε ἐν σπυρὶ ἁλάτι, οὔτε τὸ παρὰ μικρόν.

μόνον ἤθελεν ἀρκέσῃ ὅπως καταδείξῃ τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων σημασίαν:

«πάσσε δ' ἁλὸς θείοιο, κρατευτάων ἐπαείρας»[1].

Πράγματι ἦτο θεῖον καὶ ἱερὸν τὸ ἅλας, διὸ ὡς σύμβολον τῆς φιλίας ἐξελαμβάνετο, οὕτως ἀναφωνεῖ ὁ ῥήτωρ ἀπὸ τοῦ βήματος:

«Ποῦ δ' ἅλες; ποῦ τράπεζα; ποῦ σπονδαί;»

θέλων νὰ ὑποδείξῃ ὅτι πᾶς φιλίας δεσμὸς παρεβιάσθη ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων του[2]). Παρομοίως τίθεται καὶ ἐπὶ ὅρκου, ὡς παρ' Ἡλιοδ. Αἰθ. VI. 265. «Ἀλλὰ πρὸς ξενίων καὶ φιλίων θεῶν, πρὸς ἁλῶν καὶ τραπέζης, ὧν, ὡς οἶμαι, φιλανθρώπων ἐν ἡμετέρου πεπείρασθε», ἀπαράλλακτα ὅπως παρ' ἡμῖν λέγεται «μὰ τὸ ψωμὶ καὶ ἁλάτι»[3]). Ἐπὶ τέλους εἰρήσθω ὅτι ἐκτὸς τούτων καὶ ἄλλη ἀπεδίδετο εἰς τὸ ἅλας σημασία, ἡ τῆς γονιμότητος· διὸ ἐπιτυχῶς, ἂν οὐχὶ πιθανῶς, παραδίδει ὁ Πλούταρχος ὅτι οἱ ποιηταὶ «ἁλιγενῆ» προσηγόρευσαν τὴν Ἀφροδίτην, καὶ μῦθον ἔπλασαν περὶ τῆς ἐκ θαλάσσης γενέσεώς της «εἰς τὸ τῶν ἁλῶν γόνιμον αἰνιττόμενοι»[4]).

---

1) Ἰλ. ι, 214. Πρβλ. Εὐστάθ. σ. 748, 59. «καὶ τὸν ἅλα γοῦν τοῦ Νηρέως τοῦτον θείαν τινὰ ἔχειν δύναμιν ὁ μῦθός φησιν ἐπὶ τοῖς ἐσθίουσιν· ἄλλως μέντοι κοινότερον θεῖον τὸν ἅλα φησὶν ἢ διότι συναγωγός ἐστιν εἰς φιλίαν καὶ εὐνοίας σύμβολον τοῖς ξένοις ἐν τῇ τραπέζῃ παρετίθετο, ἢ διότι τὰ ἁλίπαστα ἐπὶ πολὺ παραμένειν ποιεῖ». πρβλ. Πλούτ. Συμπ. Πρ. V, 10,3. σ. 685. «οἱ γὰρ ἄνθρωποι τὰ κοινὰ καὶ διήκοντα ταῖς χρείαις ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκθειάζουσι κ.τ.λ».

2) Δημοσθ. «π. τ. παραπρεσβείας» 189 σ. 401. ὀλίγον τι κατωτέρω λέγεται «τοὺς ἅλας παραβαίνειν»· τὸ ἅλας ὡς «φιλίας σύμβολον» παρ' Εὐσταθ. ἔ. ἀ. καὶ σ. 132. 44.—«ἅλας καὶ τράπεζαν παραβαίνειν ἀλώνητα ἀνδράποδα» Anthol. VII. σ. 211. Jacobs. Ὁ δὲ Ἀρχίλοχος λέγει ἐν τῷ ἀποσπ. π. Bergk. 96. II, σ. 710 «Ὅρκον δ' ἐνοσφίσθης μέγαν ἅλας τε καὶ τράπεζαν» πρβλ. Δ. Χρυσόστ. λόγ. LXXIV. σ. 401R. «τὸν Ἀρχίλοχον οὐδὲν ὤνησαν οἱ ἅλες καὶ ἡ τράπεζα πρὸς τὴν ὁμολογίαν τῶν γάμων, ὡς φησὶν αὐτός». Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται καὶ ἡ παροιμ. «οἱ περὶ τὸν ἅλα καὶ κύμινον» περὶ τῶν οἰκειοτάτων φίλων (Πλουτ. ἔ. ἀ. V, 10, 1. Καὶ Lobeck. Aglaoph. σ. 254), ὡς τὴν σήμερον λέγει ὁ λαὸς «ἔφαγα ψωμὶ καὶ ἁλάτι μὲ τὸν δεῖνα». Πλειότερα περὶ ἅλατος πρβλ. Hehn «das Salz» eine culturhistorische Studie. Berlin 1873, καὶ τὸ ὁμοίως ἐπιγραφόμενον ἔργον του Schleiden. 3) Πρβλ. Κοραῆ ἔκδ. Ἡλιοδ. σ. 160. 4) ἔ. ἀ. V, 10, 4. Προηγουμένως λέγει ὅτι «ἴσως καὶ κάλλος γυναικὸς τὸ μήτ' ἀργόν, μήτ' ἀπίθανον, ἀλλὰ μεμιγμένον χάριτι καὶ κινητικόν, ἁλμυρὸν καὶ δριμὺ καλοῦσι».

Τὸ ἅλας παρεσκευάζετο καὶ μὲ ἄλλας οὐσίας, ὡς φαίνεται παρ' Ἀθην. Θ. σ. 366B «καὶ ἅλας δὲ ἡδυσμένους ὁρῶ ἐν ἄλλαις παροψίσιν», καὶ τὸ τοιοῦτον ἦτο τοσοῦτον σύνηθες ὅσον καὶ τὸ ἁπλοῦν ἤτοι τὸ *ἀνήδυντον* κατὰ τοὺς παλαιούς. Πιθανὸν ὅτι οἱ ἡδυσμένοι οὗτοι ἅλες εἶνε οἱ αὐτοὶ μὲ τοὺς παρ' Ἀριστοφάνει θυμίτας[1])· ἔπειτα μὲ ἅλας ἐπασπαλίζοντο καὶ οἱ πλακοῦντες[2]), ἰδίως δὲ τὰ ἕνεκα τούτου *ἐπίπαστα* καλούμενα, ἅτινα οὐχὶ ὀλίγον ὑπεκίνουν τὴν ὄρεξιν τοῦ πίνειν.

Εἰς τὰς δευτέρας τραπέζας αἵτινες μετὰ ταῦτα διαφόρως ὀνομάζονται, ὡς ἐπιδόρπιοι τράπεζαι, ἐπιδορπίσματα, ἔπαικλα, ἐπίδειπνα ἢ ἐπιδειπνίδες, νωγαλεύματα, ἐπιφαρήματα κ.τ.λ.[3]), παρετίθεντο καὶ ᾠὰ καὶ διάφορα ψυχρὰ κρέατα[4]), πρὸ πάντων δὲ τὰ παροιμιώδη λαγῷα[5])· ἔπειτα κίχλαι, φασιανοί, πέρδικες, περιστεραὶ κ.τ.λ., ὡς φαίνεται ἐκ τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐν γένει ἐνησμενίζοντο οἱ Ἕλληνες κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους πολὺ πλειότερον εἰς τὰς δευτέρας τραπέζας καὶ ἀπένειμον μεγαλειτέραν σπουδαιότητα εἰς ταύτας ἢ εἰς τὰς πρώτας· διὸ δικαιοῦται ὁ τῆς μέσης κωμῳδίας ποιητὴς Ἄλεξις, ἐὰν οὑτωσὶ ἐκφράζηται ἐν «Πολυκλείᾳ»

«ὁ πρῶτος εὑρὼν κομψὸς ἦν τραγήματα·
τοῦ συμποσίου γὰρ διατριβὴν ἐξεῦρέ πως,
κἀργοὺς ἔχειν μηδέποτε τὰς σιαγόνας»[6]).

Ἐπὶ τῆς ὁμηρ. ἐποχῆς τὰ μετὰ τὸ δεῖπνον δὲν ἐκφράζονται δι' ἰδιαιτέρας λέξεως[7]), ἐν ᾧ μετὰ ταῦτα καθιερώθη ἡ λέξις «συμ-

---

1) Ἀχαρν. 772 κ. 1099, ἐκ θύμων κατασκευασθέντας. Σχολ. ὁ θύμος ἢ τὸ θύμον (σήμ. θυμάρι) παρίσταται ὡς εἶδος εὐτελοῦς βοτάνης παρ' Ἀριστοφ. Πλ. 253. «ταὐτὸν θύμον φαγόντες» = τῆς αὐτῆς πενίας μετασχόντες Σχολ. πρβλ. καὶ Σουΐδ. ἐν λ. 2) Εἴδη πλακούντων μνημονεύονται παρὰ Πολυδ. VI, 77 κ. ἑξ. καὶ παρ' Ἀθην. 12, σ. 644 κ. ἑξ. τοσαῦτα, ὥστε πᾶς λόγος ἐνταῦθα περὶ τούτων ἀποβαίνει περιττός.

3) Πρβλ. Εὐσταθ. σ. 1141. Becker II, σ. 331. συνηθέστερον εἶνε τὸ ὄνομα «τραγήματα», ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς παροιμίας «ἐκ τραγημάτων τὴν εὐωχίαν» «ἐπὶ τῶν ἀπὸ τῶν ἡττόνων τὰ μείζω θαυμαζόντων» Σχ. Ἀριστοφ. Πλ. 190. 4) Ἐντεῦθεν «ψυχραὶ τράπεζαι» ἴδ. ἀνωτ. σ. 62, σημ. 1. 5) ἴδ. ἀνωτ. σ. 15. σημ. 5. 6) Meineke III σ. 409 = Ἀθην. ΙΔ, σ. 642c πρβλ. τὸν αὐτὸν κωμικόν, ἐν «Ὁμοίᾳ» «οὐδὲ φιλόδειπνός εἰμι μὰ τὸν Ἀσκληπιόν, τραγήμασι δὲ χαίρω μᾶλλον». Mein ἔ. ἀ. σ. 458 = Ἀθην. ἔ. ἀ. 642d.

7) Ἡ λέξις «δαὶς» εἶνε κοινὴ καὶ γενικὴ ἐκφράζουσα ὅ,τι καὶ τὸ «δεῖπνον»·

πόσιον» ἢ «πότος»[1]), κατὰ πρῶτον παρὰ Θεόγνιδι[2]) ἀπαντῶσα καὶ ἐπὶ ὅλης τῆς ἑστιάσεως γενικευθεῖσα[3]). Προϊόντος τοῦ χρόνου σημαίνει ἡ λέξις «συμπόσιον» καὶ τοὺς τῆς πόσεως κοινωνούς[4]), ἢ καὶ τὴν αἴθουσαν τῆς διασκεδάσεως[5]). Ἐπὶ τέλους δὲ πολλαὶ συγγραφαὶ τῶν παλαιῶν ὠνομάσθησαν «Συμπόσια», ὡς τὰ διασωθέντα μέχρις ἡμῶν τοῦ Πλάτ. Ξενοφ. Πλουτ. Λουκ. καὶ τὰ ἀπολεσθέντα τοῦ Ἀριστοτ. Ἐπικούρου, Ἡρωδιανοῦ, (πρβλ. Δ. Λαέρτ. V, 22, X, 119. Εὐστάθ. σ. 154, 39. Μ. Ἐτυμ. 420, 36) τοῦθ' ὅπερ ὑποδεικνύει τὴν γενικὴν χρῆσιν τῆς λέξεως· διότι ἐν αὐτοῖς γίνεται οὐ μόνον περὶ συμποσίων πολὺς λόγος ἀλλὰ καὶ περὶ δείπνων. Τοσαῦτα προειπὼν ἐν εἴδει εἰσαγωγῆς εἰς τὸ συμπόσιον μεταβαίνω ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ οἴνου. Πρὶν ἢ ἀνακαλυφθῇ τὸ δῶρον τοῦ Διονύσου, οἱ παλαιοὶ ἄνθρωποι ἔπινον ἀντὶ τούτου γάλα, καθ' ἃ οἱ ἀρχαῖοι παραδίδουσι[6]). Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι μετὰ τὴν εὕρεσιν τοῦ οἴνου, ἥτις ἐγένετο πρὸ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, οὗτος κατέλαβε τὴν πρώτην θέσιν μεταξὺ τῶν ποτῶν.

ἡ δὲ εἰλαπίνη εἶδός τι δαιτὸς (Εὐσταθ. 1413, 28) καὶ ὁριστικώτερον εὐωχία πολυτελὴς (Εὐστ. 1413, 1) ἢ θυσία λαμπροτέρα (1119, 11) πρὸς διάκρισιν τοῦ «ἐράνου» ἑτέρου εἴδους τῆς «δαιτὸς» εὐτελοῦς εὐωχίας. Ἡ λ. «εἰλαπίνη» εἶνε κατ' ἐναλλαγὴν τῶν στοιχείων παρὰ τὸ εἶλας καὶ θοίνη. Μ. Ἐτυμ. σ. 298, 11, Curtius Grundz. d. Gr. Etym. σ. 7(4). Κατὰ τὸν Fieck «Wörterb. d. indogerm. Spr.» εἶνε ἀντὶ τοῦ ἐ-ϝλαπ-ίνη πρβλ. λατ. volup-volupe-voluptas. 1) «ποτὸς» τὸ πινόμενον, «πότος» δὲ τὸ συμπόσιον, Σουΐδας ἐν λ. 2) 495. «εἰς τὸ μέσον φωνεῦντες ὁμῶς ἑνὶ καὶ συνάπασιν· χοὕτως συμπόσιον γίνεται οὐκ ἄχαρι». 3) ἴδ. ἀνωτ. σ. 4. Εὐστάθ. σ. 1105, 25. 1421, 37. 1730, 58. 4) Πλουτ. «ἑπτὰ σοφ. συμπ» 14. σ. 157d. Συμπ. Πρ. VII, 6, 2. 707d. 5) Ἀθην. Ε, σ. 196Β. 205 c-d. Πολυδ. VI, 7. Λουκ. Θεῶν Δ. 24, 1. «σαίρειν τὸ συμπόσιον» Ἀληθ. ἱστορ. Β. 14. Ἡσύχ. τόπος εὐωχίας καὶ διασκεδάσεως. Τὸ παράδειγμα τοῦ Passow ἐκ τῆς Κ. Παιδ. τ. Ξενοφ. VIII, 8, 10. «ἦν δ' αὐτοῖς (Πέρσαις) νόμιμον μηδὲ προχοΐδας εἰσφέρεσθαι εἰς τὰ συμπόσια» ἀμφιβάλλω πολύ, ἐὰν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ἀπόδειξιν ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ξενοφ. ἡ λ. συμπόσιον ἐτίθετο ἐπὶ τῆς αἰθούσης, ὡς μετὰ ταῦτα. 6) «Οἱ γὰρ παλαιοὶ ἐγαλακτοτρόφουν, πρὶν εὑρεθῆναι τὸν Διονυσιακὸν καρπόν». Μ. Ἐτυμ. σ. 618, 28. Cramer Anecd. Oxon I. σ. 322. Κατ' ἀρχὰς ἦτο σύνηθες τὸ τῶν προβάτων καὶ αἰγῶν γάλα, ἐν ᾧ τὸ τῶν ἀγελάδων ἐθεωρεῖτο ὡς ἐξαίρεσις. πρβλ. Hermann § 26, 1.

Ἐπὶ Ὁμήρου δὲν ἦσαν πολλὰ εἴδη αὐτοῦ οἴνου γνωστά, ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ. Ἀναφορικῶς τοῦ χρώματος διακρίνεται ὁ ἐρυθρὸς ἢ μέλας[1]), οὗ ὑπῆρχον διάφοροι ποιότητες· ὡς κάλλιστος δύναται νὰ θεωρηθῇ ὁ λεγόμενος «γερούσιος οἶνος», ὅστις προσεφέρετο εἰς τὰ βασιλικὰ συμπόσια. Εἰς ἐκτάκτους περιστάσεις, ὅτε ἐπρόκειτο νὰ γείνῃ σύσκεψις περὶ σπουδαίων πραγμάτων προσεκάλει ὁ βασιλεὺς τοὺς *γέροντας* ἤτοι τοὺς προύχοντας τοῦ λαοῦ ἢ δημογέροντας, οἵτινες οὐ μόνον καθ' ἡλικίαν τῶν ἄλλων διέφερον, ἀλλὰ κατὰ σύνεσιν, πεῖραν πλοῦτον, κ.τ.λ., καὶ τούτοις παρεῖχε «γερουσίαν δαῖτα», καθ' ἣν ἐπίνετο ὁ «γερούσιος οἶνος»[2]). Ἡ ἀξία τούτου συνίστατο μόνον εἰς τὴν παλαιότητά του· οὕτως ἡ γραῖα Εὐρύκλεια φυλάττει ἐπὶ πολλὰ ἔτη διὰ τὸν πολυπλάνητον καὶ κακόμοιρον Ὀδυσσέα οἶνον, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Τηλέμαχος, προετοιμαζόμενος εἰς ἀποδημίαν, δὲν ζητεῖ, ἀλλ' ἐκ τοῦ μετὰ τοῦτον νοστιμοτάτου[3]). Ἡ πόσις τοῦ οἴνου ἐπὶ τῆς ὁμηρικῆς ἐποχῆς ἐγίνετο μετρίως καὶ πάντοτε μετὰ ὕδατος ἀναμεμιγμένου ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων[4]): διὸ οὐδόλως παράδοξον, ἂν οὐ μόνον οἱ ἄνδρες ἔπινον ἀλλὰ καὶ αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδία· οὕτως ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως τῶν Φαιάκων Ἀλκινόου Ναυσικάα ἐφοδιάζεται μὲ οἶνον, μέλλουσα νὰ ὑπάγῃ μετὰ τῶν φίλων της εἰς τὸν ποταμόν, ὅπως πλύνῃ[5])· ὁ δὲ παιδαγωγὸς τοῦ Ἀχιλλέως Φοῖνιξ, ὑπενθυμίζων τὴν παιδικήν του ἡλικίαν λέγει, ὅτι ἐκράτει αὐτὸν συχνὰ ἐπὶ τῶν γονάτων καὶ τῷ παρεῖχε πρὸς τῇ τροφῇ καὶ οἶνον[6]).

Ἡ ἀναλογία τῆς κράσεως δὲν εἶνε ἐντελῶς γνωστή. Τὸ «μέτρον» (γερμ. Mass), ὅπερ συχνὰ ἀναφέρεται ἐπὶ ὑγρῶν τε καὶ

---

1) Ὀδ. μ, 19. ε, 265. ὅτι μέλας = ἐρυθρὸς πρβλ. Σχολ. Ἀριστ. Πλοῦτ. 808. Τὸ παρ' Ὁμήρῳ σύνηθες ἐπίθετον τοῦ οἴνου «αἶθοψ», δηλοῖ, ὡς καὶ ἡ παραγωγὴ-αἶθος-ὤψ-ὑποδεικνύει τὸν στίλβοντα, σπινθηροβολοῦντα, ἀλλ' οὐχὶ τὸν ἐρυθρόν μεθ' οὗ συνδυάζεται ἐν τῷ πρώτῳ τῶν ἄνω δύο χωρίων.

2) Πρβλ. Ἰλ. δ, 259. Ὀδ. V, 8. Εὐστάθ. 481, 25, παρατηρεῖ ὅτι τὰ βασιλικὰ ταῦτα συμπόσια ἐγίνοντο κοινῇ δαπάνῃ, ἵνα μὴ περιέλθῃ ὁ βασιλεὺς εἰς στενοχωρίαν· ἄλλως γὰρ οὐκ ἐνεχώρει τὸν βασιλέα οἴκοθεν δαπανῶν ὡς τοὺς μὲν ἄλλους ἔχειν τὰ οἰκεῖα γέρα, αὐτὸν δὲ ἧσθαι δευόμενον». 3) «ὅτις μετὰ τὸν λαρώτατον, ὃν σὺ φυλάσσεις. . . .» Ὀδ. Β. 350.

4) Εὐσταθ. 871, 44 «αἱ πηγαὶ νύμφαι καὶ τιθῆναι τοῦ Διονύσου, ἐπεὶ τὸν οἶνον αὔξει τὸ ὕδωρ κιρνάμενον». 5) πρβλ. Ὀδ. ζ, 77, V, 57. 6) Ἰλ. ι, 489.

ξηρῶν πραγμάτων[1]), εἶνε ὡρισμένου μὲν ἀλλ' ἀγνώστου ἡμῖν μεγέθους, ἑπομένως ἄγνωστον εἶνε καὶ τὸ ποσὸν τὸ εἰς τοιοῦτον μέτρον χωροῦν. Ὁ ἐγχώριος οἶνος φαίνεται ὁ συνήθης ἐπὶ Ὁμήρου· διότι ἄλλως ἤθελον ὀνομασθῇ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ οἱ ἐξωτερικοί. Μόνον ἐν Ὀδυσσείᾳ[2]) γίνεται λόγος περὶ ξένου οἴνου ἐκ τῆς Θρᾳκικῆς πόλεως Ἰσμάρου, μὲ τὸν ὁποῖον ἐφιλοδωρήθη ὁ Ὀδυσσεύς. Ἐκτὸς τοῦ οἴνου πίνουσιν οἱ ὁμηρικοὶ ἥρωες συνήθως καὶ ἕτερον ποτὸν γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα «κυκεών»· ἦτο δὲ τοῦτο μίγμα ἢ κρᾶμα συγκείμενον ἐκ Πραμνείου οἴνου, τυροῦ αἰγείου κεκνισμένου, ἐξ ἀλφίτων καὶ μέλιτος, καὶ ἐπίνετο ὡς δυναμωτικὸν ἢ ψυκτικόν[3]).

Περὶ τοῦ Πραμνείου οἴνου ὑπάρχουσι διάφοροι γνῶμαι καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς παλαιοῖς. Οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι ὠνομάσθη οὕτως ἐκ τῆς Πράμνης, οἰνοφόρου ὄρους ἐπὶ τῆς νήσου Ἰκαρίας, ἐν ᾗ κατὰ πρῶτον ἐβλάστησεν ἡ ἄμπελος, οἱ δέ, ἐκ τῆς παλαιᾶς ἀμπέλου, τῆς πραμνίας (ἐκ τοῦ πρέμνου), ἄλλοι δ' ἐπὶ τέλους ἐπὶ τὸ γελοιότερον ἐκ τοῦ ὅτι «πραΰνει μένος ἢ παραμεμένηκε παλαιωθείς»[4]).

Ἐκ τούτων ἐξάγεται ὡς βέβαιον ὅτι ὁ πράμνειος οἶνος ἦτο λίαν δυνατὸς καὶ στυφός, τὰς ὀφρῦς συνάγων, «οὔτε γλυκύς, οὔτε παχύς, ἀλλ' αὐστηρὸς καὶ σκληρὸς καὶ δύναμιν ἔχων διαφέρουσαν»[5]).

Κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους ἐξετιμῶντο λίαν οἱ νησιωτικοὶ

1) Ἰλ. η, 471. Ὀδ. Β, 355. 2) ι, 196. Ἰσμαρικοῦ οἴνου μνημονεύει καὶ ὁ Ἀρχίλοχος, (ἀπ. 3. Bergk. II σ. 684 = Ἀθην. Α. f.) ὥστε εἶνε πιθανὸν ὅτι ἡ εἰσαγωγή του εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο συνήθης.

3) Πρβλ. Ἰλ. λ, 624, 638, 641. Ὀδ. κ, 237. ὕμν. εἰς Δήμ. 208. ἐν τῷ τελευταίῳ ἄλφιτα, ὕδωρ καὶ γλήχων (φλησκοῦνα) εἶνε τὰ συστατικά του. Ἐν Ὀδυσ. καλεῖται «σῖτος» τ. ἔ. τροφή, ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἦτο λίαν πηκτός· οὐχ ἧττον ὅμως ἐπίνετο πάντοτε. Ἡ χρῆσίς του εἶνε γνωστὴ καὶ κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους μεταξὺ τῶν χυδαίων (Θεοφρ. Χαρ. 4, 1), ὅτε καὶ ἄλλα συστατικὰ προσετέθησαν ὡς γάλα, κρόμυα ἅλας, διάφορα χόρτα, κ.τ.λ. καὶ ἐκ τοῦ περισσεύοντος εἴδους ἐλάμβανεν ἰδιαίτερον ὄνομα, ὡς ὁ ἐπ' οἴνῳ, ἐπὶ μέλιτι ἐφ' ὕδατι κ.τ.λ. Τὴν σήμερον εἶνε μεταξὺ αὐτῶν τούτων ὁ καλούμενος τουρκιστὶ «μποζᾶς» εὔχρηστος, οὗ ἡ παρασκευὴ ὁμοιάζει κατὰ πολλὰ τὸν παλαιὸν κυκεῶνα· πρβλ. Πανταζίδου Ὁμηρ. Λεξ. ἐν λ.

4) Πρβλ. Εὐστάθ. 871. Ἀθην. Α, σ. 30c. Ἀριστοφ. Ἱπ. 107. Σχ. «παρὰ τὸ ἐμμένειν καὶ μὴ ἑστάναι τὸν πίνοντα».

5) Ἀθην. ἔ. ἀ. ὁ Plinius H. N. XIV, 4, 6. παρατηρεῖ ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς ἐπο-

οἶνοι, ὧν ἡ ποιότης εἶνε περίφημος καὶ νῦν ἔτι, ἰδίως δὲ ὁ ἐκ Χίου, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν λόγων Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἀπογόνου· «ἀλλὰ καὶ νῦν ἐλευθερίως ζῶ· καὶ γὰρ ἑταίραν ἔχω τὴν καλλίστην καὶ ἀδικῶ οὐδένα καὶ πίνω χῖον οἶνον. . .»[1]· ἔπειτα ὁ τῆς Θάσου, Κῶ, Πεπαρήθου, Λέσβου, Μένδης κ.τ.λ.[2]). Ὁ Κερκυραῖος εἶνε «χαριέστατος εἰς παλαίωσιν, ὁ δὲ Ζακύνθιος καὶ Λευκάδιος, διὰ τὸ γύψον λαμβάνειν ἀδικοῦσι κεφαλήν»[3]).

Ἀναφορικῶς τοῦ χρώματος διακρίνονται τρία εἴδη· «τῶν οἴνων ὁ μὲν λευκὸς ὁ δὲ κιρρός, ὁ δὲ μέλας. . .» ἐξ ὧν κατὰ τὸν Μνησίθεον τὸν Ἀθηναῖον «ὁ μέλας ἐστὶ θρεπτικώτατος, ὁ δὲ λευκὸς οὐρητικώτατος καὶ λεπτότατος, ὁ δὲ κιρρὸς ξηρὸς καὶ τῶν σιτίων πεπτικώτερος»[4]).

Ὁ παλαιὸς οἶνος ἐφημίζετο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὅπως καὶ παρ' ἡμῖν· οὕτω λέγει ὁ Πίνδαρος Ὀλυμπ. IX, 48: «αἴνει δὲ πα-

---

χῆς του ἐφημίζετο ὁ πράμνειος οἶνος φυόμενος ἐν Σμύρνῃ. 1) Παρ' Ἀθην. Δ. σ. 167e.

2) Ὁ Θέογνις μνημονεύει καὶ τοῦ Ταϋγέτου οἴνου 883· «τοῦ πίνων ἀπὸ μὲν χαλεπὰς σκεδάσεις μελεδῶνας, θωρηχθεὶς δ' ἔσεαι πολλὸν ἐλαφροτέρως»· ὁ Λέσβιος ἐπαινεῖται ὑπὸ τῶν κωμικῶν, ὡς ὑπὸ τοῦ Ἀλέξιδος «Λεσβίου δὲ πώματος οὐκ ἔστιν ἄλλος οἶνος ἡδίων πιεῖν»· Mein. III, σ. 505 = Ἀθην. Α, 28e. πρβλ. καὶ Ἀρχέστρατον τὸν δειπνολόγον παρ' Ἀθην. ἔ. ά. σ. 29b ἔνθα καὶ ὁ Θάσιος ἐπαινεῖται «ἐὰν ᾖ πολλαῖς πρεσβεύων ἐτέων περικαλλέσιν ὥραις». Ἐπὶ Ἀριστοφ. κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Σχολ. Ἀχ. 671, δὲν ηὐδοκίμει ὁ Θάσιος παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις. Οὐχ ἧττον ἐφημίζετο καὶ ὁ μενδαῖος, ὃν καὶ αὐτοὶ οἱ θεοὶ πίνοντες «ἐνουροῦσι στρώμασιν ἐν μαλακοῖς» κατὰ τὸν Ἕρμιππον ἐν «Φορμοφόροις». Meink. II, 1. σ. 410 ἀπ. 2, Ἀθην. Α, 29e διάφοροι ροι οἶνοι. Αἰλ. Π, Ἱστ. XII. 31. 3) Εὐστάθ. σ. 1573, 24.

4) Ἀθην. Α, 32 c. Ὁ Κιρρὸς εἶνε ὑπόξανθος ὀλίγον διαφέρων τοῦ Λευκοῦ ἢ κατὰ τὸν Γαληνὸν ὁ Λευκὸς παλαιούμενος λαμβάνει τὸ ξανθὸν χρῶμα· «μηδένα τῶν παλαιουμένων οἴνων διαμένειν λευκόν, κἂν ὅτι μάλιστα κατ' ἀρχὰς ὑπάρξῃ τοιοῦτος, ἀλλ' ἀεὶ καὶ μᾶλλον ἑαυτοῦ κιρρότερον γίγνεσθαι, τελευταῖον δὲ καὶ ξανθόν» ad Hippocr. de victu. I, XV, σ. 195 κ. 621. πρβλ. Gellius N. At. XIII, 30. Εὐστάθ. σ. 862, 11. Ἀθην. Α, 26c ἔνθα πρὸς τῇ διακρίσει τούτῃ γίνεται λόγος ὅτι ὁ μέλας οἶνος παρὰ Χίοις πρῶτος ἐγένετο, οἵτινες ἔμαθον τὴν τέχνην τοῦ φυτεύειν καὶ θεραπεύειν τοιαύτας ἀμπέλους παρὰ τοῦ Οἰνοπίωνος, υἱοῦ τοῦ Διονύσου, καὶ ἔπειτα μετέδωκαν αὐτοῖς καὶ τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις. Περὶ τῶν διαφόρων ἐνεργειῶν τοῦ οἴνου πρβλ. ἐκτὸς τοῦ Ἀθηναίου ἔ. ά. καὶ Σομαβν. Σηθὶ «Σύνταγμα» σ. 75.

λαιὸν μὲν οἶνον, ἄνθεα δ' ὕμνων νεωτέρων»[1]). Οὕτως ἐπὶ τὸ κωμικώτερον λέγει καὶ ὁ Εὔβουλος· «Ἄτοπόν γε τὸν μὲν οἶνον εὐδοκιμεῖν ἀεὶ παρὰ ταῖς ἑταίραις τὸν παλαιόν, ἄνδρα δὲ μὴ τὸν παλαιὸν ἀλλὰ τὸν νεώτερον»[2]). Παραδείγματα παλαιοῦ οἴνου περισσοτέρων τῶν δέκα ἓξ ἐτῶν δὲν εὗρον· ἀλλ' ὡς ἐκ τούτου δὲν ἕπεται ὅτι ὁ δεκαεξαετὴς ἐθεωρεῖτο ὁ παλαιότατος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ὡς ὁ Becker φρονεῖ (II σ. 344) κρίνων ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀθην. ΙΓ, σ. 584 e· διότι ἐνταῦθα λαμβάνει ἀφορμὴν ἡ ἑταίρα Γνάθαινα ἐκ τοῦ ὀλίγου (μικροῦ) οἴνου τοῦ προσφερομένου αὐτῇ ὑπὸ τοῦ οἰνοχόου, καὶ κάμνει τὸ εὐφυὲς λογοπαίγνιον, ὅτι τὸ ποσὸν τοῦ οἴνου δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ· ἔπρεπε δηλ. ἀναλόγως τῶν δέκα ἓξ ἐτῶν του νὰ ἔχῃ ὑψηλότερον ἀνάστημα[3]).

Κρᾶσις οἴνων διαφόρων ποιοτήτων μνημονεύεται παρὰ Θεοφράστῳ «ἐάν τις κεράσῃ σκληρὸν καὶ εὔοσμον μαλακῷ καὶ ἀόσμῳ, καθάπερ τὸν ἡρακλεώτην καὶ τὸν ἐρυθραῖον, τοῦ μὲν τὴν μαλακότητα, τοῦ δὲ τὴν εὐοσμίαν παρεχομένου»[4]).

Ἐκτὸς τοῦ φυσικοῦ οἴνου, περὶ οὗ μέχρι τοῦδε ἐπρόκειτο, ἐπίνετο καὶ ἠρτυμένος μὲ διαφόρους οὐσίας. Ὅπως λάβῃ εὐώδη ὀσμήν, διυλίζετο διὰ διαφόρων ἀνθέων ἢ χόρτων, ὡς ῥόδων, ἴων, μύρτων, σελίνων κ.τ.λ., ἢ ἐνεβάλλοντο εἰς τὰ κεράμια ποικίλαι ἀρωματώδεις οὐσίαι ὡς ἔλαιον, μύρα καὶ καθεξῆς. Ὁ κατὰ τὸν πρῶτον τρόπον κατασκευαζόμενος καλεῖται γενικῶς ἀνθόσμιος ἢ ἀνθοσμίας[5]). Οὕτως ἐξηγοῦνται τὰ πολλὰ ἐπίθετα τοῦ οἴνου, ἀ-

---

1) Καὶ ὁ Ὅμηρος μνημονεύει «οἴνοιο παλαιοῦ ἡδυπότοιο» Ὀδυσ. Β, 340. Ὁ Εὐστάθ. 1449, 8, παρατηρεῖ ὅτι οἱ μεταγενέστεροι ἐπὶ τὸ κωμικώτερον ὠνόμασαν τὸν παλαιὸν οἶνον γέροντα, ὀδόντας οὐκ ἔχοντα, σαπρὸν ἢ σαπρίαν· (ἴσως ὅμως εἰρωνικῶς· διότι τοῦ γέροντος οἴνου οἱ ὀδόντες, ὡς γνωστόν, εἶνε πολὺ ὀξεῖς).

2) Meineke III, σ. 203 = Ἀθην. Α, 25f. πρβλ. Ἄλεξιν ἔ. ἀ. σ. 512 = Ἀθην ἔ. ἀ. καὶ Β, 36f. «οὐδὲν γ' ἔοικ' ἄνθρωπος οἴνῳ τὴν φύσιν· ὁ μὲν ἀπογηρὰς ἀηδὴς γίγνεται, οἶνον δὲ τὸν παλαιότατον σπουδάζομεν». 3) Παρὰ Θεοκρ. ἀναφέρονται οἶνοι τεσσάρων, ἑπτὰ ἐτῶν πρβλ. εἰδ. XIV, 16. VII, 147.

4) Ἀθην. Α, 32b. πρβλ. Πλουτ. Συμπ. Πρ. IV, 1, 2. σ. 661. «αἱ γὰρ ἀλλοινίαι τάχιστα μεθύσκουσι.... διὸ φεύγουσι τὸν μεμιγμένον οἶνον οἱ πίνοντες· οἱ δὲ μιγνύοντες πειρῶνται λανθάνειν, ὡς ἐπιβουλεύοντες». Becker II, 342.

5) Ἀριστοφ. Βατρ. 1150 λέγει ὁ Αἰσχύλος πρὸς τὸν Διόνυσον «Διόνυσε,

τινα καὶ ἁπλῶς ἄνευ οὐσιαστικοῦ τίθενται, ὡς ῥοδίτης, μυρτίτης σελινίτης, κυπαρίσσινος, δάφνινος κ.τ.λ.[1])

Τὸν δεύτερον τρόπον τῆς σκευασίας νοεῖ ὁ Θεόφραστος λέγων «οἱ τὰ μύρα κεραννύντες ἢ τῷ οἴνῳ ἐπιχέοντες»[2]). Εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνήκει καὶ ὁ ῥητινίτης (Διοσκορ. V, 35) τὸ ἐν Ἑλλάδι μέχρι τῆς σήμερον συνηθέστατον «ῥητσινάτο» (κρασί)[3]).

Ὁ οἶνος ἐμιγνύετο προσέτι καὶ μὲ μέλι ἢ ἁπλοῦν ἢ μετ' ἄλλων ἀρωμάτων, καὶ οὕτως ἀπετελεῖτο τὸ λεγόμενον οἰνόμελι[4]).

Ἐν χρήσει ἦτο καὶ ἕτερον οἰνόμελι ἀπὸ γλεύκους καλούμενον, ὅτε δηλ. ἀντὶ τοῦ οἴνου ἑψημένον γλεῦκος ἢ ἕψημα (τὴν σήμερον πετμέζι) ἀνεμιγνύετο μὲ μέλι· διότι καὶ βεβρασμένος οἶνος ἦτο εὔχρηστος, ὡς παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὁ λεγόμενος «sapa» ἢ «de frutum»[5])· ἔπειτα μὲ θαλάσσιον ὕδωρ, ἰδίως ὁ εἰς τὸ ἐξω-

---

πίνεις οἶνον οὐκ ἀνθοσμίαν». πρβλ. Σχ. «ἀνθοσμίας· ὁ εὐώδης· ἐγκειμένου τοῦ ἄνθους καὶ τῆς ὀσμῆς». Πλοῦτ. 807. Ξενοφ. Ἑλλην. VI, 2, 6. ἰδίως ὅμως ἀνθοσμίας ἦτον ἡδύς τις οἶνος, οὗ τὴν σκευασίαν ἀναφέρει Φανίας ὁ Ἐρέσιος παρ' Ἀθην. ἔ. ἀ. σ. 31b. Ὁ δὲ Σαυΐδας ἐν λ. παραδίδει ὅτι οὕτως ὠνομάσθη ἀπὸ τόπου Ἀνθοσμίου ἢ ἀπὸ εἴδους ἀμπέλου.

1) Διοσκορίδης ἐν V. Βιβλ. Becker II, 343. 2) Περὶ ὀσμῆς 8. πρβλ. καὶ 9. «ἡδύνειν βουλόμενοι τὴν γεῦσιν οἷον ὡς οἱ τὰ μύρα τοῖς οἴνοις ἐπιχέοντες ἢ τὰ ἀρώματα ἐμβάλλοντες». πρβλ. προσέτι Λουκ. Νιγρίν. 31. Αἰλ. Π. Ἱστ. XII, 31: «τί δέ; οὐκ ἐκεῖνο ταῖς Ἕλλησι τρυφῆς ἀπόδειξις ἦ, μύρῳ γὰρ οἶνον μιγνύντες οὕτως ἔπινον, καὶ ὑπερησπάζοντο τὴν τοιαύτην κρᾶσιν. Καὶ ἐκαλεῖτο ὁ οἶνος Μυρίνης». Ἀθην. Β. σ. 66. Becker. ἔ. ἀ. 3) Πρβλ. Wyse, an excursion in the Reloponess, I, σ. 142. κ. ἑξ. Stark. § 26, σημ. 8.

4) π. Ἀθην. Α, 32 λέγει ὁ Θεόφρ. περὶ τοῦ θαυμαστοῦ τὴν ἡδονὴν καὶ ἐν τῷ πρυτανείῳ ἐν Θάσῳ διδομένου «ἠρτυμένος γάρ ἐστιν· ἐμβάλλουσι γὰρ εἰς τὰ κεράμια σταῖς μέλιτι φυράσαντες . . .». Διοσκορ. V, 16. Γεωπ. VIII. 25.

5) Οἶνος ἄπυρος καὶ οἶνος ἑφθὸς «Εὐστάθ. σ. 1300, 9. Ἀθην. Α, 31d. Πολυδ. VI, 17»· «μελίκρατον τὸ νῦν οἰνόμελι· ἢ πού δὲ καὶ τὸ νῦν ἕψημα ὀνομαζόμενον, ὅπερ ἐστιν οἶνος εἰς γλυκύτητα ἐξηψημένος». Πρβλ. Κοραῆ σημ. εἰς τὴν ἔκδ. Γαλην. καὶ Ξενοκρ. σ. 211. Becker «Gallus». III, 295. ἕψημα εἶνε ὁ βραζόμενος γλυκὺς οἶνος, μέχρις οὗ ἐλαττωθῇ κατὰ ἓν τρίτον πρβλ. Ἱπποκρ. 359. 6. Ἐλέγετο δὲ καὶ γλυκὺ ἢ γλεῦκος ἡψημένον. Σχ. Πλατ. Πολιτ. V, 455c «ἕψημα δέ ἐστιν ὃ ἔνιοι ἔραιον(ξ) καλοῦσιν, οἱ δὲ γλυκύ». Ἐν Ἀττικῇ ἰδίως ἐκαλεῖτο «σίραιον». Ἀριστοφ. Σφηκ. 878. καὶ Σχολ. Μοῖρ. σ. 208, 35 Bekker. ἴσως οὕτως ἀναγνωστέον τὸν ἔραιον τοῦ Σχολ. τ. Πλάτ. ὁ πολὺ τοιοῦτον ἕψημα ἔχων οἶνος ἐκαλεῖτο γλεῦξις ἢ γλύξις. Εὐσταθ. 1385, 15. Ἀθην. Α, 31a. Δ. Λαέρτ. IV. 20.

τερικὸν ἐν ἀσκοῖς ἀποστελλόμενος[1]), ἀλλ' ὡς φαίνεται δὲν ἐγίνετο πολλὴ χρῆσις τοιαύτης κράσεως ἐν τοῖς συμποσίοις.

Ὡς πολύτιμος οἶνος ἐθεωρεῖτο ὁ ἐκ τοῦ ληνοῦ ῥέων πρὶν ἢ πατηθῶσιν τὰ σταφύλια, ἰδιαιτέρως *πρόουρον*, *πρότροπος*, *γλεύκους* (ὅθεν τὸ λατ. **protropum vinum**) ἢ καὶ *πρόχωμα* καλούμενος[2])· ἀπεναντίας δὲ ὁ δευτερίας οἶνος (τὴν σήμερον λάγγερας) τ. ἔ. ὁ δεύτερος οἶνος, ἀφ' οὗ τὰ στέμφυλα πατηθῶσι καλῶς καὶ περιχυθῶσι μὲ ὕδωρ, ἦτο προωρισμένος δι' ὑπηρέτας καὶ ἐργάτας[3]). Ἐκλεκτὸς οἶνος ἦτο καὶ ὁ *καπνίας* ἢ ἀπὸ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ καπνίου ἀμπέλου[4]) οὕτως ὀνομαζόμενος, ἤ, ὅπερ τὸ πιθανώτερον ἐκ τοῦ ὅτι ἐκαπνίζετο ἐπὶ πολὺν χρόνον, καὶ ἐν τῷ καπνῷ ἐπαλαιοῦτο[5])· ὁ δὲ *αὐτίτης*[6]) διαφόρως ἐξηγεῖται κατὰ τὸν Γαληνὸν εἶνε ὁ αὐτέτης δηλ. ἐφετινός, κατὰ τὸν Πολυδ.[7]) ὁ ἐπιχώριος, αὐθιγενής, τ. ἔ. ἐντόπιος, καὶ τέλος κατὰ τὸν Ἐρωτιανὸν[8]) ὁ ἀπαράχυτος ἤτοι ὁ ἄμικτος ἄδολος.

Ἅπαντες οἱ οἶνοι, περὶ ὧν μέχρι τοῦδε ἐγένετο λόγος, πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐντόπιοι· διότι οἱ ξένοι καὶ ἰδίως οἱ ἐξ Ἰταλίας κατὰ τοὺς μετέπειτα χρόνους μετεκομίζοντο εἰς τὴν Ἑλλάδα[9]). Τῷ ὄντι ἡ ἑλληνικὴ χώρα, σχεδὸν πανταχοῦ ἀλλ' ἰδίως

---

1) Τεθαλαττωμένος οἶνος· Ἀθην. Α, 26b. Εὐστάθ. 871, 35 «οἱ ἐπιμελέστερον τεθαλαττωμένοι οἶνοι ἀκραίπαλοί τε εἰσὶν καὶ κοιλίαν λύουσι». ἀμφότεροι σχετίζουσι τὴν φυγὴν τοῦ Διονύσου εἰς τὴν θάλασσαν μὲ τὴν κρᾶσιν ταύτην· πλειότ. χωρ. ἴδ. Hermann. § 26. σημ. 12.

2) Ἡσύχ. «πρόουρον τὸ ἀπόσταγμα τῆς σταφυλῆς πρὶν πατηθῇ». ἐλέγ. προσέτι ψύττα ὁ αὐτὸς ἐν λ. Hermann καὶ Stark. § 26, σημ. 11.

3) Νικοφῶν ἐν «Χειρογάστορσι». Δευτέριος οἶνος. π. Meineke II, 2 σ. 853. Ἀντιαττικσ. σ. 89, 28. Παρὰ Πολυδ. VI, 17 καλεῖται ὁ δευτερίας τρυγηφάνιος. VII, 151 «τὸ δ' ἐκ τῶν στεμφύλων πιεσθέντων ἀπορρεῦσαν τρυγηφάνιον». ὡς φαῦλοι οἶνοι ἀναφέρονται προσέτι ὁ ἀμφίας (Ἀθην. Α, 31e. Σουΐδ. = μέτριος), ὁ ἐξεστηκὼς ἢ τροπίας, ἐκτροπίας δηλ. ὁ ἐκτροπὴν παθὼν (κομμένος), Ἀλκίφρ. Ι, 20, Φώτ. 606, 20. Σουΐδας παρὰ Πολυδ. ἐντροπίας (VI, 17), ὁ ὀξίνης, ἢ ὀξώδης.

4) Σχ. Ἀριστοφ. Σφηκ. 151. Ἀθην. Α, 31e. Σουΐδας ἐν λ. 5) Γαλην. τ. 13. σ. 870 κ. ἑξ. διὸ ὑπὸ τοῦ Φωτίου σ. 130, 24, κεκαπνισμένος καλεῖται.

6) Ἀθην. ἔ. ἀ. Ἱπποκρ. de morb. 3. σ. 161, 40. 7) VI, 18. καὶ Σουΐδ. ἐν λ. 8) Voc. Hipp. σ. 130, παρὰ Meineke II, 2, σ. 867.

9) Πολυδ. VI. 16. «οὔπω γὰρ ᾔδεσαν οἱ παλαιοὶ τὸν Ἰταλιώτην ἀκριβῶς, ἐπεὶ οὐκ ἔστιν ὅν τινα ἂν τούτου προὔθεσαν». Πρῶτον ἐπὶ Γαληνοῦ (παρ. Ἀθην. Α, 26) ἀναφέρεται ὁ τοιοῦτος· πρβλ. Becker. II, 341.

ἐν ταῖς νήσοις ὅπως νῦν, οὕτω καὶ πάλαι παρῆγεν ἐν ἀφθονίᾳ τὸν Διονυσιακὸν καρπόν, οὕτως ὥστε ὁ οἶνος οὐ μόνον εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐπήρκει, ἀλλὰ καὶ τὸ σπουδαιότερον τῶν ἐξαγωγίμων προϊόντων ἀπετέλει[1]). Ἡ ἀφθονία συνεπάγεται τὴν εὐθηνίαν[2]), καὶ οὕτως εὐκόλως ἐξηγεῖται τὸ γεγονός, ὅτι πάντες οἱ ἀρχαῖοι, πλούσιοί τε καὶ πένητες, ἄρχοντές τε καὶ δοῦλοι, μὴ ἐξαιρουμένου καὶ τοῦ γυναικείου φύλου, ηὔφραινον συχνὰ τὴν καρδίαν διὰ τοῦ θείου τούτου δώρου· διότι ἄλλως δὲν ἤθελεν εἶναι ὁ οἶνος προσιτὸς εἰς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος «ἡ πενίη αἰεί ποτε σύντροφός ἐστιν» κατὰ τὸν Ἡρόδοτον[3]· διόλου παράδοξον λοιπόν, ἐὰν ἀνέκαθεν ὁ οἶνος ἐνομίζετο ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ εἰς διατήρησιν τῆς ὑγείας καὶ φαιδρὰν τοῦ βίου ἀπόλαυσιν, ἦτον ἀπαραίτητος ἐπὶ πάσης τραπέζης, καὶ ἐὰν ἐπὶ τῶν μυθικῶν ἔτι χρόνων ὑπῆρχεν ἡ δοξασία ὅτι δίκαιοι ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὅσιοι, εἰς τὸν Ἅδην κατερχόμενοι, διῆγον τὸν ἅπαντα χρόνον ἐν συμποσίῳ μεθύοντες «ἡγησάμενοι κάλλιστον ἀρετῆς μισθὸν μέθην αἰώνιον»[4]), ἀπαραλλάκτως ὅπως τὴν σήμερον πιστεύεται παρὰ τῷ τουρκικῷ λαῷ, ὅτι οἱ πιστοὶ μετὰ τὸν θάνατον θέλουσιν ἀπολαύσει ἀχορτάστως τὸ περίφημον ἐθνικὸν «πιλάφ», ἐξ οὗ ὁλόκληροι λόφοι πεποιημένοι θέλουσιν εἶναι ἐν τῷ παραδείσῳ αἰωνίως εἰς τὴν διάθεσίν των.

Ἀλλ' ἐκ τοῦ μυθικοῦ τούτου ἀνεκδότου δὲν πρέπει νὰ παρασυρθῇ τις καὶ νὰ νομίσῃ ὅτι, ἐπειδὴ ἡ οἰνοποσία ἦτο γενική, ἕπεται ὅτι οἱ προπάτορες ἡμῶν τὸν πλεῖστον τοῦ βίου διῆγον ἐν μέθῃ καὶ κραιπάλῃ. Μετὰ βεβαιότητος δύναταί τις ἀπεναντίας νὰ διϊσχυρίζηται ὅτι ἀναλόγως τῆς γενικῆς ταύτης χρήσεως δὲν ἀπαντῶσι πολλὰ παραδείγματα ἐσχάτης μέθης ἐν τοῖς ἀρχαίοις συγγράμμασι[5]). Ὁ κύριος σκοπὸς τῶν συμποσίων, εἰς ὧν τὴν συγκρότησιν ἐπαρουσιάζοντο συχνὰ εὐκαιρίαι, ὡς εἴδομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, δὲν ἦτο ἡ μέχρι κραιπάλης τοῦ οἴνου ἀπόλαυσις, ἀλλ' ἡ «διὰ λόγων συνουσία», ἥτις φυσικῶς τότε τέρπει καὶ ψυχαγωγεῖ, ὅταν ὁ οἶνος μετρίως πινόμενος τανύῃ τὰς ψυχὰς τῶν εὐωχουμένων εἰς εὐθυμίαν καὶ λυρικὴν διάθεσιν. Ὅπως ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων τὰ «κλέα ἀνδρῶν» ἤτοι ἡ ἀπαγγελία τῶν

1) Πρβλ. Δημοσθ. «πρὸς Λάκριτον» 35. σ. 935. 2) πρβλ. Böckh. Staatshaush. M. I, σ. 87, 137. 3) VII, 102. 4) Πλάτ Πολιτ. II, σ. 363d.
5) Πρβλ. Hermann. §. 26. σελ. 202.

ἡρωϊκῶν κατορθωμάτων μετὰ μουσικῆς συνοδείας ὑπὸ τοῦ θείου ἀοιδοῦ εἶνε τὸ ἄρτυμα τοῦ δείπνου, οὕτως ἐπὶ τῶν κλασικῶν χρόνων[1]) ἡ ἀπαγγελία ἐπικῶν ποιημάτων καὶ ἐλεγειῶν, αἱ αὐτοσχέδιοι ὁμιλίαι τῶν συνδαιτυμόνων, ἰδίως δὲ τὰ *παροίνια* λεγόμενα ᾄσματα ἢ *σκόλια*, ἔπειτα αἱ διάφοροι τερπναὶ καὶ εὐφυεῖς παιδιαί, αἱ λύσεις αἰνιγμάτων καὶ γρίφων, περὶ ὧν ἐν τῷ προσεχεῖ κεφαλαίῳ γενήσεται λόγος, ἀποτελοῦσι τὸν πυρῆνα οὕτως εἰπεῖν τῆς συμποσιακῆς συναναστροφῆς τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων. Ταῦτα πάντα περιβάλλουσι τὰ ἀρχαῖα συμπόσια τοσαύτην χάριν καὶ λαμπρότητα, ὅση παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ τοῦ κόσμου ἔθνει ἱστορεῖται.

Ἔπειτα ἐκτὸς τούτων, ἐγνώριζεν ὁ ἀρχαῖος Ἕλλην ἓν φρόνιμον καὶ σωτήριον μέσον, ὅπερ εἶνε ἄξιον μιμήσεως καὶ ὑπὸ τοῦ σημερινοῦ· ὁ οἶνος δηλ. δὲν ἐπίνετο ἄκρατος ἀλλὰ πάντοτε μετὰ ὕδατος ἀναμεμιγμένος. Ἡ ἀκρατοποσία ἐθεωρεῖτο ὡς βαρβαρικὸν ἔθιμον, διὸ ὁ Ἀνακρέων ἀναφωνεῖ

«Ἄγε δηὖτε μηκέθ' οὕτω
πατάγῳ τε κἀλαλητῷ
Σκυθικὴν πόσιν παρ' οἴνῳ
μελετῶμεν, ἀλλὰ καλοῖς
ὑποπίνοντες ἐν ὕμνοις»[2]).

οὕτω καὶ ὁ Παρμένων

«Ἀνὴρ γὰρ ἕλκων οἶνον ὡς ὕδωρ ἵππος
σκυθιστὶ φωνεῖ, κοὐδὲ κόππα γιγνώσκων
. . . .
κεῖται δ' ἄναυδος ἐν πίθῳ κολυμβήσας
κάθυπνος, ὡς μήκωνα φάρμακον πίνων»[3]).

Γνωστὸν εἶνε τὸ διήγημα τοῦ Ἡροδότου[4]) ὅτι ὁ βασιλεὺς τῶν

---

1) Κατὰ τὸν 6ον αἰῶνα π. Χ. ὁ ἐλεγειοποιὸς Ξενοφάνης ἐν τῷ αὐτῷ ἀποσπ. οὗ μέρος κατεχωρίσθη ἀνωτέρω (σ. 81) ἀποκλείει ὁλοτελῶς τὰ ὁμηρικὰ «κλέα ἀνδρῶν» ἐκ τοῦ συμποσίου ὡς ἀναρμόδια καὶ «πλάσματα τῶν προτέρων», ἀποστρέφεται μὲν τὰς μάχας τῶν Τιτάνων Γιγάντων καὶ Κενταύρων «τοῖς οὐδὲν χρηστὸν ἔνεστιν», ἀλλ' ἀντὶ τούτων ἐπιθυμεῖ ὅπως τὰ γενναῖα κατορθώματα τῆς ἱστορικῆς ἐποχῆς ὦσι τὸ θέμα τῆς ἀπαγγελίας, πρβ. Hug. ἔ. ἀ. ἐν Εἰσαγ. XII.

2) Bergk. III, σ. 1027 ἀπ. 64. = Ἀθην. I, σ. 427. πρβλ. Πλάτ. Νόμ. I, σ. 637ε. Αἰλ. II, Ἱστ. II. 41. «Σκυθῶν γὰρ ἴδιον τὸ πίνειν ἄκρατον». 3) π. Bergk «Anthol. lyr.» 2. ἔκδ. σ. 220. 4) VI, 84.

Σπαρτιατῶν Κλεομένης κατέστη μανιώδης μαθὼν παρὰ τῶν Σκυθῶν τὴν ἀκρατοποσίαν· ἐντεῦθεν δὲ οἱ Σπαρτιᾶται, ὅταν θέλωσι νὰ πίωσιν ἀκρατέστερον «ἐπισκύθισον» λέγουσι. Ὅτι ὁ οἶνος δὲν ἐπίνετο εἰμὴ μόνον κεκραμένος φαίνεται προσέτι ἐκ τοῦ ἐπιθέτου «ὑδαρής», ὅπερ τίθεται καὶ ἁπλῶς καθ' ἑαυτό, ὡς παρ' Ἀθηναίῳ «εἶτα ποτήριον ἐν ἑκάστῃ τραπέζῃ παρατίθεται κεκραμένου ὑδαροῦς»[1]. Ἄλλος λόγος, δι' ὃν ὁ ἀρχαῖος σπανίως ὑπέπιπτεν εἰς βαρεῖαν μέθην εἶνε ὅτι ἡ εἰς τὰ καπηλεῖα φοίτησις καὶ μάλιστα ἡ οἰνοποσία ἐν καιρῷ τῆς ἡμέρας ἐνομίζετο ὡς ἀγενὴς πρᾶξις[2]). Οὕτως ἐξηγεῖται ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τῶν κλασ. χρόνων δὲν ἀποκαλεῖται «μέθυσος» ἀλλὰ «μεθυστικὸς» τ. ἔ. ῥοπήν τινα πρὸς μέθην ἔχων[3]), ἐν ᾧ μὲ τὸ πρῶτον ἐπίθετον ἐκοσμοῦντο ἐκεῖναι τῶν γυναικῶν, ὅσαι ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ ἐτέλουν τὰ ὄργια τοῦ Βάκχου[4]).

Ταύτας ἐννοεῖ ὁ κωμικὸς ἀναφωνῶν

«ὦ θερμόταται γυναῖκες, ὦ ποτίσταται,
κἀκ παντὸς ὑμεῖς μηχανώμεναι πιεῖν,
ὦ μέγα καπήλοις ἀγαθόν, ἡμῖν δ' αὖ κακόν·
κακὸν δὲ καὶ τοῖς σκευαρίοις καὶ τῇ κρόκῃ»[5]).

---

1) Δ, σ. 143c. Ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ἡ μεταφορ. τῆς λ. χρῆσις ὡς παρ' Αἰσχ. Ἀγ. 798 ὑδαρὴς φιλία = νενοθευμένη, προσπεποιημένη· παρ' Ἀριστοτ. Πολ. II, 4 «ὑδαρὴς φιλότης», ποιητ. XXVII, 13, «μῦθος ὑδαρής», παρὰ Δ. Ἁλικ. 659, 12 «χαρακτὴρ ὑδαρής» παρά Κλ. Ἀλεξ. 184· «τὸ ὑδαρὲς τοῦ φρονήματος».

2) Ἰσοκρ. Ἀρειοπ. 18 σ. 149d. «ἐν καπηλείῳ δὲ φαγεῖν ἢ πιεῖν οὐδεὶς οὐδ' ἂν οἰκέτης ἐπιεικὴς ἐτόλμησεν». Ὁ Δημοσθ. αἰσχύνεται νὰ ὑπάγῃ εἰς καπηλεῖον. Αἰλ. Π. Ἱστ. IX, 19. Δημοσθ. «κατὰ Κόνωνος»· 3 σ. 1257 «ἔπινον ἑκάστοτε οὗτοι (οἱ Κόνωνος υἱεῖς) τὴν ἡμέραν, ἐπειδὴ τάχιστα ἀριστήσαιαν, ὅλην».

3) Πρβλ. Lobeck. ad Phryn. σ. 151. Meineke «Menander» σ. 27. Κατὰ τοὺς μεταγ. χρόνους ὡς ἐπὶ Μενάνδρου τίθεται ἡ λ. «μέθυσος» καὶ ἐπὶ ἀνδρός· οὕτω λέγει οὗτος ἐν Ἀρρηφόρῳ ἢ Αὐλητρίδι «πάντας μεθύσους τοὺς ἐμπόρους ποιεῖ τὸ Βυζάντιον». Mein. IV, σ. 88 = Ἀθην. I, σ. 442d. πρβλ. Λουκ. Τίμ. 55. Πλουτ. Βροῦτ. 5. κ. ἀλ.

4) Πρβλ. Ἀριστοφ. Νεφ. 555. Σφηκ. 1402. Ἀθήν. ΙΑ, σ. 481b «ὅτι μεγάλοις ποτηρίοις ἐχρῶντο αἱ γυναῖκες ὁ Φερεκράτης εἴρηκεν ἐν Τυραννίδι διὰ τούτων» . . . . «εἶθ' ὅταν τὸν οἶνον αὐτὰς αἰτιώμεθ' ἐκπιεῖν, λοιδοροῦνται κώμνύουσι μὴ 'κπιεῖν ἀλλ' ἢ μίαν· ἡ δὲ κρείττων ἡ μί' ἐστὶ χιλίων ποτηρίων» Mein. II, 1 σ. 324. «ὅτι δὲ φίλοινον τὸ τῶν γυναικῶν γένος κοινόν». Ἀθην. I, σ. 440e. 5) Ἀριστοφ. Θεσμοφ. 735, πρβλ. Σουΐδ. ἐν λ. θερ-

Ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἕπεται ὅτι ἡ οἰνοποσία τῶν ἀρχαίων Ἑλληνίδων ἦτο ὑπερτέρα τῆς τῶν ἀνδρῶν. Ἡ ἀσθενὴς τῆς γυναικὸς κρᾶσις καὶ ἡ τῶν αἰσθημάτων αὐτῆς λεπτότης εἶνε ἀποχρῶντες λόγοι ὅπως κατανοήσωμεν ὅτι, ὁσάκις αὕτη ἐλάμβανε μέρος ἐν τοῖς συμποσίοις, ἐξώκελλεν εὐκολώτερον καὶ ταχύτερον τοῦ ἀνδρὸς εἰς παροινίας· «λαθεῖν δ' ἐστιν ἀδύνατον τὴν γυναῖκα πιοῦσαν οἶνον· πρῶτον μὲν γὰρ οὐδ' ἔχει οἴνου κυρείαν ἡ γυνή· πρὸς δὲ τούτοις φιλεῖν δεῖ τοὺς συγγενεῖς τοὺς ἑαυτῆς καὶ τοὺς τοῦ ἀνδρὸς ἕως ἐξανεψίων κ.τ.λ.» (Ἀθην. I. σ. 440f).

Ὁ οἶνος ἐπίνετο, ὡς εἴδομεν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κεκραμένος, καὶ ὡς τοιοῦτος πρέπει νὰ νοηθῇ παντοῦ ὅπου ἀναφέρεται, ἐκτὸς ἐὰν προσδιορισθῇ διὰ τοῦ ἐπιθέτου «ἄκρατος»[1]). Τὸ ἔθιμον εἶνε παλαιότατον ἐπικρατῆσαν μέχρι τῶν Μακεδονικῶν χρόνων· οὕτως ἱστορεῖται ὑπὸ τοῦ Φιλοχόρου[2]) ὅτι ὁ τῶν Ἀθηναίων βασιλεὺς Ἀμφικτύων ἔμαθε πρῶτος τὴν κρᾶσιν παρὰ τοῦ θεοῦ Διονύσου. Ἡ κρᾶσις ἐγίνετο ἐν μεγάλῳ ἀγγείῳ ἕνεκα τούτου κρατῆρι κληθέντι· ἀλλὰ πρὶν ἢ γείνῃ αὕτη, ἐκαθαρίζετο προηγουμένως ὁ οἶνος ἀπὸ τῆς τρυγὸς (ὑποστάθμης) ἤτοι διηθεῖτο· ὁ τοιοῦτος ἐλέγετο τότε *ἠθημένος* ἢ *σακκίας*, *σακτὸς* ἴσως, διότι διυλίζετο διὰ σάκκου τινός[3]). Τὸ ὄργανον καλεῖται κατὰ τὸν Πολυδ. *ὑλιστὴρ* καὶ *τρύγοιπος* (τρὺξ - ἶπος = πίεσις τ. ἔ. δι' οὗ ἐπιέζετο ἡ ὑποστάθμη, τὸ *κατακάτι*)[4]), ἀλλὰ καὶ ἁπλῶς *ἠθμός*, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Φερεκράτους:

μόταται· πλειότ. χωρ. Stephani. Compte-rendu. 1869. σ. 168. Ἐν Μασσαλίᾳ καὶ Μιλήτῳ νόμος ὑπῆρχε «γυναῖκας μὴ ὁμιλεῖν οἴνῳ ἀλλ' ὑδροποτεῖν» Αἰλ. Π. Ἱστ. II, Ἀθην. I, 429 A.

1) Πλουτ. «Γαμ. Παραγγέλματα» 20, σ. 140f «ὥσπερ τὸ κρᾶμα καίτοι ὕδατος μετέχον πλείονος, οἶνον καλοῦμεν, οὕτω τὴν οὐσίαν δεῖ καὶ τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρὸς λέγεσθαι, κἂν ἡ γυνὴ πλέω συμβάληται» πρβλ. Becker II, 349. Ὁ ἄκρατος (τὴν σήμερον τὸ ἄκρατον, δηλ. κρασὶ) καλεῖται προσέτι «καθαρὸς» (ἐν ἐπιγρ. Rangabe, Antiqu. Hell. ἀρ. 349, 12) ἢ «χάλις» ἀναμφιβόλως ἀπὸ τοῦ χαλάω· διὸ ἐντεῦθεν «χάλις» ὀνομάζεται παρ' Ἡσυχ. «ὁ μεμηνὼς καὶ τὰς φρένας κεχαλασμένος» πρβλ. Ἱππῶν. π. Bergk II, σ. 772, ἀπ. 73. «ὀλίγα φρονοῦσιν οἱ χάλιν πεπωκότες». Σχολ. Λυκοφρ. 579. σ. 685. Εὐστάθ. 1471, 2, 3. «χαλιμὰς γυνὴ ἡ ὑπὸ μέθης κεχαλασμένη τὸ σῶμα». 2) π. Ἀθην. II, 38c «διὸ καὶ ὀρθοὺς γενέσθαι τοὺς ἀνθρώπους οὕτω πίνοντας πρότερον ὑπὸ τοῦ ἀκράτου καμπτομένους κ.τ.λ.» πρβλ. Εὐσταθ. 1815, 60. 3) Πλουτ. Συμπ. Πρ. VI, 7, 1. σ. 691 «εἰ δεῖ τὸν οἶνον ἐνδιηθεῖν» Ἀθην. A, 28e. Πολυδ. VI. 18, 19. 4) πρβλ. Σχ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 535 κ. Πλ. 1087 «τρύγοιπος δὲ λέγοιτ' ἂν

«Νυνὶ δ' ἀπονίζων τὴν κύλικα δὸς ἐμπιεῖν
ἔγχει τ' ἐπιθεὶς τὸν ἠθμόν»[1]).

Πιθανὸν εἶνε ὅτι ὁ ἠθμὸς διεκρίνετο τῶν ἄλλων ὀργάνων, καθὰ ὁ **Hermann** παρατηρεῖ[2]) κατὰ τοῦτο, καθόσον ἦτο ἐκ χαλκοῦ κατεσκευασμένος, καίτοι ὁ Πολυδεύκης[3]), ἐφ' οὗ ἴσως στηρίζεται ὁ **Hermann**, φαίνεται ὅτι διακρίνει τὸν «χαλκήλατον ἠθμόν», σκεῦος μαγειρικόν, τοῦ «ἐπικρητηριδίου». Αἱ ὀπαὶ τοῦ τοιούτου ὀργάνου ἀπετέλουν ἀνθρωπίνους μορφάς, ποικίλα σχήματα, ἄνθη ἄστρα κ.τ.λ., ὡς φαίνετι ἔκ τινων μέχρις ὑμῶν διασωθέντων[4]).

Ἐὰν ὁ οἶνος ἀνεμιγνύετο κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους καὶ μετὰ θερμοῦ ὕδατος, ὡς παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἡ λεγομ. **calda**[5]), δὲν δύναμαι ν' ἀποφανθῶ μετὰ βεβαιότητος· ὁ Πολυδεύκης εὑρίσκεται ἐν ἀπορίᾳ «εἰ παρά τινι τῶν ἀρχαίων θερμῷ χρωμένους ἐπὶ τῷ πιεῖν ἔστιν εὑρεῖν»[6]). Καὶ οὗτος μὲν ὁμιλεῖ ἁπλῶς περὶ τῆς χρήσεως θερμοῦ ὕδατος «ἐπὶ πότῳ», ὁ δὲ **Becker** ἐκφράζεται ἄνευ δισταγμοῦ τινος ὅτι ὁ οἶνος ἐκεράννυτο οὐ μόνον μετὰ ψυχροῦ ἀλλὰ καὶ μετὰ θερμοῦ ὕδατος[7]). Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου παραθέτει μεταξὺ ἄλλων δύο χωρία ἐκ τῶν κλασσικῶν χρόνων[8]), ἅτινα δὲν φαίνονται λίαν πειστικά· διότι ἐν τῷ πρώτῳ γίνεται λόγος μόνον περὶ ὕδατος οἰκειακοῦ φρέατος (παρ' ἑαυτῷ), ἐκ δὲ τοῦ δευτέρου δὲν ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα τοῦ **Becker**, διότι δὲν ὁρίζεται τὸ εἶδος τοῦ ποτοῦ, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς τελευταίας ἐρωτήσεως. Ἐπίσης καὶ τὰ ἐπίλοιπα παραδείγματα ἐκ τῶν κωμικῶν (παρ' Ἀθην. Γ, σ. 123) δὲν ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ οἶνος ἐπίνετο κεκραμένος μὴ θερμόν, ἀλλ' ἁπλῶς ὅτι οἱ ἀρχαῖοι ἔπινον θερμὸν ὕδωρ ἐν ταῖς εὐωχίαις, ὡς ἀφ' ἑτέρου λέγεται «ἐπίστανται δὲ οἱ παλαιοὶ καὶ τὸ πάνυ ψυχρὸν ὕδωρ ἐν ταῖς προπόσεσιν». Ἀπεναντίας ὁ Στράττις λέγει ῥητῶς·

«οἶνον γὰρ πιεῖν

κυρίως, δ' οὐ τὴν ὕλην τοῦ οἴνου σακελίζομεν».

1) Meineke II, 1 σ. 270 = Ἀθην. XI, 480b. 2) Göll, II, 347. 3) X, 108.

4) Πρβλ. Krause «Angeiologie» (Halle 1854) σ. 392. 5) πρβλ. Becker Gallus III σ. 312. 6) IX 67-70. 7) II, 345.

8) Ξενοφ. Ἀπομν. III, 13, 3. «Ἄλλου δ' αὖ λέγοντος, ὅτι θερμὸν εἴη παρ' ἑαυτῷ τὸ ὕδωρ, ὃ πίνοι· Ὅταν ἄρ' ἔφη (Σωκράτης) βούλῃ θερμῷ λούσασθαι, ἕτοιμον ἔσται σοι – Ἀλλὰ ψυχρόν, ἔφη, ὥστε λούσασθαι, ἐστίν.» — Πλάτ. Πολιτ. IV, σ. 437d «οἷον δίψα ἐστὶ δίψα ἆρά γε θερμοῦ ποτοῦ ἢ ψυχροῦ, ἢ πολλοῦ ἢ ὀλίγου, ἢ καὶ ἑνὶ λόγῳ ποιοῦ τινὸς πώματος».

οὐδ' ἂν εἰς δέξαιτο θερμόν, ἀλλὰ πᾶν τοὐναντίον ψυχόμενον ἐν τῷ φρέατι καὶ χιόνι μεμιγμένον»[1]).

Τὸ μόνον χωρίον, ὅπερ δύναται νὰ ἔχῃ σημασίαν τινά, εἶνε τὸ παρ' Ἀθηναίῳ, Η, σ. 352b, ἐν ᾧ ἱστορεῖται τὸ τοῦ περιφήμου κιθαριστοῦ Στρατονίκου ἀνέκδοτον (ἀκμάσ. ἐπὶ Μ. Ἀλεξ.), «τοὺς δὲ Ῥοδίους ὁ αὐτὸς Στρατόνικος σπαταλῶνας καὶ *θερμοπότας* θεωρῶν ἔφη αὐτοὺς λευκοὺς εἶναι Κυρηναίους»· ἐὰν ἐνταῦθα δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὅτι οἱ θερμοπόται Ῥόδιοι ἔπινον οἶνον ἄκρατον θερμόν· ἄλλως πρῶτον ἐπὶ Γαληνοῦ μνημονεύεται «οἶνος θερμῷ κεκραμένος», ἐξαιρουμένου βεβαίως τοῦ κωμικοῦ Πλαύτου, ὅστις καίτοι ἑλληνικὰ ἔθιμα περιγράφει καὶ κωμῳδίας ἑλληνικὰς ἔχει ὑπ' ὄψιν, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐντελῶς ἀπηλλαγμένος τῶν ἐθίμων τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἔζη, ὅτε τὰ θερμὰ ποτὰ ἦσαν συνηθέστατα[2]).

Ἡ κρᾶσις ἐγίνετο μετὰ ψυχροῦ ὕδατος, ὅπως ἐπὶ τῶν ὁμηρικῶν οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν μετέπειτα χρόνων· κατὰ τὸ θέρος δὲ διετηρεῖτο ὁ οἶνος δροσερὸς διὰ χιόνος[3]), ἥτις ἢ εἰς τὸ ποτήριον ἑκάστου ἐνεβάλλετο ἢ ἐν μεγάλοις ἀγγείοις, ἅτινα καλοῦνται ἕνεκα τούτου *ψυκτῆρες*. Ὁ Ἀλκιβιάδης ἐν Συμπρσ. Πλάτ. σ. 213e ζητεῖ τοιοῦτον ἀγγεῖον· «ἀλλὰ φερέτω, Ἀγάθων, εἴ τι ἔστιν ἔκπωμα μέγα· μᾶλλον δὲ οὐδὲν δεῖ, ἀλλὰ φέρε, παῖ, φάναι, τὸν ψυκτῆρα ἐκεῖνον, ἰδόντα αὐτὸν πλεῖν ἢ ὀκτὼ κοτύλας χωροῦντα»[4]). Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι τὸ τοιοῦτον δροσιστικὸν μέσον δὲν ἦτο εἰς πάντας προσιτόν· διότι ἡ χιών, ὅπως καὶ τὴν σήμερον ἐν Ἀθήναις συμβαίνει, ἐπωλεῖτο, καθὰ φαίνεται ἐκ τοῦ Εὐθυκλέους

«πρῶτος μὲν οἶδεν εἰ χιών ἐστ' ὠνία»[5])·

διὸ παρὰ Ξενοφῶντι θεωρεῖται ἡ πᾶσα παρασκευὴ τῆς διὰ χιόνος

1) ἐν «ψυχασταῖς». Meineke II, 2. σ. 781 = Ἀθην. Γ, 124d.

2) Παρὰ τούτῳ ἀπαντῶσι κατὰ πρῶτον καὶ αἱ λέξεις «θερμοπώλιον», καπηλεῖον, δηλ. ἔνθα θερμὰ ποτὰ ἐπίνοντο, καὶ «θερμοποτάζειν» πρβλ. Trinum. IV, 4, 6. Curc. II, 3, 14. καὶ ἀλλαχοῦ. 3) Ἄλεξις «χιόνα πίνειν παρασκευαζόμεν» Meineke III = Ἀθην. Γ. σ. 123 f. πρβλ. καὶ 125 c. Μάχων π. Ἀθην. ΙΓ. σ. 579 f «τὴν χιόνα δ' εἰς τὸν ἄκρατον ἐνσεῖσαι λάθρα». 4) Τὸ σχῆμα τοῦ ψυκτῆρος εἶνε σχεδὸν ὅμοιον μὲ τὸ τοῦ καλάθου· πρβλ. Ἡσύχ. ἐν λ. κάλαθος. Otto Jahn «kurze Beschreibung der Vasensammlung in der Pinakothek zu München» σ. 3(2). Hermann § 20, 21. Becker II, 346 Hug. ἐν τῷ χωρ. τοῦ Πλ. σ. 164. 5) Mein. II, 2 σ. 890 = Ἀθην. δ σ. 124b.

πόσεως ὡς πολυτέλεια «ἵνα δὲ ἡδέως πίῃς, οἴνους τε πολυτελεῖς παρασκευάζῃ καὶ τοῦ θέρους χιόνα περιθέουσα ζητεῖς»[1]).

Ἡ ἀναλογία τοῦ ὕδατος πρὸς τὸν οἶνον κατὰ τὴν κρᾶσιν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ποιότητα αὐτοῦ καὶ τὴν ὄρεξιν τῶν συμποτῶν· οὕτω διακρίνεται ὁ *πολυφόρος* καὶ *ὀλιγοφόρος* οἶνος, τ. ἔ. ὁ πολλὴν ἢ ὀλίγην προσθήκην ὕδατος ἐπιδεχόμενος, ὁ δὲ μηδεμιᾶς δεόμενος καλεῖται αὐτόκρας[2]).

Συνήθως τὸ ποσὸν τοῦ ὕδατος ἦτο πλειότερον τοῦ οἴνου· διότι καὶ τὸ «ἴσον ἴσῳ» ἐνομίζετο δυνατὴ κρᾶσις καὶ μέθην φέρουσα[3]). Ἔχων τις ὑπ' ὄψιν τὰ παρ' Ἀθηναίῳ (ς, 426) μνημονευόμενα χωρία τῶν κωμικῶν, πρὸς δὲ τὸν Πλούτ.[4]) καὶ Εὐστάθιον (σ. 1624, 32 κ. ἑξ.), δύναται νὰ ἐκλάβῃ τὰς ἑξῆς ἀναλογίας ὡς τὰς συνηθεστέρας. 3: 1, 3: 2, 2: 1, 5: 3, ἐν αἷς οἱ ἡγούμενοι ἀριθμὸν δηλοῦσι τὸ ποσὸν τοῦ ὕδατος, οἱ δὲ ἑπόμενοι τὸ τοῦ οἴνου. Τὴν πρώτην τούτων συστάινει καὶ ὁ Ἡσίοδος Ἔργα κ. Ἡμ. 596:

«Τρὶς ὕδατος προχέειν, τὸ δὲ τέταρτον ἱέμεν οἴνου»·

ἀλλ' αὕτη, ὡς καὶ ἡ 2: 1, ἐνομίζετο πάντοτε ὡς ὑδαρής, βεβαίως ὑπὸ τῶν δαψιλέστερον τῷ βωμῷ τοῦ Διονύσου θυσιαζόντων, καὶ ἴσως τοιαύτην τινὰ ἀναλογίαν νοεῖ ἡ παροιμία «βατράχοις οἰνοχοεῖν», ὡς φαίνεται ἐν τοῖς ἑξῆς·

«Ἀποτ' ἐστ', ὦ Γλύκη.
Β. ὑδαρῆ' νεχεέ σοι; Α. παντάπασι μὲν οὖν ὕδωρ.
Β. τί εἰργάσω; πῶς ὦ κατάρατε δ' ἐνέχεας;
Γ. δύ' ὕδατος, ὦ μάμμη. Β. τί δ' οἴνου; Γ. τέτταρας.
Β. ἔρρ' εἰς κόρακας· βατράχοισιν οἰνοχοεῖν σε δεῖ»[5]).

---

1) Ἀπομν. II, 1, 30.

2) Πρβλ. Σχ. Ἀριστοφ. Πλ. 853. Σουΐδ. ἐν λ. πολυφόρῳ. Πλουτ. π. τ. μὴ χρᾶν ἔμμετρα νῦν τὴν Πυθίαν» 23, σ. 406· ὁ μὲν γὰρ οἶνος, ὡς ἔλεγε Χαιρήμων, τοῖς τρόποις κεράννυται τῶν πινόντων κ.τ.λ.» Πολυδ. VI. 24.

3) Πρβλ. Ἀριστοφ Πλ. 1133 καὶ Σχ. «ζωρότερον τὸ τοιοῦτον κρᾶμα», Ἀθην. 1, 426· ὁ Μνησίθεος παρ' Ἀθην. Β, 36b λέγει «ἐὰν δ' ἴσον ἴσῳ προσφέρῃ μανίαν ποιεῖ· ἐὰν δ' ἄκρατον παράλυσιν τῶν σωμάτων. 4) Συμποσ. Πρ. III, 9, 1· οὗτος παραβάλλει τὰς κράσεις τοῦ οἴνου καὶ ὕδατος πρὸς τὰς ἁρμονικὰς συμφωνίας. 5) Φερεκράτης ἐν Κοριαννοῖ. Meineke II, 1, σ. 282 = Ἀθην. 1, 430e. Νομίζω ὅτι ἡ ἑτέρα ἀνάγνωσις, δύ' οἴνου. . καὶ τέτταρας ὕδατος» ἣν ἀναφέρει ὁ Εὐστάθ. ἔ. ἀ. εἶνε ὀρθοτέρα ὁ Α εἶνε ἐκ τῶν θερμῶν θιασωτῶν τοῦ Διονύσου. Ἡ παρ. μνημονεύεται παρὰ Ζηνοβ. II, 78. Διογεν. II, 8. Ἀποστ.

Ὅτι ἡ ἀναλογία 1 : 1 ἤτοι «ἴσαν ἴσῳ» δὲν ἦτο συνήθης δηλοῦται καὶ ἐκ παροιμίας «ἢ πέντε πίνειν ἢ τρί' ἢ μὴ τέτταρα» τ. ἔ. κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Εὐσταθίου (ἔ. ἀ.) τρία καὶ δύο, ἓν καὶ δύο ἀλλὰ μὴ ἴσον-ἴσῳ.

Οὕτως ἐξηγοῦνται αἱ συνήθεις φράσεις, αἵτινες ἰδίως παρὰ τοῖς κωμικοῖς ἀπαντῶσι, «πίνειν τὸν κατὰ δύο καὶ τρεῖς» (δηλ. κυάθους) ἢ «τρεῖς πρὸς τέσσαρας» ἢ καὶ οὐδετέρως «τρία καὶ τέτταρα», κ.τ.λ.[1]). Ἡ κρᾶσις ἠδύνατο νὰ γείνῃ οὐ μόνον ἐν τῷ κρατῆρι ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ποτηρίῳ ἑκάστου τῶν συμποτῶν. Ὡς περίεργον δὲ παρατηρῶ ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπὶ τῶν παλαιοτέρων χρόνων ἐχύνετο κατὰ πρῶτον τὸ ὕδωρ καὶ ἐπὶ τούτου ὁ οἶνος ὡς φαίνεται ἐν τῷ ἀνωτέρῳ μνημονευθέντι στίχῳ τοῦ Ἡσιόδου καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς τοῦ Ξενοφάνους:

«Οὐδέ κεν ἐν κύλικι πρότερον κεράσειέ τις οἶνον
ἐγχέας, ἀλλ' ὕδωρ καὶ καθύπερθε μέθυ»[2]).

Ἀλλὰ ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ἐγίνετο τὸ ἐναντίον, καθὰ παρατηρεῖ ὁ Θεόφραστος παρ' Ἀθηναίῳ[2]) «ἐπεὶ καὶ τὰ περὶ τὴν κρᾶσιν ἐναντίως εἶχε τὸ παλαιὸν τῷ νῦν παρ' Ἕλλησιν ὑπάρχοντι· οὐ γὰρ ὕδωρ ἐπὶ τὸν οἶνον ἐπέχεον, ἀλλ' ἐπὶ τὸ ὕδωρ τὸν οἶνον, ὅπως ἐν τῷ πίνειν ὑδαρεστέρῳ χρῷντο τῷ ποτῷ κ.τ.λ.»

Ὁ οἶνος ἐκεράννυτο μετὰ ὕδατος ἐν τῷ *κρατῆρι*, μεγάλῳ ἀγγείῳ, ἐπὶ Ὁμ. μὲν μεταλλίνῳ μετὰ ταῦτα δὲ καὶ πηλίνῳ ἢ μαρμαρίνῳ, εὐρὺ τὸ στόμα καὶ ἀσφαλῆ τὴν βάσιν ἔχοντι. Ἀλλ' ὅτι καὶ πολλὰ ἄλλα τῶν ἀρχαίων ἀγγείων, ὡς ὁ ἀμφορεύς, ἡ ὑδρία, ἡ στάμνος ἠδύναντο νὰ χρησιμεύωσιν εἰς τοῦτον τὸν σκοπὸν βεβαιοῦται ἐκ τούτου ὅτι τὰ τελευταῖα ἀγγεῖα ἀναφέρονται συχνὰ ἐν τοῖς συμποσίοις ἀντὶ τοῦ κρατῆρος[3]). Τὸ ὑπόβαθρον τοῦ κρατῆρος λέγεται *ὑποκρατήριον* ἢ *ὑπόστατον*[4]), ὅπερ ἦτο πλατὺ

IV, 78· «πρὸς τοὺς ταῦτα παρέχοντας, ὧν οὐ χρήζουσιν οἱ λαμβάνοντες».

1) Ὅσοι λοιπὸν τῶν θιασωτῶν τοῦ Διονύσου ἐφοίτων εἰς τὰ καπηλεῖα ἔνθα καὶ κεκραμένος οἶνος ἐπωλεῖτο, ἀνεφώνουν πιθανῶς μόνον τοὺς ἄνω ἀριθμούς, ὡς τὴν σήμερον συνειθίζεται ἐν τοῖς καπνοπωλείοις τῶν Ἀθηνῶν τὸ 8 καὶ 2 (ἢ 4 καὶ 1) ἤτοι 8 λεπτὰ καπνὸν καὶ δύο λεπτὰ σιγαρόχαρτον. 2) Bergk. II, 479. ἀπ. 4. = Ἀθην. ΙΑ, 782.

3) Πρβλ. Krause. σ. 289. σημ. 2, τὸ σχ. τοῦ κρατῆρος πίν. II τὸ σχῆμά του ἠδύνατο νὰ ἔχῃ προσέτι ὁμοιότητά τινα μὲ τριήρη· διὸ ἔν τινι ἐπιγραφῇ καλεῖται «τριηριτικός». Ῥαγκαβ. ἔ. ἀ. ἀρ. 858, 3. 4) Πρβλ. Ῥαγκαβ. ἔ. ἀρ. 857, 16.

τρυβλίον πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ἐξ αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀντλεῖν χυνομένου οἴνου· ὡς ἰδιαίτερος τῶν Ἀττικῶν ξύλινος κρατὴρ θεωρεῖται τὸ λεγόμενον πρόαρον[1]).

Ὅμοιος τῷ κρατῆρι εἶνε ὁ ψυκτήρ, περὶ οὗ ἐγένετο λόγος ἀνωτέρω[2]), ἄλλως *ψυγεὺς* ἢ *ψυκτηρία* καλούμενος· ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐγίνετο χρῆσις ὅπως διατηρηθῇ ὁ οἶνος ψυχρός, δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστός. Κατὰ τὸν Πολυδ. ἐχύνετο ἐν αὐτῷ ὁ οἶνος, ἐν ὅσῳ ἦτο ἔτι ἄκρατος, διὸ ὑπὸ πολλῶν *ἀκρατοφόρος* ἐκαλεῖτο)[3]. Ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τούτου στηριζόμενος ὁ **Krause**[4]) ὑποθέτει ὅτι ἐπὶ τοῦ ψυκτῆρος ἐτίθετο ὁ μετάλλινος ἠθμὸς πλήρης χιόνος, δι' οὗ κατέρρεεν ὁ οἶνος ψυχρὸς εἰς τὸ ἀγγεῖον· ἀλλ' ἂν διὰ τούτου τοῦ μέσου ἠδύνατο νὰ διατηρηθῇ ἡ ψυχρότης ἐπὶ πολὺν καιρόν, φαίνεταί τοι λίαν ἀμφίβολον· πιθανωτέρα εἶνε ἡ ἑτέρα γνώμη, ὅτι ὁ ψυκτὴρ ἐπληροῦτο μὲ χιόνα καὶ ἐν αὐτῷ ἐνεβάλλοντο αἱ φιάλαι καὶ ἄλλα μικρότερα οἰνοφόρα ἀγγεῖα[5]).

Ἐκ τῶν λοιπῶν ἀγγείων τῶν ἐν τοῖς συμποσίοις χρησίμων, περὶ ὧν δὲν δύναται νὰ γείνῃ ἐκτενὴς λόγος ἐνταῦθα, ἀναφέρω μόνον τὴν *οἰνοχόην*, δι' ἧς ἠρύετο ὁ οἶνος ἐκ τοῦ κρατῆρος καὶ διενέμετο μεταξὺ τῶν συμποτῶν[6]).

Ἐπὶ πλείστων ἀρχαίων ἀγγείων, ἀναγλύφων ἢ καὶ νομισμάτων, ἅτινα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν, παρίστανται γυναῖκες ἔχουσαι ἐν τῇ μιᾷ χειρὶ οἰνοχόην ἐξ ἧς χύνουσι τὸν οἶνον εἰς ἔκπωμα διὰ τῆς ἑτέρας κρατούμενον[7]). Τὸ σχῆμα αὐτῆς καὶ μέγεθος εἶνε διάφορα· ὡς χαρακτηριστικὸν δὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἔχει μίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον κεκυρτωμένην καὶ ὑψηλὴν λαβὴν καὶ περὶ τὸ στόμα ἓν ἕως τρία χείλη κομψῶς πεπλασμένα. Τοιοῦτον σκοπὸν ἔχει καὶ ὁ χοῦς, παρ' Ὁμ. ἡ πρόχους δι' ἧς κυρίως ἐξεχέετο ὕδωρ πρὸς νίψιν τῶν χειρῶν, ἀλλὰ καὶ ὡς οἰνοχόη

---

1) Ἀθην. ΙΑ, 495.

2) Ἴδ. σ. 101. σημ. 2. 3) Π. 99. ὁ δὲ ψυκτὴρ πολυθρήλυτος, ὃν καὶ δῖνον ἐκάλουν, ἐν ᾧ ἦν ὁ ἄκρατος· οἱ πολλοὶ δὲ ἀκρατοφόρον αὐτὸν καλοῦσιν· οὐ μὴν ἔχει πυθμένα, ἀλλ' ἀστραγαλίσκους». 4) Ἐ. ἀ. σ. 299. 5) Οὕτως ὁ Zahn. Ἴδ. Hug. Πλάτ. Σ. σ. 164.

6) Πρβλ. Πολυδ. VI, 19. X, 75, ἔνθα μνημονεύονται καὶ ἄλλοι ἀρυστῆρες· ἐκ τούτων ὁ ἀ ρ ύ σ τ ι χ ο ς καλεῖται καὶ ἔ φ η β ο ς· «ἥβην γὰρ οἱ παλαιοὶ τὸ τέρπεσθαι κατὰ τὰς εὐωχίας προσηγόρευον» Σχ. Ἀριστ. Σφ. 855.

7) Ἴδ. Krause. ἔ. ἀ. σ. 383. σημ. 3.

ἀναφέρεται[2]). Τῆς οἰνοχόης μνημονεύει καὶ Ἡσίοδος Ἔργ. κ. Ἡμ. 744.

«Μηδέ ποτ' οἰνοχόην τιθέμεν κρητῆρος ὕπερθε
πινόντων· ὀλοὴ γὰρ ἐπ' αὐτῷ μοῖρα τέτυκται».

Ἡ σημασία τῆς ἀποτροπῆς ταύτης τοῦ ποιητοῦ δὲν εἶνε εὔληπτος· διὸ καὶ οἱ νεώτεροι ἑρμηνευταὶ δὲν συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους· ὁ **Göttling** ἐν τῇ ἑρμηνευτικῇ ἐκδόσει τοῦ Ἡσ. παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς «οἰνοχόη **denotat vas est vas vini non mixti cum aqua, crater vero est vas vini aqua temperati**», οὕτως ὥστε ὁ ποιητὴς συμβουλεύει νὰ μὴ προτιμήσῃ τις (ὑπερτιθέναι) τὸν ἄκρατον τοῦ κεκραμένου οἴνου. Ὁ **Becker** (Π, σ. 350) θεωρῶν τὴν γνώμην ταύτην ὡς ἐσφαλμένην (καὶ ὀρθῶς καθότι ἡ οἰνοχόη πανταχοῦ εἶνε ἀρυστήρ), νομίζει ὅτι ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Ἡσ. ὑποκρύπτεται δεισιδαιμονία τις, καθ' ἣν ἡ ἐπίθεσις τῆς οἰνοχόης ἐπὶ τοῦ κρατῆρος προοιώνιζε δυστύχημά τι[3]).

Ἡ ἀπαρίθμησις καὶ ἡ περιγραφὴ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων ἐκπωμάτων ὑπερβαίνει τὰ στενὰ ὅρια τῆς παρούσης πραγματείας. Γνωστὸν εἶνε ὅτι ἀνέκαθεν ἡ κτῆσις αὐτῶν ἐθεωρεῖτο τιμιώτη, καὶ ἕνεκα τούτου οὐχὶ ὀλίγη σπουδὴ κατεβάλλετο ὅπως παραχθῇ νεώτερόν τι καὶ τελειότερον εἰς τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ἀρχαίας τέχνης· οὕτως ἐξηγεῖται λοιπὸν τὸ ἄπειρον πλῆθος τῶν καλῶν καὶ παντοδαπῶν ποτηρίων τῆς ἀρχαιότητος, ὧν πλεῖστα ὀνόματα διέσωσεν ἡμῖν ὁ Ἀθήναιος ἐν τῷ ΙΑ. Βιβλίῳ, ἐπισυνάπτων ἐνίοτε καὶ τοῦ σχήματός τινος περιγραφὴν ὅλως ἀνεπαρκῆ. Ἐκ τούτων ἀναφέρω τὴν φιάλην καὶ κύλικα, ἅτινα εἶνε τὰ συνηθέστατα πάντων καὶ κατὰ πολὺ ὁμοιάζουσι κατὰ τὸ σχῆμα.

Ἡ φιάλη παρ' Ὁμ. εἶνε εἶδος λεβητοειδοῦς ἀγγείου ἔχουσα κατὰ

2) Ὀδ. σ. 396. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκουσιν ἡ προχοΐς, προχοΐδιον, προχύτης, ἐπίχυσις κ.τ.λ.

3) Ὁ **Krause** ἔ. ἀ. σ. 384, σημ. 6 ἀναιρῶν ἐπίσης τὴν γνώμην τοῦ **Göttling** θεωρεῖ τὴν τοῦ **Becker** ὡς ἀνεπαρκῆ εἰς ἐντελῆ κατάληψιν τοῦ χωρίου, ὑπομιμνήσκων δὲ ὅτι ἐν πολλοῖς ἀρχαίοις τάφοις εὑρέθη καὶ οἰνοχόη πρὸς τῇ λεκύθῳ μεταξὺ τῶν παρατιθεμένων τοῖς νεκροῖς ἀγγείων, ἀποφαίνεται ὅτι, ἐὰν ἡ συνήθεια ἐπεκράτει καὶ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ἡσ., ἤρκει αὕτη μόνον ὅπως ἡ ἡ οἰνοχόη ἐκληφθῇ ὡς κακὸς οἰωνός. Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νομίζω ὅτι ἦτο εὔκολον νὰ ἀποκλεισθῇ ἐντελῶς ἡ χρῆσις τῆς οἰνοχόης ἐκ τῶν συμποσίων. Πιθανωτέρα φαίνεταί μοι ἡ γνώμη τοῦ **Beoker**. πλειότ. ἐν τῇ 3ῃ ἐκδ. τοῦ **Göttling, juvante Flach**.

τὸ μέσον μικρὰν ἐξόγκωσιν, ἥτις καλεῖται *ὀμφαλός*· ἐν γένει δὲ ὁμοιάζει μὲ ἀσπίδα, διὸ Ἀριστοτέλης λέγει «οἷον εἰ ἡ φιάλη ἀσπὶς Διονύσου καὶ τὴν ἀσπίδα ἁρμόττει λέγεσθαι φιάλην Ἄρεως»[1]).

Ἡ δὲ κύλιξ διακρινομένη ἀπὸ τῆς φιάλης διὰ δύο ἀμφοτέρωθεν λαβῶν[2]), ὠνομάσθη οὕτω παρὰ τὸ «τροχῷ κυλίεσθαι» καὶ ἦτο τὸ προσφιλέστατον ἔκπωμα, διὸ *κυλικεῖον* ὠνομάζετο ἐν γένει ἡ τῶν ποτηρίων σκευοθήκη», καὶ «κυλικηγορεῖν, ὅταν ἐπὶ τῇ κύλικί τις ἀγορεύῃ»[3]). Πολλάκις συνδέεται ἡ κύλιξ μὲ τὸ ἐπίθετον «φιλοτησία». Δὲν πρέπει ὅμως νὰ νομίσῃ τις ὅτι ἡ φιλοτησία ἦτο εἶδος ποτηρίου. ὡς εὐκόλως δύναται νὰ παρασυρθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου, ὁ ὁποῖος περιέργως πως συγκαταριθμεῖ τὴν λέξιν μεταξὺ τῶν ἐκπωμάτων (ΙΑ, 501b)· ἐξ ὅσων οὗτος περὶ αὐτῆς λέγει προκύπτει ὅτι ἡ φιλοτησία ἦτο πόσις εἰς ὑγείαν φίλου τινὸς προπινομένη. Κατ' ἀρχάς, φαίνεται, ὑπῆρχεν ἡ συνήθεια ὁ προπίνων τινὶ νὰ χαρίζῃ αὐτῷ τὴν φιάλην, ἐξ ἧς ὀλίγον μόνον διὰ τὸν τύπον ἔπινε.

Οὕτω λέγει ὁ Πίνδαρος·

«Φιάλαν ὡς εἴ τις ἀφνειᾶς ἀπὸ χειρὸς ἑλὼν
ἔνδον ἀμπέλου καχλάζοισαν δρόσῳ
δωρήσεται
νεανίᾳ γαμβρῷ προπίνων οἴκοθεν οἴκαδε πάγχρυσον
κορυφὰν κτεάνων»[4]).

Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἐλέγετο ἁπλῶς καὶ ἄνευ δώρου «προπίνειν τινὶ φιλοτησίαν» ὡς τὸ παρ' ἡμῖν σύνηθες «πίνειν εἰς ὑγείαν τινός». Ἐντεῦθεν ὁ Πλούταρχος[5]) καὶ ὁ Εὐστάθιος ἀναφέρουσι καὶ «κρατῆρα φιλοτήσιον» ἤτοι τὸν μεταξὺ φίλων κενούμενον ἢ φιλικὰ αἰσθήματα τοῖς συμπόταις ἐμπνέοντα.

Τὴν θέσιν τῶν ποτηρίων κατεῖχον ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ τὰ

1) Ῥητορ. III, 4· πρβλ. 11, καὶ ποιητ. 21, § 12.

2) Πρβλ. τὰ σχήματα παρὰ Krauce ἔ. ἀ. Πίν. IV. 3) Ἀθην. Α 1, 460d, 480b· πρβλ. Πολυδ. VI, 108 «κυλίκεια ζητήματα» καὶ Πλάτ. Συμπ. 214b· «οὔτε τι λέγομεν ἐπὶ τῇ κύλικι, οὔτε τι ᾄδομεν», ὅπερ ἴσως ἐλέγετο ὡς παροιμιώδης φράσις· πρβλ. Krause. ἔ. ἀ. σ. 332 σημ. 1. 4) Ὀλυμπ. VII. 1. ἔνθα ὁ Σχολ. παρατηρεῖ «ἅμα τῷ πόματι καὶ τὴν φιάλην χαριζόμενος»· ὁ Ἀνακρέων προπίνει μάλιστα καὶ «μηροὺς ῥαδινούς» Bergk. III. σ. 1027 ἀπ. 66 = Σχολ. Πινδ. ἔ. ἀ. οὕτω καὶ ὁ Δημοσθ. ἐν τῷ π. τ. στεφ. «τὴν ἐλευθερίαν Φιλίππῳ προπίνειν, σ. 324. 23· πρβλ. προσέτι Σουΐδ. ἐν λ. φιλοτησία «καὶ προπίνειν». 5) «Περὶ τ. Ἀλεξ. τύχ. ἢ ἀρ.» Α, 6. σ. 329c.—6) σ. 977, 27.

λεγόμενα *κέρατα*, ἅτινα κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους ἦσαν φυσικὰ κέρατα βοῶν μὲ μέταλλον περιβεβλημένα[1]). Ὅμοιον τοῖς κέρασι σχῆμα εἶχον τὰ ὑπὸ τοῦ Δημοσθ. κατὰ πρῶτα μνημονευόμενα «ῥυτὰ» ὀνομασθέντα οὕτως «ἀπὸ τῆς ῥύσεως»· ἦσαν δηλ. κερατοειδῆ ποτήρια, ἄνω μὲν εὐρέα εἰς ὀξὺ δὲ λήγοντα, ὧν τὸ ὀξὺ ἄκρον ἦτο διατετρημένον καὶ διὰ τῆς ὀπῆς κατέρρεε τὸ ποτὸν κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸ στόμα· ἐστερεοῦντο ὑπὸ καταλλήλων ὑποβάθμων, ὑποθημάτων, ὑποπυθμένων ἢ περισκελίδων καλουμένων[2]). Τὸ κάτω ἄκρον ἐπεξειργάζετο τεχνικώτατα ἐν εἴδει κεφαλῆς διαφόρων ζώων, ἐντεῦθεν δὲ προέκυψαν τὰ διάφορα τῶν ῥυτῶν ὀνόματα ὡς π. χ. ἐλέφας, ἵππος, ὄνος, ἡμίονος ταῦρος, κριός, κύων κ.τ.λ.[3]).

Ἐπὶ τέλους μνημονευθήτω χάριν τῆς γενικῆς σημασίας τῆς λέξεως ὁ Λακωνικὸς *κώθων*, ἔκπωμα κυρίως στρατιωτικόν, ἔχον μίαν λαβὴν καὶ στενὸν ἢ περιεστραμμένον λαιμόν, διὸ καὶ *στρεψαύχην* ἐπονομάζεται, κατάλληλον εἰς ἐκστρατείας καὶ ὁδοιπορίας[4]). Ἡ λέξις τίθεται καὶ μετωνυμικῶς ὡς παρὰ Πλουτ.[5]) «κώθωνι χρῆσθαι», καὶ ἐντεῦθεν καλοῦνται «ἀκρατοκώθωνες» «οἱ πλέον ἄκρατον σπῶντες» δηλ. οἱ κρασοπατέρες[6]). Ἀνάλογος μεταφορὰ παρατηρεῖται ἔτι καὶ ἐν τῇ νέᾳ γλώσσῃ. Κατὰ τὸν ἀοίδιμον Κοραῆν[7]) τὴν σήμερον λέγεται ἐν Χίῳ γαβάθιον (Ἡσυχ. ὀνομάζει γαβαθὸν τὸ τρυβλίον) εἶδος βαθυλοῦ τρυβλίου καὶ σημαίνει γενικῶς καὶ τὸν πότον ἢ τὸ συμπόσιον· ἐντεῦθεν δὲ γαβαθίζειν δηλοῖ ὅ,τι καὶ τὸ κωθωνίζειν παρὰ τοῖς παλαιοῖς τ. ἔ. οἰνοποτεῖν. Ὁ αὐτὸς παρατηρεῖ καὶ τὴν παρὰ Διοδ. Σικελ.[8]) ἀπαντῶσαν λέξιν «κωθωνιστήριον» ἤτοι τὸ λεγόμενον γαλλιστὶ **Guinguette** ἤγουν τόπος ἔξω τῆς πόλεως ὅπου τὰς ἑορτὰς σχολάζει ὁ ὄχλος εἰς τὴν οἰνοποσίαν».

Ἐνταῦθα τοῦ λόγου ἀφικόμενος δὲν πρέπει νὰ ἀφήσω ἀπαρα-

1) Ἐντεῦθεν κατὰ τὸν Ἀθήν. ἔ. ἀ. σ. 476 τὸ ῥ. κεράννυμι καὶ ὁ κρατὴρ οἷον κερατήρ. 2) Δημοσθ. κατὰ Μειδ. 565. καὶ Σχολ. τοῦ χωρίου· ὁ Ἀστυδάμας καλεῖ αὐτὰ καὶ «ῥέοντα» π. Ἀθην. ἔ. ἀ. 496e. πρβλ. τὸν τρόπον τῆς πόσεως ἐν ἀπεικονίσματι παρὰ Weisser ἔ. ἀ. πίν. XLI, σχ. 10. 3) Ἴδ. Krause ἔ. ἀ. σ. 359 πίν. V. καὶ Gulh ů. Koner. σ. 178.

4) Πρβλ. Ἀθην. ΙΑ. 483b. 5) Πύρρος. XIV, 7· οὕτω λέγ. κωθωνίζειν, κωθωνισμός. 6) Οἱ ἀκρατοκώθωνες λέγονται προσέτι καὶ ἀκροθώρηκες «καὶ τὸ ῥ. θωρήξασθαι δηλοῖ οὐ μόνον τὸ καθοπλισθῆναι ἀλλὰ καὶ τὸ μεθυσθῆναι» Σχ. Ἀριστοφ. Σφ. 1194. Εἰρ. 1286, 7) Ἄτακτα 1, σ. 113. 8) V, 19.

τήρητον, ὅτι ἐκτὸς τοῦ οἴνου καὶ τοῦ κυκεῶνος, γνωστὸς ἦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, ἂν καὶ οὐχὶ χρήσιμος, ὁ ζῦθος, *κρίθινος οἶνος* προσέτι ἢ *πῖνον, βρῦτον, μέθυ ἐκ κριθῶν* καλούμενος, οὗ ἐφευρετὴς νομίζεται πάλιν ὁ Διόνυσος[1]).

Ὁ ἀριθμὸς τῶν κατὰ τὸ συμπόσιον κενουμένων κρατήρων ἐξηρτᾶτο φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς οἰνοποσίας τῶν συμποτῶν καὶ τῆς διαθέσεως αὐτῶν. Κατὰ τὸν Πανύασιν ἤρκουν τρεῖς κρατῆρες ὅπως ἡ διασκέδασις τραπῇ εἰς κραιπάλην, ἐξ ὧν ὁ πρῶτος ἀφιεροῦται ταῖς Χάρισιν, Ὥραις καὶ τῷ Διονύσῳ, ὁ δεύτερος τῇ Ἀφροδίτῃ καὶ πάλιν τῷ Διονύσῳ, καὶ τέλος ὁ τρίτος τῇ Ὕβρει καὶ τῇ Ἄτῃ[2]). Ὁ Διόνυσος κερνᾷ εἰς τοὺς φρονίμους τρεῖς κρατῆρας, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς ἀποσπ. τοῦ κωμικοῦ Εὐβούλου·

«Τρεῖς γὰρ μόνους κρατῆρας ἐγκεραννύω
τοῖς εὖ φρονοῦσι· τὸν μὲν ὑγιείας ἕνα,
ὃν πρῶτον ἐκπίνουσι, τὸν δὲ δεύτερον
ἔρωτος ἡδονῆς τε, τὸν τρίτον δ' ὕπνου,
ὃν ἐκπιόντες οἱ σοφοὶ κεκλημένοι
οἴκαδε βαδίζουσ', ὁ δὲ τέταρτος οὐκ ἔτι
ἡμέτερός ἐστ', ἀλλ' ὕβριος· ὁ δὲ πέμπτος βοῆς·
ἕκτος δὲ κώμων· ἕβδομος δ' ὑπωπίων·
ὁ δ' ὄγδοος κλητῆρος· ὁ δ' ἔνατος χολῆς·
δέκατος δὲ μανίας ὥστε καὶ βάλλειν ποιεῖ·
πολὺς γὰρ εἰς ἓν μικρὸν ἀγγεῖον χυθεὶς
ὑποσκελίζει ῥᾷστα τοὺς πεπωκότας»[3]).

---

1) Πρβλ. Αἰσχ. Ἱκέτ. 953. Ἡρόδ. II, 77 «οἴνῳ δὲ ἐκ κριθέων πεποιημένῳ διαχρέωνται (Αἰγύπτιοι)» Ἀθην. I, σ. 447a—d Δ, 152c. Θεόφρ. αἰτ. φυτ. VI, 11, 2. Διόδ. IV, 2. Hermann. § 26, Σημ. 25.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ «περὶ μέθης» παρατηρεῖ ὅτι οἱ ὑπὸ ζύθου μεθυσθέντες καταπίπτουσιν ἐπὶ τὰ νῶτα· «πλὴν ἴδιόν τι συμβαίνει περὶ τὰς τῶν κριθῶν, τὸ καλούμενον πῖνον· ὑπὸ μὲν γὰρ τῶν λοιπῶν τε καὶ μεθυτικῶν οἱ μεθυσθέντες ἐπὶ πάντα τὰ μέρη πίπτουσι· καὶ γὰρ ἐπὶ τὰ ἀριστερὰ καὶ δεξιὰ καὶ πρηνεῖς καὶ ὕπτιοι· μόνοι δὲ οἱ τῷ πίνῳ μεθυσθέντες εἰς τοὐπίσω καὶ ὕπτιοι κλίνονται» (παρ' Ἀθην. d, 447). Ἐὰν ἦτο δυνατὸν ὁ μέγας Σταγειρίτης νὰ ἀναγεννηθῇ καὶ νὰ ἐξετάσῃ ἐν τῇ νῦν χώρᾳ τοῦ ζύθου, ἐν Γερμανίᾳ, τὰς πτώσεις τῶν ὑπὸ τούτου μεθυομένων, τότε εὐκόλως ἤθελε πεισθῇ ὅτι ἡ παρατήρησίς του δὲν ἔχεται πλέον ἀληθείας ἐπὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

2) Πρβλ. Kinkel. «Epic. Gr. Fr.» T, σ. 259 ἀπ. 13 = Ἀθ. B, σ. 36d.

3) Meineke III, σ. 258 ἀπ. 1. = Ἀθην. A, σ. 36b. Δὲν δύναμαι νὰ πα-

Ὅπως οὐδεμία κατάχρησις γείνῃ κατὰ τὸ συμπόσιον, καὶ κυρίως ὅπως διατηρηθῇ ἡ πρέπουσα τάξις κατά τε τὰς προπόσεις καὶ τὰς ὁμιλίας καὶ τὴν ᾠδήν, ἐξελέγετο εἷς τῶν συμποτῶν ὡς πρόεδρος ὅστις ἐτιμᾶτο μὲ τὸν τίτλον «βασιλεὺς τοῦ συμποσίου» ἢ «συμποσίαρχος», ἄρχων τῆς πόσεως»[1]). Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἐφυλάττετο πρὸ πάντων ἐν τοῖς δι' ἐράνου μεταξὺ φίλων συγκροτουμένοις συμποσίοις, ἤτοι ἐν τοῖς «ἀπὸ συμβολῶν δείπνοις». Ἡ ἐκλογὴ τοῦ συμποσιάρχου ἐγίνετο συνήθως διὰ κλήρου ἢ διὰ τῶν ἀστραγάλων[2]), ἐὰν μὴ ὁ τιμῆς καὶ ὑπολήψεως χαίρων τῶν συμποτῶν ἐχειροτονεῖτο ἀπὸ κοινοῦ ὡς τοιοῦτος. Ἀλλ' ὁ Ἀλκιβιάδης ἐν τῷ Συμπ. τ. Πλάτ. σ. 213e παραβαίνει τὸν περὶ τὴν

ρέλθω ἐν σιγῇ, ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τοῦ ἀποσπάσματος τούτου, ὅτι ἡ περὶ τῶν διαφόρων ἐπενεργειῶν τοῦ οἴνου δοξασία τῶν παλαιῶν σώζεται μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ.

Ὁ Ch. Siegel ἤκουσε παρά τινος χωρικοῦ ἐν τῷ χωρίῳ Κοκκίνῳ τῆς Βοιωτίας μυθικόν τι διήγημα δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ Hahn (Griech u. alban. Märchen. II, σ. 76. πρβλ. Schmidt «das Volksl. der Neugr. σ. 43). Ὅτε ὁ Διονύσιος (ὁ ἅγιος ἀντιπροσωπεύει τὸν Διόνυσον) ἦτον ἔτι νέος περιηγήθη τὴν Ἑλλάδα, ἵνα μεταβῇ εἰς τὴν Νάξον. Καθ' ὁδὸν κεκμηκὼς ἀνεπαύετο ἐπί τινος λίθου πρὸ τοῦ ὁποίου εἶδεν ὡραιότατον φυτόν. Τοῦτο παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐφοβήθη μὴ ἀποξηρανθῇ ἕνεκα τῆς θερμότητος τοῦ ἡλίου, ἐνέθηκεν αὐτὸ εἰς κνήμην πτηνοῦ, ἣν καθ' ὁδὸν εὗρε. Ὡς ἐκ θαύματος τὸ φυτὸν ἐβλάστησε διὰ μιᾶς τοσοῦτον, ὥστε χάριν προφυλάξεως ἔπρεπε νὰ εὑρεθῇ ὅμοιόν τι μέσον ἵνα μὴ προσβληθῇ ὑπὸ τοῦ ἡλίου· τῷ ὄντι μετ' ὀλίγον εὗρεν ὁ Διονύσιος κνήμην λέοντος, εἰς ἣν ἐνέβαλε τὴν πρώτην τὴν τὸ φυτὸν περιέχουσαν· ἀλλὰ καὶ ἐκ ταύτης τὰ φύλλα τοῦ φυτοῦ ἐμεγάλωσαν ἀμέσως, οὕτως ὥστε ἐδέησε νὰ παρρουσιασθῇ τρίτη τις κνήμη εὐρυχωροτέρα τῶν δύο πρώτων, καὶ ὡς τοιαύτη ἐχρησίμευσεν ἡ τοῦ ὄνου, ἥτις περιέλαβεν ἀμφοτέρας τὰς ἄλλας μετὰ τοῦ φυτοῦ, μέχρις οὗ ἔφθασεν ὁ Ἅγιος εἰς τὴν Νάξον. Ἐνταῦθα ἐφύτευσε τὸ φυτόν, ὅπως εἶχεν ἐν ταῖς κνήμαις, εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἀμέσως ἀνεβλάστησαν σταφύλια μέλλοντα νὰ εὐφραίνωσι τὴν καρδίαν τῶν θνητῶν. Ἀλλ' ὢ τοῦ θαύματος οἱ πρῶτοι τούτων γευσάμενοι ἤρχισαν νὰ κελαϊδῶσιν ὡς τὰ πτηνά, ὅτε δὲ πλειότερον ἔπινον ἀπέκτησαν τὴν ἰσχὺν τοῦ λέοντος, καὶ ὅτε ἐπὶ τέλους ἡ οἰνοποσία ὑπερέβη τὸ προσῆκον μέτρον μετεμορφώθησαν εἰς ὄνους.

1) Παρὰ Πλουτ. Συμπ. Πρ. I, ἐν προοιμίῳ ὁ τοιοῦτος καλεῖται καὶ ἐπίσταθμος. 2) Πρβλ. Horat carm. II, 7, 25 «quem Venus arbitrum dicet bibendi?». Plaut. Stich. V, 4, 20. Pers. V, 1, 18. Λουκ. τὰ πρὸς Κρόν. 4. σ. 387. Becker II, 352.

ἐκλογὴν νόμον, ἐκλέγων αὐτὸς ἑαυτὸν ἄρχοντα τῶν παρὰ τῷ Ἀγάθωνι νηφόντων συμποτῶν, οἵτινες ὡς φρόνιμοι δὲν εἶχον ἀνάγκην συμποσιάρχου μέχρι τῆς ἐλεύσεως τοῦ Ἀλκιβιάδου. Ὁ πρόεδρος ἀνελάμβανε τὴν διαπαιδαγώγησιν τρόπον τινὰ τοῦ ὅλου συμποσίου, συμμορφούμενος πρὸς ὡρισμένους τινὰς νόμους[1]· διότι ἐννοεῖται οἴκοθεν ὅτι, προϊόντος τοῦ πότου, θόρυβος οὐχὶ μικρὸς διεγείρετο καὶ καθὰ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Πλούταρχος «ὁ Διόνυσος μάλιστα τῆς γλώσσης τὰ χαλινὰ ἀφαιρεῖται καὶ πλείστην ἐλευθερίαν τῇ φωνῇ δίδωσι»[2]· διὸ ὤφειλεν ὁ συμποσίαρχος νὰ ἦνε πεπροικισμένος ὑπὸ τῆς φύσεως οὐχὶ μὲ ὀλίγα προτερήματα. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ὀφείλει ὁ τοιοῦτος νὰ ἦνε ἀθόρυβος, ἔπειτα νήφων καὶ σοφός· «μεθυόντων γὰρ μεθύων καὶ νέος ἄρχων μὴ σοφός, εἰ μὴ κακόν ἀπεργάσαιτό τι μέγα, πολλῇ χρῶντ' ἂν ἀγαθῇ τύχῃ»[3]. Τὸ ὀρθὸν τῆς παρατηρήσεως ταύτης τοῦ Πλάτωνος κατανοεῖ τις, ὅταν ἀναλογισθῇ, ὅτι ἡ οἰνοποσία δὲν ἦτο ὁ κύριος καὶ μόνος σκοπός, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, τῆς συγκροτήσεως τῶν συμποσίων, ἀλλ' ἡ διὰ λόγων θεαμάτων καὶ παιδιῶν τέρψις καὶ ὠφέλεια, οὕτως ὥστε ὀρθῶς παρατηρεῖ παρακατιὼν ὁ θεῖος φιλόσοφος, ὅτι τὸ συμπόσιον, ἐὰν καλῶς καὶ νομίμως διαπαιδαγωγηθῇ συντελεῖ κατὰ μέγα μέρος εἰς ἀπόκτησιν τῆς ἀληθοῦς παιδείας·

«Κλ. Δοκεῖς ἡμῖν, ὦ φίλε, τὴν ἐν τοῖς οἴνοις κοινὴν
διατριβὴν ὡς εἰς παιδείας μεγάλην μοῖραν
τείνουσαν λέγειν, ἂν ὀρθῶς γίγνηται. — Ἀθ. Τί μήν;»

Τοιαύτη ὠφέλεια προέκυπτε βεβαίως ἐκ τῶν λεγομένων ἀκαδημαϊκῶν συμποσίων, ἅτινα ἐγίνοντο συχνὰ ἐν τῇ Ἀκαδημείᾳ ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν θιασωτῶν αὐτοῦ[4].

Ὁ Πλούταρχος, λυπούμενος ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς συμποσιαρχίας δὲν ἐφυλάττετο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ἀφιεροῖ ὁλόκληρον κεφά-

---

1) Τοιούτους συμποτικοὺς νόμους ἔγραψαν Ξενοκράτης ὁ Καλχηδόνιος, Σπεύσιππος ὁ ἀκαδημαϊκὸς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, οἵτινες δυστυχῶς ἀπωλέσθησαν. Ἀθήν. Α, 3f. Ὁ τρόπος λοιπὸν τῆς διοικήσεως τοῦ προέδρου δὲν ἐξηρτᾶτο ὅλως ἐκ τῆς θελήσεώς του. πρβλ. St. John «the Hellenes» II, σ. 190 σημ. 3. 2) Συμπ. Πρ. I, 1, 2. σ. 613. 3) Νόμ. Α, σ. 640c.

4) Ἴδ. ἀνωτ. σ. 42 σημ. 1. Εἰς τοιοῦτον συμπόσιον προσκληθεὶς ὑπὸ Πλάτωνος Τιμόθεος ὁ τῶν Ἀθηναίων στρατηγὸς εἶπεν ὅτι «οἱ παρὰ Πλάτωνι δειπνοῦντες καὶ τῇ ὑστεραίᾳ καλῶς διάγουσιν». Αἰλ. Π. Ἱστ. II, 18.

λαιον[1]), ἐν ᾧ ἐξετάζει ἢ ὑποδεικνύει τὰς ἀρετὰς τοῦ συμποσιάρχου. Κατ' αὐτὸν ὁ τοιοῦτος πρέπει νὰ ἦνε πάντων συμποτικώτατος, τ. ἔ. «μήτε τῷ μεθύειν εὐάλωτος, μήτε πρὸς τὸ πίνειν ἀπρόθυμος»· ἔπειτα νὰ μετέχῃ μὲν σπουδῆς, ἀλλὰ καὶ παιδιᾶς νὰ μὴ ἦνε ἀλλότριος, νὰ μὴ ἐπιτρέπῃ ἀσχημονίας, ἀλλὰ μήτε τὴν τέρψιν νὰ ἀφαιρῇ, νὰ ἔχῃ οἰκείως καὶ φιλικῶς πρὸς ἅπαντας, νὰ μὴ φαίνηται δὲ ὕπουλος καὶ ἀπεχθὴς πρὸς μηδένα τῶν συνδειπνούντων· πρὸ πάντων ὅμως νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν πάντοτε τὴν ἰδιοσυγκρασίαν καὶ ἡλικίαν ἑκάστου τῶν συμποτῶν, ὥστε ἀναλόγως τῶν προσόντων τούτων νὰ διατάσσῃ τὴν κρᾶσιν τοῦ οἴνου καὶ νὰ ῥυθμίζῃ τὰ ἐπιτάγματά του· «ἐκεῖνά γε πάντως ἐξειδέναι τῷ συμποσιάρχῳ προσήκει τὰ κοινὰ περὶ τὰς φύσεις καὶ τὰς ἡλικίας· οἷον, πρεσβύται τάχιον μεθύσκονται νέων· σαλευόμενοι δέ, ἠρεμούντων· ἔλλυποι δὲ καὶ πεφροντικότες εὐθύμων καὶ ἱλαρῶν** ἀνέδην, καὶ κατακόρως διάγοντες τῶν ἀσελγαινόντων».

Τοιοῦτον πλάττει ἡμῖν ὁ Πλούτ. τὸν βασιλέα τοῦ συμποσίου, καὶ τοιοῦτον εὔχομαι πᾶσι τοῖς μιμηταῖς τῶν ἐθίμων τῶν προγόνων μας καὶ τοῖς γερμανοῖς φοιτηταῖς, ὧν αἱ ζυθοποτικαὶ διασκεδάσεις (**Kneipen**) φέρουσιν ὅμοιον χαρακτῆρα, κατὰ τύπον τοὐλάχιστον, ἐὰν μὴ κατ' οὐσίαν.

Κρίνω περιττὸν νὰ σημειώσω ἐνταῦθα ὅτι σπανίως εἶχεν ὁ πρόεδρος τοιαύτας ἀρετάς, οἵας ὁ Πλούτ. ἐπιθυμεῖ· καθότι τοῦτο δὲν ἦτο εὔκολον, ἀφ' οὗ μάλιστα ἡ ἐκλογή του, ὡς εἶπον ἀνωτέρω ἐγίνετο διὰ κλήρου. Τὰ συνηθέστερα ὅμως ἔργα τῆς συμποσιαρχίας, δι' ἃ δὲν ἀπῃτοῦντο τοσαῦτα προσόντα, ἠδύνατο οἱοσδήποτε τῶν συνδιασκεδαστῶν νὰ ἐκπληρώσῃ. Ταῦτα συνίσταντο εἰς τὸν ὁρισμὸν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κρατήρων, οἵτινες ἔπρεπε νὰ κενωθῶσιν, εἰς τὴν τοιάνδε ἢ τοιάνδε κρᾶσιν τοῦ οἴνου, ἔπειτα εἰς τὰ λεγόμενα προστάγματα ἢ ἐπιτάγματα· (τὴν σήμερον λέγονται «ὁρισμοί»). Ὁ ἄρχων δηλ. εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς ὁποιονδήποτε τὴν ἡσυχίαν ταράττοντα δι' ἔργων ἢ ἀπρεπῶν λόγων τιμωρίαν τινά, δι' ἧς ἠδύνατο νὰ κινηθῇ γενικὸς γέλως[2]). Τοιαῦτα ἐπιτάγματα ἐδίδοντο ἐνίοτε, ὅτε ὁ οἶνος εἶχεν ἤδη ἐνερ-

---

1) Συμ. Πρ. I, 4. σ. 620 «Ποῖόν τινα δεῖ τὸν συμποσίαρχον εἶναι».

2) Πρβλ. Λουκ. τὰ πρὸς Κρόνον· 4 «ἔτι καὶ βασιλέα μόνον ἐφ' ἁπάντων γενέσθαι τῷ ἀστραγάλῳ κρατήσαντα, ὡς μήτε ἐπιταχθείης γελοῖα ἐπιτάγματα καὶ αὐτὸς ἐπιτάττειν ἔχοις τῷ μὲν αἰσχρόν τι περὶ αὑτοῦ ἀναβοῆσαι, τῷ δὲ γυμνὸν ὀρχήσασθαι καὶ ἀράμενον τὴν αὐλητρίδα τρὶς τὴν οἰκίαν περιελθεῖν».

γήσῃ ὑπὲρ τὸ δέον εἰς τὰς ψυχὰς τῶν συνδαιτυμόνων καὶ ἐκ μέρους τῶν συμποτῶν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ὅστις συμβουλεύει ὅπως ὁ ἄρχων ἀποκλείῃ τὰς ἄνευ σπουδαιότητος παιδιὰς καὶ τὰς γελοίας διατάξεις· «προστάσσοντες ᾄδειν ψελλοῖς, ἢ κτενίζεσθαι φαλακροῖς, ἢ ἀσκωλιάζειν χωλοῖς· ὥσπερ Ἀγαπήστορι τῷ Ἀκαδημαϊκῷ λεπτὸν ἔχοντι καὶ κατεφθηνικὸς τὸ σκέλος ἐπηρεάζοντες οἱ ξυμπόται, πάντας ἐκέλευσαν ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδὸς ἑστῶτας ἐκπιεῖν τὸ ποτήριον, ἢ ζημίαν καταβαλεῖν· τοῦ δὲ προστάσσειν περιελθόντος εἰς αὐτόν, ἐκέλευσε πάντας οὕτως πιεῖν, ὡς ἂν αὐτὸν ἴδωσι· καὶ κεραμίου κενοῦ κομισθέντος, εἰς τοῦτο τὸν ἀσθενῆ πόδα καθεὶς ἐξέπιε τὸ ποτήριον· οἱ δ' ἄλλοι πάντες, ὡς ἐφαίνετο πειρωμένοις ἀδύνατον, ἀπέτισαν τὴν ζημίαν»[1]).

Ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐξουσίαν τοῦ προέδρου τοῦ συμποσίου ἐτίθεντο κατὰ φυσικὸν λόγον οἱ *οἰνοχόοι* καὶ οἱ *«οἰνηροὶ θεράποντες»*, ὧν ἔργον ἦτο νὰ κερνῶσι τὸν οἶνον ἐν τῷ κρατῆρι καὶ ἐκ τούτου ἀρυόμενοι αὐτὸν νὰ διανείμωσιν ἑκάστῳ τῶν συμποτῶν.

Ἡ ἐπιτηδειότης τῶν οἰνοχόων συνίστατο πρὸ πάντων εἰς τὸ νὰ προσφέρωσι μετὰ εὐρυθμίας καὶ χάριτος τὸ ποτήριον διὰ τῆς δεξιᾶς ἐπὶ τῶν ἄκρων τῶν τριῶν δακτύλων, ὡς παρ' ἡμῖν τὴν σήμερον νομίζεται ἡ τοιαύτη προσφορὰ ὡς ἔνδειξις φιλόφρονος καὶ εὐγενοῦς ὑποδοχῆς[2]). Οὕτω διηγεῖται ὁ Ξενοφῶν περὶ τῶν οἰνοχόων τῶν Περσῶν· «οἱ δὲ τῶν βασιλέων τούτων οἰνοχόοι κομψῶς τε οἰνοχοοῦσι καὶ καθαρείως ἐγχέουσι καὶ διδόασι τοῖς τρισὶ δακτύλοις ὀχοῦντες τὴν φιάλην καὶ προσφέρουσιν ὡς ἂν ἐνδοῖεν τὸ ἔκπωμα εὐληπτότατα τῷ μέλλοντι πίνειν».[3]).

Δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν βεβαίως ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο ἦτον ἀποκλειστικῶς Περσικόν[4]), καθότι καὶ ἀλλαχοῦ ὑπὸ πολλῶν ἄλλων συγγραφέων μνημονεύεται.

Ὁ Πολυδεύκης θεωρεῖ τοῦτο ἀκριβῶς ὡς καθῆκον τῶν οἰνοχόων· «οἱ δὲ οἰνοχόοι τὰ ἐκπώματα ἐκπλυνόντων τε καὶ διανιπτόντων καὶ κλυθέντων καὶ καθαιρόντων, καὶ τὰς φιάλας ἐπὶ

---

2) Συμπ. Πρ. I, 4, 3. σ. 621.

1) Ἐὰν τὴν ἀριστερὰν χεῖρα ἔθετον οἱ οἰνοχόοι, ὡς τὴν σήμερον, ἐπὶ τοῦ στήθους, ἀδυνατῶ νὰ εἴπω μὴ εὑρὼν παράδειγμά τι τοιοῦτον ἐν τοῖς ἀρχαίοις συγγράμμασι. 2) Κύρ. Παιδ. I, 3, 8. 3) Προβλ. Becker. II, 354.

τῶν δακτύλων ἄκρων ὀχείτωσαν, προσφέροντες τοῖς συμπόταις εὐλαβῶς»[1]). Ὁ Φιλόστρατος παραβάλλει τὴν θέσιν τῶν δακτύλων μὲ τὰ ἀναπεπταμένα ἄνθη τῶν ῥόδων: «καὶ τῶν τριῶν δακτύλων αἱ συνθέσεις ἐφ' ὧν ὀχεῖται τὸ ποτήριον, ὥσπερ αἱ τῶν φύλλων τῶν ἐν ταῖς ῥόδοις ἐκβολαί: κἀγὼ μὲν φοβοῦμαι μὴ πέσῃ, τὸ δ' ἕστηκεν ὀχυρῶς ὡς γνώμῃ ἐρηρεισμένον καὶ ταῖς δακτύλοις συμπέφυκεν»[2]). Ἐν τοιαύτῃ θέσει φαίνεται ὅτι ἦτο ἐπεξειργασμένος Σάτυρός τις προσφέρων ἔκπωμα τῷ Διονύσῳ»[3]).

Ἐπὶ Ὁμήρου τὸ ἔργον τῶν οἰνοχόων ἐξετέλουν οἱ κήρυκες, οἵτινες καὶ περὶ τὴν διακόσμησιν τῆς τραπέζης ἐσπούδαζον[4]). Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι θεράποντες, καὶ μάλιστα οἱ «κοῦροι», οἵτινες πάντες ἦσαν νέοι ἐλεύθεροι καταγόμενοι ἐξ εὐγενοῦς καὶ βασιλικοῦ οἴκου, ἠδύναντο νὰ οἰνοχοήσωσι· οὕτως οἰνοχοεῖ ὁ Μεγαπένθης, ὁ υἱὸς τοῦ Μενελάου, κατὰ τὴν τελετὴν τῶν γάμων του[5]), ὅπως παρ' ἡμῖν ἔτι συνειθίζεται ὁ γαμβρὸς ἰδιοχείρως νὰ κεράσῃ. Καὶ ὁ Εὐριπίδης λέγεται ὅτι ἀνέλαβέ ποτε καθήκοντα οἰνοχόου πρὸ τῶν λεγομένων ὀρχηστῶν. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους συνήθως οἰνοχόοι ἦσαν οἱ θεράποντες καὶ δοῦλοι τῆς οἰκίας, οἵτινες γενικῶς καλοῦνται «παῖδες»[6]) ἀνεξαρτήτως τῆς ἡλικίας, καθὼς τὴν σήμερον ὀνομάζονται οἱ ὑπηρέται «μικροί», καὶ ἂν ὑψηλοὶ τὸ ἀνάστημα καὶ προβεβηκότες τὴν ἡλικίαν.

Ὁ Εὐστάθιος (σ. 1402, 41) ἔχων ὑπ' ὄψιν τὸ χωρίον τοῦ Ἀθηναίου (S, 452e), ἔνθα γίνεται λόγος περὶ τῆς οἰνοχόου τοῦ βασιλέως Πτολεμαίου Κλεινοῦς ἀποφαίνεται ὅτι καὶ αἱ γυναῖκες παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐξετέλουν ἔργα οἰνοχόου ἐν τοῖς συμποσίοις. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀρθή, καθόσον ἐλλείπουσιν χωρία διδακτικὰ ἐν τοῖς ἀρχαίοις συγγράμμασι, δυνάμενα

1) VI, 95. πρβλ. Ἡλιόδ. Αἰθ. VII, 27. 2) Ἐπιστ. ξ, ἐκδ. Kayser σ. 362.
3) Παυσ. I, 20, 1. Ἐὰν τὸ ἄγαλμα τοῦτο ἦτον ἔργον τοῦ Πραξιτέλους, ὡς φρονεῖ ὁ Göll II, σ. 354, δὲν εἶνε ἐντελῶς βέβαιον. Ὁ Παυσ. φαίνεται ὅτι διακρίνει τοῦτον τὸν Σάτυρον ἀπὸ τοῦ ἑτέρου τοῦ περιβοήτου (I, 43, 5) ὃν καλεῖ ῥητῶς ἔργον τοῦ Πραξιτέλους ἐκ Παρίου λίθου. πρβλ. Wiedasch. μετάφρ. γερμ. τοῦ Παυσ. (1826) σημ. εἰς τὰ δύω ἄνω χωρία. σ. 39 κ. 96. Δὲν εἶνε ὅμως ὅλως ἀπίθανον ὅτι ἀμφότερα τὰ ἔργα εἶνε τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου. πρβλ. Stephani. Compte-Rendu 1868. σ. 107. 4) Πρβλ. Ὀδυσ. α, 109, 143, ε, 50 κ. ἀλ. Ἴδε Friedreich »Realien« σ. 412. 5) Ὀδ. ο, 141. πρβλ. Ἀθήν. 18b, I, 424e. 6) Πρβλ. Αἰσχ. Χοηφ. 652. Ἀριστοφ. Ἀχ. 1099. Βάτρ. 57. Νεφ. 18, 132. Ἐπικράτης παρ' Ἀθην. S. 262d.

νὰ συντελέσωσιν εἰς ἐπιβεβαίωσιν αὐτῆς. Πιθανὸν εἶνε ὅτι κατὰ τὴν παρακμὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅτε αἱ ἑταῖραι ἀπετέλουν ἀπαραίτητον καὶ σπουδαῖον πρόσωπον ἐν ταῖς συμποσιακαῖς συναναστροφαῖς, καθιερώθη τὸ ἔθιμον τοῦ νὰ οἰνοχοήσωσιν αἱ γυναῖκες. Δὲν πρέπει δὲ νὰ παρασυρθῇ τις ἐκ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξιστοροῦντος παρ' Ἀθηναίῳ τὴν ἑξῆς τοῦ γάμου ἐν Μασσαλίᾳ συνήθειαν, ἥτις καθὰ οὗτος παρατηρεῖ, εἶνε περσική· «ὁ δὲ γάμος ἐγίγνετο τόνδε τὸν τρόπον· ἔδει μετὰ τὸ δεῖπνον εἰσελθοῦσαν τὴν παῖδα φιάλην κεκερασμένην ᾧ βούλοιτο δοῦναι τῶν παρόντων μνηστήρων· ᾧ δὲ δοίη τοῦτον εἶναι νυμφίον»[1]). Τοῦτο εἶνε φανερὰ ἐξαιρετικὴ περίπτωσις, καθ' ἣν ἡ εἰς ὥραν γάμου ἡλικιωθεῖσα κόρη ἐξέλεγε διὰ τοῦ τρόπου τούτου τὸν μέλλοντα σύζυγόν της.

Ὅτε τὰ πάντα ἦσαν ἕτοιμα πρὸς ἔναρξιν τῆς οἰνοποσίας, ὡρίζετο ὁ «τρόπος τῆς πόσεως» εἴτε ὑπὸ πάντων τῶν συμποτῶν ἀπὸ κοινοῦ, εἴτε μόνον ὑπὸ τοῦ συμποσιάρχου· ἐν τῷ «Συμποσίῳ» τοῦ Πλάτωνος συμφωνοῦσι πάντα τὰ μέλη «μὴ διὰ μέθης ποιήσασθαι τὴν ἐν τῷ παρόντι συνουσίαν ἀλλ' οὕτω πίνοντας πρὸς ἡδονήν» καὶ ὀλίγον τι κατωτέρω «πίνειν ὅσον ἂν ἕκαστος βούληται, ἐπάναγκες δὲ μηδὲν εἶναι»[2]).

Εἰς ἄλλας λοιπὸν περιστάσεις φαίνεται ὅτι ὁ τρόπος τῆς πόσεως δὲν ἦτο μόνον πρὸς ἡδονὴν ἀλλὰ καὶ πρὸς μέθην, ὡς π. χ. κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Διονυσίων ἐν Ἀθήναις, ὅτε κατὰ τὸν Πλάτωνα[3]) πρέπον ἦτο πᾶς τις νὰ μεθοκοπῇ καὶ νὰ κραιπαλᾷ χάριν τοῦ Θεοῦ τοῦ οἴνου· τοῦτο ἐννοεῖται καὶ ἐκ τῆς ἄνω φράσεως «μηδὲν εἶναι ἐπάναγκες», ἥτις ὑποδεικνύει ὅτι πᾶς τις δὲν ἦτο ἐλεύθερος νὰ πίῃ κατὰ βούλησιν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὰ προστάγματα τοῦ συμποσιάρχου, ἐὰν τοιοῦτος ἐξελέγετο. Ἐντεῦθα ἀνήκει καὶ τὸ «ἀμυστίζειν» ἢ «ἀμυστί, ἀπνευστὶ πίνειν»[4]) τ. ἔ. διὰ μιᾶς πνοῆς ἐκκενοῦν τὸ ποτήριον,

---

1) ΙΓ, σ. 576.

2) σ. 176e. 3) Νόμ. VI, σ. 775b. «πίνειν δὲ εἰς μέθην οὔτε ἄλλοθί που πρέπει, πλὴν ἐν ταῖς τὸν οἶνον δόντος θεοῦ ἑορταῖς».

4) Πλουτ. Συμπ. Πρ. III, 3, 1. «τοὺς γὰρ ἄθρουν καὶ ἀπνευστὶ πίνοντας, ὅπερ ἀμυστίζειν ὠνόμασαν οἱ παλαιοί, φησὶν ἥκιστα περιπίπτειν μέθαις». Ἄλεξις. Meineke III, σ. 494 = Ἀθην. ΙΑ, 502b. Λουκ. Λεξιφ. 8. Σουΐδ. ἐν λ. «ἀμυστὶ πιεῖν» Ἡ πόσις ἐγίνετο δι' ἰδιαιτέρου ποτηρίου, ὅπερ ἕνεκα τούτου

ἔθιμον, εἰς ὃ ὑπενθυμίζει τὸ τῶν γερμανῶν φοιτητῶν «pro poena».
Ἐν Ἀττικῇ παρατηρεῖται ὡς ἔθιμον, ὅτι κατ' ἀρχὰς ἐπίνετο ὁ οἶνος ἐν μικροῖς, καὶ ὅσον ἐπροχώρει ὁ πότος, τοσοῦτον μεγαλείτερα ἐκπώματα ἐλαμβάνοντο· οὕτω θαυμάζει ὁ Ἀνάχαρσις «πῶς Ἕλληνες ἀρχόμενοι μὲν ἐν μικροῖς πίνουσι, πλησθέντες δ' ἐν μεγάλοις»[1]. Ἔπειτα τὸ «ἐπιδέξια» ἢ «ἐπὶ δεξιὰ πίνειν», καθόσον τὸ δεξιὸν μέρος ἐθεωρεῖτο καὶ παρὰ τοῖς παλαιοῖς Ἕλλησιν, ὡς καὶ παρ' ἡμῖν ἔτι, ὡς αἴσιον, οὐ μόνον ἀναφορικῶς τῆς πόσεως, ἀλλὰ καὶ οἱασδήποτε ἄλλης πράξεως, ἥτις ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῇ κατὰ σειρὰν ἐν κύκλῳ, ὡς τὸ ᾄδειν, ἐπαινεῖν, ὁμιλεῖν κ.τ.λ. Πρὸς τὸ «ἐπιδέξια» τῶν Ἑλλήνων ἀνταποκρίνεται τὸ παρὰ Πλαύτῳ, (Asin, V, 41) «a summo»· διότι ὡς γνωστόν, ὁ δεύτερος τῶν συγκλίνων κατεκλίνετο πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ πρώτου, ἤτοι, ὡς ἔλεγον οἱ παλαιοὶ «ὑποκάτω» τούτου. (Πλάτ. Συμπ. 223ε.). Ἀλλ' ἐννοεῖται εὐκόλως ὅτι ὁ τρόπος τῆς πόσεως δὲν ἦτο ὁ αὐτὸς πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ὡς λέγει ὁ Κριτίας παρ' Ἀθηναίῳ (ΙΑ. 463, ε) «τρόποι εἰσὶ πόσεων κατὰ πόλεις ἴδιοι· ὁ μὲν Χῖος καὶ Θάσιος ἐκ μεγάλων κυλίκων ἐπιδέξια, ὁ δὲ Θετταλικὸς ἐκπώματα προπίνει ὅτῳ ἂν βούλωνται μεγάλα· Λακεδαιμόνιος δὲ τὴν παρ' αὐτῷ ἕκαστος πίνει, ὁ δὲ παῖς ὁ οἰνοχόος ἐπιχεῖ ὅσον ἂν ἀποπίῃ». Ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦ «ἐπιδέξια πίνειν» ἐτηρεῖτο καὶ κατὰ τὸ περίδειπνον, ὅτε ἴσως οἱ προσκεκλημένοι ἐπῄνουν κατὰ σειρὰν τὰς ἀρετὰς τοῦ ἀποθανόντος φαίνεται ἐκ τοῦ ἑξῆς ἀποσπάσματος τοῦ κωμικοῦ Ἀναξανδρίδου·

«τίνα δὴ παρεσκευασμένοι
πίνειν τρόπον νῦν ἐστέ; λέγετε· τίνα τρόπον;
Β. Ἡμεῖς τοιοῦτον οἷον ἂν καὶ σοὶ δοκῇ·
Ε. Βούλεσθε δῆτ' οὖν τὸν ἐπιδέξι', ὦ πάτερ,
λέγειν ἐπὶ τῷ πίνοντι; Β. Τὸν ἐπιδέξια

ἄμυστις ἐκαλεῖτο. πρβλ. Ἀριστοφ. Ἀχ. 1229 κ. Σχ. Σουϊδ. ἔ. ἀ. Hermann. § 28, 26. οἱ ἁμιλλώμενοι τῶν συμποτῶν τίς πρῶτος νὰ ἐκκενώσῃ τὸ ποτήριον ὤφειλον νὰ πράττωσι τοῦτο ἐντὸς ὡρισμένου χρόνου καὶ δὴ μετὰ μουσικῆς, ὡς λέγει ὁ Ἀθήν. ΙΑ, σ. 78c «ἔπινον δὲ τὴν ἄμυστιν μετὰ μέλους μεμετρημένου πρὸς ὠκύτητα χρόνου».

1) Δ. Λαέρτ. Ι, 103. πρβλ. Εὐριπ. Ἴων. 1176 κ. ἑξ. Ξεν. Συμπ. II, 26. Cic. Verrin. II, 1, 26. Graeco more bibere, ἤτοι majoribus poculis, Hermann ἔ. ἀ. σημ. 25.

λέγειν, "Απολλον, ὡσπερεὶ τεθνηκότι;»[1])

Τὰ μέσα τῆς διασκεδάσεως ἦσαν πολλὰ καὶ ποικίλα· περὶ τούτων ἐπιφυλάττομαι νὰ ὁμιλήσω ἐν τῷ προσεχεῖ κεφαλαίῳ, ἐνταῦθα δὲ κρίνω καλὸν νὰ διαλάβω τινὰ περὶ τῶν συμποσιακῶν ᾀσμάτων. Ἐκ τῶν ὁμηρ. ποιημάτων ἐξάγεται ὅτι τὰ ᾄσματα ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Ὁμήρου δὲν ᾔδοντο ὑπὸ πάντων τῶν συμποτῶν ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τοῦ «ἀοιδοῦ». Οὗτος ἦτο ψάλτης καὶ ποιητὴς συγχρόνως, ἀνάλογος τῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Φραγκικῶν **bardes** καὶ **trobadours**· ἡ μεγίστη του τέχνη συνίστατο εἰς τὴν καθαρὰν ἐκφραστικὴν καὶ ἔνθεον ἀπαγγελίαν ἡρωϊκῶν ἀνδραγαθημάτων, ἣν συνώδευε διὰ τῆς λιγυρᾶς φόρμιγγός του· οὐχὶ σπανίως τὰ ᾄσματά του ἐποιοῦντο ἐξ ὑπογείου· διότι ὁ ἀοιδὸς ἐθεωρεῖτο ὡς ἱερὸν πρόσωπον, ἔχον τὸ δῶρον τοῦ ᾄδειν παρά τινος θεότητος ἢ Μούσης, ὑφ' ἧς ἑκάστοτε ἐνεπνέετο[2])· διὸ ἦτο προσφιλὴς καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς βασιλεῦσι καὶ ἡγεμόσιν ὡς ἱερὸς καὶ ἀπαραβίαστος· ὅτι δὲ καὶ ἠθικὴν ἐπιρροὴν ἐξήσκει ὁ ἀοιδὸς διὰ τῶν ᾀσμάτων του ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν ἀκροωμένων δηλοῦται πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκ τῆς πράξεως τοῦ Ἀγαμέμνονος, ὅστις εἰς Τροίαν ἀπερχόμενος μόνον τῷ ἀοιδῷ ἐνεπιστεύθη τὴν σύζυγόν του Κλυταιμνήστραν· ἵνα δὲ ὁ Αἴγισθος ἐπιτύχῃ τοῦ καταχθονίου σκοποῦ του, ἔπρεπεν ἐν πρώτοις ν' ἀπομακρυνθῇ ὁ ἀοιδὸς ἐκ τῆς οἰκίας τῆς Κλυταιμνήστρας εἰς νῆσον ἔρημον ἔνθα ἐγκατελείφθη «οἰωνοῖσιν ἕλωρ καὶ κύρμα γενέσθαι»[3]).

---

1) Meineke III, 161. ἀπ. 1 = Ἀθην. Α, σ. 463f.

2) Πρβλ. Ὀδύσ. θ, 72. «αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο
μοῦσ' ἄρ' ἀοιδὸν ἀνῆκεν ἀειδέμεναι κλέα ἀνδρῶν».
Χ, 347· «αὐτοδίδακτος δ' εἰμί, θεὸς δέ μοι ἐν φρεσὶν οἴμας
παντοίας ἐνέφυσεν· ἔοικα δέ τοι παραείδειν
ὥς τε θεῷ».

3) Ὀδυσ. γ, 267 κ. ἑξ. πρβλ. Simburg - Brouwer. «Histoire de la civilisation des Grecs.» I, 1, σ. 224. On attribuait deja à la musique et à la poesie une influence si marquée sur les moeurs qu' Agamemnon crut ne pouvoir mieux s' assurer de la vertu de son epouse Clytaimnestre qu' en la laissant dans la compagnie d' un poete; et Clytaimnestre ne preta l' oreille à la voix seduisante d' Egisthe qu' apres avoir imposé silence aux sons doux et persuasifs du precepteur de la vertu». Ἴδε κ. Friedreich ἔ. ἀ. σ. 335. Ὁ ἀοιδὸς διεσώθη μὲν μέχρις ἡμῶν, ἀλλ' ἔπαθε πτῶσιν ἐλεεινὴν ἀπὸ τῆς ὑψηλῆς περιωπῆς, ἐν ᾗ ἔλαμπεν ἐπὶ Ὁμήρου. Ἰδοὺ τί λέγει περὶ τούτου ὁ σεβαστός

Ἐπὶ τῶν μετέπειτα χρόνων ἀντὶ τῶν «κλεῶν τῶν ἀνδρῶν» ᾔδοντο διάφορα ἄλλα λυρικὰ ᾄσματα, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω (σελ. 95 σημ. 2), ὧν τὸ περιεχόμενον σχετιζόμενον μὲ γεγονότα συγχρόνου ἐποχῆς ἐστερεῖτο ἐκείνου τοῦ ἡρωϊκοῦ χαρακτῆρος. Ἐκ τούτων κοινότατα ἦσαν τὰ λεγόμενα «παροίνια» ᾄσματα ἢ «σκόλια» (σκολιά). Τὰ πρῶτα φαίνεται ὅτι ἐψάλλοντο ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ πάντων τῶν συμποτῶν, καὶ κατὰ τοῦτο διακρίνονται τὰ δεύτερα, ἅτινα ἰδιαιτέρως ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου ᾔδοντο[1]).

Τοιαύτην περίπου διάκρισιν κάμνει καὶ Ἀρτέμων ὁ Κασσανδρεὺς παρ' Ἀθην. ΙΕ, 694. «Τριῶν γενῶν ὄντων... τὸ μὲν πρῶτον ἦν ὃ δὴ πάντας ᾄδειν νόμος ἦν, τὸ δὲ δεύτερον ὃ δὴ πάντες μὲν ᾖδον, οὐ μὴν ἀλλά γε κατά τινα περίοδον ἐξ ὑποδοχῆς, τρίτον δὲ καὶ τὴν ἐπὶ πᾶσι τάξιν ἔχον, οὗ μετεῖχον οὐκέτι πάντες, ἀλλ' οἱ συνετοὶ δοκοῦντες εἶναι μόνοι, καὶ κατὰ τόπον τινὰ εἰ τύχοιεν ὄντες· διόπερ ὡς ἀταξίαν τινὰ μόνον παρὰ τἄλλα ἔχον τὸ μήθ' ἅμα μήθ' ἑξῆς γινόμενον, ἀλλ' ὅπου ἔτυχεν εἶναι, σκόλιον ἐκλήθη· τὸ δὲ τοιοῦτον ᾔδετο ὁπότε τὰ κοινὰ καὶ πᾶσιν ἀναγκαῖα τέλος λάβοι».

Ὑπὸ τὸ πρῶτον εἶδος τῶν ᾀσμάτων τούτων νοοῦνται οἱ ὕμνοι καὶ οἱ παιᾶνες, οἵτινες ᾔδοντο ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τὰς σπονδάς, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω. Ἡ «ἐξ ὑποδοχῆς περίοδος» τῶν δευτέρων ἴσως ὑποδηλοῖ ὅτι εἷς τῶν συμποτῶν ἤρχιζε πρῶτος τὸ ᾆσμα, εἰς δὲ μετὰ ταῦτα καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ἐλάμβανον μέρος[2]). Τὰ δὲ σκό-

---

μοι καθηγητὴς κ. Πανταζίδης ἐν Ὁμηρ. λεξ. ἐν λ. «Ὅπως πολλὰ τῆς ἀρχαιότητος ἢ μνημεῖα ἢ ἔθιμα, ἢ λέξεις περιεσώθησαν μέχρι τοῦ νῦν, ἀλλ' ἀποβαλόντα τὴν ἀρχαίαν λάμψιν καὶ τὰ ζωηρὰ χρώματα, δι' ὧν τὸ πάλαι περιεκοσμοῦντο, οὕτω καὶ ὁ ἀοιδὸς διεσώθη μέν, ἀλλὰ περιῆλθεν εἰς τὸν ἄθλιον ἐπαίτην ἢ Κραβαρίτην, τὸν φέροντα ἀντὶ τῆς ἀρχαίας καλλιφώνου φόρμιγγος τὴν μονότονον καὶ μελαγχολικὴν λύραν, τὸν παρακαθήμενον εἰς τὰς ὁδούς, ἢ περιφερόμενον εἰς τὰς θύρας τῶν πλουσίων, καὶ ἄγαν ἐπικῶς τουτέστι μονοτόνως ψάλλοντα τὰ ἀνδραγαθήματα ἥρωός τινος τῆς ἐπαναστάσεως ἢ κλέπτου».

1) Πρβλ. Ἀριστοφ. Βατρ. 1301 σημ. Kock. σ. 195(2).

2) Ἡ διάκρισις δὲν εἶνε ἐντελῶς σαφής. Ὁ Πλούτ. μάλιστα διακρίνει μόνον τοὺς ὕμνους καὶ τὰ σκόλια. Συμπ. Πρ. Ι, 1, 5. σ. 615 «πρῶτον μὲν ᾖδον ᾠδὴν τοῦ θεοῦ κοινῶς ἅπαντες μιᾷ φωνῇ παιανίζοντες, δεύτερον δ' ἐφεξῆς ἑκάστῳ μυρσίνης παραδιδομένης, ἣν αἴσακον, οἶμαι διὰ τὸ ᾄδειν τὸν δεξάμενον ἐκάλουν· ἐπὶ δὲ τούτῳ λύρας περιφερομένης, ὁ μὲν πεπαιδευμένος ἐλάμβανε καὶ ᾖδεν ἁρμοζόμενος, τῶν δ' ἀμούσων οὐ προσιεμένων, σκολιὸν ὠνομάσθη τὸ μὴ

λια ᾖδοντο ὑφ' ἑνὸς ἑκάστου, ὅστις συνείθιζε νὰ ἔχῃ ἀνὰ χεῖρας ἢ τὴν λύραν ἢ κλῶνα μυρσίνης. Αἱ περὶ τῆς ὀνομασίας τοῦ τελευταίου εἴδους τῶν ᾀσμάτων γνῶμαι τῶν ἀρχαίων δὲν συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας. Κατά τινας ὠνομάσθησαν οὕτω «διὰ τὸ ἀπροσδοκήτως πάντας ᾄδειν καὶ λέγειν τὰ μέλη, σκολιὰ εἴρηται διὰ τὴν δυσκολίαν»[1]), κατ' ἄλλους δὲ «διὰ τὴν σκολιὰν τῆς λύρας περιφοράν»[2]), καὶ τέλος, ἐπὶ τὸ κωμικώτερον «διὰ τὸ προκατειλημμένων ἤδη τῶν αἰσθητηρίων καὶ παρειμένων οἴνῳ τῶν ἀκροατῶν τηνικαῦτα εἰσφέρεσθαι τὸ βάρβιτον εἰς τὰ συμπόσια, καὶ διονυσιάζοντα ἕκαστον ἀκροσφαλῶς συγκόπτεσθαι περὶ τὴν προφορὰν τῆς ᾠδῆς»[3]).

Ἐκ τῶν νεωτέρων ὁ **Ilgen**[4]) φρονεῖ ὅτι σκολιὰ ὠνομάσθησαν τὰ ᾄσματα ἀπὸ τοῦ ποικίλου ῥυθμοῦ, ὁ δὲ **Ulrici**[5]) ἀπὸ τῆς ἁπλῆς, ἀτάκτου καὶ ἀνειμένης μελῳδίας.

Κατ' ἐμὴν γνώμην αἴρονται πᾶσαι αὗται αἱ περὶ τὴν ἀρχὴν τῆς λέξεως δυσχέρειαι καὶ τὰ ἕνεκα τούτων προκύψαντα πλάσματα τῶν μεταγενεστέρων ἑρμηνευτῶν, ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι «σκόλιον» οὐδὲν ἕτερον εἶνε καὶ σημαίνει ἢ ὅτι καὶ «σχόλιον». Τῷ ὄντι· Σχολιαστής τις τοῦ Πλάτωνος ἀναφέρει ἁπλῶς ὡς ἐν παρόδῳ τὸ ἑξῆς «σκόλιον μὲν οὖν ἤτοι σχόλιον»[6]), ἀλλ' ἡ πάρερ-

---

κοινὸν αὐτοῦ μηδὲ ῥᾴδιον». 1) Σχολ. Ἀριστοφ. Σφ. 1222.

2) ἔ. ἀ. 1239. Ὁ Πλούτ. ἐν τῷ ἀνωτέρω μνημονευθέντι χωρίῳ παρατηρεῖ ἐπίσης ὅτι κατ' ἄλλους ἡ μυρσίνη ἐδίδετο οὐχὶ κατὰ σειρὰν, ἀλλ' ὁ πρῶτος ᾄσας ἀπέστειλλεν αὐτὴν τῷ πρώτῳ τῆς δευτέρας κλίνης, οὗτος δὲ πάλιν τῷ πρώτῳ τῆς τρίτης, ἔπειτα ὁ δεύτερος τῷ δευτέρῳ ὁμοίως κ.τ.λ. «Καὶ τὸ ποικίλον καὶ πολυκαμπὲς, ὡς ἔοικε, τῆς περιόδου, σκολιὸν ὠνομάσθη».

3) Πρόκλος ἐν Χρηστομ. παρὰ Φωτ. Βιβλιοθ. σ. 321, α4 Bekker. οὗτος ἐξακολουθεῖ ὡς ἑξῆς· «ὅπερ οὖν ἔπασχον αὐτοὶ διὰ τὴν μέθην, τοῦτο τρέψαντες εἰς τὸ μέλος σκολιὸν ἐκάλουν τὸ ἁπλούστατον»..

4) «Carmina convivalia» Jena 1798 σ. CXXXIX. 5) «Geschichte d. Hell. Dichtkunst» II, σ. 380. πρβλ. καὶ Ot. Müller «Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Φιλολ.» μεταφρ. ὑπὸ Κυπριανοῦ I, σ. 281.

6) Γοργ. σ. 451ε. Ἡ συναλλαγὴ τοῦ χ μετὰ τοῦ κ, προηγουμένου τοῦ σ, δὲν παρέχει δυσκολίας οὕτω π. χ. ἐκ τῆς αὐτῆς ῥ. εἶνε σχέδ-η καὶ σκεδ-άννυμι, ἔπειτα σχίζ-ω, σκοῖδος ἢ κοῖδος, μακεδονικὴ λ. σημ. τὸν διοικητὴν ἢ ταμίαν, πρβλ. Πολυδ. X, 16 Φώτ. Ἡσυχ. ἐν λ., σκιδ-αρὸν (= ἀραιόν. Ἡσυχ.) ἴδ. Curtius Grundz. d. gr. Etym. σ. 246(4). Ἐκ τῆς ῥ. σχιζ παράγονται αἱ δύο λέξεις σχινδαλμὸς καὶ σκιλδαμὸς, ἐξ ὧν τὴν πρώτην θεωρεῖ ὁ Mot-

γος αὕτη σημείωσις φαίνεταί μοι ἡ μόνη, ἥτις διευκρινίζει τὴν παραγωγὴν τῆς λέξεως. Εἶνε γνωστὸν ὅτι ἡ λέξις δὲν σημαίνει μόνον τὴν ἄνεσιν ἢ εὐκαιρίαν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργον, ὅπερ παράγει τις σχολάζων, ὡς παρὰ Πλάτ. Νόμ. VII, σ. 820c «φιλονεικεῖν ἐν ταῖς τούτων (τῶν πρεσβυτῶν) ἀξίαισι σχολαῖς», ἰδιαιτέρως δὲ σχολὴ λέγεται πᾶν σπουδαῖον μελέτημα, ἀκρόασις, παράδοσις ἢ ἀπαγγελία αὐτοῦ[1]). Κατὰ ταῦτα σχόλιον ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς μικρὰν ὁμιλίαν ἢ ἀπαγγελίαν, ἐπὶ πολὺ δὲ μεταγενεστέρων χρόνων μετέπεσεν εἰς τὴν γνωστὴν καὶ συνήθη ἤδη σημασίαν τοῦ ὑπομνήματος ἢ τῆς ἑρμηνείας ἀρχαίου τινὸς συγγραφέως (**Scholien**).

Ὅτι τὸ περιεχόμενον τῆς μικρᾶς ταύτης ὁμιλίας ἦτο σπουδαῖον καὶ σεμνὸν καταφαίνεται ἔτι ἐκ τοῦ Φωτίου ὅστις ἐξηγεῖ τὰ «σχόλια» διὰ τῆς λ. «σεμνολογήματα»[2]). Ὑποθέτω λοιπὸν ὅτι σχόλια ἢ σκόλια ἦσαν τὸ πρῶτον μικρὰ μέλη ἐν εὐκαιρίᾳ ᾀδόμενα καὶ εὐχὴν πρός τινα θεότητα περιέχοντα, ὡς τὸ ὑπὸ Πινδάρου ποιηθὲν καὶ παρὰ τὴν θυσίαν ᾀσθέν, ὅτε Ξενοφῶν ὁ Κορίνθιος ἀπεδύθη εἰς τὸν Ὀλυμπ. ἀγῶνα καὶ ηὐχήθη τῇ θεᾷ Ἀφροδίτῃ[3]). Μὲ σκόλια παραβάλλει ὁ Ἀριστοφάνης τὸ ψήφισμα τοῦ Περικλέους περὶ τῶν Μεγαρέων· Ἀχαρν. 632·

«ἐτίθει νόμους ὥσπερ σκόλια γεγραμμένους,
ὡς χρὴ Μεγαρέας μήτε γῇ μήτ' ἐν ἀγορᾷ
μήτ' ἐν θαλάττῃ μήτ' ἐν ἠπείρῳ μένειν».

Προϊόντος τοῦ χρόνου τὰ σκόλια ἔλαβον ἄλλην χροιάν, οὕτως ὥστε δι' αὐτῶν ηὔχετό τις πρὸς τοὺς Θεοὺς ὅ,τι ἐπόθει ἡ καρδία του, ἔστω ἀπρεπὲς καὶ ἄσεμνον. Τὴν διαφορὰν ταύτην παρατηρεῖ Δίων ὁ Χρυσόστομος, παραβάλλων τὰς εὐχὰς τῶν παλαιῶν καὶ

ρις (σ. 360) ὡς ἰδίως ἀττικήν, τὴν δὲ δευτέραν ὡς ἑλληνικήν· ἀλλὰ παρὰ Λουκ. ἀπαντᾷ καὶ σκινδάλαμος (= σχίζα λεπτή, μεταφ. σοφιστικὴ λεπτολογία), καὶ ὁ Fritzsche ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν «Θεσμοφορ.» τοῦ Ἀριστοφ. σ. 611 θεωρεῖ καὶ τὴν δευτέραν ὡς ἀττικήν. Ἡ αὐτὴ συναλλαγὴ παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ νέᾳ γλώσσῃ, ὡς σκίζω ἀντὶ σχίζω, σκάζω ἀντὶ σχάζω, 'σκάρα ἀντὶ ἐσχάρα κ.τ.λ. Πιθανὸν λοιπὸν ὅτι ἐπεκράτησεν ἡ λ. σκόλιον ἀντὶ σχόλιον, ἀφ' οὗ μάλιστα θεωρεῖται ὡς βέβαιον ὅτι τὰ σκόλια κατὰ πρῶτον ἐν Ἰωνίᾳ ἐποιήθησαν.

1) Πρβλ. Πλουτ. «εἰ πρεσβυτ. πολιτευτέον» 12, σ. 790, «σχολὴν περὶ Πολιτείας ἐν Λυκείῳ γραψάμενος». Ἀρρ. Ἐπίκτ. IV, 11, 35. σχολὰς λέγειν».

2) Λεξ. σ. 563, 13. πρβλ. καὶ Ἡσύχ. ἐν λ. 3) Ἀθην. ΙΓ, σ. 573f κ. 574.

νεωτέρων Ἑλλήνων· «ἢ νὴ Δία τὰς τῶν Ἀττικῶν σκολιῶν τε καὶ ἐποινίων εὐχάς, οὐ βασιλεῦσι πρεπούσας, ἀλλὰ δημόταις καὶ φράτορσιν ἱλαροῖς καὶ σφόδρα ἀνειμένοις,

«εἴθε λύρα καλὴ γενοίμην ἐλεφαντίνη,
καί με καλοὶ παῖδες φέροιεν Διονύσιον ἐς χορόν·
εἴθ' ἄπυρον καλὸν γενοίμην μέγα χρυσίον,
καί με γυνὴ καλὴ φοροίη»[1]).

Τὸ συνηθέστατον πάντων καὶ προσφιλέστατον ἐν Ἀθήναις ἦτο τὸ ὑπὸ Καλλιστράτου εἰς μνήμην τοῦ Ἁρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονος ποιηθέν, ὅπερ δὲν θεωρῶ ἄσκοπον χάριν τοῦ ἐξόχου ὕψους νὰ καταχωρίσω ὁλόκληρον·

«Ἐν μύρτου κλαδὶ τὸ ξίφος φορήσω,
ὥσπερ Ἁρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων,
ὅτε τὸν τύραννον κτανέτην,
ἰσονόμους τ' Ἀθήνας ἐποιησάτην

———

Φίλταθ' Ἁρμόδι', οὔ τί που τέθνηκας,
νήσοις δ' ἐν μακάρων σέ φασιν εἶναι,
ἵνα περ ποδώκης Ἀχιλεύς,
Τεδείδην τέ φασιν ἐσθλὸν Διομήδεα.

———

Ἐν μύρτου κλαδὶ τὸ ξίφος φορήσω,
ὥσπερ Ἁρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων,
ὅτ' Ἀθηναίοις ἐν θυσίαις
ἄνδρα τύραννον Ἵππαρχον ἐκαινέτην.

———

Αἰεὶ σφῶν κλέος ἔσσεται κατ' αἶαν,
Φίλταθ' Ἁρμόδιος καὶ Ἀριστογείτων,
ὅτι τὸν τύραννον κτανέτην
ἰσονόμους τ' Ἀθήνας ἐποιησάτην»[2]).

———

1) «Περὶ βασιλείας» Β. σ. 95 R. = Bergk poet. lyr. Gr. scolia 19 et 20 f. 1293(3).

2) Bergk. III, σ. 1290 = Ἀθην. ΙΕ, 695. Πολλαχοῦ παρ' Ἀριστοφ. μόνον τὸ ὄνομα «Ἁρμόδιος» ἀρκεῖ ὅπως ὑποδείξῃ τὸ ᾆσμα. πρβλ. Σφ. 1225. Ἀχ. 980, 1089. Ἐντεῦθεν καὶ παροιμία «Ἁρμοδίου μέλος» ἐπὶ τῶν σκολίων Μακαρ. II, 32. Ἀποστ. III, 82.

Κατὰ πρῶτον ποιηταὶ σκολίων μνημονεύονται οἱ Λέσβιοι μελοποιοὶ Ἀλκαῖος καὶ Σαπφώ, παρὰ Τερπάνδρου τὴν τέχνην παραλαβόντες, ὅστις, κατὰ τὸν Πίνδαρον, κατὰ πρῶτον ἐκανόνισε τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ποιήσεως. Τούτους ἐμιμήθησαν μετὰ ταῦτα ὁ ὁ Ἀνακρέων, ἡ Σικυωνία Πράξιλλα καὶ οἱ χορικοὶ ποιηταὶ Σιμωνίδης καὶ Πίνδαρος[1]).

Τὰ συνηθέστερα μουσικὰ ὄργανα, δι' ὧν συνωδεύοντο τὰ ᾄσματα, ἦσαν ὁ αὐλός, ἁπλοῦς ἢ διπλοῦς (tibiae geminae), ἡ κίθαρις, ἡ λύρα, ἡ φόρμιγξ, ἡ μάγαδις, ἡ βάρβιτος καὶ ἡ σαμβύκη (τρίγωνον), ἐξ ὧν μόνον τὸ πρῶτον ἦτο ἐμπνευστόν, τὰ δὲ λοιπὰ ἔγχορδα[2]).

Πάντα τὰ ἔγχορδα ὄργανα ἐπαίζοντο κατὰ δύο τρόπους, τ. ἔ. ἢ διὰ ψιλῆς τῆς χειρὸς (pizzicato), τοῦθ' ὅπερ ἰδίως καλεῖται «ψάλλειν» ἤτοι «ἄκρῳ τῶν δακτύλων τῶν χορδῶν ἅπτεσθαι»[3]), ἢ διά τινος μικροῦ ὀργάνου «πλήκτρου» λεγομένου, ἐκ τοῦ «πλήσσειν τὰς χορδὰς» ὅπερ ἄλλως καὶ κρούειν» ἢ «κρέκειν τῷ πλήκτρῳ» λέγεται[4]).

Ἡ ὀργανικὴ μουσικὴ συνετέλει ἐν τοῖς συμποσίοις εἰς γενικὴν τέρψιν καὶ εὐθυμίαν ἢ ἁπλῶς αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, καὶ τότε ἐλέγετο «κιθαριστική, ψιλὴ κιθάρισις», ἢ συνεδέετο μετὰ τῆς φωνητικῆς, ὅτε «κιθαρῳδικὴ» ἐκαλεῖτο· ἡ αὐτὴ διάκρισις παρατηρεῖται καὶ μεταξὺ τῆς «ψιλῆς αὐλήσεως, αὐλητικῆς» καὶ τῆς αὐλῳδικῆς». Ἀλλ' ὅτι καὶ πλειότερα ὄργανα ἐκ τῆς τῶν ἐμπνευστῶν ἢ ἐγχόρδων τάξεως ἀπετέλουν ἁρμονίαν, κατὰ τὴν νεωτέραν τῆς λέξεως σημασίαν, συνοδεύοντα τὴν μελῳδίαν τοῦ ᾄσματος ἢ αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ ἢ καὶ συνδεόμενα πρὸς ἄλληλα, τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἔκ τε τῶν διασωθέντων μνημείων καὶ ἐκ τῶν παραδόσεων τῆς ἀρχαιότητος· οὕτω π. χ. παριστάνονται αἱ Μοῦσαι ἐπί τινος ἀγγείου εὑρισκομένου ἐν τῇ παλαιᾷ Πινακοθήκῃ τοῦ Μονάχου (ἀρ. 805), ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἡ Πολύμνια, ἡ Καλ-

---

1) Πρβλ. Κυπριανόν. ἔ. ἀ. 2) Περὶ τῶν ἀρχ. μουσ. ὀργάνων πραγματεύεται ὁ C. v. Jn ἐν τῇ «Archaeol. Zeitung» 1858 σ. 181, καὶ ὁ Guhl u. Koner σ. 238 κ. ἑ.

3) Σουΐδας ἐν λ. «ψαλλομένης». Ἐντεῦθεν καὶ τὸ σημερινὸν «ψάλλειν» ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, οἵτινες κατὰ δυστυχίαν ᾄδονται ἄνευ μουσικοῦ ὀργάνου, παρὰ τὴν γνωστὴν παραίνεσιν «ᾄσωμεν τῷ Κυρίῳ ἐν «ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ». 4) Ἡρόδ. I, 155 διακρίνει ψάλλειν καὶ κιθαρίζειν.

λιόπη καὶ ἡ Ἐρατὼ ἀποτελοῦσι συμφωνίαν παίζουσαι ἐπὶ κιθάρας, λύρας καὶ τριγώνου[1]).

Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι ἡ ἁρμονικὴ πολυφωνία ἦτο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις γνωστή, ἀλλὰ μόνον ἀναφορικῶς τῆς ὀργανικῆς οὐχὶ δὲ καὶ τῆς φωνητικῆς μουσικῆς. Τὰ ᾄσματά των ἦσαν μονότονοι μελῳδίαι ᾀδόμεναι ὑφ' ἑνὸς ἢ ὑπὸ πλειοτέρων, ὡς ἐν τοῖς θεάτροις ὑπὸ τοῦ χοροῦ· ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει ἦτο καὶ ἡ «διὰ πασῶν (χορδῶν) λεγομένη συμφωνία (in Octaven) συνήθης, ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ λοιπαὶ συμφωνίαι τῆς νῦν εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς ἐξετελοῦντο διὰ τῶν μουσικῶν ὀργάνων[2]). Ἀλλ' ἐννοεῖται οἴκοθεν ὅτι μεγάλαι συναυλίαι, ὡς ἡμεῖς τὴν σήμερον νοοῦμεν, δὲν ἐγίνοντο συχνὰ ἐν τοῖς συμποσίοις τῶν ἀρχαίων· ὁ αὐλὸς καὶ ἡ κιθάρα ἤρχουν συνήθως, ὅπως καταστήσωσι τὴν διασκέδασιν τερπνὴν καὶ εὐχάριστον. Ἡ παρουσία τῶν αὐλητρίδων καὶ κιθαριστριῶν ἦτο ἀπαραίτητος· διὸ δύσκολον εἶνε νὰ εὕρωμεν τέλειον συμπόσιον ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἀναγλύφων παριστάμενον ἄνευ τούτων[3]). Μόνον οἱ περὶ Σωκράτην παρίστανται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὡς πολέμιοι τῆς ἐν συμποσίοις μουσικῆς. Οὕτως ἀποφαίνεται αὐτὸς ὁ Πλάτων ἐν Πρωταγόρᾳ σ. 347 c-d· «ὅπου δὲ καλοὶ κἀγαθοὶ συμπόται καὶ πεπαιδευμένοι εἰσίν, οὐκ ἂν ἴδοις οὔτ' αὐλητρίδας, οὔτε ὀρχηστρίδας οὔτε ψαλτρίας, ἀλλ' αὐτοὺς αὑτοῖς ἱκανοὺς ὄντας συνεῖναι ἄνευ τῶν λήρων τε καὶ παιδιῶν τούτων διὰ τῆς αὑτῶν φωνῆς, λέγοντάς τε καὶ ἀκούοντας ἐν μέρει ἑαυτῶν κοσμίως, κἂν πάνυ πολὺν οἶνον πίωσιν»[4]). Οὕτω καὶ ὁ κωμικός,

---

1) Πρβλ. ἀπεικόνισμα II. Guhl u. Koner σ. 241. Οὕτω καὶ μιᾶς ἀρχαίας κύλικος (Gerhard). «Auserl. Vasenbilder» Π(ν. 305) ἀπεικονίζονται οὐχὶ ὀλιγώτεραι τῶν δώδεκα νεανίδων, ἐξ ὧν αἱ μὲν ἑπτὰ παίζουσι λύραν, αἱ δὲ λοιπαὶ αὐλοῦσι. Ἡ συναυλία λύρας καὶ αὐλοῦ μνημονεύεται καὶ παρὰ Ξενοφ. Συμπ. III, 1. «Ἐκ δὲ τούτου συνηρμοσμένῃ τῇ λύρᾳ πρὸς τὸν αὐλὸν ἐκιθάρισεν ὁ παῖς καὶ ᾖσεν». πρβλ. Millingen «Peintures ant. de la coll. de Coghill» σ. 7, σημ. 4. Stephani «Compte rendu» 1868 σ. 79, 92, 93. Ἐπὶ ἄλλου πάλιν ἀγγείου παρίστανται αὐλητής, κιθαρίστρια καὶ νέα ᾄδουσα. Stephani ἔ. ἀ. σ. 94. 2) Πρβλ. Westphal «Harmonik der Griechen» § 10 σ. 110-116.

3) Πρβλ. Becker. II, 359. Hug. ἔ. ἀ. σ. 27.

4) Πρβλ. «Συμπόσιον» σ. 176ε «τὴν μὲν ἄρτι εἰσελθοῦσαν αὐλητρίδα χαίρειν ἐᾶν, αὐλοῦσαν ἑαυτῇ ἢ ἂν βούληται ταῖς γυναιξὶ ταῖς ἔνδον, ἡμᾶς δὲ διὰ λόγων ἀλλήλοις συνεῖναι τὸ τήμερον». Ξενοφ. Συμπ. III, 2 λέγει ὁ Σωκράτης «Οὗτοι μὲν δὴ (οἱ παῖδες) ὦ ἄνδρες, ἱκανοὶ τέρπειν ἡμᾶς φαίνονται· ἡμεῖς

«χάριεν οὖν μὴ Σωκράτει
παρακαθήμενον λαλεῖν
ἀποβαλόντα μουσικὴν
τά τε μέγιστα παραλιπόντα
τῆς τραγῳδικῆς τέχνης»[1]).

Ἀλλ' ἐκ τούτων δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ τις ὅτι ὁ θεῖος φιλόσοφος καὶ ὁ δαιμόνιος Σωκράτης ἀπεστρέφοντο ἐν γένει τὴν μουσικήν· ὁ κύριος σκοπὸς τῶν φιλοσόφων τούτων δὲν εἶνε ἡ ἀποβολὴ τῆς μουσικῆς ἐν γένει ἐκ τῶν συμποσίων, ἀλλὰ μᾶλλον ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν αὐλητρίδων ἐκ τοῦ κύκλου τῶν πεπαιδευμένων συμποτῶν, αἵτινες ἁρμόζουσι μόνον ἐν τοῖς συμποσίοις τῶν ἀγοραίων καὶ φαύλων ἀνθρώπων, παρ' οἷς οὐχὶ σπανίως καὶ τὸ ἔργον τῶν ἑταιρῶν ἐξετέλουν· ἀλλ' ὅτι εἰς ἀπόκτησιν τῆς ἐντελοῦς παιδείας ὡς ἀπαραίτητον στοιχεῖον θεωρεῖ ὁ Πλάτων τὴν ἐξάσκησιν τῆς μουσικῆς, τοῦτο οὐδεὶς διαμφισβητεῖ.

Ὁ Πλούτ. ἐξετάζει ἐν ἰδιαιτέροις κεφαλαίοις τῶν Συμποσ. προβλημάτων του[2]) τὸ ζήτημα περὶ τοῦ ἁρμόζοντος ἢ μὴ τῆς παρουσίας τῶν αὐλητρίδων καὶ κιθαριστριῶν ἐν τοῖς συμποσίοις καὶ φαίνεται ἀπᾴδων πρὸς τὴν γνώμην τῶν φιλοσόφων· ἰδοὺ τί λέγει περὶ τῆς κιθάρας, VII, 8, 4· «ἀλλ' ἥ γε κιθάρα πάλαι που καὶ καθ' Ὅμηρον ἔτι τοῖς χρόνοις γνωρίμη τῆς δαιτός ἐστι, καὶ μακρὰν οὕτω φιλίαν καὶ συνήθειαν οὐ πρέπει διαλύειν, ἀλλὰ δεῖσθαι τῶν κιθαρῳδῶν μόνον, ὅπως τὸν πολὺν θρῆνον καὶ γόον ἐξαιρῶσι τῶν ᾠδῶν, εὔφημα καὶ πρέποντα θαλιάζουσιν ἀνθρώποις ᾄδοντες»[3]).

δὲ τούτων οἶδ' ὅτι πολὺ βελτίονες οἰόμεθά εἶναι· οὐκ αἰσχρὸν οὖν εἰ μήδ' ἐπιχειρήσωμεν συνόντες ὠφελεῖν τι ἢ εὐφραίνειν ἀλλήλους;»

1) Βατρ. 1491. πρβλ. Νεφ. 1357.

ὁ δ' εὐθέως ἀρχαῖον εἶν' ἔφασκε τὸ κιθαρίζειν
ᾄδειν τε πίνονθ', ὥσπερ κάχρυς γυναῖκ' ἀλοῦσαν»

ἔνθα ὁ Σχολ. λέγει «ἀρχαῖον μωρόν· παραινοῦνται δὲ οἱ φιλόσοφοι τὸ κιθαρίζειν ἐν τῷ πίνειν» Σουΐδ. «ἐκκέκοφθ' ἡ μουσική· φασὶν ὅτι τῶν παλαιῶν ἐν τοῖς συμποσίοις φιλολόγῳ ζητήσει χρωμένων οἱ ὕστερον τὰς μουσουργοὺς καὶ κιθαριστρίας εἰσήγαγον· ὅθεν τὴν καινοτομίαν τινὲς αἰτιώμενοι τῇ παροιμίᾳ ἐχρῶντο».

2) VII, 7 κ. 8 «εἰ δεῖ παρὰ πότον αὐλητρίσι χρῆσθαι» καὶ τίσι μάλιστα χρηστέον ἀκροάμασι παρὰ δεῖπνον».

3) Τὴν γνώμην ταύτην ἀσμένως ἀποδέχομαι, πεποιθὼς ὅτι οἱ γλυκεῖς τῆς

Τοσαῦτα καὶ περὶ τούτων· καιρὸς δὲ εἶνε ἤδη νὰ ἐπανέλθω εἰς τὸ συμπόσιον καὶ ἐκθέσω τὸν τρόπον, καθ' ὃν τοῦτο συνήθως διελύετο. Ὅτε οἱ συμπόται δὲν ἦσαν ὑπὲρ τὸ δέον βεβαρημένοι τὰς κεφαλὰς ὑπὸ τοῦ οἴνου συνείθιζον πρὶν ἢ διαλυθῶσι νὰ ἀναμνησθῶσιν καὶ τοῦ θεοῦ Ἑρμοῦ, σπένδοντες αὐτῷ οἶνον «ἴσον ἴσῳ κεκραμένον[1]) ἢ ἐπιθέντες τοὺς στεφάνους, δι' ὧν ἦσαν κατὰ τὸν πότον ἐστεφανωμέναι, ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος αὐτοῦ[2]).

Γνωστὸν εἶνε ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων ὅτι ὁ θεὸς οὗτος ἠδύνατο διὰ τῆς θαυματουργικῆς ῥάβδου του νὰ ἀποκοιμίζῃ πάντας, ὅσους ἤθελεν, ἢ κοιμωμένους νὰ τοὺς ἐγείρῃ. Ἡ τελευταία λοιπὸν σπονδὴ ἀνῆκεν αὐτῷ· οὕτω διηγεῖται ὁ Ὅμηρος περὶ τοῦ Ὀδυσσέως, ὅτι οὗτος εἰσελθὼν εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Βασιλέως τῶν Φαιάκων εὗρε τοὺς «ἡγήτορας ἠδὲ μέδοντας σπένδοντας δεπάεσσιν εὐσκόπῳ ἀργεϊφόντῃ, ᾧ πυμάτῳ σπένδεσκον, ὅτε μνησαίατο κοίτου»[3]). Τὸ ἔθιμον ἐπεκράτησε καὶ μετὰ ταῦτα, ἐντεῦθεν δὲ ἡ συνήθης φράσις «Ἑρμῆν ἕλκειν» τ. ἔ. τὸ τελευταῖον ποτήριον πίνειν[4]). Ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις αὕτη ἐξηρτᾶτο κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῶν συμποτῶν μετὰ τὴν οἰνοποσίαν. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι οἱ παλαιοὶ ὅπως ἐκίνουν τὴν ὄρεξιν πρὸς πόσιν διὰ τραγημάτων, ὡς πεφρυγμένων ἐρεβίνθων[5]) καὶ τῶν τοιούτων, οὕτω μετήρχοντο οὐχὶ ὀλίγα σωτήρια μέσα κατὰ τῆς κραιπάλης. Ἐκτὸς τῶν στεφάνων καὶ ὑποθυμίδων, περὶ ὧν ἐρρέθη ἀνωτέρω[6]) ὅτι συνετέλουν ὅπως δροσίσωσι τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τῆς τοῦ οἴνου θέρμης ἀναφέρονται καὶ ἄλλα πρακτικώτερα μέσα πρὸς

κιθάρας τόνοι ἰδιάζουσιν, ὅπως διαχέωσιν τέρψιν καὶ ἱλαρότητα ἐν ταῖς φιλικαῖς καὶ οἰκογενειακαῖς συναναστροφαῖς· ἀλλὰ δυστυχῶς τὸ ὄργανον τοῦτο εἶνε παρ' ἡμῖν λίαν παρηγκωνισμένον, ὡς μὴ κατάλληλον ἐν τοῖς κύκλοις τῶν δὴ λεγομένων εὐγενῶν· προτρέπω τοὺς φιλομούσους ὁμογενεῖς μου νὰ μὴ παραμελήσωσι τοσοῦτον τὴν κιθάραν, ἧς θεός τις τῶν προπατόρων μας ἐκαυχᾶτο ὡς ἐφευρετής.

1) Ἀριστοφ. Πλουτ. 1132 «οἴμοι δὲ κύλικος ἴσον ἴσῳ κεκραμένης». Ὁ Σχολ. τοῦ χωρ. ἐξετάζων διὰ τί τῷ Ἑρμῇ προσφέρεται κεκραμένη καὶ τοῖς ἄλλοις θεοῖς ἄκρατος σπονδὴ λέγει «ὅτι καὶ τῶν ζώντων καὶ τῶν τετελευτηκότων ἄρχει καὶ παρ' ἀμφοτέρων τιμὰς δέχεται».

2) Πρβλ. Ἀθην. Ι, 437. 3) Ὀδυσ. η. 136. πρβλ. Πλούτ. Συμ. Πρ. VII, 9. σ. 714. 4) Πρβλ. τὸν κωμικὸν Στράττιν π. Meineke. II, 2. σ. 771 = Ἀθήν. ΙΑ, 473c καὶ Α, 32b. Πολυδ. VI, 100 «καὶ Ἑρμῆς ἡ τελευταία πόσις». 5) Πρβλ. Σχολ. Ἀριστοφ. Ἐκκλησ. 44. 6) σ. 75, σημ. 5.

ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς μέθης. Ἓν τοιοῦτον ὑποδεικνύει ὁ Στρεψιάδης ἐν Νεφ. Ἀριστοφ. 1237, περὶ τοῦ Πασίου ὁμιλῶν τοῦ δανειστοῦ· «ἁλσὶν διασμηχθεὶς ὄναιτ' ἂν ουτοσί» ἔνθα ὁ Σχολ. ἐκτὸς ἄλλων λόγων τῆς χρήσεως τοῦ μέσου τούτου, ἐπίσης πιθανῶν, ἀναφέρει καὶ τὸν ἑξῆς· «τὴν μεταφορὰν εἴληφεν ἀπὸ τοῦ οἴνου... ἐπεὶ τοὺς ὑπὸ μέθης ὥσπερ παραφρονοῦντας ὑποβρέχειν εἰώθαμεν ἐλαίῳ ἁλσὶ μεμιγμένῳ».

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τοῖς προβλήμασι προβάλλει καὶ τὰ ἑξῆς· «διὰ τί ὁ γλυκὺς καὶ ἄκρατος καὶ ὁ κυκεὼν μεταξὺ διαπινόμενοι ἐν τοῖς πότοις νήφειν ποιοῦσιν; — διὰ τί ἡ κράμβη παύει τὴν κραιπάλην; — διὰ τί τὸ ἔλαιον πρὸς τὰς μέθας συμφέρει;»[1]). Τὰ πικρὰ ἀμύγδαλα ἐθεωροῦντο ἐπίσης, ὡς καὶ νῦν ἔτι, ὡς ἔχοντα ἀντιμεθυστικὴν δύναμιν[2]). Ἀλλὰ καὶ ἡ κράμβη ἢ ἡ ῥάφανος συνετέλει κατὰ πολὺ εἰς ἀποφυγὴν τῆς κραιπάλης, ὡς φαίνεται ἐκ πολλῶν χωρίων τῶν κωμικῶν ποιητῶν παρ' Ἀθηναίῳ[3]), καθ' ὃν ὁ Θεόφραστος ἱστορεῖ ὅτι ἡ ἄμπελος ζῶσα ἀποφεύγει τὴν ὀσμὴν τῆς κράμβης. Πρὸς δὲ τούτοις μνημονεύεται βοτάνη τις ἢ λίθος «ἀμέθυσος» καλούμενος, ὃν φέρων μεθ' ἑαυτοῦ ὁ πίνων ἦτο καθωπλισμένος ἐναντίον τῶν ἐπενεργειῶν τοῦ οἴνου[4]).

Οὐχ ἧττον ὅμως μὲ ὅλα ταῦτα τὰ μέσα οἱ συμπόται κραιπαλῶντες παρεξετρέποντο εἰς διασκεδάσεις ἀναρμοδίους καὶ ἀπρεπεῖς τοῖς φρονίμοις, ἰδίως ὅτε αἱ ἑταῖραι ἄνευ οὐδεμιᾶς συστολῆς συμμετέχουσαι τοῦ συμποσίου τῶν ἀνδρῶν οὐχὶ ὀλίγον συνε-

---

1) Προβλήμ. III, 12, 17, 35. πρβλ. Πλούτ. Συμπ. Πρ. III, 7, 2. σελ. 656 «γλυκὺς μιχθεὶς οἴνῳ παύει μέθην· τῶν δὲ ἰατρῶν τινας τοὺς πλέον πίνοντας κελεύειν, εἶτα, ὅταν μέλλωσι καθεύδειν, ἄρτον εἰς μέλι καταβάψαντας ἐμφαγεῖν» 2) Πλουτ. ἔ. ἀ. I, 6, 2. σ. 624. «.. ὁ πάντας ἐν τῷ πίνειν προτρεπόμενος ἰατρὸς ἑάλω τῶν πικρῶν ἀμυγδάλων πέντε ἢ ἓξ ἑκάστοτε προλαμβάνων ἕνεκα τοῦ μὴ μεθύσκεσθαι· κωλυθεὶς δὲ καὶ παραφυλαχθεὶς οὐδ' ἐπὶ μικρὸν ἀντέσχεν». πρβλ. Ἀθην. Βσ. 52 d. 3) Α, 34d. κ. ἑξ.

4) Ἡλιοδ. Αἰθ. V, 13. «οὐ γὰρ ἐπιψεύδεται τὴν προσηγορίαν (ἡ ἀμέθυσος), ἀλλ' ἀληθῶς ἀμέθυσος τῷ φέροντι γίγνεται, νηφάλιον ἐν τοῖς συμποσίοις διαφυλάττουσα». Ὁ Πλούτ. ἔ. ἀ. III, 1, 3. σ. 647 δὲν παραδέχεται τοιαύτην ἀρχὴν τῆς λ. «Οἱ δὲ καὶ τὴν ἀμέθυστον οἰόμενοι τῷ πρὸς τὰς οἰνώσεις βοηθεῖν, αὐτήν τε καὶ τὴν ἐπώνυμον αὐτῆς λίθον οὕτω κεκλῆσθαι διαμαρτάνουσι· κέκληται γὰρ ἀπὸ τῆς χρόας ἑκατέρα· [οὐ γὰρ] ἔστιν αὐτῆς τὸ φύλλον ἀκράτῳ, ἀλλ' ἀοίνῳ καὶ ὑδαρεῖ τὴν κρᾶσιν οἴνῳ προσεοικός». Οὕτω καὶ ὁ Κοραῆς ἐν τῇ ἐκδ. τοῦ Ἡλιοδ. σ. 178.

τέλουν εἰς παραλυσίαν αὐτῶν. Ἀλλὰ τῆς περιγραφῆς τοιούτων συμποσιακῶν διασκεδάσεων δὲν ἐπιλαμβάνομαι, καθόσον τοιοῦτον θέμα δὲν ἀνήκει ἐνταῦθα. Πρὶν ἢ μεταβῶ δὲ εἰς τὸ περὶ τῶν παιγνιδίων κεφάλαιον, τῶν μόνων ἀθώων διασκεδαστικῶν μέσων, ἀναφέρω ὀλίγα τινὰ ἔτι ἔθιμα.

Οὐχὶ σπανίως συνηγωνίζοντο οἱ συμπόται οὐ μόνον τίς νὰ πίνῃ πλειότερον τοῦ ἄλλου, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ἀλλὰ καὶ τίς νὰ ἀντέχῃ μέχρι τέλους μὴ παραδίδων τὰ ὅπλα καὶ νὰ διαγρυπνήσῃ ἐξερχόμενος νικητὴς ἐκ τοῦ ἀγῶνος τῆς οἰνοποσίας. Ὁ τοιοῦτος ἀντημείβετο διά τινος βραβείου, ὡς π. χ. δι' ἑνὸς πλακοῦντος ἢ δι' ἑνὸς φιλήματος, ὅτε παρηυρίσκετο καὶ τὸ ὡραῖον φῦλον[1]· ὁ Πολυδεύκης ὀνομάζει ὡς τοιούτους πλακοῦντας, οἵτινες ἐδίδοντο τοῖς διανυκτερεύσασι, τὸν σησαμοῦντα καὶ πυραμοῦντα «πέμματα διὰ μέλιτος ἑφθοῦ τὸ μὲν ἐκ σησάμων, τὸ δὲ ἐκ πυρῶν πεφρυγμένων»[2]).

Ὁ Ἰατροκλῆς παρ' Ἀθηναίῳ ΙΔ, σ. 647c, διακρίνει τοῦ πυραμοῦντος ἕτερον πέμμα τὴν καλουμένην «πυραμίδα» «γίνεσθαι γὰρ ταύτην ἐκ πυρῶν πεφωσμένων καὶ μέλιτι δεδευμένων» καὶ τὰς λεγομένας «χοιρίνας» αἵτινες ἐτίθεντο ἐπίσης ὡς ἆθλα «τῷ διαγρυπνήσαντι ταῖς παννυχίσι». Ὁ δὲ Göll (Π, 361) ἐναντίον τοῦ Hermann, (§. 28 σημ. 26) ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο τῆς βραβεύσεως δὲν ἀναφέρεται, ἐν γένει πρὸς τὸ συμπόσιον, ἀλλὰ πρὸς οἰκογενειακήν τινα ἑορτήν, ἰδίως τὴν δεκάτην, καθ' ἣν οἱ συνεορτάζοντες διηνυκτέρευον. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν φαίνεται πιθανή· οὐδὲν ἀποκλείει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τοιαῦτα βραβεῖα ἐδίδοντο τῷ διαγρυπνήσαντι καὶ ἐν συμποσίῳ, οὐ μόνον ἐν ἰδιαιτέρᾳ οἰκογενειακῇ ἑορτῇ· διότι ἄλλως πρέπει νὰ περιορίσωμεν μόνον εἰς ταύτην καὶ τὸ ἔθιμον τῆς παννυχίδος· ἀλλ' ἡ λέξις εἶνε γενική, καὶ ὅπως τίθεται ἐπὶ οἱασδήποτε ἑορτῆς,

1) Ἵππαρχος ἢ Κάλλιπος παρ' Ἀθην. ΙΕσ. 668c. «Ὁ διαγρυπνήσας πυραμοῦντα λήψεται καὶ τῶν παρουσῶν ἣν θέλει φιλήσει». Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἀνήκει κυρίως εἰς ἕτερον βραβεῖον, «κοττάβια» καλούμενον, περὶ ὧν προσεχῶς γενήσεται λόγος. (σ. 158).

2) VI, 108. Οὕτω λέγει καὶ ὁ χορὸς τῶν Ἱππ. τ. Ἀριστοφ. 277 πρὸς τὸν Παφλαγόνα προτιθέμενον νὰ συναγωνισθῇ πρὸς τὸν Ἀλλαντοπώλην, τίς δύναται νὰ φωνάζῃ δυνατώτερον· «ἀλλ' ἐὰν μὲν τόνδε νικᾷς τῇ βοῇ, τήνελλά σοι, ἣν δ' ἀναιδείᾳ παρέλθῃ σ', ἡμέτερος ὁ πυραμοῦς». πρβλ. Θεσμοφορ. 99. «τοῦ γὰρ τεχνάζειν ἡμέτερος ὁ πυραμοῦς».

ἥτις διαρκεῖ ὅλην τὴν νύκτα, ὡς π. χ. ἐπὶ τῶν μικρῶν Παναθηναίων, ἅτινα ἐτελοῦντο ἐν Πειραιεῖ· «καὶ πρός γε παννυχίδα ποιήσουσιν, ἣν ἄξιον θεάσασθαι· ἐξαναστησόμεθα γὰρ μετὰ τὸ δεῖπνον καὶ τὴν παννυχίδα θεασόμεθα καὶ ξυνεσόμεθά τε πολλοῖς τῶν νέων αὐτόθι καὶ διαλεξόμεθα»[1]), οὕτω δύναται νὰ λέγηται καὶ ἐπὶ συμποσίου, οὗ οἱ συμμετέχοντες συμφωνοῦσιν ἐκ τῶν προτέρων ὅπως διανυκτερεύσωσιν, ἢ κατὰ τὸν Πολυδ. (ἐ. ἀ.) «παραπέμψαι τὴν νύκτα ἔστε πρὸς ἥλιον».

Ὁ διαγρυπνήσας λοιπὸν ἐβραβεύετο, ὁ δὲ ὑποκύψας εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Διονύσου καὶ εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Μορφέως παραδοθεὶς ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς λεγομένης «ἑωλοκρασίας». Ἡ ἑωλοκρασία εἶνε κρᾶσις ἑώλων τ. ἔ. μὴ προσφάτων, χθιζινῶν ζωμῶν, οἵτινες κατεχέοντο ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ μὴ δυνηθέντος νὰ διανυκτερεύσῃ[2]).

Οὕτω καλεῖ καὶ ὁ τῆς μέσης κωμῳδίας ποιητὴς Ἀξιόνικος «ἕωλον ἡμέραν» τὴν μετὰ τοὺς γάμους, ὅτε ἐτρώγοντο τὰ λείψανα τῶν φαγητῶν τῆς προηγουμένης[3]). Κυρίως ἡ λέξις ἀπαντᾷ κατὰ πρῶτον παρὰ Δημοσθένει· «αἴτιος δὲ οὗτος (ὁ Αἰσχίνης), ὥσπερ ἑωλοκρασίαν τινά μου τῆς πονηρίας τῆς ἑαυτοῦ καὶ τῶν ἀδικημάτων κατασκεδάσας, ἣν ἀναγκαῖον ἦν πρὸς τοὺς νεωτέρους τῶν πεπραγμένων ἀπολύσασθαι»[4]).

Ὁ **Benndorf**[5]) φρονεῖ ὅτι τὸ ἔθιμον τῆς ἑωλοκρασίας δὲν ἦτο γνωστὸν παρὰ τοῖς παλαιοῖς καὶ θεωρεῖ πάσας τὰς ἀρχαίας παραδόσεις ὡς πλάσματα τῶν γραμματικῶν, οἵτινες ἐπενόησαν τοιαύτην συνήθειαν πρὸς σαφεστέραν ἑρμηνείαν τοῦ ἄνω χωρίου τοῦ Δημοσθένους· ἀποβλέπων δὲ εἰς τὴν ἀρχικὴν πηγὴν τοῦ ἐθίμου

---

1) Πλάτ. Πολιτ. I, σ. 328. πρβλ. καὶ Σχολ.

2) Bekker Anecd. I. σ. 288. «ἡ κατάχυσις τῶν ζωμῶν τῶν ἑώλων δείπνων ἐπὶ τοὺς κοιμωμένους τῶν συμπινόντων». - Φώτ. Λεξ. ἐν λ. - Σουΐδ. ἐν λ. - Γρηγόριος ὁ Κορίνθιος Σχολ. τοῦ Ἑρμογ. παρὰ Walz. Rhet. Graeci VII, 2. σ. 1161. - Πλειότερα Leutsch. Paroem Gr. II, σ. 743.

3) Ἐν »Χαλκιδικῷ« π. Meineke III, σ. 535 ἀπ. 2 = Ἀθην. Γ, 95c.

4) Περὶ τ. στεφ. § 50 σ. 243. Ὁ Σχολ. Δίδυμος κατὰ τὸν Ἁρποκρ. ἐν Λεξ. ἐν λ. «ἑωλοκρασία» παρατηρεῖ· «οὗτος χθὲς καὶ πρώην ἃ ἐκέρασε πράγματα, τήμερόν μου καταλεῖ καὶ ἐμὲ πρᾶξαί φασι». Τὸ «κατασκεδαννύναι» ἀπαντᾷ ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημ. καὶ παρὰ Ξεν. Κ. Ἀνάβ. VII, 3, 32 «ἀναστὰς ὁ Σεύθης συνεξέπιε καὶ κ α τ ε σ κ ε δ ά σ ε τ ο μετὰ τοῦτο τὸ κέρας.

5) Gr. u. Sicil. Vasenbilder σ. 93 Πίν. XXXXIV.

τούτου ἀποκλείει αὐτὸ ἐκ τῆς σφαίρας τῶν ἐπιστημονικῆς ἀξίας παραδόσεων, ἀποφαινόμενος ὡς ἑξῆς· «**Diess Ursprungszeugniss scheidet sie (die Sitte) aus der Reihe wissenschaftlich verwerthbaren Ueberlieferungen aus**».

Ὁ νεωτερισμὸς οὗτος τοῦ **Benndorf** δὲν μετέχει, κατ' ἐμέ, πιθανότητος. Αὐτὴ ἡ ἔκφρασις τοῦ ῥήτορος «ὥσπερ ἑωλοκρασίαν τινά μου. . . διασκεδάσας» ὑποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν τοιαύτης συνηθείας. Ὅπως δηλ. οἱ μὴ ἀποκοιμηθέντες τῶν συμποτῶν καταχέουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν κοιμηθέντων τὰ λείψανα τῶν ζωμῶν ἢ τοῦ οἴνου, οὕτω καὶ ὁ Αἰσχίνης συγκεράσας τὴν ἑαυτοῦ πονηρίαν καὶ τὰ ἀδικήματα ἀπονέμει ταῦτα τῷ Δημοσθένει. Διὰ τοῦτο ἐπιμένω εἰς τὰς παλαιὰς παραδόσεις χωρὶς νὰ νομίσω ὅτι τὸ ἔθιμον προδίδει σκαιότητά τινα (**Schiefheit**) τοῦ χαρακτῆρος τῶν παλαιῶν Ἑλλήνων

Οὐδόλως παράδοξον, ἐὰν οἱ μὴ ἀποκαρτερήσαντες μέχρι πρωΐας εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς οἰνοποσίας καὶ ἀποκοιμηθέντες ἀφυπνίζοντο τότε δι' αὐτοῦ τοῦ μέσου, ὑπ' ἐκείνων, ὅσοι, καί τοι κραιπαλῶντες, ἐξῆλθον νικηταί. Δὲν εἶνε ἀνάγκη ὅμως ἕνεκα τούτου νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ πρᾶξις αὕτη συνέβαινε πάντοτε, ὁσάκις ἐγένετο συμπόσιον· ἀπεναντίας ἡ συνήθης κορωνὶς τοῦ συμποσίου ἦτο ὁ λεγόμενος «κῶμος», ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τρίτη καὶ τελευταία πρᾶξις τοῦ ὅλου. Ἐπεκράτει δηλ. ἡ συνήθεια ἅπαντες οἱ συμπόται νὰ ἐξέλθωσιν ἐστεφανωμένοι καὶ νὰ περιφέρωνται εἰς τὰς ὁδοὺς ἐν εὐθυμίᾳ καὶ χαρᾷ, ᾄδοντες καὶ χορεύοντες, προπορευομένων τῶν λαμπαδηφόρων καὶ τῆς μουσικῆς. Οἱ τοιοῦτοι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἐπισκεφθῶσιν ἀπρόσκλητοι φίλον τινά, ὅπως παρ' αὐτῷ ἐξακολουθήσωσι τὴν διασκέδασιν, ἢ ὅσοι τῶν νέων εἶχον ἤδη τετρωμένην τὴν καρδίαν ὑπὸ τῶν βελῶν τοῦ Ἔρωτος, νὰ ὑπάγωσιν ὑπὸ τὰ παράθυρα τῶν ἐρωμένων των καὶ νὰ «κωμάζωσιν» ἤτοι, ὡς τὴν σήμερον λέγει ὁ λαὸς «νὰ κάμωσι πατινάδα» (**Ständchen bringen**).

Οὕτως ἀναφορικῶς τοῦ πρώτου παρουσιάζεται ὁ Ἀλκιβιάδης ἐν τῷ συμποσίῳ τοῦ Ἀγάθωνος «σφόδρα μεθύων καὶ μέγα βοῶν ἐρωτῶν ὅπου Ἀγάθων καὶ κελεύων ἄγειν παρ' Ἀγάθωνα»[1]) συνοδευόμενος καὶ κρατούμενος ὑπὸ τῆς αὐλητρίδος καὶ τῶν συντρόφων του. Τὸ δεύτερον ὑποδηλοῦται ἔν τινι ἀποσπάσματι τοῦ Ἀλ-

1) Πλάτ. Συμπ. σ. 213 c—e. πρβλ. Ἀθην. Η, σ. 348c.

καίου· «δέξαι με κωμάζοντα, δέξαι, λίσσομαί σε, λίσσομαι»[1]· ἀποτεινομένου πιθανῶς πρὸς τὴν ἐρωμένην του Σαπφώ.

Ἡ ἀρχικὴ αἰτία τοῦ κώμου πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τῇ λατρείᾳ τοῦ Βάκχου, εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐτελεῖτο μεγαλοπρεπὴς πομπὴ ἐν μουσικῇ, ᾠδῇ καὶ χορῷ. Κατὰ τὸν Διονυσιακὸν κῶμον ὤφειλον οἱ κωμασταὶ νὰ ἦνε ἐφωδιασμένοι μὲ προσωπίδας[2]). Αἱ παραστάσεις τοῦ κώμου ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ἀγγείων εἶνε συνηθέσταται[3]). Οὐχὶ σπανίως δὲ ὁ Διόνυσος ἀπεικονίζεται συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ βακχικοῦ θιάσου, οὗ ἀντὶ τῶν αὐλητρίδων προηγοῦνται αἱ Μαινάδες. Ἐπί τινος ἐζωγραφισμένου ἀγγείου, ὅπερ ἤδη εὑρίσκεται ἐν τῇ συλλογῇ τῆς Ἀκαδ. τῶν ἐπιστημῶν τῆς Πετρουπόλεως[4]), παρίσταται ὁ Ἡρακλῆς κωμάζων εἰς τὰς ὁδοὺς ἐν συνοδείᾳ δύο Σατύρων καὶ δύο Μαινάδων, ἐξ ὧν ἡ μία κιθαρίζει ἡ δ' ἑτέρα ἑτέρα αὐλεῖ. Ὁ ἥρως εἶνε ἤδη εἰς τὸ τελευταῖον στάδιον τῆς μέθης ἐξηπλωμένος κατὰ γῆς καὶ εἰς ὕπνον βεβυθισμένος, ἐκ τοῦ ὁποίου γραῖά τις τὸν διεγείρει καταβρέχουσα αὐτὸν μὲ ὕδωρ ἢ ἄλλο τι ὑγρὸν ἐκ τῆς οἰκίας πρὸ τῆς ὁποίας ὁ Ἡρακλῆς εὑρίσκεται.

Ὁ **Stephani** (ἐ. ἀ. σ. 89) θεωρεῖ ὡς βέβαιον, ὅτι ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ ἐξασκεῖται τὸ ἔθιμον τῆς ἑωλοκρασίας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἡρακλέους, μετὰ τὸ τέλος τοῦ κώμου· ἀλλ', ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ **Benndorf** (ἐ. ἀ. σ. 92), ἡ γνώμη αὕτη δὲν δύναται νὰ ἦνε ὀρθή, καθόσον ἡ ἑωλοκρασία ἐγίνετο πρὸ τοῦ κώμου ἐν τῷ

---

1) Bergk. III, σ. 948 ἀπ. 56. = Ἡφαιστ. 30. πρβλ. Ὁμηρ. Ὕμν. εἰς Ἑρμῆν 481. Ἡσιοδ. «Ἀσπὶς Ἡρακλ.» 281. Ὅτι ἀπρεπὲς καὶ ἐπικίνδυνον ἦτο νὰ κωμάζωσιν οἱ νέοι ὑπὸ τὰς θύρας τῶν γυναικῶν φαίνεται ἐκ τοῦ Ἰσαίου. Περὶ τ. Πύρ. Κλ. 14. «καίτοι οὐ δή πού γε ἐπὶ γαμετὰς γυναῖκας οὐδεὶς ἂν κωμάζειν τολμήσειεν».

2) Πρβλ. Δημοσθ. π. παραπρεσβ. 287 σ. 433. «Καὶ τοῦ καταράτου Κυρηβίωνος (ἀνακράγοιτε), ὃς ἐν ταῖς πομπαῖς ἄνευ τοῦ προσώπου κωμάζει». Ἐν γένει περὶ τῶν «Κώμων» πρβλ. Welcker ἐν Jacobs Philostr. imag. 1, 2, σ. 202 κ. ἑξ. Stephani Compte rendu, 1868, σ. 87—90. Ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τῶν μετέπειτα χρόνων ἐγίνετο πομπή τις, «κωμασία» καλουμένη, δηλ. λιτανεία, καθ' ὃν περιεφέροντο εἰς τὰς ὁδοὺς αἱ εἰκόνες θεοτήτων τινῶν. Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. V, σ. 671. Müller, Handb. d. Archaeol. § 233, 3.

3) Πρβλ. Compte reudu εἰς ἀ. σ. 83. σημ. 3. 4) Ἴδ. ἀπεικόνισμα παρὰ Benndorf ἐ. ἀ.

συμποσίῳ[1]). Τὸ κῶμον παριστᾷ καὶ ἑτέρα τις κύλιξ[2]), ἐν ᾗ τέσσαρα παιδία ἀπεικονίζονται ζωηρότατα ἐν εὐθυμίᾳ καὶ ἀγαλλιάσει περιφερόμενα εἰς τὰς ὁδούς. Τὸ ἓν τούτων προηγεῖται, ἐστεφανωμένον μὲ φύλλα κισσοῦ, ὡς καὶ τὰ ἐπίλοιπα ἐν τῇ δεξιᾷ φέρον λαμπάδα καὶ ἐν τῇ ἑτέρᾳ κύλικα ἐπίσης μὲ ἄνθη ἐστολισμένην. Τὸ ἀμέσως ἑπόμενον σύμπλεγμα τῶν ἄλλων δύο, πρὸς ἃ τὸ πρῶτον παιδίον ἔχει ἐστραμμένον τὸ βλέμμα, εἶνε ἐπιτυχέστατα ἐζωγραφισμένον. Ὁ εἷς τῶν παίδων παρίσταται ἑτοιμόρροπος, καὶ φαίνεται ὅτι παρέδωκεν ἤδη τὰ ὅπλα τῇ Μέθῃ ὑπὸ τοῦ ἑτέρου κρατούμενος· ἐν τέλει δὲ ἀκολουθεῖ τὸ τέταρτον παιδίον χορεῦον εὐθύμως. Ἡ παράστασις τούτου εἶνε ζωηροτάτη· ἐν τῇ δεξιᾷ κρατεῖ κύλικα καὶ ἐν τῇ ἑτέρᾳ τεμάχιον πλακοῦντός τινος· τὴν ἐστεμμένην κεφαλήν του ἔχει πρὸς τὰ ὀπίσω ἐρριμμένην οὕτως, ὡς ἐὰν θέλῃ νὰ δείξῃ, ὅτι οὐδὲν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ γλυκύτερον τοῦ οἴνου καὶ τῆς εὐθυμίας, ἢ νομίζει τις ὅτι ἀκούει παρ' αὐτοῦ ᾀδόμενον τὸ γνωστὸν ἐκεῖνο ἀνακρεόντειον ᾆσμα·

«Ἄφες με τοὺς θεούς σοι, ποιεῖν πιεῖ ἀμυστὶ
θέλω θέλω μανῆναι . . . .
ἐγὼ δ' ἔχων κύπελλον καὶ στέμμα τοῦτο χαίταις
οὐ τόξον, οὐ μάχαιραν, θέλω θέλω μανῆναι».

Τοιαῦται παραστάσεις διεσώθησαν πλεῖσται, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἶπον· τοῦτο δὲ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις φανερωτάτη, ὅτι τὸ μέσον τοῦτο τῆς διασκεδάσεως ἦτο λίαν προσφιλὲς παρὰ τοῖς πάλαι Ἕλλησι καὶ τὸ σύνηθες τέλος τῶν συμποσίων αὐτῶν· διὰ τοῦτο καὶ πολλαὶ ἀρχαῖαι κωμῳδίαι, ὡς τοῦ Ἐπιχάρμου καὶ ἄλλων κωμικῶν ποιητῶν, ἐπιγράφονται «Κωμασταί». Οὐδὲν λοιπὸν θαῦμα, ἐάν, κατὰ τὸν Λουκιανόν, πατήρ τις ὀλοφυρόμενος ἐπὶ τῷ προώρῳ θανάτῳ τοῦ υἱοῦ του μυρολογεῖ καὶ θρηνεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι οὗτος δὲν θὰ κωμάσῃ πλέον:

«Τέκνον ἥδιστον, οἴχῃ μοι καὶ τέθνηκας καὶ πρὸ ὥρας ἀνηρπάσθης μόνον ἐμὲ τὸν ἄθλιον καταλιπών, οὐ γαμήσας, οὐ παιδοποιησάμενος, οὐ στρατευσάμενος, οὐ γεωργήσας, οὐκ εἰς γῆρας ἐλθών, οὐ κωμάσῃ πλέον οὐδὲ ἐρασθήσῃ, τέκνον, οὐδὲ ἐν συμποσίοις μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν μεθυσθήσῃ»[4]).

1) Ὁ Stephani C. R. 1874 σ. 54 σημ. 2, ὁμολογεῖ τὴν ἀπάτην του, καὶ συσχετίζει τὴν εἰκονικὴν παράστασιν μὲ τοὺς στίχους τοῦ Juvenal. Sat. III, 268 κ. ἑξ. 2) Ἰδ. Archaeol. Zeitung. 1852 σ. 404. 3) Bergk. III, σ. 1050 ἀπ. 8. 4) «Περὶ πένθους» 13 σ. 928.

Ἡ κατάλυσις τῶν ἀρχαίων συμποσίων ἠδύνατο νὰ γείνῃ προσέτι διὰ μιμικῆς παραστάσεως θέματός τινος ἐκ τῆς μυθικῆς ἢ τῆς παλαιᾶς ἱστορίας εἰλημμένου. Παράδειγμα τοιαύτης συμποσιακῆς καταλύσεως διεφυλάχθη ἡμῖν ἐν τέλει τοῦ «Συμποσίου» τοῦ Ξενοφῶντος, ἔνθα ὡς κορωνὶς τοῦ ὅλου παρίσταται διὰ σχημάτων ὁ ἔρως (**Liebeserklärung**) τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης μετὰ τοσαύτης ἐπιτυχίας, ὥστε «μὴ μόνον τὸν Διόνυσον ἀλλὰ καὶ τοὺς παρόντας ἅπαντας συνομόσαι ἂν ἦ μὴν τὸν παῖδα καὶ τὴν παῖδα ὑπ' ἀλλήλων φιλεῖσθαι» IX, 6.

Αἱ τοιούτου εἴδους παραστάσεις προϋποθέτουσιν ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ χοροῦ, ὅστις παρὰ τοῖς παλαιοῖς οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ μίμησις τῶν λεγομένων διὰ ῥυθμικῶν καὶ ἁρμονικῶν κινήσεων τοῦ σώματος γινομένη[1]).

III.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ.

Ἐν τῷ προκειμένῳ κεφαλαίῳ θέλω περιορισθῇ εἰς ἐκεῖνα μόνον τὰ παιγνίδια τῶν παλαιῶν, ἅτινα ἀνήκουσιν εἰς τὰ συμπόσια, καὶ καὶ ἐκ τούτων πάλιν εἰς τὰ συνηθέστερα καὶ προσφιλέστερα.

Ἓν ἐκ τῶν συχνὰ ἀναφερομένων παιγνίων κατὰ τοὺς κλασικοὺς χρόνους εἶνε ὁ «κότταβος». Κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἀρχαίων ἡ παιδιὰ αὕτη ἐφευρέθη ἐν Σικελίᾳ, διὸ συνήθως «Σικελικὸς κότταβος» ἐπονομάζεται, ἐντεῦθεν δὲ μετεφέρθη εἰς τὴν κυ-

---

1) Πλάτ. Νομ. VII, 816 «μίμησις τῶν λεγομένων σχήμασι γενομένην τὴν ὀρχηστικὴν ἐξειργάσετο τέχνην ξύμπασαν». Ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς ὁρίζει τὸν χορὸν ὡς συνένωσιν τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς ἁρμονίας. Νομ. II, 665 «τῇ δὴ τῆς κινήσεως τάξει ῥυθμὸς ὄνομα εἴη, τῇ δ' αὖ τῆς φωνῆς, τοῦ τε ὀξέος ἅμα καὶ βαρέος συγκεραννυμένων ἁρμονία ὄνομα προσαγορεύοιτο, χορεία δὲ τὸ ξυναμφότερον κληθείη».

Ὀρθῶς λοιπὸν παρατηρεῖ ὁ Becker I, 164, ἔνθα γίνεται ἐκτενέστερος λόγος περὶ τοῦ χοροῦ τῶν ἀρχαίων (πρβλ. καὶ σ. 171 περὶ μιμ. παραστάσεων), ὅτι ἡ κίνησις ἔχει τὴν αὐτὴν σπουδαιότητα καὶ σημασίαν ἐν τῷ χορῷ, οἵαν ἡ λέξις ἐν τῇ ποιήσει.

ρίως Ἑλλάδα, ἔνθα κατέστη γενικωτάτη. Ἀλλ' ὅσον ἐνταῦθα ἦτο προσφιλής, ἰδίως δὲ ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἦτο ὁ κότταβος ἀπαραίτητος εἰς πᾶν συμπόσιον, τοσοῦτον εἶνε σκοτειναὶ αἱ περιγραφαὶ αὐτοῦ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, καὶ ἕνεκα τούτου καὶ αἱ τῶν νεωτέρων πραγματεῖαι περὶ τῆς παιδιᾶς ταύτης ἐπιχέουσι μόνον ἀμυδρὸν φῶς καὶ ἀνεπαρκὲς πρὸς ἐντελῆ κατάληψιν.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἐξηγεῖται ἴσως ἐκ τούτου, ὅτι ὁ κότταβος κατὰ τὸ διάστημα τριῶν αἰώνων τῆς ἀκμῆς του, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀλκαίου, μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς νέας κωμῳδίας, ὑπέστη διαφόρους μεταβολὰς καὶ τροποποιήσεις. Κατ' ἀρχὰς ἦτο ἴσως ὅλως ἁπλοῦς καὶ συνίστατο εἰς τὴν μετὰ δεξιότητος σκοποβολὴν χαλκῆς λεκάνης ἐξ ὡρισμένης ἀποστάσεως διά τινων ῥανίδων ἀκράτου οἴνου ἢ ὕδατος μετὰ δυνάμεως ἐκ τοῦ ποτηρίου ἐκσφενδονιζομένων. Ὁ σκοποβολῶν συνείθιζε κατὰ τὴν πρᾶξιν ταύτην νὰ ὀνομάσῃ οἱονδήποτε προσφιλὲς αὐτῷ ἄτομον καὶ ἐκ τοῦ κρότου τοῦ ἐπὶ τῆς λεκάνης παραγομένου[1]) ἐμαντεύετο ὁ βαθμὸς τῆς ἀγάπης ἢ φιλίας τοῦ ὀνομαζομένου προσώπου πρὸς τὸν κοτταβίζοντα, ὥστε ἐν πρώτοις ὁ κότταβος ἦτο κατὰ ταῦτα «ἐρωτικὸν μαντεῖον» οὕτως εἰπεῖν[2]). Ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἐγένοντο οὐχὶ ὀλίγοι νεωτερισμοὶ περὶ τὴν χρῆσιν καὶ ἐκτέλεσιν αὐτοῦ. Συνήθως διακρίνονται δύο εἴδη κοττάβων, ὁ «δι' ὀξυβάφων» καὶ ὁ «κατακτός». Τὸ πρῶτον εἶδος δὲν παρέχει πολλὰς δυσχερείας. Λεκάνη πλήρης ὕδατος ἔχουσα τὸ μέγεθος τοῦ ποδονιπτῆρος ἢ καὶ αὐτὸς ὁ πο-

1) Ἐντεῦθεν ὀρθῶς παράγεται καὶ τὸ ὄνομα τοῦ κοττάβου δηλ. ἐκ τοῦ κόπτειν ἢ αἰολ. κόσσειν, κόττειν, ἕνεκα τοῦ κατὰ τὴν βολὴν παραγομένου ἤχου· πρβλ. Lobeck Prol. path. σ. 285. Καὶ ὁ ἀοίδιμος Κοραῆς. Ἄτ. I, 145 εἶνε τῆς αὐτῆς γνώμης, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ἀποδίδει εἰς τὸ ῥ. κόττειν τὴν τοῦ παίζειν ἐν τῇ κοινῇ γλώσσῃ σημασίαν, ἀντὶ τοῦ ἐσθίειν (ὡς τὸ ἔπαιξεν ὅλον ἤγουν τὸ ἔφαγεν ὅλον), τοῦθ' ὅπερ δὲν φαίνεται πιθανόν. Ὅτι οἱ παίζοντες τὸν κότταβον ἐλέγοντο ὅτι «κοτταβίζουσι» εἶνε λίαν εὐνόητον. Ἐπειδὴ δὲ τὸ «κοτταβίζειν» ἑρμηνεύεται ἐν τῷ Μ. Ἐτυμ. 533, 26 διὰ τοῦ «πίνειν σὺν ἔριδι», δὲν ἕπεται ἐκ τούτου ὅτι τὸ «κόττειν» ἔχει ἄλλην σημασίαν ἢ τὴν τοῦ «κόπτειν»· διότι ἡ ἅμιλλα τοῦ πίνειν ἀνεπτύχθη ἐκ τῆς τοῦ νικᾶν, καὶ ἐπειδὴ συνήθως τὸ λείψανον ἐκ τοῦ ποτηρίου ἐχύνετο, ἐννοεῖται ὅτι πολλὰ ποτήρια ἐκενοῦντο, καὶ ἐντεῦθεν οἱ «μεθυσοκότταβοι νεανίαι» τοῦ κωμικοῦ.

2) Πρβλ. ἀπ. Σοφ. Ἰναχ. 257 καὶ Εὐριπ. Πλεισθ. 632 = Ἀθην. ΙΕ, σ. 668б.

δονιπτὴρ ἐτίθετο ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δωματίου. Ἐπὶ τοῦ ὕδατος ἐπέπλεον ἐν ᾗ πλειότερα μικρὰ ἀγγεῖα κενά, ὅμοια τὸ σχῆμα μὲ τὸ τῆς λεκάνης, ἅτινα ἐκαλοῦντο «ὀξύβαφα». Ἡ τέχνη τοῦ κοτταβίζοντος συνίστατο εἰς τὸ νὰ ἀκοντίσῃ μετὰ μεγάλης ἐπιτηδειότητος ἐκ τοῦ ποτηρίου του τὸ ὑπολειπόμενον τοῦ οἴνου ἐπὶ τοῦ ὀξυβάφου, οὕτως ὥστε πληρούμενον τοῦτο ὑγροῦ νὰ καταβυθισθῇ διὰ μιᾶς· ὁ πλειότερα ὀξύβαφα καταδύσας ἐξήρχετο νικητὴς λαμβάνων βραβεῖόν τι[1]).

Τὸ δεύτερον εἶδος εἶνε τοσοῦτον πολύπλοκον, ὥστε ὁμολογῶ ὅτι οὔτε ἐκ τῶν ἀρχαίων παραδόσεων οὔτε ἐκ τῶν εἰκασιῶν τῶν νεωτέρων ἠδυνήθην νὰ σχηματίσω σαφῆ καὶ καθαρὰν ἔννοιαν· οὐχ ἧττον ὅμως κρίνω καλὸν νὰ εἴπω τινὰ καὶ περὶ τούτου ἔχων πάντοτε ὑπ' ὄψιν ἐκτὸς τῶν ἀρχαίων πηγῶν καὶ τὰς νεωτέρας πραγματείας[2]).

Ἐπὶ τοῦ ἄκρου μακροῦ ξύλου ἢ χάρακος, εἰς τὸ μέσον τοῦ συμποσίου εὑρισκομένου, ἐτίθετο ῥάβδος τις κατὰ τὸ μέσον ἥτις ἐταλαντεύετο ἐν εἴδει ζυγαριᾶς ἔχουσα ἀμφοτέρωθεν ἐξηρτημένας δύο πλάστιγγας ἀνὰ μίαν ἐξ ἑκάστου ἄκρου αὐτῆς· ὑπὸ ταύτας πάλιν ἐτίθεντο δύο λεκάναι ἔνθεν καὶ ἔνθεν πλήρεις ὕδατος, ὑφ' ὃ ἐκρύπτετο ἀγαλμάτιον «Μάνης» καλούμενον[3]). Ὁ κοτταβίζων

---

1) Πρβλ. Ἀθην. ΙΕ, 667e—f Σχολ. Ἀριστοφ. Εἰρ. 1244 Μ. Ἐτυμ. 533. 16. Ἡ λεκάνη περιβάλλετο μὲ κλάδους μυρσίνης, οἵτινες ὑποδηλοῦσι τὴν ἐρωτικὴν σημασίαν τοῦ παιγνιδίου. Becq de Fouquières «Les jeux des anciens» σ. 228(2). Strak. § 54 σημ. 29. Ὁ Πολυδ. ὁμιλῶν περὶ τοῦ εἴδους τούτου τοῦ κοττάβου παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς. VII, 110. «τὸ δὲ χαλκίον ἐπεπλήρωτο μὲν ὕδατος, ἐπεπόλαζε δ' αὐτῷ καὶ σφαῖρα, καὶ πλάστιγξ καὶ μάνης καὶ τρεῖς μυρρίναι καὶ τρία ὀξύβαφα». Τὸ χωρίον πρέπει νὰ ἦνε ἐσφαλμένον· ἄλλως παραδεκτέον ὅτι ὁ Πολυδ. δὲν εἶχε καθαρὰν ἰδέαν τοῦ παιγνιδίου· διότι πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ ἐπιπολάζῃ ἡ πλάστιγξ ἢ ὁ μάνης; πρβλ. Beck de Fouquières ἔ. ἀ. σ. 228.

2) Ἐκ τούτων σημειῶ τὰς ἑξῆς Becker καὶ Göll III, σ. 366—370.—Hermann καὶ Strak § 54 σημ. 26 κ. ἑξ..—Otto Jahn «Kottabos auf Vasenbitern» ἐν «Philologus» XXVI. σ. 201—240 Heydemann. «Sopra il giuoco del cottabo» ἐν «Annali dell' instituto» 1868. σ. 217—231. Stephani Compte rendu 1869. σ. 219, 235, 236. Becq de Fouquières ἔ. ἀ. σ. 212—240(2).

3) «Μάνης» εἶνε σύνηθες ὄνομα σκλάβων. Ἐν τῷ παιγνιδίῳ δὲ ἐξηγεῖται ἐκ τῆς ταπεινῆς θέσεως, ἣν τὸ ἀγαλμάτιον κατεῖχε τυπτόμενον ὡς δοῦλος ἑκάστοτε ὑπὸ τῶν πλαστίγγων.

λοιπὸν ὤφειλε νὰ διευθύνῃ τὴν λάταγα[1]) πρὸς τὰ ἄνω μετὰ τοιαύτης ἐπιτηδειότητος καὶ δυνάμεως, ὥστε νὰ καταπέσῃ αὕτη ἐπὶ μιᾶς τῶν πλαστίγγων, ἥτις ὑποχωροῦσα εἰς τὸ βάρος νὰ προσεγγίσῃ τὴν κεφαλὴν τοῦ ὑπ' αὐτὴν εὑρισκομένου ἀνδριανταρίου, καὶ οὕτω νὰ παραχθῇ ἦχός τις ἔχων ἐρωτικὴν σημασίαν. Ἡ περιγραφὴ αὕτη ἐξάγεται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῶν Σχολ. τοῦ Ἀριστοφ. Εὐρ. 343 καὶ Λουκ. Λεξιφ. 3. Ὁ πρῶτος τούτων λέγει τὰ ἑξῆς· «κότταβος παίγνιον ἦν παρὰ Ἀθηναίοις τοιοῦτον· ῥάβδος ἦν μακρὰ πεπηγμένη ἐν τῇ γῇ, καὶ ἑτέρα ἐπάνω αὐτῆς κινουμένη ὡς ἐπιζυγίου· εἶχε δὲ πλάστιγγας δύο ἐξηρτημένας καὶ κρατῆρας δύο ὑποκάτω τῶν πλαστίγγων, καὶ ὑπὸ τὸ ὕδωρ ἀνδριὰς ἦν χαλκοῦς κεχρυσωμένος, τοῦτο δὲ ἦν ἐν τοῖς συμποσίοις· καὶ πᾶς τῶν παιζόντων ἀνίστατο ἔχων φιάλην γέμουσαν ἀκράτου, καὶ μακρόθεν ἱστάμενος ἔπεμπεν ὅλον τὸν οἶνον ὑπὸ μίαν σταγόνα εἰς τὴν πλάστιγγα, ἵνα γεμισθεῖσα βαρυνθῇ καὶ κατέλθῃ καὶ κατελθοῦσα κρούσῃ εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀνδριάντος τοῦ ὑπὸ τὸ ὕδωρ κεκρυμμένου· καὶ εἰ μὲν ἐκχυθῇ ἐκ τοῦ οἴνου, ἐνίκα καὶ ᾔδει ὅτι φιλεῖται αὐτὸς ὑπὸ τῆς ἐρωμένης· εἰ δὲ μή, ἡττᾶτο, ἐλέγετο δὲ ὁ ἀνδριὰς ὁ ὑπὸ τὸ ὕδωρ κεκρυμμένος μάνης»[2]). Ὁ δὲ δεύτερος τὰ ἑξῆς· «εἶδος παιδιᾶς ὁ κότταβος τοιοῦτο· μέσον ἵσταται χάραξ, ἄνωθεν ζυγὸν κατὰ κορυφὴν ἐπαιωρῶν, καθ' ἑκάτερον δὲ ἄκρον ὁ ζυγὸς πλάστιγγας φέρει, ἀνδριανταρίων ταῖς πλάστιγξιν ὑποκειμένων· ὁ κοτταβίζων τοίνυν λαβὼν εἰς τὸ στόμα ὑγρὸν ὁτιοῦν οἴνου ἢ ὕδατος καὶ πλήσας τὰς γνάθους ἀφίησι διὰ τῶν χειλέων ὑπὸ μίαν σταγόνα τοῦ ὑγροῦ κατὰ τῶν πλαστίγγων αἱ δὲ δεξάμεναι κοῖλαι οὖσαι καὶ καθελκόμεναι τῷ βάρει κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν τοῦ ὑγροῦ φέρονται κατὰ τῶν ὑποκειμένων ἀνδριανταρίων καὶ κρούσασαι ἀνὰ μέρος ἑκατέρα κατὰ τὴν ἑτεροζυγίαν τοὺς ἀνδριάντας ποιὸν ἦχον ἀποτελοῦσιν, ὃς εὐφραίνει τὸν ἐρῶντα, ὡς τῶν παιδικῶν κατευστοχοῦντα· ἐρωτικὴ γὰρ ἡ παιδιά· εἰ δὲ τῶν πλαστίγγων ἡ λάταξ διαμάρτοι, ἡττᾶσθαι δοκεῖ ὁ ἐρῶν καὶ ὑπὸ τῶν παιδικῶν ἠμελῆσθαι· καλοῦνται δὲ τὰ ἀνδριαν-

---

1) «Λάταξ» ἐκαλεῖτο τὸ ὑπολειπόμενον ὑγρὸν ὅπερ ἐξεσφενδονίζετο ὡς καὶ ὁ παραγόμενος ἦχος. πρβλ. Jahn ἔ. ἀ. σ. 203. σημ. 15.

2) Πρβλ. προσέτι, 1242, 1244 ἔνθα δίδονται ἐκτενέστεραι, ἀλλὰ καὶ διάφοροι περιγραφαί.—Ἀθην. ΙΕ, 666 κ. ἑξ. Σουΐδας ἐν λ. κοτταβίζειν.

τάρια μάνεις»[1]). Καὶ ταῦτα μὲν ἐκ τῶν ἀρχαίων πηγῶν· ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ὁ μὲν **Becker** φαίνεται ὅτι παραδέχεται κατ' οὐσίαν τὸ δεύτερον τῶν ἄνω δύο σχολίων, καὶ τὴν ἀσυμφωνίαν ἀμφοτέρων θεωρεῖ ὡς προερχομένην ἐκ τῆς ποικιλίας, ἣν ἔλαβεν ὁ κότταβος κατὰ διαφόρους ἐποχάς· οὕτω π. χ. δὲν νομίζει ὅτι σφάλλεται ὁ δεύτερος σχολιαστὴς παραδίδων, ὡς εἴδομεν ὅτι ὁ κοτταβίζων ἐξηκόντιζε διὰ τῶν χειλέων τὸν οἶνον ἢ τὸ ὕδωρ, καὶ παραδέχεται ὅτι κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους πράγματι οὕτως ἐξετελεῖτο, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς σημειώσεως τοῦ Πολυδεύκους[2]). Δυσνόητον εὑρίσκει ὁ **Becker** τὸ χωρίον τοῦ Ἀθηναίου σ. 667. d «τὸ δὲ καλούμενον κατακτὸν κοττάβιον τοιοῦτόν ἐστι· λυχνίον ἐστὶν ὑψηλόν, ἔχον τὸν μάνην καλούμενον, ἐφ' ὃν τὴν καταβαλλομένην ἔδει πεσεῖν πλάστιγγα, ἐντεῦθεν δ' ἐπίπτεν εἰς λεκάνην ὑποκειμένην πληγεῖσαν τῷ κοττάβῳ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ καταστήσῃ σαφές, παραδεχόμενος ὅτι καὶ δευτέρα λεκάνη ἐτίθετο ὑπὸ τὴν τὸν μάνην ἔχουσαν καὶ φρονῶν ὅτι τοιοῦτος κότταβος ἐκτελεῖται ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ καὶ ἤδη μνημονευθέντος ἀρχαίου ἀναγλύφου, ἐν ᾧ παρίσταται ὁ Διόνυσος ὑπὸ τοῦ Ἰκαρίου φιλοξενούμενος. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ **Becker**, ἣν παρεδέχθη ὁ **Jahn** (σ. 239), στερεῖται πάσης πιθανότητος. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ ἀναγλύφου περὶ τὸ τέλος στήλη τις φέρουσα μεγάλην λεκάνην, ὅθεν ὑψοῦται ἑτέρα στήλη ἐφ' ἧς κεῖται προτομὴ μικροῦ ἀνδριάντος ὁμοία σχεδὸν τὸ σχῆμα μὲ Ἑρμῆν· ἀλλ' οὐ μόνον ἡ πλάστιγξ λείπει, ἥτις, ὡς εἴδομεν, καταπίπτει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ μάνου (ὁ **Becker** σ. 370 βλέπει ἄνω ἐπὶ τῆς προτομῆς δίσκον, οὗ ἐγὼ οὔτε ἴχνος διακρίνω), ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη κατασκευὴ δὲν φαίνεται κατάλληλος διὰ τὸν κότταβον τοὐλάχιστον κατὰ τὰς ἄνω δοθείσας περιγραφὰς τῶν ἀρχαίων[3]). Κλίνω μᾶλλον νὰ πιστεύσω ὅτι ὁ Ἀθήναιος, ἢ ἐκεῖ-

---

1) Πρβλ. προσέτι Ἀθήν. ἔ. ἀ.—Τζέτζης. Χιλ. VI, 815. 872 κ. ἑξ. Ὁ Πολυδ. ἔ. ἀ. ὁμιλῶν περὶ τοῦ δευτέρου εἴδους δὲν ἀναφέρει καθόλου τὸν μάνην. 2) VI, 111. «οὐ μὴν εἴποι ἄν τις τὸ κοτταβίζειν, ἐφ' οὗ νῦν, ἀλλ' ἐμεῖν ἢ ἀποβλύζειν κ.τ.λ.».

3) Οὕτω φρονεῖ καὶ ὁ **Heydemann** ἔ. ἀ. σ. 231. Κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ **Compe**, ὅστις αὐτοῖς ὄμμασιν εἶδεν ἐν πρωτοτύπῳ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀνάγλυφον, τὸ ἀνδριαντάριον, ὅπερ ὁ **Becker** ἐξέλαβεν ὡς μάνην, δὲν εὑρίσκεται

νος ὁ συγγραφεύς, ἐξ οὗ οὗτος ἀρύεται, οὐδεμίαν ἄλλην τοῦ κοττάβου κατασκευὴν ἔχει κατὰ νοῦν ἢ ἣν καὶ ὁ σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀλλ' ἐξεφράσθη ὀλίγον συντόμως καὶ ἀσαφῶς·

«Λυχνίον ὑψηλὸν ἔχον τὸν μάνην καλούμενον»

δὲν σημαίνει, κατ' ἐμέ, ὅτι ἄνω ἐπὶ τοῦ λυχνίου εὑρίσκεται ὁ μάνης, ἀλλ' ἁπλῶς ὅτι οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν ὅλην σκευασίαν τοῦ παιγνιδίου· ἐν δὲ τῷ «ἐντεῦθεν δ' ἔπιπτεν εἰς λεκάνην ὑποκειμένην πληγεῖσαν τῷ κοττάβῳ» φαίνεται ὀρθοτάτη ἡ κατὰ πρῶτον ὑπὸ **Dobraeus** προταθεῖσα μετάθεσις τῶν λέξεων «πληγεῖσαν τῷ κοττάβῳ» ἀμέσως μετὰ τὴν «πλάστιγγα», ἣν παρέλαβεν ἤδη καὶ ὁ **Meineke** ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἀθηναίου[1]).

Ὁ **Jahn** (σ. 211) ἀποφαίνεται ὅλως διάφορον γνώμην τῆς τοῦ **Becker** καὶ τῶν ἀρχαίων σχολιαστῶν. Κατὰ τοῦτον ἡ λέξις πλάστιγξ» συνετέλεσεν ὡς ἀφορμὴ τοῖς παλαιοῖς ὅπως ἐπινοήσωσιν ὁλόκληρον ζυγαριὰν καὶ τὰς ταύτῃ ὑποκειμένας δύο λεκάνας. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἐπὶ πάντων τῶν ἀρχαίων ἀπεικονισμάτων, ὅσα ἐγὼ τοὐλάχιστον ἠδυνήθην νὰ ἴδω[2]), τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν κότταβον παρίσταται ἁπλῆ μεγάλη ῥάβδος ἔχουσα κατὰ τὸ μέσον μεγάλην λεκάνην καὶ ἐπὶ τοῦ ἄνω ἄκρου μικρὸν δίσκον· ἀλλ' ἂν πράγματι τοσοῦτον ἁπλοῦν ἦτο τὸ πολυθρύλητον τοῦτο παίγνιον, οὗ τοσοῦτον ποικίλαι καὶ διάφοροι περιγραφὰς διεσώθησαν ἡμῖν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος, ἀδυνατῶ νὰ εἴπω.

Τὸ μόνον σφάλμα, εἰς ὃ ὑποπίπτει προφανῶς ὁ **Jahn** (σ. 206), καὶ ὅπερ παρετήρησαν ἤδη ὁ **Heydemann** (231) καὶ ὁ **Stephani** (σ. 224) εἶνε ὅτι θεωρεῖ τὴν κοτταβικὴν ῥάβδον ὡς λυχνοῦχον, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς ἀπεικονιζομένης μεγάλης λεκάνης καὶ τοῦ ἄνω ἐπιτιθεμένου δίσκου διακρίνεται οὐσιωδῶς αὐτοῦ.

Ὁ δὲ **Heydemann** ἐπὶ τέλους, ἵνα παρασιωπήσω τὰς τῶν λοιπῶν γνώμας ὡς οὐχὶ οὐσιωδῶς διαφερούσας, διακρίνει πρῶτον τὸ ἀρχικὸν καὶ ἁπλούστατον εἶδος τοῦ κοττάβου, τὸ ἐπιτυγχάνειν δηλ. διά τινων σταγόνων οἴνου ἢ ὕδατος ὡρισμένον τι ση-

---

ἐντός, ἀλλ' ἐκτὸς τῆς λεκάνης· ἐν δὲ τῷ ἐν Νεαπόλει ἀντιτύπῳ διακρίνονται σαφῶς δύο κεφαλαὶ ἐπ' αὐτοῦ· ὥστε κατὰ ταῦτα ὁ Μάνης τοῦ **Becker** εἶνε Ἑρμῆς διπρόσωπος.

1) Πρβλ. προσέτι **Becq de Fouquières**. σ. 221.

2) Ἴδε πλήρη κατάλογον τούτων. **Stephani** ἐ. ἀ. σ. 225 κ. ἑξ.

μεῖον ἐπὶ τοῦ ἐδάφους[1]), ἔπειτα τὸν δι' ὀξυβάφων, καὶ τελευταῖον τὸν κατακτόν, οὗ πάλιν παραδέχεται δύο τάξεις: 1) ἄνευ τοῦ Μάνου 2) μετὰ τοῦ Μάνου· ἀναφορικῶς τοῦ πρώτου εἴδους φρονεῖ ὅτι ἐκ τοῦ μέσου μεγάλης χαλκῆς λεκάνης ὑψοῦται ἡ κοτταβικὴ ῥάβδος δυναμένη νὰ ὑψωθῇ καὶ χαμηλωθῇ κατὰ τὸ δοκοῦν (ἐντεῦθεν τὸ ὄνομα κατακτός). Ἐπὶ τοῦ ἄκρου τῆς ῥάβδου ταλαντεύεται πινακίσκιον μεταφορικῶς καὶ πλάστιγξ καλούμενον, ὅπερ ἐπιτυγχανόμενον ὑπὸ τῆς λάταγος καταπίπτει εἰς τὴν λεκάνην καὶ παράγει ἦχόν τινα.

Ἐκ τοῦ δευτέρου εἴδους διακρίνει πάλιν δύο ἄλλας ὑποδιαιρέσεις α) κότταβον ἐν ᾧ ἀντὶ τοῦ πινακίσκου κεῖται ὁ Μάνης, οὗ τὴν κεφαλὴν σημαδεύει ὁ κοτταβίζων διὰ τῆς λάταγος ὅπως καταπέσῃ μετὰ κρότου εἰς τὴν λεκάνην καὶ β) κότταβον, ἐν ᾧ ἀμφότεροι καὶ ὁ πινακίσκος καὶ ὁ Μάνης καταλαμβάνουσι συγχρόνως θέσιν· ὁ πινακίσκος ἐπιτυγχανόμενος ὑπὸ τῆς λάταγος καταπίπτει ἐπὶ τὸν Μάνην καὶ ἐντεῦθεν εἰς τὴν λεκάνην παράγων ἦχον. Νομίζω ὅτι αἱ διαιρέσεις καὶ ὑποδιαιρέσεις αὗται τοῦ κατακτοῦ κοττάβου συντελοῦσιν ἴσως εἰς σαφεστέραν κατάληψιν τοῦ παιγνιδίου, ἀλλ' ἂν τῷ ὄντι ἐγνώριζον οἱ ἀρχαῖοι πλειότερα τῶν δύο εἰδῶν ἀγνοῶ. Ἐλπίσωμεν ὅμως ὅτι νέαι ἀνακαλύψεις θέλουσι διευκρινίσει κάλλιον τὰ πράγματα, καὶ μάλιστα, ἐὰν εὑρεθῇ παράστασις τοῦ κοττάβου μετὰ τοῦ Μάνου, ὅστις εἶνε μέχρι τοῦδε ἐντελῶς ἄγνωστος.

Πρὸς ἐκσφενδόνισιν τοῦ οἴνου ἀναφέρονται ἰδιαίτερα ποτήρια ἐπὶ τούτῳ ὡρισμένα καὶ «κοτταβίδες» καλούμενα[2])· ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐκπώματα χρησιμοποιοῦνται πρὸς τοῦτο ὡς π. χ. καρχήσια, ὀξύβαφα, κανθήρια κ.τ.λ., ἰδιαίτερος δὲ τρόπος τοῦ ἐκσφενδονίζειν εἶνε ὁ «ἀπ' ἀγκύλης λεγόμενος», διὸ παρὰ Πολυδ. τὸ «ἀπ' ἀγκύλης βάλλειν» συνωνυμεῖ τῷ «κοτταβίζειν»[3]). Ἡ ὀνομασία αὕτη προκυψεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος, καθόσον ὁ κοτταβίζων ὤφειλε ν' ἀπαγκυλώσῃ τ. ἔ. νὰ κυρτώσῃ τὴν χεῖρά του σχηματίζων δι' αὐτῆς καμπύλην γραμμήν, καὶ ἐν τοιαύτῃ θέσει νὰ ἐξακοντίσῃ ἐλαφρῶς (ὑγρῶς ἀφεῖναι τὴν λάταγα) καὶ εὐρύθμως[4]) τὸν οἶνον·

1) Πρβλ. Ξενοφ. Ἑλλην. II, 3, 56. Cic. Tuscul. I, 40, 96.

2) Πρβλ. Ἡγήσ. ἢ Δικαίαρχ. π. Ἀθην. ΙΑ. σ. 479d. 3) VI, 109. πρβλ. Αἰσχ. ἐν Ὀστολ. ἀπ. 173, 4, Ἀθην. ΙΕ, 667c. «ἀγκυλητοὶ κότταβοι». Ὁ Becq de Fouquières σ. 226 παρατηρεῖ ὅτι οἱ «ἀγκυλητοὶ κότταβοι» ἀλληγορικῶς σημαίνουσι τὰ γρονθοκοπήματα (coups de poing). 4) Δηλ. μὲ χρόνον ad

ἀφ' ἑτέρου ἀπητεῖτο τὸ ποτήριον νὰ κρατηθῇ «συνεστραμμένῃ τῇ χειρί», διὰ δύο δακτύλων τῆς δεξιᾶς στερεῶς ἀπὸ τῆς λαβῆς, ὡς φαίνεται ἐπὶ τῶν ἀπεικονισμάτων[1]). Ποιητικῶς δὲ γίνονται αἱ διδασκαλίαι αὗται ὑπὸ τοῦ κωμικοῦ Ἀντιφάνους ἐν «Ἀφροδίτης Γοναῖς;» ὡς ἑξῆς·

«ᾧ δεῖ λαβεῖν τὸ ποτήριον δεῖξον νόμῳ.
Α. αὐλητικῶς δεῖ καρκινοῦν τοὺς δακτύλους
οἰνόν τε μικρὸν ἐγχέαι καὶ μὴ πολύν·
ἔπειτ' ἀφήσεις. Β. τίνα τρόπον; Α. δεῦρο βλέπε.
τοιοῦτον. Β. ὦ Πόσειδον, ὡς ὑψοῦ σφόδρα.
Α. οὕτω ποιήσεις. Β. ἀλλ' ἐγὼ μὲν σφενδόνῃ
οὐκ ἂν ἐφικοίμην αὐτόσ'. Α. ἀλλὰ μάνθανε»[2]).

Τῷ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τοῦ σκοποῦ ἐπιτυγχάνοντι ἀπενέμοντο διάφορα δῶρα, ὡς ᾠά, τραγήματα, πέμματα κ.τ.λ., ἀλλὰ καὶ ἁπλοῖ ἔπαινοι ἢ φιλήματα καὶ θωπεῖαι δὲν ἦσαν ἀσυνήθη ἆθλα ἢ κατὰ τοὺς ἀρχαίους «κοττάβια», μάλιστα ὁσάκις αἱ ἑταῖραι συμμετεῖχον τῆς παιδιᾶς[3]). Παρὰ τοῖς παλαιοῖς κατεβάλλετο τοσαύτη σπουδαιότης περὶ τὸν κότταβον, ὥστε ἐφιλοτιμοῦντο τίς κάλλιον καὶ τεχνικώτερον νὰ κοτταβίσῃ καὶ οἱ καλῶς κοτταβίζοντες ἐπὶ τούτῳ «ἐφρόνουν μεῖζον τῶν ἐπὶ τῷ καλῶς ἀκοντίζειν μέγα φρονούντων»[4]). Οὕτως ἐξηγεῖται τὸ ἱστορούμενον ὅτι κατάλληλα στρογγύλα δωμάτια ἰδιαιτέρως κατεσκευάζοντο, ὅπως πάντες οἱ κοτταβίζοντες ἀπέχωσιν ἰσάκις τοῦ ἐν τῷ μέσῳ εὑρισκομένου κοττάβου[5]).

Ἄλλη παιδιὰ ἐπίσης συνήθης εἶνε ὁ λεγόμενος «ἱμαντελιγμός». Διπλοῦς ἱμὰς ἐτυλίσσετο ποικιλοτρόπως καὶ τεχνικῶς· ὁ παίζων ὤφειλε νὰ διατρυπήσῃ αὐτὸν διὰ μικροῦ καὶ ὀξέος πασσάλου ἢ ἁπλῶς διὰ βελόνης, καὶ ἐὰν αὕτη εὑρίσκετο κατὰ τὴν λύσιν τοῦ διπλοῦ ἱμάντος ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ τότε ἐκέρδιζε τὸ παιγνίδιον. Ὁ Πολυδεύκης περιγράφει τὴν παιδιὰν ὡς ἑξῆς· «ὁ δ'

numeros Jahn σ. 239. 1) Ἡ ἀριστερὰ ἐτηρεῖτο ἀκίνητος ἢ ἐκρατεῖτο δι' αὐτῆς ἕτερόν τι ἀγγεῖον ὅπως ἡ δεξιὰ στερηθῇ πάσης ἐνδεχομένης βοηθείας. 2) Meineke III, σ. 29 = Ἀθήν. ΙΕ, σ. 666f.

3) Σοφ. Σαλμον. 492· «τάδ' ἐστὶ κνισμὸς καὶ φιλημάτων ψόφος τῷ καλλικοσσαβοῦντι νικητήρια τίθημι»· πρβλ. Πλάτ. ἐν Διῒ κακουμένῳ «. . . . παίζωμεν περὶ φιλημάτων» Meineke II, 2 σ. 630 = Ἀθην. ΙΕ. 666d· Εὔβουλος. . . . θήσω δὲ νικητίριον τρεῖς ταινίας καὶ μῆλα πέντε καὶ φιλήματ' ἐννέα» Mein. III 203 = Ἀθην. ΙΕ. 668d. 4) Ἡγήσ. π. Ἀθην. ΙΑ. σ. 479e. 5) Πρβλ. Ἀθην. ἔ. ἀ. κ. σ. 782f. ΙΕ, σ. 668e.

ἱμαντελιγμὸς διπλοῦ ἱμάντος λαβυρινθώδης τις ἐστὶ περιστροφή, καθ' ἧς ἔδει καθέντα παττάλιον τῆς διπλόης τυχεῖν· εἰ γὰρ μὴ λυθέντος ἐμπεριείληπτο τῷ ἱμάντι τὸ παττάλιον ἥττητο ὁ καθείς»[1]).

Οὐχὶ ὅλως παιδικὸν παιγνίδιον ἦτο καὶ ὁ καλούμενος «χαλκισμός», ὅπερ συνίστατο εἰς τὸ νὰ σταματήσωσι καὶ κρατήσωσι διὰ τοῦ δακτύλου νόμισμά τι ὀρθὸν ταχέως περιστρεφόμενον[2]).

Πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν μέχρι τοῦδε περιγραφεισῶν παιδιῶν ἀπαιτεῖται μᾶλλον σωματικὴ ἐπιτηδειότης ἢ νοητικὴ ἄσκησις· ἄλλως ὅμως ἔχει ἀναφορικῶς τῆς «πεττείας», διὰ τὴν ὁποίαν μαθηματικοὶ ὑπολογισμοὶ καὶ σκέψις βαθεῖα εἶνε ἀπαραίτητοι ὅροι. Πεσσὸς ἢ πεττὸς (κατὰ τὸν Ἡσυχ. ἐν. λ. καὶ Εὐσταθ. 1396, 39 παρὰ τὸ πίπτειν, πεσεῖν) σημαίνει κυρίως ψῆφον, πέτραν, ἣν οἱ παίζοντες μεταχειρίζονται· πεσσοὶ δὲ ἢ πεττεία εἶνε αὐτὴ ἡ παιδιὰ ὁμοιάζουσα τὸ σημερινὸν «τάβλι» ἢ τὴν «δάμαν».

Ἡ παιδιὰ αὕτη εἶνε παλαιοτάτη, διὸ καὶ μόνη ἰθαγενὴς τῶν Ἑλλήνων θεωρεῖται· διότι κατὰ τὸν Ἡρόδ. I, 94 πάντα τὰ παρὰ τοῖς Ἕλλασι γνωστὰ παιγνίδια ὡς ὁ κύβος, ἡ σφαῖρα οἱ ἀστράγαλοι μετηνέχθησαν ἐκ τῆς Λυδίας εἰς τὴν Ἑλλάδα «πλὴν πεσσῶν· τούτων γὰρ ὧν τὴν ἐξεύρεσιν οὐκ οἰκηιοῦνται Λυδοί».

Κατὰ τὸν Σοφοκλῆ[3]) ἐφευρετὴς εἶνε τῆς Πεττείας ὁ Ποσειδῶνος παῖς Παλαμήδης, ὃν ἕνεκα τούτου παριστᾷ ὁ Εὐριπίδης εὐχαρίστως παίζοντα μετὰ τοῦ Πρωτεσιλάου «ἐπὶ θάκοις πεσσῶν ἡδομένους μομφαῖσι πολυπλόκοις»[4]).

---

1) IX, 118· πρβλ. Εὐστάθ. σ. 698, 28 «ὁ ἱμαντελιγμός, ὅ ἦν παιδιᾶς εἶδος, ἤγουν διπλοῦ ἱμάντος σκολιά τις εἴλησις, ὥς φασιν οἱ παλαιοί». Becker, II, σ. 371. Becq de Fouquières, ἔ. ἀ. 294. John «the Hellenes» I, 159. Ὁ τελευταῖος παρατηρεῖ (ὡς καὶ ὁ δεύτερος) ὅτι κατὰ τὸν Hemsteruius (ad Poll. τ. VI, σ. 1188) ὁ περίφημος γόρδιος δεσμὸς οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ὁ ἱμαντελιγμός, βεβαίως πολὺ πολυπλοκώτερον συνεστραμμένος ἢ ὡς ἐν τῇ παιδιᾷ· ἐντεῦθεν δὲ ὠνομάσθη καὶ ὁ προτείνων πολύπλοκα καὶ διλημματώδη προβλήματα σοφιστὴς μεταφορικῶς «ἱμαντελικτεύς» ὡς ὁ Δημόκριτος παρὰ Πλουτ. Συμπ. Πρ· I, 1, 5. σ. 614· πρβλ. καὶ Κλήμ. Ἀλεξ. Στρωμ. Γ, σ. 205. 2) Πρβλ. Πολυδ. ἔ. ἀ. «ὁ χαλκισμός, ὀρθὸν νόμισμα ἔδει συντόνως περιστρέψαντας ἐπιστρεφόμενον ἐπιστῆσαι τῷ δακτύλῳ. Κατὰ τὸν αὐτὸν ὁ χαλκισμὸς ἦτο τὸ προσφιλέστατον παίγνιον τῆς περιφήμου ἑταίρης Φρύνης.

3) Ἀπ. 380· ὁ αὐτὸς θεωρεῖ καὶ τοῦ κύβου τὸν Παλαμήδην ἐφευρετήν. ἀπ. 435. 4) Ἰφιγ. ἐν Αὐλ. 194.

Οἱ μνηστῆρες τῆς Πηνελόπης διασκεδάζουσιν ἐπίσης διὰ τῶν πεσσῶν·

«οἱ μὲν ἔπειτα
πεσσοῖσι προπάροιθε θυραίων θυμὸν ἔτερπον
ἥμενοι ἐν ῥινοῖσι βοῶν, οὓς ἔκτανον αὐτοί»[1]).

Ἀλλ' ὅσον παλαιὸν εἶνε τὸ παιγνίδιον τοῦτο, καὶ ὅσον προσφιλὲς κατέστη μετὰ ταῦτα, τοσοῦτον αἱ περὶ αὐτοῦ πληροφορίαι εἶνε ἀνεπαρκεῖς πρὸς ἐντελῆ κατάληψιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐπαίζετο. Ἐκ τοῦ ἄνω ὁμηρ. χωρίου, ὡς πᾶς τις βλέπει, οὐδὲν ἐξάγεται ἄλλο ἢ ὅτι αὐτὸ ἦτο γνωστὸν καὶ ἐπὶ τῶν ὁμηρ. χρόνων. Πῶς ὅμως ἐπαίζετο δὲν ἠθέλησεν ὁ ποιητὴς νὰ ὑποδείξῃ, καὶ ἕνεκα τούτου ἡ μνημονευομένη περιγραφὴ τῆς πεττείας ὑπὸ Ἀπίωνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ὅστις δῆθεν ἤκουσεν αὐτὴν παρὰ συμπολίτου τῆς Πηνελόπης Κτήσωνος τοῦ Ἰθακησίου[2]) θεωρεῖται δικαίως ὑπὸ τῶν νεωτέρων ὡς πλάσμα τῆς φαντασίας του στερούμενον πάσης πιθανότητος.

Ἐπὶ τῶν ἱστορικῶν χρόνων διακρίνονται τοὐλάχιστον δύο εἴδη πεττείας. Εἰς τὸ πρῶτον εἶδος εἶχεν ἑκάτερος τῶν πεττευτῶν πέντε ψήφους ἐπὶ πέντε γραμμῶν, καὶ μεταξὺ τούτων ἦτο μέση τις «ἱερὰ» καλουμένη, ἡ ψῆφος τῆς ὁποίας μόνον ἐν ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ ἐκινεῖτο· ἐντεῦθεν δὲ ἔλαβε τὴν ἀρχὴν ἡ παροιμία «κινήσω τὸν ἀφ' ἱερᾶς» ἐπὶ τῶν τὰ ἔσχατα κινδυνευόντων[3]). Ὁ Πολυδ. ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς περὶ τῆς παιδιᾶς· «ἐπειδὴ δὲ ψῆφοι μὲν εἰσιν οἱ πεττοί, πέντε δ' ἑκάτερος τῶν παιζόντων εἶχεν ἐπὶ πέντε γραμμῶν, εἰκότως εἴρηται Σοφοκλεῖ

καὶ πεσσὰ πεντέγραμμα καὶ κύβων βολαί· τῶν δὲ πέντε τῶν ἑκατέρωθεν γραμμῶν μέση τις ἦν ἱερὰ γραμμή· καὶ ὁ τὸν ἐκεῖθεν κινῶν πεττὸν ἐποίει παροιμίαν «κίνει τὸν ἀφ' ἱερᾶς»[4]).

---

1) Ὀδ. α, 107. Παρὰ Πινδ. ἀποσπ. θρήν. 1, τ III, σ. 620 Beck, παίζουσιν οἱ νεκροὶ ἐν Ἅιδῃ

«καὶ τοὶ μὲν ἵπποις γυμνασίοις τε, τοὶ δὲ πεσσοῖς
τοὶ δὲ φορμίγγεσι τέρπονται».

2) π. Ἀθην. Α, 16f. Ἡ ἐν τῷ μέσῳ τιθεμένη ἐκαλεῖτο «Πηνελόπη» καὶ οἱ πλείονας νίκας εἰληφότες τῶν μνηστήρων εἶχον πλείονας ἐλπίδας νὰ νυμφευθῶσι τὴν πιστὴν τοῦ Ὀδυσσέως σύζυγον.

3) Πρβλ. Ἀποστολ. IX, 80. Διογ. V, 41. Σουΐδας ἐν λ. κινήσω. 4) IX, 97. πρβλ. Εὐστ. 1396, 61, 1397. 29. 633, 58.

Τὸ χωρίον δέν εἶνε ἐντελῶς σαφὲς καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν ἀκριβῶς τὸν τρόπον, καθ' ὃν τὸ εἶδος τοῦτο τῆς πεττείας ἐπαίζετο. Πότε ἐκινεῖτο ἡ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ψῆφος καὶ ποῦ συνίστατο ἡ τέχνη τῆς νίκης εἶνε ἄγνωστον[1]). Σαφέστερον εἶνε τὸ δεύτερον εἶδος τὸ λεγόμενον «πόλις» ἢ κάλλιον «πόλεις». Εἰς τοῦτο ἐχρειάζετο ἑκάτερος τῶν παιζόντων τριάκοντα ψήφους «κύνας» καλουμένας καὶ διακρινομένας δι' ἰδιαιτέρου χρώματος. Αἱ ἑξήκοντα ἐν συνόλῳ ψῆφοι κατετάσσοντο ἐπί τινος πλινθίου διῃρημένου διὰ γραμμῶν εἰς ἑξήκοντα ἐπίσης μέρη, ἅτινα «πόλεις» καὶ μετὰ ταῦτα «χῶραι» ὠνομάζοντο. Ἡ τέχνη τῆς νίκης συνίσταται ἤδη εἰς τὸ νὰ περιλάβῃ ὁ παίζων διὰ δύο ψήφων τοῦ αὐτοῦ χρώματος μίαν ἄλλην ἑτερόχρουν τοῦ ἀντιπάλου καὶ νὰ φέρῃ αὐτὸν εἰς τοιαύτην θέσιν ὥστε νὰ μὴ δύναται πλέον νὰ παίζῃ· ὁ πλειοτέρας ψήφους παρὰ τοῦ ἑτέρου κερδίσας ἦτο ὁ νικητής. Ὁμοιάζουσι λοιπὸν αἱ «πόλεις» τὴν σημερινὴν «δάμαν» ἢ ἐν μέρει καὶ τὸ «ζατρίκιον».

Ὁ Πολυδ. περιγράφει ὡς ἑξῆς τὴν παιδιάν· «ἡ δὲ διὰ πολλῶν ψήφων παιδιὰ πλινθίον ἐστί, χώρας ἐν γραμμαῖς ἔχον διακειμένας· καὶ τὸ μὲν πλινθίον καλεῖται πόλις, τῶν δὲ ψήφων ἑκάστη κύων· διῃρημένων δὲ εἰς δύο τῶν ψήφων κατὰ τὰς χρόας, ἡ τέχνη τῆς παιδιᾶς ἐστὶ περιλήψει δύο ψήφων ὁμοχρόων τὴν ἑτερόχρων ἀνελεῖν»[2]).

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ψήφων δὲν ὁρίζεται ἐνταῦθα, ἀλλ' ἔν τε τῷ Λεξ. τ. Φωτίου σ. 439 «πόλεις παίζειν τὰς νῦν χαρὰς καλουμένας ἐν ταῖς ζ'. ψήφοις»[3]) καὶ ἔν τινι ἐπιγράμματι τοῦ Ἀγαθίου

1) Πρβλ. Becker. II, 373. Ὁ Becq de Fouquiéres ἔ. ἀ. σ. 396 ἑρμηνεύει ἄλλως τὸ χωρίον τοῦ Πολυδεύκους. Κατὰ τοῦτον διακρίνει ὁ Πολ. τὰς πρῶτον ὀνομασθείσας πέντε γραμμὰς τῶν δευτέρων μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτον ἡ ἱερά. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἔχω καθαρὰν ἔννοιαν τοῦ παιγνιδίου, μολονότι ὁ Γάλλος συγγραφεὺς προσπαθεῖ διὰ μακρῶν νὰ καταστήσῃ αὐτὸ εὔληπτον ὑποστηρίζων τὴν γνώμην του. 2) ἔ. ἀ. 98.

3) Ὀρθῶς ἀναγινώσκει ὁ Purson ξ'. καὶ ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου ζ'. Τὸ δὲ «χαρὰς» ἀναγνωστέον «χώρας» ὡς καὶ ὁ Bursian πρὸ ἐτῶν ἐπρότεινε ἐν τῇ Archaeol. Zeitung 1855 σ. 55*, ἔνθα πρόκειται περί τινος ἀρχαίου μνημείου, ἐν ᾧ παρίστανται δύο πρόσωπα παίζοντα ἐπὶ πλακὸς τὴν πεττείαν. Αἱ λοιπαὶ εἰκασίαι τοῦ Bursian περὶ τῆς παιδιᾶς δὲν εἶνε πιθαναί· διότι, καθὰ καὶ ὁ Michaelis παρατηρεῖ ἐν τῇ αὐτῇ ἐφημερίδι 1863 σ. 40-41, ἔνθα εὑρίσκεται καὶ

(Anthol. Gr. III, σ. 30, 72.), ὅστις ἀπονέμει ἑτέρῳ παιγνιδίῳ ὁμοίῳ τῷ «διαγραμμισμῷ» τριάκοντα ψήφους, ἐν ᾧ ὁ Ἡσύχ. ἐν λ. καὶ ὁ Εὐστάθ. (σ. 633, 64) ἀποδίδουσιν αὐτῷ ἑξήκοντα συγχέοντες ἀμφοτέρας τὰς παιδιάς.

Ὁ Becker παραβάλλει τὰς «πόλεις» μὲ τὴν παρὰ Ρωμαίοις συνήθη παιδιὰν «ludus latruculorum», ἐν ᾗ ὁ αὐτὸς σκοπὸς ἐπιδιώκεται ἤτοι «ut niveus nigrus, nunc et niger alliget albos»[1]).

Μεγίστην ὁμοιότητα μὲ τὸ ἤδη περιγραφὲν παιγνίδιον εἶχε ὁ καλούμενος «διαγραμμισμὸς» ἢ τὸ «διαγραμμίζειν», ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Πολυδ. ἑ. ἀ. σ. 99· «ἐγγὺς δέ ἐστι ταύτῃ τῇ παιδιᾷ καὶ ὁ διαγραμμισμὸς καὶ τὸ διαγραμμίζειν, ἥν τινα παιδιὰν καὶ γραμμὰς ὠνόμαζον». Ἴσως ἐνταῦθα οἱ κύβοι ὥριζον τὴν θέσιν τῶν ψήφων· ὁσάκις αἱ ψῆφοι ηὑρίσκοντο μεμονωμέναι (ἄζυγες), ἀνῃροῦντο τ. ἔ. ἐκτυπῶντο ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου παρομοίως ὡς ἐν τῇ σημερινῇ τάβλᾳ, ἥτις καὶ ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν ἦτο γνωστὴ ὑπὸ τὸ αὐτὸ ὄνομα, (Φώτ. λέγει πεττεύουσι = ταβλίζουσι).

Ὁ τρόπος οὗτος ἴσως ὑποδεικνύεται καὶ ὑπὸ τοῦ Πλάτ. καί τοι ῥητῶς λέγεται ἡ παιδιά. Πολιτ. X, σ. 604c· «ὥσπερ ἐν πτώσει κύβων πρὸς τὰ πεπτωκότα (δεῖ) τίθεσθαι τὰ αὑτοῦ πράγματα»[2]).

ἀπεικόνισμα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος μνημείου, δυσκόλως δύναταί τις νὰ ἐξαγάγῃ λεπτομερείας ἐκ τῶν ἐπὶ τῆς πλακὸς διεσπαρμένων δώδεκα λίθων.

1) Gallus III, σ. 335(3) κ. ἑξ. Hermann § 55, 9. Teuffel ἐν Pauly Real-Encycl. IV, 824. Συνήθεις τεχνικοὶ ὅροι τῆς παιδιᾶς τῶν πόλεων ἀναφέρονται οἱ ἑξῆς. «θέσθαι ψῆφον» ἢ «θέσις ψήφων». Πλάτ. Πολιτ. I, 333. 6. τοῦτο σημαίνει οὐ μόνον τὴν ἀρχικὴν διάταξιν τῶν λίθων ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ παίζειν. (γερμ. ziehen). ἔπειτα «ἀναθέσθαι τὴν ψ.» τὸ λαμβάνειν αὐτὴν ὀπίσω. Ἀντιφ. ἀπ. 106. σ. 130. Blass. «ἀναθέσθαι δὲ ὥσπερ πεττὸν τὸν βίον οὐκ ἔστιν». πρβλ. Πλατ. Ἱππαρχ. σ. 329ε. τρίτον τὸ «μετατιθέναι» ἢ «μεταπεττεύειν», ὅπερ δηλοῖ μετάθεσιν τῆς ψήφου ἐπί τινι σκοπῷ. Πλάτ. Νόμ. X, σ. 903 καὶ Μίν. 316c. ἐντεῦθεν δὲ τίθεται τὸ «μετατίθεσθαι» ἀπολύτως ἐν μεταφορικῇ χρήσει ἀντὶ τοῦ μεταβάλλειν γνώμην καὶ «Μεταθέμενος», καλεῖται ὁ μεταβάλλων τὸ σύστημά του φιλόσοφος. Ἀθήν. Z, σ. 281d. Δ. Λαέρτ. VII, 37, 166. Ἡ φράσις «κρεῖσσον διδόναι» ὑποδεικνύει ὅτι ἐδίδοντο τοῖς ἀμαθεστέροις ἢ ἀρχαρίοις προνόμια τινά. Εὐρ. Ἱκετ. 409. Becker II, 374. Ἔπειτα «ἀναιρεῖν τὴν ψ.» ἤτοι κερδίζειν καὶ «ἀποτέμνειν ἀποκλείειν» ἀνήκουσιν ἐνταῦθα· πρβλ. Ersch u. Gruber Encycl. I, 83, σ. 145.

2) Πρβλ. Πλουτ. «περὶ εὐθυμίας» V, σ. 467. Στοβ. λόγ. CXXIV. Becker. I, 376.

Ἐν τῷ διαγραμμισμῷ λοιπὸν ἡ τέχνη ἐξηρτᾶτο οὐχὶ τόσον ἐκ τῆς κρίσεως, ὅσον ἐκ τῆς βολῆς τῶν κύβων· ἄλλως ὅμως ἔχει ἀναφορικῶς τῆς πεττείας, δι' ἣν ἀπαιτοῦνται ὡς εἴδομεν, μαθηματικοὶ ὑπολογισμοί· διὸ ἡ περὶ ταύτην ἐπιτηδειότης δὲν ἦτο ἔργον τοῦ τυχόντος, καὶ οἱ καλοὶ πεττευταὶ ἦσαν σπάνιοι· οὕτω λέγει ὁ Πλάτων· «ἢ οὕτω ῥάδιον, ὥστε καὶ γεωργῶν τις ἅμα πολεμικὸς ἔσται καὶ σκυτοτομῶν καὶ ἄλλην τέχνην, ἥντινοῦν ἐργαζόμενος, πεττευτικὸς ἱκανῶς οὐδ' ἂν εἷς γένοιτο μὴ αὐτὸ τοῦτο ἐκ παιδὸς ἐπιτηδεύων, ἀλλὰ παρέργῳ χρώμενος»[1]).

Μεταβῶμεν ἤδη εἰς τὸ κυρίως τυχηρὸν παιγνίδιον, τὴν «κυβείαν». Κύβος καλεῖται ἐν γένει πᾶν τετράγωνον σῶμα κύκλοθεν βάσιν ἔχον· ἐν δὲ τῇ παιδιᾷ κύβος εἶνε πρῶτον μὲν αὐτὸ τὸ ῥιπτόμενον σῶμα, ὑπὸ τοῦ λαοῦ τὴν σήμερον «Ζάρι» λεγόμενον, ἔπειτα δὲ ὁ ἐφ' ἑκάστης τῶν ἓξ πλευρῶν σεσημειωμένος ἀριθμός, καὶ τελευταῖον κύβος κατ' ἐξοχὴν εἶνε ἡ μονὰς ἤτοι ὁ «ἄσος». Τὴν διάκρισιν ταύτην κάμνει ὁ Πολυδ. ὡς ἑξῆς· «ἰστέον ὅτι κύβος αὐτό τε τὸ βαλλόμενον καλεῖται καὶ ἡ ἐν αὐτῷ κοιλότης, τὸ σημεῖον, ὁ τύπος, ἡ γραμμή, τὸ δηλοῦν τὸν ἀριθμὸν τῶν βληθέντων· καὶ μάλιστα ἥ γε μονὰς ἡ ἐν αὐτοῖς ὄνομα εἶχε κύβος καλεῖσθαι, καθάπερ καὶ ὁ παροιμιώδης λόγος μηνύειν ἔοικεν, «ἢ τρὶς ἓξ ἢ τρεῖς κύβοι»[2]).

Ὁ τόπος ἔνθα συναθροίζονται οἱ κυβευταὶ λέγεται ἐπίσης «κύβοι»[3]), συνηθέστερον δὲ «κυβεῖα, κυβευτήρια ἢ σκιραφεῖα». Τὸ τελευταῖον ὄνομα ἔχει τὴν ἀρχὴν κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν ἀρχαίων ἐκ τούτου ὅτι «μάλιστα Ἀθήνησιν ἐκύβευον ἐπὶ Σκίρῳ ἐν τῷ τῆς Σκιράδος Ἀθηνᾶς ναῷ»[4]). Δὲν εἶνε ἐντελῶς ἀπίθανος ἡ κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ **Gerhard**[5]) ἐκφρασθεῖσα γνώμη, καίτοι ὑπὸ

---

1) Πολιτ. II. σ. 374 c. πρβλ. Πολιτ. σ. 292.

2) IX, 95. Ἡ παροιμία τίθεται ἐπὶ τῶν κινδυνευόντων· «τὸ μὲν τρὶς ἕξ, τὴν παντελῆ νίκην δηλοῖ· τὸ δὲ τρεῖς κύβοι, τὴν ἧτταν· πάλαι γὰρ τρισὶν ἐχρῶντο πρὸς τὰς παιδιὰς κύβοις» Ἀποστ. VIIf. 72. Διογεν. V, 4. Οἱ Ἴωνες ἔλεγον «ἢ τρὶς ἓξ ἢ τρεῖς οἴνχι» (ἢ ὄνοι), οἱ δὲ Δωριεῖς «ἢ τρὶς ἓξ ἢ τρεῖς ἄς» ἀντὶ τοῦ εἷς. ὥστε ὁ παρ' ἡμῖν λεγόμενος «ἄσος» καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις «ας» εἶνε λέξις ἀρχαία δωρική. πρβλ. Becq de Fouquiéres ἔ. ἀ. σ. 310.

3) Πρβλ. Ἕρμιπ. π. Meineke II, 1, σ. 391 ἀπ. 6. «καὶ πρὸς κύβους ἕστηκ' ἔχων τὸ κήθιον» = Σχολ. Ἀριστοφ. Σφ. 674. 4) Πολυδ. IX, 96. πρβλ Εὐστάθ. 1397, 26. Σουΐδ. κ. Ἁρποκρατ. ἐν λ. 5) Etrusk. u. Kampan. Vasenb. σ. 29.

τοῦ Welcker[1]) αὕτη ἀναιρεῖται, ὅτι ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἦτο καὶ εἶδος μαντείου διὰ κύβων.

Ὡς ἐκ τῆς μνημονευθείσης παροιμίας καὶ τῶν παρατηρήσεων τῶν παροιμιογράφων καὶ τοῦ Ἡσυχίου ἐξάγεται, οἱ ἀρχαῖοι ἔπαιζον διὰ τριῶν κύβων· ἀλλὰ καὶ δύο ἢ καὶ εἷς ἤρκουν ἐνίοτε εἰς ἐκτέλεσιν τῆς παιδιᾶς[2]). Τὸ παιγνίδιον τοῦτο δὲν δύναται κυρίως νὰ συγκαταριθμηθῇ εἰς τὰ μέχρι τοῦδε περιγραφέντα, καθόσον ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο μόνον χρηματιστικός, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπώλεσε πᾶν γόητρον ἐν ταῖς συμποσιακαῖς διασκεδάσεσι. Οὐχ ἧττον ὅμως ἡ χρῆσις αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον γενική, ὥστε ἐν τοῖς συμποσίοις τῶν μεταγενεστέρων κατέστη ἀπαραίτητον· διὸ δὲν εἶνε ἄσκοπον νὰ εἴπω τινὰ ἐνταῦθα περὶ τῆς κυβείας ἢ μᾶλλον περὶ τοῦ συνηθεστάτου αὐτοῦ εἴδους τοῦ καλουμένου «πλειστοβολίνδα». Ὡς αὐτὴ ἡ λέξις δηλοῖ, ἐν τῇ παιδιᾷ ταύτῃ ἐκέρδιζεν ὁ βάλλων ἐκ τῶν κυβευτῶν πλειοτέρους ἀριθμούς, καὶ πρὸ πάντων κατὰ φυσικὸν λόγον ὁ βάλλων διὰ μιᾶς τρεῖς ἕξ. Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐπαίζετο φαίνεται πάλιν ἐκ τοῦ μνημονευθέντος χωρίου τοῦ Πολυδ., ὅστις προχωρεῖ ὡς ἑξῆς· «τῷ τρυπήματι δὲ τούτῳ, ὃν κύβον παρωνομάσθαι φαμέν, ἀργυρίου τινὰ ἀριθμὸν ἐπιφημίσαντες καθ' ἑκάστην μονάδα διῃρημένην, δραχμὴν ἢ στατῆρα ἢ μνᾶν ἢ ὁποσονοῦν, ἔπαιζον τὴν πλειστοβολίνδα καλουμένην παιδιάν· ὁ δὲ ὑπερβαλλόμενος τῷ πλήθει τῶν μονάδων ἔμελλεν ἀναιρήσεσθαι τὸ ἐπιδιακείμενον ἀργύριον»[3]).

---

1) Alte Denkm. III, σ. 14. πρβλ. Göll II, 379.

2) Πρβλ. Πλουτ. Ῥωμαϊκ. XXXV. σ. 273. Anth. Gr. IX, 158. ἡ παροιμ. φράσις «ἐρρίφθω κύβος» ἢ τὸ τοῦ Καίσαρος «alea jacta esto» ἴσως ὑποδεικνύει ὅτι καὶ ἁπλῶς δι' ἑνὸς κύβου ἐπαίζετο. πρβλ. Becq de Fouquiéres. ἔ. ἀ. σ. 312.

3) IX, 95. Ἡ παιδιὰ ἐπαίζετο καὶ διὰ τῶν ἀστραγάλων ἀντὶ τῶν κύβων, ὡς ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς λέγει κατωτέρω κεφ. 117. «ἡ δὲ πλειστοβολίνδα οὐ μόνον ἡ διὰ τῶν κύβων ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ τῶν ἀστραγάλων, ἐπὶ τῷ πλεῖστον ἀριθμὸν βαλεῖν». Ὁ Becq de Fouquières, ὅστις πραγματεύεται λίαν ἐπιμελῶς καὶ ἐκτενῶς περὶ τῆς παιδιᾶς ταύτης (Κεφ. XV. σ. 303-324), νομίζω ὅτι παρανοεῖ τὸν Πολυδ. καὶ οὕτως πᾶσαι αἱ θεωρίαι του περὶ τῆς «πλειστοβολίνδα» παιδιᾶς θεμελιοῦνται ἐπὶ σαθρῶν βάσεων. Ἡ δευτέρα τῶν ἀνωτέρω παρατηρηθεισῶν τριῶν σημασιῶν τῆς λ. «κύβος» δὲν λαμβάνεται οὐδόλως ὑπ' ὄψιν ὑπὸ αὐτοῦ ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἑξῆς σ. 314 «Nous avons dit plus haut que les Grecs appelaient dé, non seulement le petit cube lui mêms, mais en-

Οἱ κύβοι ἐρρίπτοντο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἢ ἐπί τινος ἀβακίου ἐκ ποτηρίου πλατεῖαν τὴν βάσιν ἔχοντος, ὅπερ ἐκαλεῖτο «πύργος» ἢ «φορμίσκος» ἢ ἐπὶ τέλους καὶ «κήθιον»[1]. Ἐννοεῖται ὅτι πρὸς ἀποφυγὴν πάσης ἀπάτης κατὰ τὴν βολὴν ἐσείοντο οἱ κύβοι προηγουμένως ἐν τῷ ποτηρίῳ, διὸ καὶ «διάσειστοι» ἐκαλοῦντο[2]. Ἀντὶ τῶν κύβων ἐπαίζετο ἡ παιδιὰ καὶ διὰ τῶν ἀστραγάλων, ἐντεῦθεν δὲ τὸ «ἀστραγαλίζειν» ἢ ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον «ἀστρίζειν· ὅτι τοὺς ἀστραγάλους καὶ ἀστρίας εἰσὶν οἱ ὠνόμαζον, Ἀντιφάνης δὲ καὶ ἀστρίχους». Πολυδ. IX, 99.

Οἱ ἀστράγαλοι ἦσαν φυσικοὶ ἢ τεχνητοὶ καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτ. «μεμολυβδωμένοι»[3], τ. ἔ. ἐπὶ τοῦ κοίλου αὐτῶν μέρους ἐχύνετο μόλυβδος χάριν πλειοτέρου βάρους, ὡς συνειθίζουσιν ἔτι τὰ παιδία παρ' ἡμῖν παίζοντα. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους γραμματικοὺς ὑπῆρχον πέντε καὶ τριάκοντα συνδυασμοὶ τῶν τεσσάρων ῥιπτομένων ἀστραγάλων, ὧν τὰ ὀνόματα ἦσαν εἰλημμένα ἐκ θεῶν, ἡρώων βασιλέων ἢ ἑταιρῶν[4]. Οἱ ἀστράγαλοι ἦσαν ἠριθμημένοι,

---

core l' as, l' unité. Or, il faut bien faire attention que chaque point marqué sur le dé ne porte point ce nom, qu' il n' y a absolument que l' as auquel il convenienne». Πῶς συμφωνεῖ τοῦτο μὲ τὸν ὁρισμὸν τοῦ Πολυδ. «κύβος αὐτό τε τὸ βαλλόμενον καλεῖται καὶ ἡ ἐν αὐτῷ κοιλότης κ.τ.λ. ;» ἐννοεῖται ἐνταῦθα ἡ μονάς, περὶ ἧς ἀμέσως γίνεται λόγος ; - βεβαίως οὐχὶ ἡ μονὰς ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν βληθέντων. Ἔπειτα «μονάδες» εἶνε οὐ μόνον οἱ ἄσοι ἀλλὰ καὶ τὸ σύνολον τῶν ἀριθμῶν· διὸ οὐχὶ ὀρθῶς μεταφράζεται ἡ «πλειστοβολίνδα» ἢ «τὸ πλῆθος τῶν μονάδων» διὰ τοῦ le plus beau coup» ἀλλὰ διὰ τοῦ «le plus fort. c'est a-dire le plus nombreux». Ὅτι δὲ οἱ τρεῖς ἐξ τῶν κύβων δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὸν μεγαλείτερον ἀριθμὸν τῶν ἀστραγάλων, 1, 3, 4. 6. τοῦτο δὲν ἔχει οὐδεμίαν σημασίαν· διότι ἐν ἑκατέρᾳ τῶν παιδιῶν ἴσχυεν ὁ σχετικῶς μεγαλείτερος ἀριθμὸς τῶν ὑπὸ τῶν κυβευτῶν βαλλομένων κύβων ἢ ἀστραγάλων.

1) Πρβλ. Anthol. gr. IX, 482, 23 καὶ Jacobs σημ. τ. XI, σ. Πολυδ. IX, 101. Ἑρμιπ. ἔ ά. σ. 165, σημ. 2.

2) Πρβλ. Σουΐδ. ἐν λ. «παρὰ τὸ κινεῖσθαι καὶ διασείεσθαι πρότερον, εἶτα βάλλεσθαι ἵνα ἀκακούργητοι μᾶλλον ὦσι». «εὔβολοι» καλοῦνται οἱ καλοὶ καὶ «δύσβολοι» οἱ κακοὶ κύβοι οὕτω καὶ «εὐκυβεῖν, δυσκυβεῖν». Πολυδ. IX. 94.

3) Προβλ. XIV, 13.

4) Σχολ. Πλάτ. Λυσ. σ. 206ε «εἰσὶ δὲ αἱ σύμπασαι τῶν ἀστραγάλων πτώσεις, ὁμοῦ τεσσάρων παραλαμβανομένων, πέντε καὶ τριάκοντα, τούτων δὲ αἱ μὲν θεῶν εἰσὶν ἐπώνυμοι, αἱ δὲ ἡρώων αἱ δὲ βασιλέων, αἱ δὲ ἐνδόξων ἀνδρῶν, αἱ δὲ ἑταιρίδων, αἱ δὲ ἀπὸ τινῶν συμβεβηκότων ἤτοι τιμῆς ἕνεκα ἢ χλεύης

ὡς καὶ οἱ κύβοι, ἢ τοὐλάχιστον ἕκαστον τῶν τεσσάρων τοῦ ἀστραγάλου μερῶν εἶχεν ἀριθμητικὴν ἀξίαν, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ Πολυδ. IX, 99· «τὸ δὲ σχῆμα τοῦ κατὰ τὸν ἀστράγαλον πτώματος ἀριθμοῦ δόξαν εἶχε».

Ἐλαμβάνοντο δὲ ὑπ' ὄψιν ἕνεκα τοῦ φυσικοῦ σχήματος τοῦ ἀστραγάλου μόνον αἱ τέσσαρες αὐτοῦ πλευραί· «δυὰς δὲ καὶ πεντὰς ἐν ἀστραγάλοις, ὥσπερ ἐν κύβοις, οὐκ ἔνεστιν» Πολυδ. ἐ. α, ἤτοι «πρανές, ὕπτιον, Χῖος καὶ Κῷος»[1]). Ἡ καλλίστη βολὴ εἶνε ὁ Κῷος ἢ ὁ ἑξίτης ἔχων δηλ. τὴν ἀριθμητικὴν ἀξίαν τοῦ 6, καὶ ἡ χειρίστη ὁ Χῖος ἢ κύων ἰσοδυναμῶν τῇ μονάδι· ὁ Κῷος δεικνύεται ὑπὸ τοῦ ἀστραγάλου ὅταν τὸ ἀνώμαλον καὶ ὠτοειδὲς αὐτοῦ μέρος ᾖ πρὸς τὸ ἄνω, καὶ τὸ ἀντίθετον δεικνύει τὸν Χῖον· τὸ ὕπτιον ἰσοδυναμεῖ τῷ ἀριθμῷ 3 καὶ τὸ πρανὲς τῷ 4[2]). Ὁ ἔχων ἀριθμητικὴν ἀξίαν 8 συνδυασμὸς ὠνομάζετο Στησίχορος, καθόσον ὁ τάφος τοῦ

προσηγόρευνται» πρβλ. Εὐστάθ. 1397, 37. Hermann § 55, σ. 23 Becq de Fouquieres σ. 335. κ. ἑξ. 1) Πρβλ. Ἀριστοτ. Περὶ τ. ζ. ἱστορ. II, 1.

2) Ἡ ἀρίστη βολὴ λέγεται προσέτι Ἀφροδίτη καὶ βασιλεύς· ἐντεῦθεν τὸ παρὰ Plautus Curc. II, 3 «Basilicum jacto» καὶ ὁ παρ' ἡμῖν» βασιλιᾶς» ὡς ἐν τῇ φράσει «παίζωμεν τὸν βασιλιᾶ» ἢ πληθ. «τοὺς βασιλιάδες». Τὸ περίεργον εἶνε ὅτι τοιαύτη διαφορὰ καὶ ὀνομασία τῶν διαφόρων πτώσεων τῶν ἀστραγάζων γίνεται εἰσέτι παρ' ἡμῖν, ὡς ἤδη παρετήρησεν ὁ Ulrich «Reisen u. Forschungen in Griechenland». I, 9. σ. 137. κ. ἑξ. σημ. 13, 14. Κατὰ τοῦτον διακρίνονται ἐν Ἀραχώβῃ αἱ ἑξῆς τέσσαρες πτώσεις· ὁ βασιλιᾶς = 6, ὁ ψωμᾶς ἢ γάδαρος = 1, ὁ κλέφτης ἢ τὸ σκάφος ἕνεκα τῆς κοιλότητος = 3, καὶ ὁ βεζύρης = 4. Διακρίνεται καὶ πέμπτη βολή, ὁ κόκκος ἢ ὁ πετεινός, ὅταν ὁ ἀστράγαλος σταθῇ ὄρθιος ἐφ' ἑνὸς τῶν κεκυρτωμένων ἄκρων, ὅπερ συμβαίνει μόνον ἐὰν ὑπάρχῃ στήριγμα, ἀλλ' αὕτη εἶνε ἀνίσχυρος, ὡς παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὁ λεγόμενος «ἀδιάφορος» ὅστις ἐπανελαμβάνετο. Τὰ παιδία ἱστάμενα ἐν κύκλῳ ῥίπτουσι κατὰ σειρὰν ἀστράγαλον. ὁ Βασιλιᾶς διατάσσει, ὁ βεζύρης εἶνε δορυφόρος του κρατῶν ῥάβδον εἰς τὴν χεῖρα, ὁ Κλέφτης ἄγεται ὑπὸ τῶν Ἀρτοπωλῶν οἵτινες συνήθως εἶνε πλειότεροι, ἐπειδὴ εὐκολώτερον λαμβάνει ὁ ἀστράγαλος τοιαύτην θέσιν. Μετὰ ταῦτα ὁ βασιλεὺς ἀκούσας τὴν κατηγορίαν καὶ ἀπολογίαν ὁρίζει κατὰ τὸ δοκεῖν αὐτῷ τὸν ἀριθμὸν τῶν ῥαπισμάτων, δι' ὧν φιλοδωρεῖται ὁ Κλέφτης ὑπὸ τοῦ Βεζύρου. Ἡ πρᾶξις ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις, καὶ ἐὰν τυχὸν ὁ τιμωρηθεὶς κλέφτης τιμηθῇ διὰ τοῦ τίτλου τοῦ βασιλέως ἢ τοῦ βεζύρου ἐννοεῖται ὅτι εὐχαρίστως ἐκδικεῖται διὰ τὴν ποινήν του, καὶ οὕτως οὐχὶ σπανίως λαμβάνει τὸ παιγνίδιον τραγικὸν καὶ δυσάρεστον τέλος. Ἐν τοιαύτῃ ἴσως ἢ παρομοίᾳ παιδιᾷ, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ulrich, ἐθανάτωσεν ὁ Πάτροκλος ἕνα τῶν συμπαικτῶν του. (Ἰλ. Ψ, 87).

ποιητοῦ τούτου εἶχεν ὀκτάγωνον σχῆμα, καὶ ὁ 40 Εὐριπίδης, ἐπειδὴ οὗτος μετὰ τῶν τεσσαράκοντα προστατῶν συνῆρξεν ἐν Ἀθήναις[1]).

Τὴν διαφορὰν τῆς πρώτης καὶ ἐσχάτης βολῆς δεικνύει καὶ ἡ παροιμία «Χῖος πρὸς Κῷον» τ. ἔ. ὁ κακὸς πρὸς τὸν ἀγαθόν, καὶ ἡ ἑτέρα ἡ ὑπὸ τοῦ σχολ. τοῦ Πλάτ. Λυσ. ἐ. α. μνημονευομένη. «Χῖος παραστὰς Κῷον οὐκ ἐάσω». Ὅστις δηλ. ἔρριπτε τὸν Κῷον εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ δοκιμάσῃ ἅπαξ ἔτι τοὺς ἀστραγάλους καὶ ἐὰν ἡ δευτέρα βολὴ ἐδείκνυε Χῖον τότε ἐχάνετο καὶ ἡ πρώτη[2]).

Τὸ «ἀρτιάζειν» ἤτοι ὡς λέγομεν τὴν σήμερον «παίζειν μονὰ ζυγά», δι' ἀστραγάλων, ἢ διὰ καρυδίων, ἀμυγδάλων, κυάμων κ.τ.λ. ἦτο ἐπίσης παιδιὰ συνήθης οὐ μόνον μεταξὺ νέων ἀλλὰ καὶ ἀνδρῶν[3]). Τὸ πενταλιθίζειν δὲ τέλος ἤτοι «πέντε ἀστραγάλους ἢ λιθίδια ἀναρρίπτειν, ὥστε ἐπιστρέψαντα τὴν χεῖρα δέξασθαι τὰ ἀναρριφθέντα κατὰ τὸ ὀπισθέναρ κ.τ.λ.»[4]) ὅπερ καὶ τὴν σήμερον οὕτω καλεῖται ἦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τῶν γυναικῶν μᾶλλον παιδιά, ὡς παρ' ἡμῖν συνήθως τῶν νεανίδων.

Ἐν τέλει εἰρήσθω ἐνταῦθα καὶ περὶ ἄλλης τινὸς παιδιᾶς ἐπίσης διασκεδαστικῆς γνωστῆς ὑπὸ τὸ λατινικὸν ὄνομα «**digitis micare**» καὶ νῦν ἐν Ἰταλίᾳ «**giuco alla morra, al tocco**»[5]).

Τὰ παίζοντα δύο πρόσωπα ὑψοῦσι συγχρόνως δακτύλους τινὰς τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ ἀναφωνοῦσιν ὡς τάχιστα τὸν ἀριθμὸν πάντων τῶν ὑπ' ἀμφοτέρων ὑψουμένων δακτύλων. Ὁ ἐπιτυγχάνων κερδίζει καὶ ὁ ἀποτυγχάνων χάνει[6]).

1) Πολυδ. ἔ. ἀ. 100-101. 2) Πρβλ. Ἀριστοφ. Βατρ. 970 σημ. Kock. σ. 160(2).

3) Πρβλ. Πολυδ. IX. 101. ὁ ἴδιος ἀναφέρει παρακατιὼν δύο ἔτι δι' ἀστραγάλων παιδιὰς τὴν «ὤμιλλαν» καὶ τὴν «τρόπαν» αἵτινες, ὡς γνωστόν, μέχρι τῆς σήμερον παρ' ἡμῖν συνειθίζονται. Πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς πρώτης κύκλος περιγράφεται, εἰς ὃν ῥίπτουσιν οἱ ἀστραγαλίζοντες τοὺς ἀστραγάλους μακρόθεν. Ἐν δὲ τῇ τρόπᾳ (Ἡσύχ. τροπάδια) τῇ σήμερον τρούπᾳ ἐμβάλλονται οἱ ἀστράγαλοι πάλιν μακρόθεν εἰς ἐπὶ τούτῳ πεποιημένην κατάλληλον ὀπήν. Ὅτι δὲ ἐν γένει ὁ ἀστραγαλισμὸς παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἦτο προσφιλέστατον παιγνίδιον καταφαίνεται ἐκ τῶν ἀρχαίων μνημείων ὧν οὐχὶ ὀλίγα διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν πρβλ. Weisser. ἔ. ἀ. Πίν. XXXVIII 1, 18, 19. 7. Panofka Bilder. ant. L. XIX, 7. 4) Πολυδ. ἔ. ἀ.

5) Καὶ ἐν Γερμανίᾳ ἦτον ἄλλοτε γνωστή, Fingerlein schnellen» λεγομένη· ἴδ. W. Müller.» Rom, Römer u. Römerinnen. Τόμ. II, σ. 213. κ. ἑξ.

6) Πρβλ. Göll II, 377. Hermann § 53. σημ. 30. Becq de Fouquiéres, ἔ. ἀ.

Περιγραφὴν τοῦ παιγνιδίου τούτου δίδει ἡμῖν ἐκ τῶν ἑλλ. συγγραφέων μόνος ὁ Πανοπολίτης Νόννος, ὅστις ἔζησε κατὰ τὸν πέμπτον μ. Χ. αἰῶνα. Οὗτος ἀναφέρει ἐν τῷ ἐπικῷ αὐτοῦ ποιήματι, ὅπερ ἐπιγράφεται «Διονυσιακὰ ἢ Βησσαρικά», ὅτι ὁ Ἔρως καὶ ὁ Ὑμέναιὸς ὁρίζουσι διὰ ταύτης τῆς παιδιᾶς τίς πρῶτος ὀφείλει νὰ ἀρχίσῃ τὸν κότταβον· XXXIII, 7· «φιλακρήτων δὲ βολάων λαχμὸς ἔην, μεθέπων ἑτερότροπα δάκτυλα χειρῶν καὶ τὰ μὲν ὀρθώσαντες ἀνέσχεθον, ἄλλα δὲ καρπῷ χειρὸς ἐπεσφήκωτο συνηορὰ σύζυγι δεσμῷ».

Πτολεμαῖος ὁ Ἡφαιστίωνος, Ἀλεξανδρεὺς γραμματικός, διηγεῖται (Nov. Hist. 4) ὅτι ἡ παιδιὰ αὕτη εἶνε ἐφεύρεσις τῆς ὡραίας Ἑλένης καλουμένη «ὁ διὰ δακτύλων κλῆρος». Ἐκτὸς δὲ τούτων διατείνεται ὁ Panofka[1]) ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς φράσεως «δακτύλων ἐπάλλαξις» ταύτην τὴν παιδιὰν ἐννοεῖ. Ἀλλ' ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Heydemann[2]) ὅτι οὐδεὶς λόγος γίνεται παρὰ τῷ φιλοσόφῳ περὶ τῆς παιδιᾶς[3]). Δὲν δύναταί τις λοιπὸν νὰ ἀποφανθῇ μετὰ βεβαιότητος ὅτι τὸ «digitis micare» τῶν Ῥωμαίων ἦτο καὶ τοῖς Ἕλλησι τῶν κλασσικῶν χρόνων γνωστόν, ἀφ' οὗ οὐδεμία ὀνομασία ἀρχαία διεσώθη, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς βέβαιον θεωρεῖται ὅτι ὅτε Νόννος καὶ ὁ Πτολεμαῖος παρέφρασαν τὴν λατινικὴν λέξιν. Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἀπεναντίας ἦτο τοσοῦτον συνήθης ὥστε ἐγίνετο καὶ παροιμία ἐπὶ ἐντίμου φίλου «quicum in tenebris micare possis»[4]).

σ. 290 κ. ἑξ. Otto Jahn. Ann. d. Inst. 1866 σ. 328. ἀπεικονίσματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν παιδιὰν ἴδε. Panofka. ἔ. ἀ. Πίν. 10, 9. - Jahn. ἔ. ἀ. - Archaeol Zeit. 1848, σ. 247 καὶ 1872 Πίν. 56. Guhl u. Koner. σχ. 308.

1) ἔ. ἀ. σ. 17. 2) Arch. Z. 1872 σ. 152. σημ. 2.

3) Τὸ χωρίον ἔχει ὡς ἑξῆς «καὶ τῇ ἐπαλλάξει τῶν δακτύλων τὸ ἓν δύο φαίνεται, ἀλλ' ὅμως οὔ φαμεν δύο· κυριωτέρα γὰρ τῆς ἀφῆς ἡ ὄψις». π. ἐνυπν. 2, σ. 464, 206. πρβλ. Μεταφ. 3, 6. σ. 1011, 33. προβλ. 31, 11, 17. 35, 10. Ἐπάλλαξιν νοεῖ ὁ Σταγειρίτης τὴν ἐπίθεσιν (καβαλίκευμα) τοῦ ἑνὸς δακτύλου ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἢ πρὸς εὐκολίαν τοῦ μέσου ἐπὶ τοῦ δείκτου τῆς αὐτῆς χειρός. Ἐὰν ἐν τῷ μέσῳ τούτων παρεμβληθῇ σφαιρίδιον μαλακόν, ὡς ἐξ ἄρτου οὗ μόλις νὰ ἅπτωνται οἱ δύο δάκτυλοι, τότε φαίνεται τὸ σφαιρίδιον κατὰ τὴν ἐπαφὴν διπλοῦν. Ὅτι «ἐπάλλαξις» τοῦτο σημαίνει φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ Πλουτ. «π. τοῦ ἀκούειν» 13, σ. 45. «καὶ μηρῶν ἐπάλλαξις ἀπρεπής» συνήθεια, τῆς ὁποίας ἡ ἐκτέλεσις καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἀποδοκιμάζεται.

4) Cic. de off. III, 19, 77.

Ἐπὶ τῶν ἀρχαίων μνημείων παρίστανται οἱ παίζοντες ἀμφότεροι κρατοῦντες ἀπὸ κοινοῦ ῥάβδον διὰ τῆς ἀριστερᾶς, προφανῶς ὅπως ἀποφύγωσι πᾶσαν ἐνδεχομένην σύγχυσιν καὶ ἀταξίαν, ὅπως τὴν σήμερον οἱ Ἰταλοὶ θέτουσιν ὀπίσω τὴν ἀριστερὰν χεῖρα διὰ τὸν αὐτὸν βεβαίως λόγον.

Ἐν Ἑλλάδι τὴν σήμερον εἶνε ἐντελῶς ἄγνωστος ἡ παιδιά, καίτοι ὁ **Heydemann** ἐ. ἀ. καὶ ἄλλοι τὸ ἐναντίον παραδίδουσι· πολλοὶ τοὐλάχιστον τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ σπουδαστῶν ἔκ τε τῆς δούλης καὶ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, οὓς ἐγὼ περὶ τούτου ἠρώτησα, ἀγνοοῦσιν αὐτήν.

Πρὶν ἢ περάνω τὸ τρίτον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον τῆς πραγματείας ὀφείλω νὰ ὑπενθυμίσω ὅτι οἱ πρόγονοι ἡμῶν, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω περιγραφέντων συμποσιακῶν διασκεδαστικῶν μέσων, συνείθιζον νὰ καθηδύνωσι τὰ συμπόσια διὰ αἰνιγμάτων καὶ γρίφων εἰς λύσιν προβαλλομένων. Τὸ μέσον τοῦτο, ὅπερ, ὡς γνωστόν, οὐχὶ ὀλίγην εὐφυΐαν καὶ ἑτοιμότητα πνεύματος προϋποθέτει, τόσον τῷ προτείνοντι ὅσον καὶ τῷ μέλλοντι νὰ λύσῃ τὸ αἰνιγματῶδες πρόβλημα, παρεῖχεν ἀφορμὴν τοῖς Ἕλλησι νὰ ἐπιδειχθῶσιν ἐν συμποσίοις τὰ νοητικὰ αὐτῶν προτερήματα.

Ἀλλὰ προηγουμένως δὲν νομίζω ἀπὸ σκοποῦ νὰ διαλάβω ὀλίγα τινὰ περὶ ἄλλων ἐπίσης διασκεδαστικῶν μέσων, δι' ἃ ἀπαιτεῖται ὁμοίως ὀλίγη δόσις εὐφυΐας· ἕκαστος τῶν συνδαιτυμόνων δηλ. ἠδύνατο νὰ παρομοιάσῃ οἱονδήποτε τῶν λοιπῶν μὲ παράδοξά τινα ὄντα ἐπὶ σκοπῷ, ὅπως κινήσῃ γενικὸν γέλωτα καὶ εὐθυμίαν. Ὁ τρόπος οὗτος καλεῖται ἰδιαιτέρως «εἰκάζειν, εἰκάζεσθαι, ἀντεικάζειν»· οὕτω λέγεται παρ' Ἀριστοφάνει·

«εἶτ' αὐτὸν ὡς εἶδ', ᾔκασεν Λυσίστρατος·
ἔοικας, ὦ πρεσβῦτα νεοπλούτῳ τρυγί»[1]).

Οὕτω καὶ ὁ Ἀλκιβιάδης ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπαινῇ τὸν Σωκράτην «δι' εἰκόνων» παρομοιάζων αὐτὸν «τοῖς σιληνοῖς τοῖς ἐν τοῖς ἑρμογλυφείοις καθημένοις—καὶ τῷ Σατύρῳ τῷ Μαρσύᾳ»[2]). Ἔπειτα

1) Σφῆκ. 1308. πρβλ. ἀντεικάζειν 1311. καὶ εἰκάζεσθαι Ὄρνιθ. 807. Ἡσύχ. εἰκάζειν = σκώπτειν = τὸ λέγειν· ὅμοιος εἶ τῷδε.

2) Πλάτ. Συμπόσ. σ. 215. Ἡ παρομοίωσις γίνεται χάριν τοῖς ἀληθείας καὶ οὐχὶ χάριν τοῦ γελοίου, ὡς αὐτὸς ὁ Ἀλκιβιάδης ἐκφράζεται «ἔσται δὲ ἡ εἰκὼν τοῦ ἀληθοῦς ἕνεκα οὐ τοῦ γελοίου» ὡς δηλ. συνήθως ἐγίνετο ἐν τοῖς συμποσίοις, πρβλ. Hug σημ. ἐν τ. χωρ. καὶ ἐν τῇ Εἰσαγ. σ. XIV. σημ. 1. Ξεν. Συμπόσ. VI, 8. «Σὺ μέντοι δεινὸς εἶ, ὦ Φίλιππε, εἰκάζειν». Λουκ. Συμπ.

οὐχὶ ὀλιγωτέραν ὕλην πρὸς εὐθυμίαν καὶ τέρψιν παρεῖχον τὰ λεγόμενα «φιλόλογα ζητήματα», ἤτοι προβλήματα, ὧν ἡ ἔννοια δὲν ἦτο μὲν ἐντελῶς αἰνιγματώδης, ἀλλ' οὔτε ἐντελῶς σαφής, οὕτως ὥστε οἱ τοιαῦτα προτείνοντες ἢ λύοντες (ὁριζόμενοι διὰ κλήρου κατὰ τὸν Πλούτ. Συμπ. πρ. IX, 2, 1) ὤφειλον νὰ ἦνε μὲ φιλολογικὰς γνώσεις πεπροικισμένοι· εἰς τὴν τάξιν ταύτην, ἥτις ἀνεπτύχθη ἰδίως ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων, ἀνήκουσι τὰ «ὁμηρικὰ ζητήματα», ἤτοι συζητήσεις περὶ διαφόρων χωρίων ἐκ τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, ὡς π. χ. διὰ ποίαν αἰτίαν παριστᾷ ὁ Ὅμηρος τὴν Ναυσικάαν ἐν ποταμῷ καὶ ὄχι ἐν θαλάσσῃ πλύνουσαν; διατὶ διατάσσει ὁ Ἀχιλλεὺς τὸν Πάτροκλον νὰ κεράσῃ τὸν οἶνον ζωρότερον»; κ.τ.λ.[1]).

Ἀναφορικῶς τοῦ αἰνίγματος καὶ γρίφου ὁ Πολυδ. παρατηρεῖ τὴν ἑξῆς διαφοράν· «τὸ μὲν (αἴνιγμα) παιδιὰν εἶχε, ὁ δὲ γρῖφος καὶ σπουδήν»[2]). Ἐπὶ τῶν προγενεστέρων χρόνων ἡ διάκρισις αὕτη δὲν ἐφυλάττετο πάντοτε, ὡς διατείνεται ὁ **Becker**[3]), ἀλλ' οὐχ ἧττον ὑπῆρχε τοιαύτη τις, ὡς ἐξάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ τοῦ γρίφου ὑπὸ Κλεάρχου· «γρῖφος, πρόβλημά ἐστι παιστικόν, προστακτικὸν τῆς διὰ ζητήσεως εὑρεῖν τῇ διανοίᾳ τὸ προβληθέν, τιμῆς ἢ ἐπιζημίου χάριν εἰρημένον»[4]), καθ' ὃν ὁ γρῖφος δὲν εἶνε ἁπλοῦν καὶ εὔλυτον ἀλλ' ἀπόκρυφον καὶ μόνον διὰ ζητήσεως διασαφηνιζόμενον αἴνιγμα. Ἡ λ. «γρῖφος» ἐλήφθη ἐκ τῶν ἁλιευτικῶν δικτύων, οἵτινες ἐπίσης γρῖφοι καλοῦνται[5]).

8· «καὶ τέλος ἐπέσκωπτεν εἰς τοὺς παρόντας καὶ εἰς τὸν Ἀλκιδάμαντα ὁμοιόν τι ἀπέρριψε». 1) Πλουτ. Συμπ. πρ. I, 9, 1. V. 4. πρβλ. περὶ τοῦ εἴδους τούτου τῶν συμποσιακῶν συζητήσεων ἐν γένει **Lehrs** «**de Aristarchi stud. hom**». σ. 210 κ. ἑ. 2) VI, 107. πρβλ. Σχολ. Ἀριστοφ. Σφ. 20 «γρῖφοι δὲ λέγεται τὰ ἐν τοῖς συμποσίοις προβαλλόμενα αἰνιγματώδη ζητήματα. 3) II, 363. 4) Ἀθην. I, σ. 448c· πρβλ. **Teuffel** ἐν **Pauly Real Encycl.** III, σ. 969. Οὗτος παραθέτει πρὸς ἀναίρεσιν τῆς γνώμης τοῦ **Becker** καὶ τὸ ἑξῆς χωρίον τοῦ Σχολ. τ. Ἀριστείδου σ. 508· «γρῖφος δέ ἐστιν οὐχ, ὡς ἔνιοί φασι, ταὐτὸν τῷ αἰνίγματι· διαφέρουσι γὰρ ὅτι τὸ μὲν αἴνιγμα ἀγνοεῖ τις ἀγνοεῖν, τὸν δὲ γρῖφον ἀγνοεῖ δοκῶν ἐπίστασθαι, οἷον αἴνιγμα μέν ἐστι τὸ «τί τρίπουν, τί τετράπουν; » ἐνταῦθα δῆλον τὸ ἐρώτημα· γρῖφος δὲ οἷον «Ἕκτορα τὸν Πριάμου Διομήδης ἔκτανεν ἀνήρ»· ἐνταῦθα δοκεῖ μὲν εἰδέναι τὸ ῥηθέν, ἀγνοεῖ δὲ ὅτι Διομήδης ἦν ἀνὴρ Ἀχιλλεὺς κ.τ λ.» πρβλ. Ἡσύχ. Σουΐδ. ἐν λ. γρῖφος, ἔνθα τονίζεται τὸ δυσνόητον καὶ δύσλυτον αὐτοῦ. 5) Πρβλ. Πολυδ. ἑ. ἀ. καὶ δ, 132. Παρ' Εὐστ. σ. 633, 45 ἀπαντᾷ καὶ γρῖπος ἀντὶ γρῖφος = εἶδος δικτύου· παρὰ δὲ Σουΐδᾳ «γριπεὺς ὁ ἰχθύων θηρευτὴς καὶ γριπηὶς τέχνη. Ὁ **Curtius** πα-

Αἶνος ἢ αἴνιγμα εἶνε, ὡς γνωστόν, λόγος ἀσαφής, οὗ ἡ ὑποκεκρυμμένη σαφὴς ἔννοια ἐπίτηδες ἀποσιωπᾶται ὑπὸ τοῦ προτείνοντος, ἐπὶ σκοπῷ ὅπως μαντεύηται ὑπ' ἄλλου προσώπου. Ἕνεκα τούτου ὠνομάσθη «Αἴνιγμα» καὶ λόγος τις παρὰ Θηβαίοις «διὰ τὸ τοὺς λοχῶντας κρύπτεσθαι καὶ λανθάνειν»[1]).

Κυρίως ἦσαν τὰ αἰνίγματα κατάλληλα ἐν τοῖς συμποσίοις, ἔνθα ὁ ἐπιτυγχάνων τῆς λύσεως αὐτῶν ἐβραβεύετο καὶ ὁ ἀποτυγχάνων ἐτιμωρεῖτο διὰ μικρᾶς ποινῆς, ὑποχρεούμενος π. χ. νὰ ἐκκενώσῃ ἀπνευστὶ ποτήριον ἀκράτου ἢ κεκραμένου καὶ μετὰ ἅλατος μεμιγμένου οἴνου[2]). Ὡς βραβεῖα ἐδίδοντο καὶ διάφορα ἄλλα δῶρα, ὡς στέφανος, ταινίαι, πλακοῦς, ἢ ἁπλοῦς ἔπαινος (εὐφημία) καὶ τέλος καὶ φιλήματα ἦσαν καὶ ἐνταῦθα οὐχὶ ἀσυνήθη.

Ὑπὸ τὸ πρόσχημα μύθου ἢ αἴνου ἀναφέρονται καὶ ἐπὶ τῶν μυθικῶν ἔτι χρόνων διάφορα αἰνίγματα, ἢ ὡς μαντικοὶ χρησμοί, ἢ ὡς γνῶμαι πεπειραμένων καὶ σοφῶν ἀνδρῶν. Ἐπὶ τῶν κλασσικῶν δὲ χρόνων ἤρχισαν οἱ γνωμικοὶ ποιηταὶ Σιμωνίδης καὶ Θέογνις νὰ περιβάλλωσι τὰς γνώμας των μὲ αἰνιγματώδη χροιὰν καὶ οὕτως ἔλαβεν ἀρχὴν ἡ τῶν αἰνιγμάτων ποίησις, ἥτις κυρίως ἀνεπτύχθη καὶ ἐπλουτίσθη μετὰ ταῦτα καταστᾶσα σπουδαῖον προϊὸν τῶν κωμικῶν τῆς μέσης καὶ νέας κωμῳδίας[3]).

Ἐκτὸς τοῦ Εὐβούλου, Ἀντιφάνους, Ἀλέξιδος, οἵτινες ἐποίησαν γρίφους, ὀνομάζονται προσέτι Κλεόβουλος ὁ φιλόσοφος καταγόμενος ἐκ Λίνδου καὶ ἡ θυγάτηρ τούτου Κλεοβουλίνη, Κλέαρχος ὁ Σολεύς, Θεοδέκτης ὁ Φασηλίτης καὶ ὁ κιθαριστὴς Ἀριστώνυ-

---

ραδεχόμενος ὡς πιθανὴν τὴν συγγένειαν τῆς λ. ταύτης μὲ τὴν ῥίψ= ῥιπὸς Λατ. scirpus = ἱμαντῶδες φυτόν, πλέγμα, θεωρεῖ τὴν διὰ τοῦ Π γραφὴν ἀρχαιοτέραν. Grundz. d. gr. Spr. σ. 504(4). Ἀναφορικῶς τοῦ τόνου συνήθως ἐπὶ δικτύου ὀξύνεται, ἐν ᾧ ἐπὶ αἰνίγματος ἀδιακρίτως ὀξύνεται καὶ περισπᾶται· πρβλ. Pauly R. Enc. III, σ. 968, σημ.

1) Εὐστάθ. 1769, 9. 2) Πρβλ. Πολυδ. VI, 107· «καὶ ὁ μὲν λύσας γέρας εἶχε κρεῶν τινὰ περιφοράν, ὁ δὲ ἀδυνατήσας ἅλμης ποτήριον ἐκπιεῖν». Κλέαρχος ἔ. ἀ. ὁ Ἡσύχ. I. σ. 859. Becq de Fouquières σ. 269 θεωρεῖ ὡς κοινὴν παιδιάν τινα, ἥτις καλεῖται «τρυγοδίφησις» = διφᾶν ἐν τρυγί (non pas δ. ἐν τρυγῷ!). Ὁ τρόπος τῆς παιδιᾶς, ὃν ὑποδεικνύει ἡ παραγωγὴ τῆς λ. περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Πολυδ. IX, 124 ὡς ἑξῆς. «Ἡ δὲ τρυγοδίφησις τοῦ γελοίου χάριν ἐξεύρηται· δεῖ γάρ τι εἰς τρυγὸς λεκάνην καταδεδυκός, περιαγαγόντα ὀπίσω τὼ χεῖρε, τῷ στόματι ἀνελέσθαι».

3) Πρβλ. Teuffel. ἔ. ἀ.

μος. Καθὰ παραδίδει ὁ Ἀθήναιος[1], εἰς ὃν ὀφείλομεν πάσας τὰς περὶ τῶν ἀρχαίων αἰνιγμάτων γνώσεις ἡμῶν, ὁ ὀνομασθεὶς Κλέαρχος παραδέχεται ἑπτὰ εἴδη γρίφων, ἐξ ὧν ὅμως τρία κυρίως διακρίνονται[2]), ἤτοι γρῖφοι ἐν γράμματι, ἐν συλλαβῇ καὶ ἐν ὀνόματι»· οἱ πρῶτοι εἶνε γρῖφοι, ὧν ὡς ἀρχικὴ λέξις ζητεῖται νὰ ἦνε ὡρισμένον γράμμα τι, ἢ νὰ λείπῃ τοῦτο ἐντελῶς, ὡς οἱ ἄσιγμοι καλούμενοι τῶν γρίφων· ὅθεν καὶ Πίνδαρος πρὸς τὸ σ ἐποίησεν ᾠδήν, οἱονεὶ γρίφου τινὸς ἐν μελοποιίᾳ προβληθέντος»[3]). Ἐν συλλαβῇ δὲ εἶνε ἐκεῖνοι, ἐν οἷς ὁρίζεται ἐκ τῶν προτέρων ἡ ἀρχικὴ ἢ ἡ τελευταία συλλαβὴ τῆς λέξεως καὶ ἐπὶ τέλους οἱ ἐν ὀνόματι ἀπαιτοῦσιν ὄνομά τι ἁπλοῦν ἢ σύνθετον κ.τ.λ. Ἀρχαιότατοι δὲ εἶνε καὶ οἱ λεγόμενοι λογικοὶ γρίφοι καὶ οἰκειότατοι, κατὰ τὸν Ἀθήναιον, «τῆς τοῦ γριφεύειν φύσεως»[4]), ὡς π. χ.

«τί πάντες οὐκ ἐπιστάμενοι διδάσκομεν;»

ἡ ὕπαρξις τῆς ψυχῆς· ἢ

«τί ταὐτόν ἐστιν οὐδαμοῦ καὶ πανταχοῦ;»

ὁ χρόνος· «ἅμα γὰρ παρὰ πᾶσιν ὁ αὐτὸς καὶ οὐδαμοῦ διὰ τὸ μὴ ἐν ἑνὶ τόπῳ τὴν φύσιν ἔχειν». Ἔπειτα οἱ ἐπ' ὁμωνυμίας, ὡς

«τί ταὐτὸν ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς καὶ ἐν θαλάττῃ;»

ἄρκτος, ὄφις, ἀετὸς καὶ κύων· διότι οὗτοι καὶ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐν θαλάττῃ εὑρίσκονται.

Προσεγγίσας εἰς τὸ τέρμα τῆς ἐργασίας μου δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ ἐπισυνάψω ἐν τέλει ὀλίγα τινὰ ἐκ τῶν ἀρχαίων αἰνιγμάτων μετὰ τῆς λύσεως αὐτῶν.

Ἐν πρώτοις παραθέτω τὸ εὐφυὲς τοῦ Ἀντιφάνους αἴνιγμα ἐν «Σαπφοῖ» περὶ ἐπιστολῆς·

«ἔστι φύσις θήλεια βρέφη σώζουσ' ὑπὸ κόλποις
αὐτῆς· ὄντα δ' ἄφωνα βοὴν ἵστησι γεγωνὸν
καὶ κατὰ πόντιον οἶδμα καὶ ἠπείρου διὰ πάσης
οἷς ἐθέλει θνητῶν· τοῖς δ' οὐδὲ παροῦσιν ἀκούειν
ἔξεστιν· κωφὴν δ' ἀκοῆς αἴσθησιν ἔχουσιν»[5]).

Τὴν λύσιν δίδει ὁ ποιητὴς διὰ τοῦ στόματος τῆς Σαπφοῦς ὡς ἑξῆς·

1) Ι, σ. 488 κ. ἑξ. 2) Πρβλ. Hagen: „Antike u. mittelalt. Räthselpoesie". Biel. 1869. σ. 14. 3) Ἀθήν. ἔ. ἀ. σ. 448d.
4) J. 453b.
5) Meineke III, 112 = Ἀθήν. J. σ. 450e.

«θήλεια μὲν νύν ἐστι φύσις ἐπιστολή,
βρέφη δ' ἐν αὐτῇ περιφέρει τὰ γράμματα·
ἄφωνα δ' ὄντα ταῦτα τοῖς πόρρω λαλεῖ
οἷς βούλεθ'· ἕτερος δ' ἂν τύχῃ τις πλησίον
ἑστὼς ἀναγινώσκοντος οὐκ ἀκούσεται».

Ἔπειτα τὸ τοῦ Ἀλέξιδος περὶ ὕπνου, ὅπερ μετέχει ἐπίσης εὐφυΐας·

«οὐ θνητὸς οὐδ' ἀθάνατος, ἀλλ' ἔχων τινὰ
σύγκρασιν, ὥστε μήτ' ἐν ἀνθρώπου μέρει
μήτ' ἐν Θεοῦ ζῆν, ἀλλὰ φύεσθαί τ' ἀεὶ
καινῶς φθίνειν τε τὴν παρουσίαν πάλιν,
ἀόρατος ὄψιν, γνώριμος δ' ἅπασιν ὤν»[1]).

Περαιτέρω τὰ τοῦ Φασηλίτου Θεοδέκτου, περὶ σκιᾶς·

«τίς φύσις οὔθ' ὅσα γαῖα φέροι τροφὸς οὔθ' ὅσα πόντος
οὔτε βροτοῖσιν ἔχει γυίων αὔξησιν ὁμοίαν·
ἀλλ' ἐν μὲν γενέσι πρωτοσπόρῳ ἐστὶ μεγίστη,
ἐν δὲ μέσαις ἀκμαῖς μικρά, γήρᾳ δὲ πρὸς αὐτῷ
μορφῇ καὶ μεγέθει μείζων πάλιν ἐστιν ἁπάντων»[2]).

Εὐφυές εἶνε ἔπειτα καὶ τὸ περὶ ἡμέρας καὶ νυκτὸς τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ·

«εἰσὶ κασίγνητοι δισσαί, ὧν ἡ μία τίκτει
τὴν ἑτέραν, αὐτὴ δὲ τεκοῦσ' ὑπὸ τῆσδε τεκνοῦται»[2])·
καὶ τὸ τοῦ Κλεάρχου ἢ Πανάρκους·
«Αἶνός τις ἐστιν, ὡς ἀνήρ τε κοὐκ ἀνὴρ
ὄρνιθα κοὐκ ὄρνιθ' ἰδών τε κοὐκ ἰδὼν
ἐπὶ ξύλου τε κοὐ ξύλου καθημένην,
λίθῳ τε κοὐ λίθῳ βάλοι τε κοὐ βάλοι»[3]).

Τὸ αἴνιγμα τοῦτο ἀναγινώσκεται καὶ ἄλλως·

«Ἄνθρωπος οὐκ ἄνθρωπος, ἄνθρωπος δ' ὅμως
ὄρνιθα, κοὐκ ὄρνιθα, ὄρνιθα θ' ὅμως,
ἐπὶ ξύλου τε κοὐ ξύλου καθημένην,
λίθῳ βαλών τε κοὐ λίθῳ διώλεσεν».

Ἡ λύσις ἔχει ὡς ἑξῆς· «νυκτερίδα ὁ εὐνοῦχος νάρθηκος κισσήρει»[4]).

---

1) Mein. ἔ. ἀ. σ. 493 = Ἀθην. ἔ. ἀ. σ. 449d.
2) Ἀθην. ἔ. ἀ, σ. 451e.
3) Bergk. III, σ. 1309 = Σχ. Πλάτ. πολιτ. V, σ. 479c, ἢ Ἀθήν. ἔ. ἀ. 452c.
4) Πρβλ. Σχ. Πλάτ. ἔ. ἀ.

Καὶ ταῦτα μὲν διεσώθησαν ἡμῖν μετὰ τῆς λύσεώς των, τὸ δ' ἑπόμενον ἄλυτον παρεδόθη τε καὶ εἶνε μέχρι τοῦδε·

«πέντε ἄνδρες δέκα ναυσὶ κατέδραμον εἰς ἕνα χῶρον,
ἐν δὲ λίθοις ἐμάχοντο, λίθον δ' οὐκ ἦν ἀνελέσθαι,
δίψῃ δ' ἐξώλλυντο, ὕδωρ δ' ὑπερεῖχε γενείου»[1].

Τῆς ἐπιλύσεως τούτου δὲν ἐπιλαμβάνομαι φοβούμενος μὴ τιμωρηθῶ ἀποτυγχάνων διὰ τῆς παρὰ τοῖς προγόνοις ἡμῶν νενομισμένης περὶ τὰ τοιαῦτα ποινῆς[2]· ἀναθέτω δὲ αὐτὴν τῷ ἀναγνώστῃ ὑποσχόμενος συγχρόνως νὰ βραβεύσω τὴν εὐφυΐαν του δι' οἱουδήποτε τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων βραβείων, ἅτινα συνειθίζοντο παρὰ τοῖς παλαιοῖς Ἕλλησι.

---

1) Ἀθήν. ἔ. ἀ. σ. 457, b.

2) Ὁ Hagen ἔ. ἀ. σ. 17 λύει τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος αἴνιγμα ἄνευ δισταγμοῦ τινός, ἀλλ' ἔχει ὑπ' ὄψιν μόνον τοὺς δύο τελευταίους στίχους, οἵτινες δὲν παρέχουσι μεγάλην δυσχέρειαν. Πιθανὸν εἶνε δηλ. ὅτι οἱ μαχόμενοι ἄνδρες ἦσαν σφενδονῆται καὶ ἔχοντες παρ' ἑαυτοῖς λίθους δὲν ἐχρειάζοντο νὰ σηκόνωσι τοιούτους ἀπὸ κάτω· ἔπειτα ὁ ἐκ τοῦ προσώπου αὐτῶν καταρρέων ἱδρὼς κατεπλημμύρει τὰ γένειά των χωρὶς νὰ κατασβέσῃ τὴν δίψαν των· ἀλλὰ πῶς πέντ' ἄνδρες δέκα ναυσὶ κατέδραμον εἰς ἕνα χῶρον;» τοῦτο φαίνεταί μοι ἀκατανόητον καὶ παρὰ τῷ Hagen παρασιωπᾶται ἐντελῶς.

Ἐπειδὴ ἡ ἐκτύπωσις τῶν παραρτημά-

των δὲ ἐγένετο ἐν ἀπουσίᾳ ἐμοῦ, παρέμειναν ἀρκετὰ

ἐν τῷ κειμένῳ εἰς τὸ παράρτημα τυπογραφικὰ σφάλματα· διὸ ἐπι-

καλοῦμαι τὴν ἐπιείκειαν τῶν ἀναγνωστῶν.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 1ῃ Μαρτίου 1880.

Κ. Ι. Κ.